Intensivsvenska

Grammatik, ord, texttyper

Svenskan med fokus på form

Olle Josephson

Hänvisning till detta dokument:
Josephson, Olle. 2020. *Grammatik, ord, texttyper. Svenskan med fokus på form*. SKRIVS 19.
Intensivsvenska, Institutionen för svenska och flerspråkighet, Stockholms universitet.

Materialet är utvecklat inom samverkansprojektet Intensivutbildning i svenska för nyanlända skolelever, *Intensivsvenska*. Detta dokument är ett referensmaterial avsett för sva-lärare och andra intresserade. Projektmedarbetarna Ghazaleh Vafaeian och Torbjörn Westerlund har tagit fram språkjämförelserna i materialet, vilka sedan har granskats av Hashem Ahmadzadeh för kurdiska, Helena Bani-Shoraka för dari/persiska, Magnus Dahnberg för ryska, Morgan Nilsson för somaliska, Débora Rottenberg för spanska och Hatice Zora för turkiska. Flera projektmedarbetare har läst olika utkast, gett synpunkter, granskat och gett förslag till bearbetning, redigering och layout: Helena Bani-Shoraka, Evelina Bång, Carmen Galián Barrueco, Maria Lim Falk, Margareta Majchrowska, Johanna Prytz, Tomas Riad, Ghazaleh Vafaeian och Torbjörn Westerlund.

SKRIFTER FRÅN INTENSIVSVENSKA NR 19

Förord

Det material som du nu har framför dig är ett resultat av ett nära och intensivt samarbete mellan forskare, skolledare och yrkesverksamma lärare som pågått under fyra år. Samarbetet har skett inom ramen för samverkansprojektet Intensivutbildning i svenska för nyanlända skolelever, *Intensivsvenska* (se www.intensivsvenska.se), 2016–2020.[1]

De övergripande målen som har styrt arbetet i projektet är

1. hållbar utveckling av utbildning och undervisning och
2. långsiktig förbättring av skol- och undervisningspraktiken genom implementering av gemensamt framarbetade arbetssätt och strukturer.

Målgruppen för arbetet har i första hand varit nyanlända elever i gymnasieåldern; en elevgrupp som arbetar mot att uppnå gymnasiebehörighet. Det är dessa elever som har mest bråttom och på vilka kraven är som störst, språkligt och kognitivt. De ska på kort tid lära sig svenska från grunden och erövra en språklig kompetens som är funktionell i skolsammanhang, det vill säga ett specialiserat, skriftspråksbaserat och abstrakt språk för lärande i olika ämnen. Sådana höga krav behöver mötas av en genomtänkt och konkret plan både för utbildningen i sin helhet och för den innehållsliga och språkutvecklande undervisningen i de enskilda ämnena. Det är en sådan plan som projektarbetet har inriktats mot.

Projektmålet har varit att arbeta fram en målorienterad, konkret och systematiskt upplagd grundmodell för språkintroduktion som är både språkinriktad och ämnesinriktad. Modellen ska ge förutsättningar för en likvärdig utbildning med hög kvalitet, ökad måluppfyllelse och bättre genomströmning. Den ska vara grundad i forskning och beprövad erfarenhet.

Utvecklingsarbetet har omfattat dels uppläggning och organisering av utbildningen i sin helhet, dels planering och strukturering av undervisningen i de enskilda skolämnena. Det organisatoriska och pedagogiska utvecklingsarbetet har vidare skett i direkt anslutning till undervisning och lärande i klassrummet. För att

[1] Projektledningen har utgjorts av Maria Lim Falk (projektledare), Helena Bani-Shoraka (bitr. projektledare) och Tomas Riad. Därtill har projektgruppen inkluderat följande personer: Ann Boglind, Evelina Bång, Julia Forsberg, Carmen Galian Barrueco, Olle Josephson, Monica Karlsson, Margareta Majchrowska, Johanna Prytz, Débora Rottenberg, Ghazaleh Vafaeian, Gustav Westberg och Torbjörn Westerlund.

Projektet ingår i Wallenbergstiftelsernas satsning *Utbildning för ökad integration* och det är Marianne och Marcus Wallenbergs stiftelse som har varit huvudfinansiär med Stockholms universitet och Institutionen för svenska och flerspråkighet som medfinansiärer. Projektets huvudman är Svenska Akademien. Projektets vetenskapliga hemvist är Institutionen för svenska och flerspråkighet vid Stockholms universitet. För utförligare information om projektet i sin helhet, se www.intensivsvenska.se.

säkerställa såväl arbetets relevans och tillförlitlighet som modellens giltighet och användbarhet har samarbetet kring utvecklingsarbetet skett under lång tid. Modellen har implementerats och utprövats i flera faser på sju skolor. Läsåret 2019/2020 omfattade projektet ca 900 elever i 50 klasser och ca 110 lärare.

Resultaten av arbetet – Intensivsvenskamodellen – kan beskrivas som ett system av planerad stöttning för såväl uppläggning och organisering av utbildningen i sin helhet som för planering och strukturering av undervisningen i olika skolämnen samt för flera mer tematiskt inriktade satsningar, varav en är i fokus i detta material – Grammatik, ord, texttyper.

Grammatik som kunskapsområde i sva och grammatikens roll i andraspråks-undervisningen för nyanlända på språkintroduktion diskuterades livligt under det första projektåret. Det som tidigt framkom i samarbetet med de yrkesverksamma sva-lärarna i projektet var dels att eleverna önskade mer grammatikundervisning, dels att lärarna efterfrågade ett resursmaterial i grammatik. Genom projektets ordförrådssatsning och de veckotest som lärarna genomförde med eleverna varje eller varannan vecka aktualiserades en viss typ av grammatisk kunskap som eleverna behöver för att både förstå och producera text (se dokumenten *Ordförråd och skolspråk* och *Manual för veckotest*). Ungefär halvvägs in i projektet hade idén vuxit sig stark om att producera ett resursmaterial för grammatikundervisning som i kombination med ord- och textkunskap kunde fungera som referens och resurs för ämnesplaneringen i svenska som andraspråk och som allmän resurs vid forminriktad undervisning. Olle Josephson fick uppdraget att producera ett sådant material. Detta är bakgrunden till det material du nu har framför dig.

Processen har under ca två års tid omfattat läsning och granskning av olika delar av material vid olika tidpunkter. Ett stort tack till Inger Lindberg, Kenneth Hyltenstam, Anna Flyman Mattsson och Christina Lundahl som i olika omgångar har läst, diskuterat och kommit med värdefulla synpunkter på materialet. Materialet innehåller i grammatikdelen språkjämförelser – ett stort tack till Hashem Ahmadzadeh, Helena Bani-Shoraka, Magnus Dahnberg, Morgan Nilsson, Débora Rottenberg och Hatice Zora. Ett lika stort tack till de lärare i projektet som bidragit med ovärderliga synpunkter på användbarhet i relation till innehåll, form och struktur. Tack Ingrid Bröijersén, Carmen Galián Barrueco, Louise Silfverberg, Åsa Vestlund och Lena Vilhelmsson!

Maria Lim Falk, projektledare

Stockholm den 30 juni 2020

Intensivsvenska
info@intensivsvenska.se
www.intensivsvenska.se

Innehåll

Grammatik, ord, texttyper 1

Förord 2

GRAMMATIK, ORD, TEXTTYPER 10

1 Allmän inledning 10

1.1 Syfte 10

1.2 Disposition och struktur 10

1.3 Om exemplen 11

1.4 Litteratur 12

GRAMMATIK 13

2 Allmänt om fraser, satser och satsscheman 13

2.1 Påståendesats med två fraser: jag somnade; vattennivån stiger 13

2.2 Påståendesats med tre fraser*: jag träffade Amira; inlandsisen täckte Norden* 14

2.3 Påståendesats med flera fraser: *vi såg en film på kvällen; de hittade inte guld i öknen* 15

2.4 Satsschemat för en påståendesats i svenskan 16

2.5 Disposition 17

3 Nominalfrasen 18

3.1 Nominalfrasens uppgift 18

3.2 Mycket frekventa och relativt enkla nominalfraser 18

3.2.1 Namn och substantiv utan bestämningar: *Mahatma Gandhi, en kompis, svaret* 19

3.2.2 Personliga pronomen i grundform: *jag, du, vi, ni, han, hon, den, det, de* 19

3.2.3 Indefinit man. *Hur gör man? Man måste städa ordentligt. Vid krackning slår man sönder längre kolkedjor. I Skåne har man stora äppelodlingar*. 21

3.2.4 Substantiv i plural: *smörgåsar* och *industrier* 22

3.2.5 Räkneord eller kvantifierare + substantiv i plural: *tre orsaker, alla grundämnen, mycket mat* 23

3.2.6 Possessiva pronomen 1 och 2 pers. singular+subst*: min vän och ditt betyg* 24

3.2.7 Genitivform av personnamn+substantiv: *Evas väska, Einsteins teori* 26

3.2.8 Bestämdhet och obestämdhet: *en kväll/kvällen, kvällar/ kvällarna* 27

3.2.9 Personliga pronomen i objektsform: *mig, dig, honom, henne, den, det, oss, er, dom (dem)* 29

3.2.10 Possessiva pronomen 1 och 2 person plural, 3 person singular och plural+subst: *vår bil, vårt rum, våra vänner, er uppgift, ert beslut, era pengar, hans bil, hans hus, hennes rum, hennes hus, deras rum, deras hus, deras väggkontakter* 29

3.2.11 Samordnade nominalfraser med *och*: *Hassan och jag* 30
3.3 Något mer komplexa nominalfraser 31
3.3.1 Nominalfraser med adjektivattribut eller possessivt attribut+ adjektivattribut: *en ny idé, ett enkelt experiment, min bästa vän, vårt nya schema, den franska revolutionen, det vanliga lufttrycket* 31
3.3.2 Nominalfraser med framförställda particip som attribut: *stekt fisk, de upplösta partiklarna, en levande människa, den nedåtgående kurvan* 34
3.3.3 Ordningen i den framförställda bestämningen: *mina tre tyska kusiner* 35
3.3.4 Ytterligare komplexitet: nominalfras+nominalfras där den första anger mängd: *en bit korv, ett växande antal elever* 37
3.3.5 N+prepositionsfras: *bussen till Växjo* 38
3.3.6 N/räkneord+prepositionfras som partitiva attribut och andra nominalfraser där huvudordet anger mått, kvantitet etc: *en del av förklaringen, storleken på gruppen, hälften av utgifterna* 39
3.3.7 Ett steg till i komplexitet: N+som-bisats (utan subjekt): *Hon har en syster som bor i Gävle* 40
3.3.8 Substantiv i genitiv+subst: *solens strålar, framtidens elmätare, en veckas semester* 41
3.3.9 Substantiv+participfras: *en artist känd i hela Sverige, hus byggda av lera, en ekonomi beroende av råvaror* 41
3.3.10 Nominaliseringar (verbalsubstantiv) och sammansättningar 42
3.3.11 Reflexiva possessiva pronomen: sin regering, sitt skal, sina vänner 42
3.3.12 Substantiv+infinitivfras: tid att sova, beslutet att bygga en ny stad, mat att laga 43
3.3.13 Nominalisering+prepositionsfras: ändringen av schemat, stängning av simhallen, användningen av datorer, tröttheten i benen 43
3.4 Nominalfraser som är komplexa på flera sätt 45

4 Verbfrasen 46

4.1 Verbfrasens uppgift 46
4.2 Mycket frekventa och relativt enkla verbfraser 46
4.2.1 Enkelt presens och enkelt preteritum: *talar-talade, läser-läste, gå-gick* 46
4.2.2 Kopulaverben är/var, blir/blev. Hon blev arg. Valen är ett däggdjur. 48
4.2.3 Har som huvudverb. Han hade en elcykel. Metanmolekylen har fyra väteatomer 50
4.3 Mycket frekventa men lite komplexare verbfraser 51
4.3.1 Vanligaste hjälpverb (utom har)+infinitiv: stavarna kan bara registrera vitt, grått och svart 51
4.3.2 Enkel påståendesats med satsadverb (negation). Hon fick inte jobbet. Alla delar av huden är inte lika känsliga 54
4.3.3 Enkel påståendesats med satsadverb, hjälpverb och huvudverb. *Han vill inte stanna* 56
4.3.4 Andra hjälpverb och hjälpverbsliknande verb+att: *Befolkningen fortsatte att öka efter kriget* 56
4.3.5 Imperativ: Beskriv och förklara! 57

4.3.6 Imperativ med låt: *Låt vätskan svalna* 58
4.3.7 Imperativ med pronomen: Rör den inte! Låt den inte koka! 58
4.3.8 Vanliga kommunikations- och kognitionsverb+att-bisats: Vi trodde att vi var framme. Det betydde att kriget var oundvikligt 59
4.4 Ökad komplexitet 60
4.4.1 Perfekt, pluskvamperfekt och tempuskombinationer: När vi har läst klart, går vi hem. När de hade läst klart, gick de hem 60
4.4.2 Särskilt användning av perfekt: *Jag har bott i Nässjö i två år* 63
4.4.3 Futurum: presens+tidsadverbial, ska+infinitiv, tänker+infinitiv, kommer (att)+infinitiv 64
4.4.4 Verbens s-former och passivsatser: *jag hoppas, hon beskrivs, det behövs, klyvöppningarna stängs* 66
4.4.5 Vara/bli+perfekt particip med passiv betydelse: *Han är skadad. Vi blev godkända.* 68
4.4.6 Verb i s-form+presentering: *Det bildas, det behövs, det krävs; det sägs att, det berättas att, det påstås att* 69
4.4.7 Verb+partikel: *hålla på, skriva av, läsa på, tala om, göra om, sätta upp, plocka fram, ställa in, komma hem, känna igen* 70
4.4.8 Verb+verbbunden preposition: *vänta på, tänka på, se på, prata om, bestod av, ledde till* 72
4.4.9 Verb+reflexivt pronomen: *Jag tvättade mig. De försvarade sig. Har ni inte ångrat er? På 1700-talet livnärde man sig på salt kött och fisk.* 74
4.4.10 Verb+partikel/preposition+reflexivt pronomen: *känna igen sig, förstå sig på* 77
4.4.11 Flerverbskedja, hjälpverb (har)+supinum+infinitiv, hjälpverb+infinitiv+infinitiv: *har kunnat komma, ville börja dansa* 77
4.4.12 Pseudosamordning: *sitter och läser, gick och handlade, är och tränar* 79

5 Adjektivfrasen 82

5.1 Kongruens 83
5.2 Enkla adjektivfraser 85
5.2.1 Enkel adjektivfras med bara ett adjektiv utan bestämningar: *jag är ledsen, två frågor var svåra, huset blev gult, grundskolan är obligatorisk* 85
5.2.2 Enkel adjektivfras med adjektivet i t-form: *det var roligt; mörka kläder är snyggt* 85
5.2.3 Enkel adjektivfras med adverb: *den är mycket lång, argumentet är väldigt enkelt, det blev för dyrt* 86
5.3 Något mer komplicerade adjektivfraser med efterställda bestämningar 87
5.3.1 Adjektivfras med preposition+nominalfras: *arg på dem, rädd för hundar, glad över beslutet, full av fisk, lik en tekopp* 87
5.3.2 Adjektiv+preposition+infinitiv: *glad av att se filmen, rädd för att tappa kontrollen, bra på att hitta lösningar* 88
5.3.3 Adjektivfras med infinitiv: *glad att träffa henne, svårt att förstå boken, omöjligt att bli färdig på två månader* 89
5.3.4 Adjektivfras med att-bisats: *det är roligt att du kommer; de var oroliga att befolkningen skulle minska* 90

5.3.5 Så+adjektiv+att-bisats eller infinitivfras (jämförelsefras): *han var så klok att han gick hem; det var så svårt att få lägenhet* 91

5.4 Jämförelser och adjektivets komparation 92

5.4.1 Olika sätt att jämföra 92

5.4.2 Komparation: *ny-nyare-nyast, enkel-enklare-enklast, stor-större-störst, praktisk-mer praktisk-mest praktisk* 95

6 Fraser med adverbiell funktion – tid, rum, sätt och andra omständigheter 97

6.1 Övriga adverbial 98

6.1.1 Tidsadverbial. *Då, nu, nästan aldrig, på morgonen, under häckningstiden, de första åren efter andra världskriget* 104

6.1.2 Platsadverbial. *Hit, borta, fram, högt uppe, på framsidan, mellan tungan och gommen* 105

6.1.3 Sättsadverbial. *Dåligt, noga, tillsammans, på det sättet, med en sax* 106

6.2 Satsadverbial: *inte, kanske, ju, väl, nog, alltså, också, bara, just, till exempel m.fl.* 107

6.2.1 Negerande satsadverbial: *inte, inte någon, ingen, ingenting, inte heller, inte ens, inte alls, aldrig, knappast* 108

6.2.2 Andra satsadverbial än negation: *kanske, ju, väl, nog, faktiskt, visst, tyvärr, ändå, bara, just, särskilt, också, alltså* 111

7 Ordföljd och satstyper 117

7.1 Satsscheman och ordföljd i huvudsats och bisats 117

7.2 Den enklaste påståendesatsen 120

7.2.1 Enkla påståendesatser som inleds med *Det*; presentering: *Det finns röda och vita blodkroppar* 121

7.2.2 Enkla påståendesatser samordnade med *och* eller *men*. *Tyskland förlorade andra världskriget och landet delades* 123

7.2.3 Enkla påståendesatser med samordnat subjekt. *Tyskland förlorade andra världskriget och delades* 125

7.2.4 Imperativsatser 126

7.3 Något mer komplexa satser 126

7.3.1 Ja- och nej-frågor 126

7.3.2 Frågeordsfråga 128

7.3.3 Kortsvar: Påståendesatser inledda med *det* i objektsfunktion. *Det har jag.* 129

7.3.4 Påståendesats med inledande adverbial, V2-regeln: *Först kom Beysa, sen kom Wilma. 1939 började andra världskriget.* 130

7.3.5 Gräns-*så* – påståendesats med inledande adverbial följt av *så*: *På morgonen så regnade det*. 132

7.4 Ännu mer komplexa satser. Satser med bisatser 133

7.4.1 Allmänt om bisatser 133

7.4.2 Påståendesatser med adverbiella bisatser: *När vi kom fram var vi hungriga. När hjärtat pumpat blodet ut i artärerna, stiger trycket i blodkärlen. Om du skriver får du svar.*

Du borde ha förstått det eftersom du köpte den så billigt 135
7.4.3 Att-bisatser. *Han berättade att han dödat draken. Det beror på att musklerna får för lite syre.* 155
7.4.4 Infinitivfraser med *att*. *Reklamen får oss att köpa andra saker. Man kan använda ljudet för att bestämma avstånd.* 159
7.4.5 Indirekta frågebisatser. *Hon undrade om hon fick fotografera oss. Beskriv hur ditt idealsamhälle ser ut.* 164
7.4.6 Relativa bisatser (som-bisatser). *Han har en bror som är 18 år. Den sönderdelas till en gas som heter kväveoxid*. 170
7.4.7 Utbrytning och relativa som-bisatser. *Det var sjöfart och handel som gjorde Kreta rikt* 174

8 ORDFÖRRÅD 176

8.1 Allmänt om ordförrådet 176
8.2 Ordbildning, ordformer och ordklasser 178
8.3 Substantiv 179
8.3.1 Rotsubstantiv 179
8.3.2 Avledda substantiv 180
8.3.3 Sammansatta substantiv 185
8.4 Verb 188
8.4.1 Kärnverb och mycket vanliga verb 189
8.4.2 Salt-a, experiment-era, neutral-isera, fast-na - verb på -a, -era, -isera, -na 189
8.4.3 Anta, beskriva, försöka – verb med prefixen an-, be-, för- 190
8.4.4 Inleda, påverka, uppskjuta – verb sammansatta med partikel 191
8.4.5 Sommarjobba, sittstrejka, snabbtorka – verb sammansatta med substantiv, verb och adjektiv 192
8.5 Adjektiv 192
8.5.1 Rotadjektiv 193
8.5.2 Rolig, bråkig, naturlig, kritisk, lönsam – avledda adjektiv 193
8.5.3 Arbetslös, fossilfri, livsfarlig – sammansatta adjektiv 197
8.6 Particip 198
Adverb 199
Här, var, aldrig, in, ganska – pronominella adverb 199
Gradvis, stegvis, sammanfattningsvis - adverb på -vis 200
Möjligen, verkligen, årligen - adverb på -(er)ligen 201
Otroligt, trevligt, svagt – adverb på -t 201
Frågeord 201
Pronomen 203

8.10 Prepositioner 205
8.11 Bindeord 207

9 GRAMMATIK OCH ORDFÖRRÅD I TEXTTYPER 209

9.1 Berättelser 211
9.1.1 Det allra enklaste 211
9.1.2 Elevtext, den enkla återberättelsen om vardagsliv: Detta gjorde jag i går 212
9.1.3 Elevtext, den fiktiva berättelsen: början på en deckare 215
9.1.4 Lärobokens enkla berättelse: grekisk mytologi 217
9.1.5 Läroboken: blandning av berättelse och beskrivning 220

9.2 Beskrivningar 223
9.2.1 Det allra enklaste 223
9.2.2 Enkel elevtext 224
9.2.3 Elevtext, referat av del av bok 227
9.2.4 Enkel lärobok 231
9.2.5 Mer avancerad lärobok 234

9.3 Argumentation och utredningar 237
9.3.1 Det allra enklaste 237
9.3.2 Elevtext, enkel argumentation 239
9.3.3 Elevtext, Argumenterande och utredande: Spelar det någon roll att vara kille eller tjej? 242
9.3.4 Lärobokstext, argumenterande och uppmanande 245
9.3.5 Lärobok, argumentation som också innehåller förklaringar 248

9.4 Instruktioner 250
9.4.1 Det allra enklaste 250
9.4.2 Enkel lärobok 251
9.4.3 Mer komplicerad instruktion: Webbplats 253

9.5 Förklaringar 257
9.5.1 Det allra enklaste 257
9.5.2 Enkel elevtext 258
9.5.3 Elevtext 260
9.5.4 Enkel lärobok 262
9.5.5 Mer avancerad lärobok 265

GRAMMATIK, ORD, TEXTTYPER

1 Allmän inledning

1.1 Syfte

Syftet med det här kompendiet är att ge en grundläggande, relativt utförlig men ändå selektiv beskrivning av svenskans grammatik och ordförråd. Det ska kunna tjäna som referensverk och ett av många stöd för planering, när läraren ser behov av särskild, mer forminriktad, undervisning om något grammatiskt, lexikalt eller textuellt förhållande – det som ibland kallas fokus på form. Grammatik och ordförråd relateras till hur de används i olika texttyper. Dokumentet vänder sig enbart till lärare och är mer referensverk än lärarhandledning, eftersom det mycket litet handlar om *hur* man ska undervisa om detta stoff.

Till en del har innehållet ordnats efter komplexitet och generell ordning i undervisningen inom var och en av de tre huvuddelarna, det vill säga ett slags svårighetsordning. Helt konsekvent låter det sig inte göras. Dels vet vi inte alltid vad som är lättare och svårare. Dels behöver grammatiskt eller lexikalt likartade företeelser ofta beskrivas i ett och samma sammanhang (till exempel bestämdhet eller olika typer av adverbiella bisatser). Det ska också understrykas att den ordning som följs många gånger inte motsvarar den ordning i vilken en inlärare tillägnat sig specifika ord, fraser och konstruktioner. En andraspråksinlärare kan tidigt använda komplicerade strukturer som memorerats som hela enheter (*min bästa kompis i Uppsala*), men som först långt senare blir produktiva mönster i exempelvis eget skrivande.

Materialet är främst avsett som ett stöd i arbetet med skriftspråket, särskilt elevernas skrivande. Det kräver mer av fokus på form, än arbetet med kommunikativt inriktad talspråkskompetens.

1.2 Disposition och struktur

Materialet är ordnat i tre huvuddelar, där den första är den omfångsrikaste.

Grammatik

- Allmänt om fraser, satser och satsscheman
- Nominalfraser
- Verbfraser
- Fraser med adverbiell funktion
- Adjektivfraser
- Ordföljd och satstyper

Vart och ett av dessa sex kapitel är i sin tur indelat i korta stycken av paragrafliknande karaktär. I varje sådant stycke ges först en kort beskrivning, följd av exempel. Därefter kommer ofta en kommentar i tre delar: *språkjämförelse*, *språkbruket* och *inlärning*, ofta med ytterligare exempel. Alla tre aspekter kommenteras inte alltid. Kommentarerna om språkbruk tar ofta upp skillnader mellan skolspråk och vardagsspråk, främst i skriftspråksperspektiv. Språkjämförelserna är mycket kortfattade. De syftar mindre till att ge en fullödig beskrivning av en konstruktion i något av de åtta jämförelsespråken än till att illustrera hur avvikande svensk grammatik många gånger kan vara i förhållande till andra språk; kanske kan de också tjäna som inspiration till klassrumssamtal om elevernas modersmål. (I föreliggande upplaga har en sista slutkontroll av uppgifterna om arabiska, thailändska och tigrinska inte hunnits med. Vi måste därför reservera oss för att eventuella felaktigheter kan finnas kvar.) Två saker till ska understrykas om grammatikavsnittet: det har alltid svenskan som utgångspunkt, och det ger, trots sitt omfång, en begränsad beskrivning av svenskans grammatik med koncentrationpå särskilt viktiga mönster och konstruktioner.

Ordförråd

Detta avsnitt innehåller en utförlig exemplifiering av svenskans ordförråd, sorterat efter ordklasser och bildningssätt. Kommentarer om betydelse, frekvens och användning tar också här fasta på skillnader mellan skolspråk och vardagsspråk.

Grammatik och ord för olika texttyper

Detta avsnitt rymmer ett slags repetition i textperspektiv av de två tidigare delarna med sikte på vilken typ av ordförråd eller grammatik som är särskilt vanlig i olika texttyper. Fem texttyper tas upp: berättelser (inklusive återberättelser), beskrivningar, argumenterande och utredande text, instruktioner samt förklaringar. För varje texttyp analyseras fem textexempel, i huvudsak hämtade från elevtexter och läroböcker av mycket varierande komplexitet. Som alternativ till att börja från början skulle den som vill orientera sig i materialet skulle mycket väl kunna börja med detta avsnitt och så att säga gå via text in i grammatik och ordförråd.

1.3 Om exemplen

Exemplifieringen är omfattande, så att en lärare som så önskar inte behöver hitta på så många egna parallellexempel utan snabbt kan plocka några som passar eller verkar välbekanta. Exemplen återger dels enkelt vardagsspråk, dels typiskt skol- och läroboksspråk. I det senare fallet representerar de ofta det språk eleverna möter, snarare än det de själva kan förväntas producera. Det gäller även om det grammatiska mönster som exemplifieras i vardags- och skolspråksexemplen är det samma. Exemplen lägger vikt vid återkommande mönster och konstruktionstyper.

I anslutning till exemplen och annorstädes förekommer många uppgifter om olika konstruktioners användning i skilda texttyper, vanlighet i skolspråk etc. Dessa

bedömningar bygger på sökningar i databaser som Korp och Mediearkivet eller ordlistor som Svensk akademisk ordlista, men också på egna excerperingar ur läroböcker i främst NO- och SO-ämnen, aktuella på språkintroduktions-programmet. Det säger sig självt att bedömningarna är mer eller mindre välgrundade.

1.4 Litteratur

Sammanställningen har kunnat tillvarata många erfarenheter från projektet *Intensivsvenskas* arbete med planering, dokumentation, didaktisk utprovning och samtal med lärare och elever i klasser på språkintroduktionsprogrammet. Men naturligtvis vilar det också tungt på tidigare verk. Några bör nämnas särskilt: Åke Vibergs m.fl.:s förebildliga *Mål. Svensk grammatik på svenska* (1986), Niclas Abrahamssons *Andraspråksinlärning* (2009), Anna Flyman Mattssons *Svenska som andraspråk på språkvetenskaplig grund* (2017) och Roger Källströms *Svenska i kontrast* (2012, särskilt viktig för språkjämförelserna). Läroböcker framför allt för sfi har gett många viktiga impulser, liksom referensverk som *Handbok i svenska som andraspråk* (2008). Oumbärlig är också *Svenska Akademiens grammatik* (1999). Ibland hänvisas direkt till något av dessa verk – eller annat – men löpande hänvisningar har inte eftersträvats.

GRAMMATIK

2 Allmänt om fraser, satser och satsscheman

I detta korta kapitel 2 presenteras några grundläggande beskrivningsmodeller och analysredskap. I kapitel 3–7 följer sedan genomgången av svenskans grammatik, disponerad efter frastyper, med många exempel och systematiska jämförelser med andra språk.

Satsen är utgångspunkten för beskrivningen i grammatikdelen. Men i vardagligt tal är många yttranden inte satsformade: *Hej!; Varför då?; Jättebra!; Klockan åtta; Om två år; Vilken god soppa!; Inte alls* och så vidare. I skriftspråket däremot, särskilt om man bortser från skrift i sociala medier och sms, är de allra flesta meningar satsformade. I de flesta fall är de påståendesatser: *Jag heter Nour; Vi reste till London förra sommaren; Hjärtat pumpar blodet i två kretslopp*. I grammatikdelen står därför påståendesatsen i fokus, även om andra satstyper också beskrivs.

En sats, till exempel en påståendesats, består av satsdelar. Satsdelarna byggs i sin tur upp av ettordiga eller flerordiga *fraser*. Det betyder att en och samma typ av fras, till exempel en nominalfras (se 2.1), kan användas som olika satsdelar. I exemplet nedan används nominalfraser både som subjekt och direkt objekt.

(1) Exempel på satsdelar och fraser i en påståendesats

Sats	*Min bästa vän*	*hade träffat*	*sin kusin*	*i Göteborg*
Satsdelar	SUBJEKT	PREDIKAT	DIREKT OBJEKT	ADVERBIAL
Fraser	Nominalfras	verbfras	Nominalfras	Prepositionsfras

Min bästa vän är alltså en nominalfras som fungerar som SUBJEKT i satsen *Min bästa vän hade träffat sin kusin i Göteborg*. Nominalfrasen *sin kusin* fungerar i sin tur som DIREKT OBJEKT i samma sats.

2.1 Påståendesats med två fraser: jag somnade; vattennivån stiger

Den enklaste påståendesatsen i svenska språket består av SUBJEKT + PREDIKAT. Oftast innebär det att en enkel påståendesats består av nominalfras + verbfras. En *nominalfras* är en samlande term för en grammatisk enhet som består av ett substantiv, ett egennamn eller ett pronomen, med eller utan bestämningar: *bilen, den vita bilen med takräcke, Reza, min kompis Reza, vi, vi från Malmö* (se kap. 3). En verbfras kan bestå av bara ett verb: *kommer*, *äter*, *ökade* men också av flera: *har kommit*, *ville äta*, *borde ha ökat* (se kap. 0).

(2) Exempel på påståendesatser med två fraser

Nominalfras (SUBJEKT)	**Verbfras (PREDIKAT)**
Jag	*kommer*
Nour och Leila	*äter*
Den	*ramlade*
Vi från Malmö	*försökte protestera*
Befolkningen	*hade ökat*
Vattnet	*kokar*
Blodkärlen kring hjärtat	*reagerar*

I många språk kan de enklaste påståendesatserna konstrueras utan nominalfras, och bara bestå av en verbfras (t.ex. spanska *como* 'jag äter'). Det som på svenska måste uttryckas med SUBJEKT framgår då i stället av verbändelsen (jfr 3.2.2 om personliga pronomen).

2.2 Påståendesats med tre fraser*: jag träffade Amira; inlandsisen täckte Norden*

En påståendesats med tre fraser (nominalfras + verbfras + nominalfras/adverbfras/prepositionsfras) är vanligare än en påståendesats med enbart två fraser. Det gäller såväl svenskan som många andra språk. Typiskt just för svenskan är däremot att många påståendesatser med tre (eller flera) fraser börjar med ett enkelt *det* (som strikt grammatiskt inte alltid klassificeras som nominalfras, se 7.2.1), ofta följt av verbfrasen är/var.

(3) Exempel på påståendesatser med tre fraser: nominalfras + verbfras + nominalfras

Nominalfras (SUBJEKT)	**Verbfras (PREDIKAT)**	**Nominalfras (DIREKT OBJEKT el. EGENTLIGT SUBJEKT)**
Jag	*mötte*	*Eva och Bosse*
Du	*har*	*en fin frisyr*
Polisen	*hade kört*	*lastbilen*
Han	*handlade*	*tre kassar mat*
Vi från Malmö	*gillar*	*fotboll*
De	*spelade*	*musik*
Nour och Leila	*ville äta*	*middag*
En tredje uppgift	*är*	*servicen till medborgarna*
Accelerationen vid fritt fall	*kallas*	*tyngdacceleration*
Det	*var*	*ett bra förslag*
Det	*finns*	*tre grundläggande orsaker*

(4) Exempel på påståendesatser med tre fraser: nominalfras + verbfras + adverbfras

Nominalfras (SUBJEKT)	**Verbfras (PREDIKAT)**	**Adverbfras (ADVERBIAL)**
Jag	*promenerade*	*Dit*
Mina kusiner	*bor*	*långt borta*
Polisen	*hade kört*	*fruktansvärt fort*
Han	*handlar*	*ganska ofta*
Det	*brukade gå*	*Bra*
Det	*är*	*Svårt*

(5) Exempel på påståendesatser med tre fraser: nominalfras + verbfras + prepositionsfras

Nominalfras (SUBJEKT)	**Verbfras (PREDIKAT)**	**Prepositionsfras (ADVERBIAL)**
Jag	*promenerade*	*till skolan*
Mina kusiner	*bor*	*på landet*
Polisen	*hade kört*	*i full fart*
Han	*handlar*	*på tisdagar, torsdagar, fredagar och söndagar*
Det	*kunde gå*	*på ett annat sätt*
Det	*är*	*för gymnasiet*

2.3 Påståendesats med flera fraser: *vi såg en film på kvällen; de hittade inte guld i öknen*

Många svenska påståendesatser rymmer fler fraser än tre. Ofta är det fallet när satsen innehåller en adverbfras som är SATSADVERBIAL (t.ex. nominalfras + verbfras + adverbfras + t.ex. nominalfras). Det vanligaste SATSADVERBIALET är *inte*, som i satsen *Vi känner* ***inte*** *honom*. En sats kan också innehålla flera övriga adverbial som anger till exempel tid, plats, sätt och orsak.

(6) Exempel på påståendesatser med fler fraser än tre

Nominalfras (SUBJEKT)	**Verbfras (PREDIKAT)**	**Adverbfras (SATSADVERBIAL)**	**Nominalfras (DIREKT OBJEKT)**	**Adverbfras/prep.fras (ÖVRIGA ADVERBIAL)**
Jag	*mötte*	*inte*	*Kerstin*	
De	*hittade*		*olja*	*i Nordsjön*
Vinden	*blåste*			*kallt*
				på morgonen
Amir och Isak	*hörde*	*inte*	*ljudet*	*genast*
Intresset för journalistik	*är*	*kanske inte*		*så stort*
				längre
Vissa fabriker	*producerar*	*också*	*el*	*under en del av dygnet*
Det	*förklarar*	*inte*	*hela utvecklingen*	*på ett bra sätt*

2.4 Satsschemat för en påståendesats i svenskan

Hittills har exempelmeningarna fokuserat på antalet fraser i en sats och hur de typiskt kan kombineras. Också ordningen mellan fraserna kan variera. Alla exempel ovan inleds med ett SUBJEKT, men typiskt för svenska påståendesatser är att satsen kan börja med nästan vilket led som helst. Svenskans ordföljd kan åskådliggöras med ett så kallat satsschema. Det är vanligt att använda ett schema med sju positioner, där den första positionen, fundament, är öppen för olika satsdelar. Direkt efter fundamentet finns positionen typplats. Vad som står på typplatsen avgör vilket typ av sats det är frågan om, det vill säga om det är en huvudsats eller bisats (se kap. 7). I huvudsatser, till exempel påståendesatser, står alltid det finita (tempusböjda) verbet på typplatsen.

I satsschemat nedan finns exempel på påståendesatser som inleds på olika sätt. Det kan beskrivas som att vilket led som helst, utom det tidsböjda verbet, kan flytta fram till satsens början (i schemat nedan är det markerat med en pil).

(S1) Satsschema för påståendesatser

Fundament	**Typplats (finit verb)**	**SUBJEKT**	**SATS-ADVERBIAL**	**Infinita verb**	**OBJEKT, mm**	**ADVERBIAL**
Nour och Leila	*vill*	←	*inte*	*äta*	*glass*	*i kväll*
Glass	*vill*	*Nour och Leila*	*inte*	*äta*	←	*i kväll*
Ikväll	*vill*	*Nour och Leila*	*inte*	*äta*	*glass*	←
Nu för tiden	*heter*	*jag*	*inte*	—	*Eva*	←
Vi	*känner*	←	*ju*	—	*honom*	*ganska bra*
Det	*ska*	←	*nog*	*komma*	*en bil*	*snart*
Faktiskt	*blåste*	*det*	←	—	*en kall vind*	*över sjön*
Om man analyserar noga	*finns*	*det*	*troligen*	—	*tre grundläggande orsaker*	←
Polisen	*har*	←	—	*kunnat övervaka*	*brottsligheten*	*mycket noga*
I den här boken	*kallas*	*accelera-tionen vid fritt fall*	*därför*	—	*tyngdaccelerationen*	←
En tredje uppgift	*är*	←	*ju*	—	*servicen till medborgarna*	—

Detta schema återkommer ofta i den fortsatta framställningen. Det gäller särskilt i kapitel 7 ”Ordföljd och satstyper”, men hela grammatikdelen är disponerad utifrån de slags fraser som kommer i olika positioner och har olika uppgifter i en svensk påståendesats.

Satsschemat ska förstås som en illustration av svenskans typiska ordföljdsmönster. Det finns helt grammatiskt korrekta satser som avviker från de grundläggande mönstren, och som därför är svåra att analysera i satsschemat. Ibland kan till exempel satsadverbialet placeras antingen före eller efter subjektet när subjektet är ett pronomen: *Det tror inte jag – Det tror jag inte; Det säger nog vi – Det säger vi nog* (Se kap. 7, ”Ordföljd och satstyper”).

2.5 Disposition

Grammatikdelen i detta material är alltså i princip uppbyggd som en systematisk genomgång av hur olika typer av fraser bygger upp en sats. I detta korta kapitel 2 har det givits en övergripande beskrivning; sedan följer kapitel om nominalfraser (kap. 3), verbfraser (kap. 0), adjektivfraser (kap. 5) och adverbial (kap. 6). Varje kapitel börjar med enkla frastyper och slutar med mer komplexa. Ett särskilt kapitel (kap. 7) tar sedan upp ordföljd och satstyper, inklusive bisatser.

3 Nominalfrasen

3.1 Nominalfrasens uppgift

Nominalfraser är enkelt talat av två slag: dels egennamn och substantiv med eller utan bestämningar (*Samir; långa Samir; pojken; den långa pojken med lockigt hår*), dels substantiviska pronomen (*jag*, *hon*, *allihop*, *någonting*). Substantiv och ibland också egennamn är ofta utbyggda med både efterställda och framförställda bestämningar (*den långa* ***pojken*** *med lockigt hår*). Pronomen, särskilt personliga pronomen, får relativt sällan sådana bestämningar, men det kan förekomma, typ *bara* ***vi*** *i klass 8B*; ***jag*** *som aldrig brukar bli arg*. Substantiv och egennamn är oftast starkt betydelsebärande och de ord som främst bär upp en texts ämnesområde och begreppsvärld. Just därför är de oftast tryckstarka. Pronomen, däremot, bär inte mycket lexikalt innehåll, och är i typfallet inte tryckstarka, men de är nödvändiga för flyt och sammanhang i både talat och skrivet språk.

3.2 Mycket frekventa och relativt enkla nominalfraser

Här följer alltså en genomgång av nominalfrasen i svenska i en mycket ungefärlig ordning från enkel till mer komplex nominalfras. De minst komplexa nominalfraserna har antingen inga bestämningar alls eller bara ett framförställt possessivt pronomen (*min jacka*), en framförställd artikel eller ett räkneord (*en jacka*, *fem jackor*) eller någon av kvantifierarna *inga, alla, mycket, många, flera* som i nominalfrasen *alla jackor*. Sådana nominalfraser kommer därför tidigt i denna genomgång, tillsammans med personliga pronomen i grundform (*jag, du* etc.). Det går att skriva ganska mycket med hjälp av dessa nominalfraser: *Jag har en bror och Nour har två systrar men Adam har inga syskon; Vi har många vänner*. Ett enkelt steg mot något mer avancerade fraser är enkla samordningar med *och* i nominalfrasen: *Jag och Hassan kommer inte*; *kol och väte är grundämnen*. Ytterligare ett steg är objektsformerna av personliga pronomen, som ju är högfrekventa, till exempel *mig* i *Samira ringde mig*.

Substantivens genus, pluralböjning och inte minst användningen av bestämd eller obestämd form är besvärligt att lära sig. Genus och pluraländelse måste man i princip lära sig varje ord för sig, även om det finns en del mönster att luta sig mot. Andraspråkssvenska kan ha ett avvikande bruk också på hög nivå, och för förståelsen spelar det sällan någon roll om ett ord till exempel får fel genus (*en prov*) eller pluraländelserna *-ar* och *-or* överanvänds.

3.2.1 NAMN OCH SUBSTANTIV UTAN BESTÄMNINGAR: *MAHATMA GANDHI, EN KOMPIS, SVARET*

En enkel nominalfras består ofta av ett substantiv med eller ibland utan obestämd artikel eller i bestämd form, t.ex.: *en timme, ett hus*; *mat*, *vatten*; *skolan, frågan*. Den kan också bestå av ett egennamn: *Anna, Samuel, Johan Larsson, Leila Khalifa, Stockholm, Göteborg, Hässelby, Tyskland, London, Bagdad, Himalaya, Atlanten, Einstein, Siddharta Gautama* etc.

Inlärning: I tidig inlärning kan det vara en strategi att använda egennamn ofta eftersom man då inte behöver böja i genus, numerus eller bestämdhet eller välja rätt pronomen. En lärare bör lägga märke till om egennamn överanvänds.

3.2.2 PERSONLIGA PRONOMEN I GRUNDFORM: *JAG, DU, VI, NI, HAN, HON, DEN, DET, DE*

Personliga pronomen är högfrekventa i svenskan, vilket bland annat beror på svenskans subjektstvång. Personliga pronomen är numera de enda ord i svenskan som har en grundform och en särskild objektsform – även om objektsform ibland saknas (se 3.2.9). Grundformen, eller subjektsformen, det vill säga den form som används när ett pronomen är subjekt, är vanligare än objektsformen. Personliga pronomen böjs i numerus (singular och plural), och har personböjning i 1:a, 2:a och 3:e person.

(P1) Personliga pronomen i grundform

Person och numerus	Pronomen
1:a person singular	Jag
2:a person singular	Du
3:e person singular	han, hon, den, det, hen
1:a person plural	Vi
2:a person plural	Ni
3:e person plural	de (dom)

Språkjämförelse: De flesta språk har en motsvarighet till personliga pronomen, men de används inte på samma sätt. I många språk med personböjning av verb (vilket svenskan inte har) används personligt pronomen bara i sådana yttranden där subjektet i svenskan skulle ha extra starkt tryck. Annars framgår det grammatiska subjektet indirekt utifrån verbändelsen. Språk kan vidare sakna distinktionen *han/hon* (t.ex. persiska, finska och turkiska).

> **Arabiska**: Modern standardarabiska har tre numerus i andra och tredje personens pronomen: singular, dualis, plural. Man skiljer på maskulinum och femininum i andra och tredje person, singular och plural.
>
> **Dari, persiska**: I tredje person finns endast ett pronomen i singular och ett i plural.

Kurdiska: Sydkurdiska liknar svenska men har bara ett, könsneutralt, pronomen i tredje person singular. I nordkurdiska finns det personliga pronomen i både indirekta och oblika former (det vill säga olika former i olika kasus).

Ryska: Pronomensystemet är likt svenskans. I tredje person singular finns ett pronomen för maskulinum, ett för femininum och ett för neutrum.

Somaliska: Somaliska har i tredje person singular ett pronomen för maskulinum och ett för femininum, i plural tredje person ett enda pronomen.

Spanska: Spanska liknar svenska men har i tredje person singular inga motsvarigheter till *den*, *det*, utan har framför allt *el*, 'han' och *ella*, 'hon'. Det förekommer stora variationer i den spansktalande världen.

Thailändska: Thailändska har ett rikt pronomensystem. I första, andra och tredje person skiljer man inte bara på singular och plural och maskulinum och femininum utan också olika artighetgrader beroende på formalitet, om man talar med barn etc.

Tigrinja: Tigrinja skiljer, liksom arabiska, på maskulinum och femininum i andra och tredje personens pronomen, singular och plural.

Turkiska: Turkiska är som svenska men har bara ett, könsneutralt, pronomen i tredje person singular.

Språkbruket: Cirka nittio procent av alla satser i spontant svenskt talspråk har ett personligt pronomen som subjekt, vanligast är *du* och *jag*. I skrift är pronomen i tredje person viktiga för att skapa samband i texter, viktigare än i språk där subjektet kan framgå av verbändelsen. Ett *han*, *hon*, *den* eller *de* som subjekt syftar nästan alltid tillbaka på något som nämnts tidigare i texten, ofta i föregående mening. En grundläggande läsfärdighet är att alltid kunna avkoda den aktuella syftningen. Det samma gäller i hög grad *det*, men *det* har också andra användningar, t.ex. som en betydelsetom satsinledare (*Det finns två förklaringar* – se kap. 7 Ordföljd och satstyper). Första och andra personens pronomen har inte på samma sätt en textintern syftning.

Pronomenet *hen* förekommer i två olika användningar. I talspråket används det vanligtvis för att omtala personer som inte själva vill omtalas som *han* eller *hon*. Den andra användningen är mer utpräglat skriftspråklig, men relativt ovanlig också i skrift. Det har ännu inte kommit in i läroboksspråket, men när *hen* används i skrift sker det ofta i den typ av generaliserande beskrivning som är vanlig i läroböcker: *Om någon blir avskedad har* ***hen*** *rätt till en viss uppsägningstid.* Detta är relativt vanligt i myndighetstexter och liknande samhällsrelaterade texter som elever möter både i och utanför skolan.

I lärobokstexter är tredje personens pronomen naturligtvis vanligt. *Du* förekommer ibland, i instruktioner och som läsartilltal, liksom ett *vi* som inkluderar läsaren. Däremot är *jag* och *ni* ovanligt just i läroböcker (men vanligt i t.ex. skönlitteratur). Nedanstående två meningar är typiska för läroböcker. Här

skapas samband med substantiv-pronomen-kedjan *hållbar utveckling-det-hållbarutveckling*, som fetats i exemplet, medan *du* och *vi* används för läsartilltalet:

> *Du* har säkert hört **uttrycket hållbar utveckling**, men vad betyder **det** egentligen? Med **hållbar utveckling** menas att *vi* ska överlämna jorden till nästa generation i samma skick som i dag.

Inlärning: Formen innebär oftast inga stora problem för inläraren utan svårigheten är förstå hur pronomen syftar bakåt och skapar samband. Lättast att lära sig är *du* och *jag*, och besvärligast är tredje personens pronomen.

3.2.3 INDEFINIT MAN. *HUR GÖR MAN? MAN MÅSTE STÄDA ORDENTLIGT. VID KRACKNING SLÅR MAN SÖNDER LÄNGRE KOLKEDJOR. I SKÅNE HAR MAN STORA ÄPPELODLINGAR*.

Det indefinita pronomenet *man* är mycket vanligt, både i vardagsspråk och skolspråk. Det används i tre grundläggande, närliggande betydelser

- Vem som helst över huvud taget, vilket innebär att talaren ingår i gruppen: *man vill bli uppskattad för den man är; man börjar med att ta fram alla ingredienser*
- Vem som helst i en given grupp personer som talaren inte ingår i: *man blev sällan mer än 50 år på medeltiden*
- En vag betydelse när talaren inte vill eller kan specificera subjektet: *man har byggt om vid Stora torget; man sjöng så grannarna vaknade*

Ibland, särskilt i tal, används *man* närmast i betydelsen 'jag'*: Kan man få gå nu?; Man börjar bli gammal.*

Språkbruket: *Man* är ett mycket användbart pronomen när man ska uttala sig generellt om en företeelse. I skolspråk är det ofta fallet i enkla beskrivningar och redogörelser (9.2.2, 9.2.4). *I USA odlar man mycket majs*; *Man kan analysera ljus med en spektrometer*. Följaktligen är *man* ett vanligt pronomen i läroboksspråk som ofta behöver tala om saker i allmänhet: *Vid krackning slår man sönder längre kolkedjor; Som muslim i Sverige tillhör man en minoritet*. Också i instruktioner finns ofta detta *man*: *Man kokar upp vattnet* (9.4.1).

De senaste åren har *man* i vissa texter ersatts av *en*. Det är dock så ovanligt att det inte behöver uppmärksammas förrän mycket sent i undervisningen (om ens över huvud taget).

Språkjämförelse: I språk som inte har subjektstvång kan satser med *man* motsvaras av subjektslösa satser.

Inlärning: *Man* i den vaga betydelsen används ofta för att uppfylla svenskans starka krav på subjektstvång. Vanligt i inlärarsvenska är därför att ett sådant betydelsetomt *man* saknas: *Vid krackning slår sönder längre kolkedjor*.

3.2.4 SUBSTANTIV I PLURAL: *SMÖRGÅSAR* OCH *INDUSTRIER*

Svenskans substantiv har sju olika pluraländelser *-or, -ar, -er, -r, -n, -s* eller ingen ändelse alls.

(P2) Substantivets deklinationer: pluraländelser

Deklination	Ändelse	Exempel i singular	Exempel i plural
1:a	-or	*blomma*	*blommor*
2:a	-ar	*bil; timme*	*bilar; timmar*
3:e	-er	*kamrat*	*kamrater*
4:e	-r	*sko*	*skor*
5:e (t-subst)	-n	*yrke*	*yrken*
6:e (t-subst)	-	*hus*	*hus*
7:e	-s	*partner*	*partners*

Vanligast i allmänspråket är andra dekliationens *-ar*. Vibergs Målgrammatik ger några grundläggande regler för fördelningen av pluraländelser – de täcker många men inte alla substantiv (t.ex. inte substantiv med *s*-plural).

- N-ord som slutar på obetonat *-a* > *-or* (*blommor, ytor, skador*)
- N-ord som är enstaviga och slutar på konsonant > *-ar* (*bilar, lekar*)
- N-ord som slutar på obetonat *-e* > *-ar* (*timmar, vingar*)
    - Undantag: n-ord som slutar på *-are* och *-ande/ende* (*lärare, ordförande*) har ingen pluraländelse
- N-ord med betoning på sista stavelsen > *-er* (*kamrater, resurser, nivåer*)
- N-ord som slutar på betonad vokal eller på *-else* > *-r* (*skor, betydelser, händelser, rörelser*)
- T-ord som slutar på vokal > *-n* (*yrken, kvitton*)
- T-ord som slutar på konsonant > ingen ändelse (*hus, system, alternativ, exempel*)

Språkjämförelse: Det är vanligt att språk på något sätt markerar singular och plural. I vissa språk, till exempel arabiska, finns dessutom en särskild markering för tvåtal, dualis. Åtskilliga språk böjer inte substantivet i plural när det förekommer tillsammans med räkneord, *tre bil*. Det är ovanligt med så många olika pluraländelser som i svenskan.

Arabiska: Substantiv böjs alltså i singular, dualis och plural, men modern arabiska nöjer sig ofta med singular och plural. Plural bildas genom tillägg av ändelse eller genom vokalförändring i ordets rot (jfr svenska *mus/möss*).

Dari, persiska: Den vanligaste ändelsen i persiska/dari är *-hâ*, men det finns ytterligare två arabiska varianter som förekommer i mer formella sammanhang. Ingen pluraländelse om substantivet föregås av räkneord (*tre flicka*)

Kurdiska: Pluralformen utgörs av en ändelse. Liksom i dari och persiska förekommer ingen pluraländelse om substantivet föregås av räkneord (*tre flicka*).

Ryska: Ryska substantiv böjs i singular och plural (böjning sker också av kasus och genus, vilket ger en rik uppsättning pluraländelser).

Somaliska: Plural av substantiv bildas med fyra olika ändelser, bl.a. reduplikation (upprepning av slutkonsonanten). Arabiska ord behåller gärna arabisk plural. Efter räkneord används de flesta orden i singular, medan vissa har en särskild ”räkneform”s som skiljer sig från pluralen.

Spanska: Spanska har två pluraländelser, *-s* efter vokal, *-es* efter konsonant. Substantiv på *-s* får ingen pluraländelse.

Thailändska: De allra flesta thailändska substantiv förekommer bara i en form och har ingen särskild pluralform.

Tigrinja: Substantiv böjs i singular och plural. Plural bildas på samma sätt som i arabiska.

Turkiska: Turkiskan har de två pluraländelserna *-lar/-ler*. Liksom i dari, persiska och kurdiska förekommer ingen pluraländelse om substantivet föregås av räkneord (*tre flicka*).

Språkbruket: I lärobokstexter är substantiv i den tredje deklinationen (typen *resurser*) och femte deklinationen (typen *yrken*) ovan överrepresenterade i förhållande till vardagsspråket. Det beror på att dessa substantivgrupper rymmer många ord med abstrakt eller ämnesanknuten betydelse.

Inlärning: Att plural markeras med en särskild ändelse brukar dyka upp tidigt i inlärarspråk. Däremot dröjer det innan ändelserna får rätt form. Pluraländelserna *-ar*, och i viss mån *-or* och *-er* övergeneraliseras ofta i andraspråkssvenska också på relativt avancerad nivå (*vännar, jackar, kamratar, ställar*). Det påverkar sällan begripligheten, och så fort inläraren börjar använda pluraländelser har hen begripit strukturen. Att sedan hitta rätt ändelse är något inläraren så småningom själv kan sortera fram till stor del, bara hen har fått mycket input. Det gäller alltså först och främst att hen möter många texter med stor variation av plural. I klassrummet kan man dock stödja den här sorteringen genom att uppmuntra till undersökning av substantivens antal stavelser, betoning,genus, slutljud och avledningsändelser.

3.2.5 RÄKNEORD ELLER KVANTIFIERARE + SUBSTANTIV I PLURAL: *TRE ORSAKER, ALLA GRUNDÄMNEN, MYCKET MAT*

Förenklat finns tre sätt att med framförställt attribut ange kvantitet för ett substantiv:

- Exakt kvantitet av ett räknebart substantiv. Detta uttrycks med hjälp av räkneord och ett räknebart substantiv i plural: *två armar, tre fiskar, två*

dörrar, tre stolar, tjugo år, två kretslopp, tre faser, 240 liter, 200 hektar, 37 procent, tre syreatomer, fyra steg.

- Ungefärlig kvantitet av ett räknebart substantiv. Detta uttrycks med en s.k. kvantifierare som befinner sig någonstans på skalan *alla–många–flera–några–inga: alla pojkar, alla segelfartyg, alla varor och tjänster, många gånger, många timmar, många barn och ungdomar, flera år, flera föreningar, flera potatisar, några syror, några amerikaner, inga växter, inga arbetare, inga problem, inga förkunskaper, inga spår*.
- Ungefärlig kvantitet av ett icke räknebart substantiv (ett substantiv utan pluralböjning). Detta uttrycks med en kvantifierare som befinner sig någonstans på skalan *all(t)–mycket–lite–ingen/inget: all fångst, allt vatten, mycket vattenånga, lite luft, lite koldioxid, ingen mat, inget vatten*.

Inlärning: I ett relativt tidigt stadium vill inläraren gärna använda en pluraländelse också vid den tredje typen av kvantitet, *mycket vattenångor, mycket metaller, *lite luftar, *ingen mator*. Det är egentligen ett gott tecken på att inläraren har förstått grundprincipen för svensk pluralböjning. I några av fallen, som *metaller*, blir resultatet inte ogrammatiskt, men pluralformen ger en annan betydelse än den avsedda. (*Mycket metaller* tolkas som att det rör sig om många olika sorters metall, medan det är irrelevant för *mycket metall*.)

3.2.6 POSSESSIVA PRONOMEN 1 OCH 2 PERS. SINGULAR+SUBST*: MIN VÄN OCH DITT BETYG*

Första och andra person singular är den vanligaste användningen av possessiva pronomen. När det ”ägda” är singular böjs pronomenet efter genus (*min bror, ditt skåp*), när det ägda är plural är formen alltid *mina* (*mina bröder, dina skåp*). (se vidare 3.2.10)

(P3) Possessiva pronomen: singular

	Det ägda		
	Singular		**Plural**
Ägaren	n-ord	t-ord	n-ord och t-ord
1 person singular	*min*	*mitt*	*mina*
2 person singular	*din*	*ditt*	*dina*

Språkjämförelse: Någon form av possessivpronomen finns i de flesta språk. Men ibland kan de vara efterställda, och ibland kan de ersättas av en särskild böjningsändelse på det substantiv som betecknar det ”ägda”.

Arabiska: Arabiska, liksom persiska, har inte särskilda possessiva pronomen utan anger motsvarande betydelse med särskilda böjningssuffix.

Dari, **persiska**: Dari och persiska har inte possessiva pronomen utan motsvarande betydelse skapas med personliga pronomen och en bindepartikel motsvarande engelskans *of*-genitiv eller med verbet *äga* + *of*-genitiv (ägd av), *cykel av jag/cykel ägd av jag,* 'min cykel'.

Kurdiska: Sydkurdiska fungerar som persiska med särskilda ändelser som betecknar ägande på substantiven. I nordkurdiska används oblika pronomen efter substantiv som böjs efter genus.

Ryska: Ryskans system för possessiva pronomen liknar svenskans.

Somaliska: Somaliska possessiva pronomen böjs i genus och numerus så att de överensstämmer med det ägda. De kan antingen användas självständigt eller läggas till som ändelser efter substantiv.

Spanska: Possessiva pronomen finns för alla personer, i en obetonad och en betonad variant. I första och andra person plural finns dock bara en variant, och i tredje person används samma pronomen i singular och plural.

Thailändska: Thailändska har en motsvarighet till possessiva pronomen som bildas genom att ett särskilt ord (*khŏong*) sätts framför ett personligt pronomen. Ibland utelämnas *khŏong*.

Tigrinja: Tigrinja har framförställda possessiva pronomen, alla bildade genom att en särskild ändelse läggs till orddelen *nat-*.

Turkiska: Turkiskans possessiva pronomen motsvarar en särskild genitivform av personliga pronomen (som om vi skulle säga *jags bil*). Genitivformen varierar mellan första, andra och tredje person.

Språkbruket: Framför allt i talat språk, men också i många former av skriftspråk, är *min (mitt, mina)* och *din (ditt, dina)* vanligare och kommunikativt nödvändigare än andra possessiva pronomen.

Inlärning: Böjningsformerna av *min* och *din* är naturligtvis besvärliga på samma sätt som genusändelser (och pluraländelser), och en övergeneralisering av till exempel *min* (*min pengar, min bord*) ligger nära till hands. En svårighet är förhållandet mellan substantivets form (bestämd/obestämd form) och referent (definit/indefinit referent). Eftersom det possessiva pronomenet anger en specifik referent är det vanligt att inläraren vill ha bestämd form på substantivet, **min bilen*, **ditt betyget*. Även om possessiva pronomen kan komma tidigt undervisningen är just det här förhållandet mellan form och funktion så komplext att det kan vänta.

3.2.7 GENITIVFORM AV PERSONNAMN+SUBSTANTIV: *EVAS VÄSKA, EINSTEINS TEORI*

Genitivböjning av personnamn är enkelt, ett *-s* läggs till namnet. Det är bara det sista ordet i namnet (till exempel efternamnet) som ska ha *-s*. *Annas bror, Evas bok, Johan Larssons bil, Leila Khalifas musik, Napoleons stora segrar, Nehrus död, Fahrenheits termometer*. Trots att det ägda har specifik referens har det alltid obestämd form. Det kan inte heta **Evas väskan*.

Språkjämförelse: Någon form av genitivböjning eller genitivkonstruktion finns i de flesta språk. I många språk placeras det ägda före ägaren (*bok Rezas*, inte *Rezas bok*).

Arabiska: Ägande uttrycks med pronomen som böjs i genus och numerus men fungerar ungefär som konstruktioner med *of* på engelska.

Dari, persiska: Ägande uttrycks med en partikel som fungerar ungefär som engelskans *of*-genitiv.

Kurdiska: Sydkurdiska fungerar på samma sätt som persiska. I nordkurdiskan skiljer sig ägandepartikeln åt mellan substantiv i maskulinum, femininum, samt för singular och plural.

Ryska: Ryskan är som svenskan på denna punkt, med skillnaden att det ägda placeras före ägaren.

Somaliska: Somaliskan saknar genitivböjning. Ägande kan uttryckas på två sätt, antingen som ägt + ägare utan böjning ('huset Sahra') eller som ägt + ägare + possessivt pronomen ('Sahra hus-hennes').

Spanska: Genitiv bildas enbart med prepositionen *de*, och det ägda står för först: *la casa de Pablo*, 'Pablos hus'.

Thailändska: Alla typer av ägande uttrycks med ordet *khŏong* efter det ägda och före ägaren (*kompis khŏong Kim*). Men ofta utelämnas *khŏong* och de två substantiven följer på varandra, *kompis Kim*, *väska Eva*.

Tigrinja: I tigrinja kan genitiv uttryckas antingen genom att två substantiv följer på varandra där det ägda står före ägaren, eller genom en konstruktion som liknar engelsk *of*-genitiv.

Turkiska: Turkiska betecknar ägande på i princip samma sätt som svenska, men det ägda kongruensböjs i person och numerus med det substantiv som betecknar ägaren.

Språkbruket: Genitiv-*s* är ganska ovanligt med par undantag: i vardagsspråk på personnamn, i skolspråk på benämningar på kollektiv och institutioner (*domstolens beslut*, *den svenska regeringens förslag, hushållens inkomster*). Genitiv används nästan bara när "ägaren" är specifik, även om det är möjligt också vid obestämd eller generell referens (*en flygresas alla nackdelar*). (jfr 3.3.8)

Inlärning: Det är antagligen enklast att se mönstret för genitiv vid personnamn och så småningom föra över det till andra substantiv.

3.2.8 BESTÄMDHET OCH OBESTÄMDHET: *EN KVÄLL/KVÄLLEN, KVÄLLAR/ KVÄLLARNA*

Typiskt för svenskan är att substantiven böjs i bestämd form med en ändelse, den bestämda slutartikeln. Den bestämda formen signalerar, allmänt sett, att talaren/skribenten syftar på något specifikt som hen antar redan är känt av lyssnaren/läsaren. Obestämd form har ingen böjningsändelse, men i singular en framförställd obestämd artikel, *en* eller *ett*; i plural saknas obestämd artikel, liksom vid oräknebara substantiv.

Användningsreglerna för bestämd och obestämd form är relativt invecklade.. De elementära användningsreglerna framgår av nedanstående uppställning. Också de kan vara besvärliga för andraspråksinlärare, men presenteras här i ett sammanhang. Bland annat behöver man alltså ta hänsyn till om substantivet är räknebart eller oräknebart

(7) Räknebara substantiv

	Utan framförställd bestämning	**Med framförställd bestämning**
Bestämd referent, singular	Jag åt *bullen*	Jag åt *den goda bullen*
Bestämd referent, plural	Jag åt *bullarna*	Jag åt *de goda bullarna*
Obestämd referent, singular	Jag åt *en bulle*	Jag åt *en god bulle*
Obestämd referent, plural	Jag åt *bullar*	Jag åt *goda bullar*

(8) Oräknebara substantiv

	Utan framförställd bestämning	**Med framförställd bestämning**
Bestämd referent	*Vattnet* är kallt	*Det klara vattnet* är kallt
Obestämd referent	*Vatten* är kallt	*Klart vatten* är kallt

(Om adjektivets böjning, se 3.3.1 och 5.1)

Gränsen mellan räknebart och oräknebart kan vara oklar, så många gånger går det bra både med och utan artikel. *Jag ville ha en soppa. Jag ville ha soppa.*

Språkjämförelse: Många språk saknar bestämd artikel, och bestämd slutartikel som i norska, danska och svenska är ännu ovanligare.

Arabiska: Arabiska har en framförställd betonad artikel.

Dari, persiska: Persiska har inte bestämd artikel. Ett substantiv i infinitiv har redan en bestämd eller generisk betydelse. Substantivet 'bok', *ketâb* på persiska, betyder boken eller böcker (i allmänhet).

Kurdiska: Nordkurdiska har inga bestämda artiklar. I sydkurdiska används en böjningsändelse som bestämd artikel.

Ryska: Ryskan har inga bestämda artiklar. Bestämdhet kan uttryckas med t.ex. ordföljd eller demonstrativt pronomen.

Somaliska: Somaliskan har bestämd slutartikel i två genus, precis som svenskan, och den läggs i plural till separat efter pluraländelsen. Artikeln anpassas till slutljudet i stammen, vilket ger sju olika former.

Spanska: Spanska har fristående framförställda bestämda artiklar.

Thailändska: Thailändska har inga bestämda artiklar.

Tigrinja: Tigrinja har inga bestämda artiklar. Ett demonstrativt pronomen framför ett substantiv kan dock fungera som framförställd bestämd artikel.

Turkiska: Turkiska har inte bestämda artiklar.

Språkbruket: Den bestämda formen signalerar alltså – på samma sätt som pronomen – att något är nämnt tidigare i samtalet eller texten, eller är mycket välbekant. Substantiv i bestämd form i en text är därigenom sambandsskapande. Den obestämda formen signalerar ofta att substantivet är ny information, en ny företeelse som förs in i texten. I läroboksspråk är bestämd form ofta ett vanligare sätt att skapa samband än personliga pronomen.

> *Varm luft* [nytt begrepp i texten] kan innehålla *vattenånga* [nytt begrepp] som avdunstar vid *jordytan* [nytt begrepp men anses välbekant]. När *luften* [nämnd i föregående mening] stiger och *vattenångan* [nämnd i föregående mening] kondenseras, alltså omvandlas till *vattendroppar* [nytt begrepp i texten], bildas *små moln* [nytt begrepp i texten].

I många fall i svenskan är både bestämd och obestämd form möjlig, till exempel vid allmän betydelse: *Kärlek är alltid besvärligt/kärleken är alltid besvärlig*. *En uggla/ugglan/ugglor/ugglorna jagar om natten*. Reglerna för artikelval är i fall som dessa mycket komplexa.

Inlärning: Bestämd och obestämd form är besvärliga, både ordböjningsformer och användning av dem. De mer specifika användningsreglerna (se ovan) kommer mycket sent i inlärningen. Enklast är att skilja på bestämd och obestämd form för räknebara substantiv utan framförställdabestämningar, typen *en flicka/flickan*.

Huruvida den bestämda slutartikeln är *-(e)n* eller *-(e)t* i singular, eller *-na* eller *-en* i plural måste memoreras för varje ord för sig (jfr ovan). Men i singular är *-en* som nämnts mycket vanligare, liksom *-na* i plural, och förekommer vid ungefär tre av

fyra substantiv. En övergeneralisering av *-(e)na* till neutrala substantiv (*hus(e)na, förslag(e)na, beslutena*) är oproblematisk, och finns faktiskt i förstaspråkstalares dialekter och vardagsspråk (*ögona, örona*).

Att skilja mellan bestämd och obestämd form (oavsett genus) är inte alltid så viktigt för förståelsen i vardagstal, men kan vara betyudelsefullt både för god läsförståelse och för att skapa samband och flyt i de texter man självskriver.

3.2.9 PERSONLIGA PRONOMEN I OBJEKTSFORM: *MIG, DIG, HONOM, HENNE, DEN, DET, OSS, ER, DOM (DEM)*

Personliga pronomen har särskilt objektsformer i första och andra person (*mig, oss, dig, er*). I tredje person finns särskilda objektsformer i singular för personbetecknande pronomen (*honom* och *henne*), Men för pronomen i tredje person som betecknar icke levande företeelser är subjekts- och objektsform densamma (*den, det*). Det könsneutrala personbetecknande *hen* har inte heller särskild objektsform. I tredje person plural är också subjekts- och objektsform den samma i tal, *dom*. Men skriftspråket har en särskild objektsform, *dem*.

(P4) Personliga pronomens objektsformer

	Singular	**Plural**
1 person	mig	oss
2 person	dig	er
3 person	honom, henne, den, det, hen	dom (i skrift: dem)

Språkbruket: Särskilt *mig* och *dig* är högfrekventa i vardagstal. *Dig* kan vara vanligt i instruerande text och i läroböcker med du-tilltal (*du kanske har frågat dig…*), medan *mig* är ovanligare i sakprosa. I tredje person singular växlar *han* och *hon* med *honom* och *henne* som objektsform i vardagligt tal (*jag såg hon i korridoren*; *jag gav han datorn*) också hos förstaspråkstalare. Det leder så gott som aldrig till begriplighetsproblem. Det kan vara rimligt att lära ut *honom* och *henne* som en särskild skriftspråksform, liksom *dem* och de icke ljudenliga stavningarna *mig* och *dig*.

3.2.10 POSSESSIVA PRONOMEN 1 OCH 2 PERSON PLURAL, 3 PERSON SINGULAR OCH PLURAL+SUBST: *VÅR BIL, VÅRT RUM, VÅRA VÄNNER, ER UPPGIFT, ERT BESLUT, ERA PENGAR, HANS BIL, HANS HUS, HENNES RUM, HENNES HUS, DERAS RUM, DERAS HUS, DERAS VÄGGKONTAKTER*

Possessiva pronomen i tredje person och i första och andra person plural är inte riktigt lika vanliga som *min, mitt, mina* och *din, ditt, dina*, men tillhör ett basordförråd. För överskådlighetens skull ges alla pronomen i nedanstående tabell. Man kan lägga märke till att 1 och 2 personens possessiva pronomen *vår,*

vårt, våra/er, ert, era har särskilda böjningsformer för t-ord och plural, till skillnad från tredje personens pronomen.

(P5) Possessiva pronomen

Ägaren	**Det ägda**		
	Singular		**Plural**
	n-ord	t-ord	n-ord och t-ord
1 person singular	min	mitt	mina
2 person singular	din	ditt	dina
3 person singular	hans		
	hennes		
	dess		
1 person plural	vår	vårt	våra
2 person plural	er	ert	era
3 person plural	deras		

Språkbruket: Formen *dess* är mycket ovanlig. Det beror i första hand på att icke levande företeelser sällan är ägare. I mer formellt skriftspråk, liksom läroboksspråk, ser man dock *dess* ibland, *skolan och dess personal*, *Storbritannien och dess allierade*. Själva ordet är vanligast i adverbfrasen *sedan dess*, där det mist sin ursprungliga betydelse.

Språkjämförelse: Se 3.2.6

Inlärning: Liksom vid 1 och 2 personens possessiva pronomen i singular (se ovan) är en svårighet förhållandet mellan substantivets form och funktion. Det kan lätt bli *vår bilen, ert beslutet, hennes huset, deras väggkontakterna*. (*Dess* kan man knappast lära sig förrän på ett mycket sent stadium. Också modersmålsskribenter använder ibland ordet felaktigt med syftning på plural ”ägare”, när det ska vara *deras*: **Städerna och dess näringsliv*.)

3.2.11 SAMORDNADE NOMINALFRASER MED *OCH*: *HASSAN OCH JAG*

Att två nominalfraser samordnas med *och* är vanligt i allt slags språk och ett mycket enkelt sätt att uttrycka sig lite mer informationstätt (*jag köpte mat, jag köpte kläder > jag köpte mat och kläder, Leila skrattade, jag skrattade > Leila och jag skrattade*). Det finns åtskilliga sådana samordnade fraser som är fasta fraser – *bord och stolar, morgon och kväll, frid och fröjd, dag och natt*. Andra kan ligga i ett gränsland mellan fasta fraser och mer tillfälliga samordningar: *du och jag, Stockholm och Göteborg, strumpor och skor, smör och bröd, EU och USA, mat och dryck, kost och hälsa, propan och butan, artärer och vener, konkurrens och samspel.*

3.3 Något mer komplexa nominalfraser

När huvudordet, oftast ett substantiv, får en eller flera bestämningar blir nominalfrasen mer komplex och informationsrikare. Som sagt finns komplexa nominalfraser i alla former av talad och skriven svenska, men de är mycket typiska för hur läroböckerna bygger upp sina meningar – hela nominalfrasen är understruken och huvudordet fetat i följande exempel: *flytande **vatten** har högre **densitet**; **skillnaden** mellan kolatomer och syreatomer; **beslut** om ekonomisk utveckling fattas i demokratiskt valda **församlingar**; **kollisionen** mellan den afrikanska och eurasiska plattan; ungefär **hälften** av blodet; **rörelser** i haven rymmer oerhörda mängder **energi**.*

3.3.1 NOMINALFRASER MED ADJEKTIVATTRIBUT ELLER POSSESSIVT ATTRIBUT+ ADJEKTIVATTRIBUT: *EN NY IDÉ, ETT ENKELT EXPERIMENT, MIN BÄSTA VÄN, VÅRT NYA SCHEMA, DEN FRANSKA REVOLUTIONEN, DET VANLIGA LUFTTRYCKET*

I svenska nominalfraser placeras adjektivattributet före huvudordet (*en **grön** tröja*), till skillnad från många andra språk. Adjektivet böjs beroende på genus, numerus och bestämdhet. Det finns dock bara tre böjningsformer: obestämd, singular, n-genus (*grön*); obestämd, singular, t-genus (*grönt*); övriga instanser (*gröna*).

För översiktlighetens skull beskrivs här nominalfraser med framförställda attributi ett sammanhang, trots att inlärnings- och användningsproblemen med dem är av olika komplexitet.

Man kan skilja mellan indefinita och definita nominalfraser, det vill säga nominalfraser med obestämd respektive bestämd referent. Definita nominalfraser är formmässigt besvärligare. Om substantivet har ett possessivt pronomen eller substantiv i genitiv som bestämning ska det ha obestämd form, trots att betydelsen alltså är bestämd, *min nya tröja*, *Sheilas nya tröja*. Men är bestämningarna av annat slag ska substantivet ha dels framförställd bestämd artikel, som kommer först i nominalfrasen, dels bestämd slutartikel, *den nya tröjan*. (Däremot alltså inte **den Sheilas nya tröjan* eller **Sheilas nya tröjan*.) Förekomsten av både inledande och avslutande bestämd artikel kallas ibland dubbel bestämdhet, och är ovanlig i världens språk.

(9) Indefinita och definita nominalfraser

Betydelse	Artikel eller possessivt pronomen	Adjektiv	Huvudord (substantiv)
Indefinita nominalfraser			
Obestämd, singular	*en* *ett*	*svår* *konstigt*	*fråga* *svar*
Obestämd, plural	—	*svåra*	*frågor*
Definita nominalfraser			
Bestämd, singular	*din*	*(svåra)*	*fråga*
Bestämd plural	*dina*	*(svåra)*	*frågor*
Bestämd, singular	*den* *det*	*svåra* *konstiga*	*frågan* *svaret*
Bestämd, plural	*de*	*svåra*	*frågorna*

Med en förenklad beskrivning kan man alltså säga att adjektivet alltid slutar på *-a* utom när det står *en* eller *ett* framför det. (Ibland byts *-a* mot *-e* när huvudordet syftar på en person av manskön, *den svenske kungen*. I sådana fall går det dock lika bra att ha *-a*, också i standardsvenska. Adjektivändelsen *-e* behöver man alltså egentligen inte lära sig. Det ska inte förväxlas med att komparativformen slutar på *-e*, *svårare*, *bättre*, *längre*, *större*, *mindre*, *yttre, inre* m.m.)

Språkjämförelse. Adjektivets placering skiftar alltså mellan olika språk. I arabiska följer det alltid efter substantivet. I språk som spanska och franska är både framförställt och efterställt adjektiv möjligt, beroende på betydelse. Dubbel bestämdhet är som sagt ovanlig, men finns bland annat i arabiska. Dominerande ordföljdsmönster i olika språk är följande:

Arabiska: huvudord+adjektiv

Dari, persiska: huvudord+adjektiv

Kurdiska: huvudord+adjektiv

Ryska: adjektiv+huvudord

Somaliska: huvudord+adjektiv

Spanska: huvudord+adjektiv – om adjektivet anger en redan känd egenskap, nära förknippad med substantivet, kan det dock framförställas.

Thailändska: huvudord+adjektiv

Tigrinja: adjektiv+huvudord

Turkiska: adjektiv+huvudord

Språkbruket: Bestämda nominalfraser är vanligare än obestämda, både i vardagsspråk och skolspråk (*Ta **den gula tröjan**! Antigenerna finns på **de röda blodkropparna**. Det finns **två olika antigener**.*)

Mycket vanliga i vardagsspråk är också nominalfraser med possessivt attribut (*min tröja*, *mina tröjor*), ibland kombinerade med ett adjektivattribut som alltid kommer efter possessivpronomenet (*min gula tröja, mina gula tröjor*). I läroboksspråk förekommer de sällan, men i vardagsspråksnära berättelser och redogörelser är de vanligare. Inte så sällan har dock läroböcker som använder du-tilltal konstruktioner med *vår/vårt/våra* (*vår yttre hud, våra säkraste tecken*) och *din/ditt/dina* (*dina tidiga sinnesintryck*, *din snabba reaktion*).

Inlärning: Adjektivets placering före det substantiviska huvudordet anses inte vara någon större inlärningssvårighet för andraspråkstalare. Däremot är det besvärligt med adjektivattributets kongruens (*ett grönt snöre, det gröna snöret*). Funktionellt är det knappast problem med fraser som *vår ny bilen*. Det är lättare att använda kongruens i en attributiv adjektivfras (***ett stort** hus*) än en predikativ (*huset var **stort***). Forskning om utvecklingsstadier visar också att man tidigare använder numeruskongruens (*en stor bil, två stora bilar*) än genuskongruens (*en stor bil, ett stort hus*). Mycket svårt är den tredubbla bestämdhetsmarkeringen, ***den** svår**a** fråga**n**; de svår**a** frågor**na.***

Nedan några ytterligare exempel, i första hand ur läroboksspråk, med framförställda bestämningar

Indefinita nominalfraser

Obestämd artikel+Adj+Subst (sing): *en svår fråga, ett långt svar, en dramatisk höstdag, en vanlig syn, en tät päls och tjockt fettlager, ett modernt samhälle, en internationell marknad.*

Räkneord/pron+Adj+Subst (pl): *tre svåra frågor, många långa svar, många andra länder, skuggiga platser, olika metoder, heta och kalla områden, stora möjligheter, flera olika sätt.*

Definita nominalfraser

Bestämd artikel+Adj+Subst (sing/pl): *den svåra frågan, det långa svaret, de svåra frågorna, de långa svaren, de fyra friheterna, det kalla kriget, de rika länderna, den enskilda elkonsumenten, de olika behållarna, den första moderna vetenskapsmannen, den allmänna uppfattningen, de första experimenten, den elektriska energin.*

Possessivt pronomen+Adj+Subst (sing/pl): *din vita jacka**,** vår gamla mobil, ert nya förslag, din nya uppgift, min bestämda åsikt, våra äldsta kyrkor, era många fina förslag, min bästa vän, deras nya politik, hennes geniala idé.*

3.3.2 NOMINALFRASER MED FRAMFÖRSTÄLLDA PARTICIP SOM ATTRIBUT: *STEKT FISK, DE UPPLÖSTA PARTIKLARNA, EN LEVANDE MÄNNISKA, DEN NEDÅTGÅENDE KURVAN*

Framförställda bestämningar till substantiv är inte sällan participformer av verb, antingen presensparticip på *-ande* eller *-ende* (*en avgörande seger*, *en troende kristen*) eller perfektparticip på *-d, -t, -dd, -en, -et* (*en känd författare*, *en kokt morot*, *avsedd effekt*, *en sliten tröja*). Presensparticipen är okomplicerade men inte så vanliga, medan det är tvärtom med perfektparticipen.

Presens particip

Presens particip är till skillnad från adjektiv oböjliga**.** Det heter *en **flytande** isbit, ett **flytande** isberg, det **flytande** isberget, flera **flytande** isberg*.

Språkbruket: Nominalfraser med presensparticip som bestämningar till substantivet är inte så vanliga. De vanligaste presensparticipen tänker vi nog inte ens på som particip: *en **gripande** film*, ***liknande** berättelser, **spelande** tränare*. I läroboks- och skolspråk, där sådana nominalfraser är vanligare än i vardagsspråk, är presensparticipen ganska ofta sammansatta: *en **tjockflytande** vätska, den **illaluktande** doften, **landlevande** djur*.

Inlärning: Med tanke på presensparticipens okomplicerade böjning verkar det onödigt att särbehandla dem. Det kan räcka med att veta framförställda bestämningar på *-ande* och *-ende* till skillnad från många (andra) adjektiv aldrig ska böjas. Vad som möjligen kan vara besvärligt är att se skillnaden mellan presensparticip och substantiv som *meddelande*, *utförande* och *sparande*, som ju oftast står som huvudord i nominalfrasen. Sammansatta presensparticip som *framväxande*, *nedåtgående*, *återvändande*, *vattenlevande* är som sagt relativt vanliga i skolspråk, men att aktivt använda dem kommer säkert mycket sent i svenskinlärningen.

Perfekt particip

Perfektparticip har till skillnad från presensparticipen en ganska komplicerad struktur. De kongruensböjs i princip på samma sätt som adjektiven, det vill säga med *-n* eller *-t* i obestämd form singular, och *-a* i alla andra former: *en stängd restaurang, ett stängt hus, den stängda restaurangen, tre stängda restauranger, de stängda restaurangerna*. En liten men viktig skillnad är att perfektparticip av första konjugationens verb (se 4.2.1) slutar på -e och inte -a i bestämd form och i plural: *en hyllad sångare, den hyllade sångaren, två hyllade sångare; ett hyllat band, det hyllade bandet, två hyllade band.*

Också bortsett från böjningen i singular och plural, bestämd och obestämd form slutar perfektparticipen olika sätt beroende på vilken konjugation verbet tillhör. Vibergs Målgrammatik ger följande huvudregler

- Verb med grund form på *-a* > particip på *d*: *intresserad, känd, sårad, filmad, fotograferad, skadad*
- Verb med grundform som slutar på tonande konsonant > particip på *d*: *beställd, byggd*
- Verb med grundform som slutar på tonlös konsonant *-p, -t, -k, -s* > particip på t: *köpt, stekt, låst*
- Verb som slutar på betonad lång vokal > particip på *-dd*: *trodd, omklädd, avsedd*
- Verb med supinform på *-it* (starka verb) > participform på *-en*: *tagen, skjuten, försvunnen, tillåten*

Kortare particip, särskilt i den första gruppen, kan ändelsekompareras med *-are* och *-ast*: *kändare, berömdast, stängdare.*

När verbet är ett partikelverb blir participet en sammansättning med partikeln som första led: *påhittad, inflyttad, efterfrågad, omtalad, inbakad, uppdelad, sönderslagen, sammanhållen*. Sammansättningar med adjektiv eller substantiv som första led förekommer också: *fyrhjulsdriven, nybyggd, radiosänd, krigsskadad, rödmålad*

Språkbruket: Perfekt particip som bestämning till substantiv i nominalfraser är vanligt i alla former av skriftspråk. Mycket ofta är de sammansättningar med partikel.

Inlärning: Perfekt particip är så pass vanliga att man ganska tidigt behöver lära sig att känna igen det som ett slags adjektiv som kommer från verb. Men att producera rätt former kommer sent i inlärningen. Också avancerade andraspråksanvändare kan skriva *stekad* eller *försvinnad*.

3.3.3 ORDNINGEN I DEN FRAMFÖRSTÄLLDA BESTÄMNINGEN: *MINA TRE TYSKA KUSINER*

En nominalfras rymmer ofta mer än en framförställd bestämning till huvudordet, inte minst i läroboksspråk. Ordningen mellan dessa bestämningar är inte godtycklig. *Landets södra delar* betyder inte samma sak som *södra landets delar*. Nedanstående schema visar hur ordningen ser ut. Varje position kan naturligtvis innehålla flera ord.

Framförställd bestämning			**Huvudord (substantiv)**
Bestämdhet (best eller obestämd artikel, possessivt pronomen, substantiv i genitiv)	**Antal**	**Egenskap**	

Framförställd bestämning			Huvudord (substantiv)
Indefinita nominalfraser			
En	*—*	*mycket liten*	*hund*
	Tvåhundra	*nya*	*följare*
	Alla	*snälla*	*människor*
	Flera	*europeiska*	*länder*
	Många	*andra, vanliga*	*sjukdomar*
	Vissa	*nyttiga*	*svampar*
En	*—*	*nedgående*	*spiral*
	Inga	*utlånade*	*böcker*
		fallande	*priser*
Definita nominalfraser			
De	*två*	*viktigaste*	*lektionerna*
Mina	*tre*	*tyska, små*	*kusiner*
De	*tvåhundra*	*alldeles nya*	*följarna*
Leilas	*många*	*bra*	*idéer*
De	*senaste femtio*	*—*	*åren*
De	*första*	*engelska*	*industrierna*
De	*två*	*äldsta, kända*	*berättelserna*
De	*flesta*	*svenska*	*utvandrarna*
Landets	*—*	*södra*	*delar*
Framtidens	*två*	*viktigaste*	*energikällor*
De	*flesta*	*importerade*	*varorna*
Klippornas		*mjukt rundade*	*stötsida*

Språkjämförelse

Arabiska: Bestämningarna kommer efter substantivet. Possessivt pronomen läggs till substantivet som ett suffix, därefter följer antal och sedan egenskaper (*vänner+mina två goda*).

Dari, persiska: Räkneordet placeras före huvudordet, andra bestämningar kommer därefter, antal+huvudord+ adjektiv+personligt pronomen (*två vänner goda mina*).

Kurdiska: I sydkurdiskan placeras räkneord före huvudordet, andra bestämningar efter *två vän god mina*, medan i nordkurdiskan hamnar adjektivet sist, efter den oblika formen *två vän mina god*.

Ryska: Ryska har samma ordning i nominalfrasen som svenska.

Somaliska: Räkneord + possessiv + substantiv + adjektiv, dock är somaliska räkneord substantiv. Räkneordet blir därför huvudord i hela frasen och det tar den possessiva ändelsen (*duo-min vän goda*).

Spanska: Spanska har samma ordning som svenska förutom att adjektivet kommer efter substantivet (*mina två vänner goda*). Om ägande anges med ett personnamn placeras det sist och en artikel först i frasen (*de två vänner goda av Eva*).

Thailändska: Adjektiv+huvudord+possessiv+antal (*goda vänner mina två*).

Turkiska: Turkiska har samma ordning som svenska.

Språkbruket: Som synes är mönstret det samma i vardagsspråk och skolspråk. Men i skolspråk är det vanligare att nominalfrasen inleds med ett substantiv i genitiv som anger specifik tillhörighet och därmed också bestämdhet, *framtidens två viktigaste energikällor* (jfr 3.2.7).

3.3.4 YTTERLIGARE KOMPLEXITET: NOMINALFRAS+NOMINALFRAS DÄR DEN FÖRSTA ANGER MÄNGD: *EN BIT KORV, ETT VÄXANDE ANTAL ELEVER*

En särskild typ av utbyggd nominalfras innebär att två substantiv ställs bredvid varandra, och det första substantivet anger mängd: *en del elever*. Grammatiskt sett är det första substantivet huvudord, men ser man till betydelsen är det andra substantivet det viktiga. Konstruktionen påminner mycket om prepositionsfras som partitivt attribut (*en del av förklaringen*), se 3.3.6. En viktig skillnad är att det betydelsemässigt tunga andra substantivet alltid har obestämd form.

Språkbruket: Konstruktionen är vanlig i både vardagsspråk och skolspråk, men i skolspråk har ofta det första substantivet ett framförställt adjektiv som preciserar mängden, *en mindre del elever*. Dessa adjektiv är i praktiken ganska få, *liten, mindre, stor, större, hög, högre*, *ökande*, *minskande*, *stigande* etc. Som synes är det vanligt med komparativformer i absolut betydelse, och – i skolspråk – med particip.

Inlärning: De vanligare kvantitetsangivande substantiven är ganska få (*antal, andel*, *grupp*, *massa*, *mängd*, *samling* och några till). Det talar för att det går bra att lära sig konstruktionen som en syntaktisk ram med utrymme för möjligheten att variera de i praktiken rätt få adjektiv som preciserar kvantiteten.

Nominalfras 1			**Nominalfras 2**
Bestämd eller obestämd artikel	**Kvantitetsadjektiv**	**Kvantitetssubstantiv**	**Semantiskt tungt substantiv i obestämd form**
Indefinit nominalfras			
En	—	*massa*	*Bilar*
En	—	*del*	*Elever*
En	*liten*	*bit*	*Ost*
En	—	*mängd*	*Frågor*
En	*stor*	*mängd*	*Kol*
Ett	*mindre*	*antal*	*Gårdar*
En	*hög/stor*	*andel*	*Röster*
Ett	*ökande*	*antal*	*Väljare*
En	*fullständig*	*uppsättning*	*gener*
Definit nominalfras			
Den	*stora*	*mängden*	*kol*

Nominalfras 1			Nominalfras 2
Bestämd eller obestämd artikel	**Kvantitetsadjektiv**	**Kvantitetssubstantiv**	**Semantiskt tungt substantiv i obestämd form**
Det	*lilla*	*antalet*	*gårdar*
Den	*höga/stora*	*andelen*	*röster*
Den	*största*	*gruppen*	*växter*

3.3.5 N+PREPOSITIONSFRAS: *BUSSEN TILL VÄXJO*

Ett substantiv med en prepositionsfras som efterställd bestämning förekommer ofta i vardagsspråk: *barnen i skolan, marken framför huset, en kompis från Täby* etc. Prepositionsfrasen innebär ofta en precisering av substantivet i tid eller rum*: mötet på söndagen, min kusin i London*. Prepositionen är ofta svårförutsägbar (*maten på skolan*, *maten i skolan*, *maten till skolan*, *maten av skolan*, *maten vid skolan*?), särskilt när det inte finns en konkret rumslig betydelse. Vid en del substantiv är prepositionen lexikalt bunden till huvudordet, det vill säga det finns inga val, *berättelsen om Odyssevs*. I andra fall beror prepositionsvalet på den betydelse man vill uttrycka, *tåget från/till Malmö*.

Språkbruket: Ett substantiv med en prepositionsfras som efterställd bestämning förekommer ofta i vardagsspråk, men är kanske ännu mer typisk för sakprosa och läroboksspråkets precisa beskrivningar: *befolkningen i Nildeltat*, *muskeln i mellangärdet*, *OH-gruppen i etanolen*. Substantivet efter prepositionen har oftast bestämd form (jfr föregående exempel) men behöver inte ha det, *lösningen med salt, villkoren för bönder och arbetare*. Ett prepositionsattribut innebär ofta att informationen komprimeras och är därför mycket effektivt när man skriver. Också vid läsning kan det vara viktigt att kunna avgränsa frastypen, till exempel när den står som fundament. En mening som *Större städer med färre sysselsatta har lett fram till att få jordbruk kan producera för en större befolkning* blir enklare att avkoda om man snabbt ser att *större städer med färre sysselsatta* är en enhet (och ännu lättare om man ser att nästa enhet är *har lett fram till att* – en typisk orsaksverbfras för läroböcker, se kapitlet Verbfrasen).

Substantiv i bestämd eller obestämd form, singular eller plural	Preposition+substantiv
En dag	*i veckan*
Ett hål	*i golvet*
Ett hus	*med bergvärme*
Mannen	*från Kairo*
Väskan	*i garderoben*
Lektionerna	*efter lunch*
Dagarna	*före sommarlovet*
Atomerna	*i ädelgaserna*
Sagan	*om Gulliver*
Kartan	*över Afrika*

Substantiv i bestämd eller obestämd form, singular eller plural	Preposition+substantiv
Länderna	*i Latinamerika*
Rörelser	*i haven*
Större städer	*med färre sysselsatta*

3.3.6 N/RÄKNEORD+PREPOSITIONFRAS SOM PARTITIVA ATTRIBUT OCH ANDRA NOMINALFRASER DÄR HUVUDORDET ANGER MÅTT, KVANTITET ETC: *EN DEL AV FÖRKLARINGEN, STORLEKEN PÅ GRUPPEN, HÄLFTEN AV UTGIFTERNA*

En typ av fraser som strukturellt ser ut som de ovanstående men betydelsemässigt är annorlunda är de där det grammatiska huvudordet är ett ord som *del, bit, exempel*. Ganska ofta är prepositionen *av*, det vill säga vid så kallade partitiva attribut. Huvudordet kan då vara ett pronomen som anger mängd (*många*, *de flesta*). Huvudordet kan också vara ett räkneord; vanligast är *en* eller *ett* (*en av de äldsta byggnaderna, en av hennes upptäckter, ett av proven*), men naturligtvis är mönstret det samma vid alla räkneord (*två av barnen*, *90 av de anställda*).

Det substantiv som betydelsemässigt är huvudord, det vill säga följer efter *av* eller annan preposition, har för det mesta obestämd form (om det är räknebart).

Rent strukturellt följer alltså dessa fraser samma mönster som N+prepositionsfras (se ovan). Men det finns en semantisk skillnad; betydelsemässigt är prepositionsattributet mer informationstungt än huvudordet, medan prepositionen är bunden till det mindre betydelsetunga grammatiska huvudordet.

Språkbruket: Som en särskild undergrupp skulle man kunna tala om ”matematiksubstantiv” med preposition: *summan av, kvoten av*, *höjden på*, *basen på*, *en fjärdedel av*, *X procent av*, *kvadraten på* etc.

Man ska också lägga märke till att några av huvudorden kräver två substantiv i prepositionsattributet (t.ex. *skillnad*, *likhet*).

Inlärning: Ser man till skolspråket är de frekventa huvudorden ganska få och kan säkert läras in som en fast konstruktion med liten lexikal variation.

Grammatiskt huvudord med preposition	Substantiv 1 (med eller utan bestämningar)	Substantiv 2 (med eller utan bestämningar)
En del av	*kvällen*	
En stor del av	*skörden*	
Andra delar av	*världen*	
Bitar av	*den gamla muren*	
Massor av	*vatten*	
Ungefär hälften av	*blodet*	
Många av	*invånarna i storstäderna*	
De flesta av	*besökarna*	

Grammatiskt huvudord med preposition	Substantiv 1 (med eller utan bestämningar)	Substantiv 2 (med eller utan bestämningar)
Stora flockar av	*fåglar*	
En form av	*energi*	
Ett exempel på	*grundämne*	
En fördel/nackdel med	*vattenkraft*	
Ett av	*de största hoten*	
Tre av	*deltagarna*	
Höjden på	*triangeln*	
Skillnaden mellan	*Sverige på 1900-talet*	*och Norge i dag*
Likheten mellan	*människor*	*och människoapor*
En fjärdedel av	*investeringarna*	
20 procent av	*alla vargar*	

3.3.7 ETT STEG TILL I KOMPLEXITET: N+SOM-BISATS (UTAN SUBJEKT): *HON HAR EN SYSTER SOM BOR I GÄVLE*

En vanlig form av efterställt attribut är den enkla *som*-satsen – det vill säga den relativa bisatsen – särskilt den som saknar subjekt eftersom det är identiskt med huvudordet (*en syster* ***som bor i Gävle****, en kompis* ***som har en bil****, en uppgift* ***som har två rätta svar***).

Språkjämförelse: Enkla relativbisatser finns i de flesta språk men de kan ha mycket olika formmässiga egenskaper, och de kan lika väl stå före som efter korrelatet**.** Se närmare 7.4.6

Språkbruket: Den enkla *som*-satsen är vanlig i både skolspråk och vardagsspråk. Den har en viktig uppgift i beskrivande och berättande texter av olika slag. I beskrivande partier i läroböcker är det mycket vanligt med *som har*: *som har två kolatomer*, *som har stora oljefyndigheter* etc.

Inlärning: Undersökningar av inlärningsordningar visar att relativa bisatser ofta lärs in senare än adverbiella bisatser (*när hon bodde i Gävle*), frågebisatser (*varför hon bodde i Gävle*) och att-bisatser (*att hon bodde i Gävle*). Men den enkla relativsatsen, inledd av ett *som* och med struket subjekt, är mycket frekvent och kan därför placeras ganska tidigt i en tänkt komplexitetsordning. (Se 7.4.6).

Nominalfras (substantiv i bestämd el obestämd form, singular el plural)	Som-sats utan subjekt (identiskt med substantivet)		
	Som	Verb	Resten
En bror	*som*	*är*	*nio år*
En växt	*som*	*har*	*röda blommor*
En stad	*som*	*har*	*ca 150 000 invånare*
En tröja	*som*	*kostar*	*200 kronor*
Hudceller	*som*	*förökar sig*	*genom delning*

Nominalfras (substantiv i bestämd el obestämd form, singular el plural)	Som-sats utan subjekt (identiskt med substantivet)		
	Som	**Verb**	**Resten**
Ämnen	*som*	*förändras*	*kemiskt när det kommer ljus på dem*
De ideal	*som*	*råder*	*i Guds rike*
Bara USA	*som*	*kunde*	*mäta sig med Tyskland*

3.3.8 SUBSTANTIV I GENITIV+SUBST: *SOLENS STRÅLAR, FRAMTIDENS ELMÄTARE, EN VECKAS SEMESTER*

Den här typen av fraser är ganska främmande för talspråket med undantag för några få som anger utsträckning i tiden: *en minuts tystnad, tio minuters rast, en dags jobb, två veckors semester, tre års uppehåll*. I läroböcker, liksom i utredande skriftspråk, är de däremot rätt vanliga. De ger ökad precision och koncentration åt texten: *äpplets färg, stadens invånare, solljusets energi, framtidens elmätare, vattnets tyngd* (jfr 3.2.7).

3.3.9 SUBSTANTIV+PARTICIPFRAS: *EN ARTIST KÄND I HELA SVERIGE, HUS BYGGDA AV LERA, EN EKONOMI BEROENDE AV RÅVAROR*

En mycket speciell nominalfras är den där det substantiviska huvudordet har en efterställd bestämning i form av ett particip som i sin tur är utbyggt med bestämningar: *hon köpte* ***en cykel gjord av plast.*** Den kan, om man så vill, beskrivas som en *som är/som var*-sats där *som är/som var* är struket: *en cykel (som var) gjord av plast, en artist (som är) känd i hela Sverige; hus (som var) byggda av lera.*

Språkbruket: Konstruktionen förekommer knappast i tal utan hör hemma i mer formellt skriftspråk. Den är inte helt ovanlig i SO- och NO-läroböcker när informationen ska packas tätt. Meningar av detta slag blir ofta svårforcerade, särskilt som participfrasen nästa aldrig föregås av komma – i exemplen är hela frasen fetad. *Ångan driver* ***en ångturbin kopplad till en el-generator****. Efter andra världskriget bildades* ***en internationell frihandelsorganisation kallad GATT****. Spränggelatin är* ***nitroglycerin uppsuget i cellulosanitrat****.* I extrema fall kan meningen bli mycket svår att avkoda, till exempel när participet kan uppfattas som ett finit verb: ***Solkraftverk baserade på stora fält av fasta eller rörliga solceller som följer solljuset*** *är redan verklighet.* Perfekt particip är mycket vanligare än presens particip, men det senare kan förekomma, särskilt med particip som *beroende* och *bestående*: *Plast är* ***ett material bestående av flera grundämnen.***

Inlärning: Inte heller modersmålstalare brukar använda denna participkonstruktion i sitt skriftspråk i åk 9. Det finns alltså ingen anledning att lära ut den aktivt till andraspråkstalare. Däremot kan en lärare behöva uppmärksamma den vid stöd för läsningen och förståelsen av lärobokstext. Den är märklig så till vida att det är en adjektivliknande bestämning som kommer *efter* huvudordet.

3.3.10 NOMINALISERINGAR (VERBALSUBSTANTIV) OCH SAMMANSÄTTNINGAR

I vardagsspråk förekommer åtskilliga substantiv som är nominaliseringar utan att vi så att säga tänker på det, *utbildning, undersökning, ansträngning, ökning, användning, forskning* (8.3.2). Men också dessa exempel antyder att nominaliseringar framför allt hör hemma i ett något mer formellt register, och de är typiska för lite mer avancerat läroboksspråk (dvs. för högstadiet och gymnasiet). Särskilt typiska är konstruktionen nominalisering+av (*bearbetningen av malmen, fördelningen av inkomsterna, användningen av datorer* etc.).

3.3.11 REFLEXIVA POSSESSIVA PRONOMEN: SIN REGERING, SITT SKAL, SINA VÄNNER

I första och andra person sammanfaller vanliga possessiva pronomen och reflexiva possessiva pronomen. Det heter *Du tvättade min tröja* lika väl som *Jag tvättade min tröja* (inte *Jag tvättade sin tröja*). Det är bara i tredje person som en särskild form används när den som har eller äger är subjekt.

Språkjämförelse: De flesta språk har inte reflexiva pronomen (jfr 4.4.9), inte heller reflexiva possessiva pronomen. Dari, persiska, arabiska, tigrinja, somaliska, thailändska, turkiska och spanska har inte reflexiva possessiva pronomen. Ryska och nordkurdiska har ett reflexivt possessivt pronomen som används också i första och andra person (*jag tog sin tröja*).

Inlärning: Det kan vara svårt för en andraspråksinlärare att förstå att använda reflexiva pronomen rätt, men man bör komma ihåg att det också i mer komplicerade fall kan vara svårt för förstaspråkstalare. En mening som *Hon blev arg när han inte ville träffa hans kusiner* kan man höra också från förstaspråkstalare. Eftersom *sin, sitt sina* är så frekventa i tal och skrift kan det ändå vara bra att ganska tidigt i inlärning se hur enkla nominalfraser med *sin, sitt sina* ser ut – men det aktiva användandet kommer ofta mycket senare.

Subjektet är den som har eller äger	**Subjektet är den som inte har eller äger**
Jag träffade min vän/mitt barn/mina kusiner	*Jag träffade din/**hans/hennes**/vår/er/**deras** vän*
Du träffade din vän/ditt barn/dina kusiner	*Du träffade min/**hans/hennes**/vår/er/**deras** vän*

Subjektet är den som har eller äger	Subjektet är den som inte har eller äger
*Han träffade **sin** vän/**sitt** barn/**sina** kusiner*	*Han träffade min/din/**hennes**/vår/er/**deras** vän*
*Hon träffade **sin** vän/**sitt** barn/**sina** kusiner*	*Hon träffade min/din/**hans**/vår/er/**deras** vän*
Vi träffade vår vän/vårt barn/våra kusiner	*Vi träffade min/din/hans/hennes/er/deras vän*
Ni träffade er vän/ert barn/era kusiner	*Ni träffade min/din/**hans/hennes**/vår/**deras** vän*
*De träffade **sin** vän/**sitt** barn/**sina** kusiner*	*De träffade min/din/**hans/hennes**/vår/er vän*

3.3.12 SUBSTANTIV+INFINITIVFRAS: TID ATT SOVA, BESLUTET ATT BYGGA EN NY STAD, MAT ATT LAGA

Det går att tala om tre något olika användningar av konstruktionen substantiv+infinitivfras:

1. Substantivet är ett mycket vanligt ord, men ofta med abstrakt betydelse. Det beskrivet sätt, tid, omständighet, villkor etc., och kan sägas ha adverbiell betydelse i förhållande till infinitiven. Inte sällan är det en del av fast fras (*på väg, ha råd*): *på väg att stänga, få tid att äta, ett sätt att sluta, ha råd att resa, fel att stanna*.
2. Substantivet är ofta avlett av ett verb eller ett adjektiv, det är betydelsetungt och har abstrakt betydelse. Infinitiven är betydelsemässigt ett slags objekt till substantivet (jfr *försökte krigsavslutning*, *tillät djurförsäljning*): *ett försök att avsluta kriget, hjälp att flytta, tillåtelse att sälja djur, friheten att välja yrke, ansträngningarna att bota sjukdomen, en metod att lära engelska, ingen idé att bli journalist*
3. Substantivet är konkret och fungerar närmast som ett objekt till infinitiven: *en bok att läsa, två kompisar att leka med, där finns två dörrar att måla*. Den här användningen är betydligt ovanligare.

Språkbruket: Typ 1 är vanlig i allmänspråket, särskilt några substantiv som fungerar mer eller mindre som fasta fraser (*är/blir ett sätt att, ha/få tid att, ha/få lust att, på väg att* m.fl.). Typ 2 är vanligt läroboksspråk. Typ 3 är allmänt sett rätt ovanlig.

3.3.13 NOMINALISERING+PREPOSITIONSFRAS: ÄNDRINGEN AV SCHEMAT, STÄNGNING AV SIMHALLEN, ANVÄNDNINGEN AV DATORER, TRÖTTHETEN I BENEN

Konstruktionen innebär att en verbbetydelse uttrycks med ett substantiv, oftast tillkommet med hjälp av ändelsen *-(n)ing*, och att objektet till verbet blir ett prepositionsattribut med prepositionen *av (sammanställningen av fakta,*

nedläggningen av skolan). Om det i stället är adjektivbetydelse som uttrycks med substantiv, oftast med hjälp av ändelsen *-het*, så blir prepositionen en annan (*ledighet för studier, olikheten mellan regionerna*).

Språkjämförelse: I språk som ligger nära svenskan är nominalisering+prepositionsfras mycket vanligt i formellt skriftspråk. I engelsk sakprosa är det vanligare än i svenska med långa kedjor: *the reduction of the participation of women* etc.

Arabiska: Motsvarande konstruktion i arabiska använder genitiv, *schemats ändring*.

Dari, persiska: Samma konstruktion som i svenska.

Kurdiska: Nord- och sydkurdiskans konstruktioner liknar svenskans.

Ryska: Nominalisering + substantiv i genitiv är vanlig i ryskan, *stängning skolas*, 'nedläggningen av skolan'. **Somaliska**: Somaliska kan bilda långa substantivkedjor med substantiven i bestämd form men utan preposition mellan substantiven, *beslutet ändringen schemat*.

Spanska: Nominalisering + prepositionsfras är mycket vanligt på spanska, och liksom i engelska bildas ofta långa kedjor.

Thailändska: Verbet kan kombineras med substantiv till ett slags nominalisering, *schema att ändra*.

Turkiska: I turkiska kommer substantivet först och står i genitiv 'schemats ändring'.

Språkbruket: Konstruktionen är typisk för läroboksspråk och något mer avancerat sakprosa. Den används för att packa ihop texten. Ofta har den textbindande syfte, i och med att det som sagts i en tidigare mening packas ihop och syftar bakåt i följande mening:

Klassen ändrade schemat > Ändringen av schemat fungerade bra.

Man ville stänga simhallen > Stängningen av simhallen fick mycket kritik.

På 1990-talet blev det vanligt i svenska skolor att använda datorer > Användningen av datorer förändrade undervisningen.

När vi hade gått i tre timmar blev jag mycket trött i benen > Tröttheten i benen tvingade mig att ta en lång rast.

3.4 Nominalfraser som är komplexa på flera sätt

Komplexiteten ökar naturligtvis när olika sätt att bygga ut ett substantiv med bestämningar kombineras, till exempel med både framförställda och efterställda attribut: *den största väskan i garderoben*, *den nästa största ön i hela Sverige*. De olika grammatiska kombinationsmöjligheterna är många. För överskådlighetens skull har exempel på några vanliga olika typer här sammanförts i en och samma uppställning.

Framförställd bestämning	**Huvudord (substantiv)**	**Efterställd bestämning**
Adjektivattribut		**prepositionsfras**
Den stora	*väskan*	*i garderoben*
Den nya	*kartan*	*över Afrika*
En genomsnittlig	*siffra*	*för hela landet*
Den gamla	*berättelsen*	*om Gulliver*
Räkneord/pron+adjektivattribut		
Två vanliga	*typer*	*av böter*
Flera olika	*typer*	*av minne*
De två första	*lektionerna*	*efter lunch*
Deras viktigaste	*argument*	*för demokrati*
Tre vanliga	*förklaringar*	*till den industriella revolutionen*
Min bästa	*bild*	*på mina föräldrar*
(Räkneord+) adjektivattribut		**som-sats**
Den stora	*väskan*	*som låg i garderoben*
De två första	*lektionerna*	*som kommer efter lunch*
En stor	*boj*	*som guppar på ytan*
Tekniska	*lösningar och metoder*	*som är smarta och användbara*
De första svenska	*industrierna*	*som tillverkade papper av trä*
(Räkneord+) adjektivattribut		**infinitivfras**
En dum	*idé*	*att skolka*
Två bra	*sätt*	*att sluta en berättelse*
En stor	*frihet*	*att välja yrke*
Adjektivattribut	**nominalisering**	**prepositionsfras**
Den stora	*användningen*	*av datorer*
En liten	*förändring*	*i schemat*
All slags	*odling*	*av växter och djur i vatten*

4 Verbfrasen

Termen *verbfras* används här med liten annan innebörd än vanligt. I grammatikböcker brukar verbfrasen beteckna den del av en sats som består av verbet med bestämningar som ett eller flera objekt och tid-, plats- och sätts-adverbial (*Sverige* ***kan sälja och köpa in el samtidigt på en internationell marknad***.) Här avser den en betydligt mindre del av satsen som maximalt omfattar hjälpverb och huvudverb med eventuell verbpartikel eller verbbunden preposition (*kan sälja och köpa in*). Reflexivt pronomen räknas här också till verbfrasen.

Den här definitionen innebär att den både enklaste och vanligaste verbfrasen består av ett enda ord, ett finit verb (*Vi* ***somnade***). De i särklass vanligaste verben är olika former av *vara* (*är, var*) och *ha*.

4.1 Verbfrasens uppgift

I svenska är ett finit (tempusböjt) verb nödvändigt för att en fullständig sats ska komma till stånd. Man kan mycket förenklat säga att det tempusböjda verbets uppgift är att vara satsens kärna som de andra satsdelarna grupperar sig kring. Det gäller också när verbet är relativt betydelsetomt som *är, var, har, gäller, gör*. Uppgiften som satsens nav blir tydlig om man ser till ordföljden i påståendesatser: det tidsböjda verbet kommer alltid som satsled nummer 2, medan alla andra satsdelar kan inta något olika platser (se kapitel 7). I åtskilliga språk har verbet inte alls samma roll. Särskilt satser med *vara* kan motsvaras av verblösa satser i andra språk, typ *Pojken glad*; *Hon min bästa vän*.

4.2 Mycket frekventa och relativt enkla verbfraser

4.2.1 ENKELT PRESENS OCH ENKELT PRETERITUM: *TALAR-TALADE, LÄSER-LÄSTE, GÅ-GICK*

De två tempusformerna presens och preteritum räcker ganska långt i svenskan för att uttrycka nutid (presens), framtid (presens tillsammans med tidsadverbial, *jag flyttar nästa år*) och då-tid (preteritum).

Formmässigt förhåller sig presens- och preteritumformerna olika till varandra. Alla verb böjs inte på samma sätt. Varför heter det inte *körade*, *läsade*, *ätade, ärade, bliade, fåade (fådde)*? Man kan tala om fyra eller fem verbböjningsgrupper, det som traditionellt kallas konjugationer.

1. Typen *frågar-frågade, multiplicerar-multiplicerade*. Verb med uppmaningsform (imperativ) på *-a*, presens på *-ar*, preteritum *-ade*. Hit hör de flesta verb med obetonad sista stavelse på obetonat *-a*, både tvåstaviga verb som

talar, målar, tvättar, räknar, jagar, hoppar, och framför allt alla flerstaviga av internationellt ursprung på *-era* och *-isera* (*-icera*): *adderar, dividerar, argumenterar, rapporterar, registrerar, kommunicerar*. Alla nybildade verb hör till denna grupp som *bilade, filmade, messade, dejtade, failade, skrollade, fejkade, fotade, kollade, skajpade*.

2. Typen *rör-rörde, tycker-tyckte*. Verb med uppmaningsform som slutar på konsonant, presens på *-er* och preteritum på *-de* (efter tonande konsonant) eller *-te* (efter tonlös konsonant). Verb är ofta tvåstaviga med betoningen på första stavelsen – om de inte börjar med prefix som *be-* eller *för-*. En del är enstaviga i presens och slutar på *-r* som *hör, kör, lär*.
3. Typen *tror-trodde*. En liten grupp enstaviga verb som slutar på vokal i uppmaningsform, *-r* i presens och *-dde* i preteritum, *bor-bodde, spår-spådde*.De kan också vara två eller flerstaviga när de börjar på obetonade prefix: *förmår, anförtror*.
4. Typen *tar-tog, håller-höll*. Så kallade starka verb som har en presensform på -(*e*)*r*, enstavig uppmaningsform och ingen preteritumändelse utan i stället en annan stamvokal. Många av dessa verb hör till de allra vanligaste: *äter-åt, skriver-skrev, går-gick, springer-sprang, ser-såg, ber-bad, står-stod, sitter-satt, dricker-drack, får-fick, ligger-låg, tar-tog, hinner-hann*
5. En övrig grupp där olika mönster blandas: *sover-sov, säljer-sålde, vet-visste, kan-kunde, kommer-kom*.

Språkjämförelse: I princip bör man skilja på verbböjning och tempussystem. Det finns språk utan verbböjning som kinesiska eller vietnamesiska. Men alla språk uttrycker tidsförhållanden såsom framtid, pågående handling, avslutad handling etc. med hjälp av adverb, substantiv, ibland verbböjning eller på annat sätt – det vill säga de har ett system för att uttrycka tempus. I till exempel standardarabiska skiljer man på perfektiv aspekt (punktuell händelse) och imperfektiv aspekt (utsträckt skeende). Verben böjs alltså olika i meningen *jag hittade* (punktuellt) *huset där hon bodde* (utsträckt). Har man ett sådant verbböjnings- och tempussystem i sitt modersmål, så blir inte svenskans distinktion mellan nutidsböjning och dåtidsböjning så självklar som den kan verka. Särskilda böjningsformer för perfektiv och imperfektiv aspekt är lika vanligt i världens språk som tempusböjning.

Arabiska: Skillnaden mellan perfektiv och imperfektiv aspekt (se ovan) markeras med olika verbstammar. Enligt en del beskrivningar uppfattas imperfektiv aspekt ofta som presens och perfektiv som preteritum**.**

Dari, persiska: Presens och preteritum markeras med olika verbstammar. Därtill finns ett särskilt prefix *me-/mi-* för att markera imperfektiv aspekt.

Kurdiska: Presens och preteritum markeras med olika verbstammar. Prefixet *de-* markerar både presens och imperfekt.

Ryska: Ryska verbformer kan markera preteritum, presens och futurum och imperfektiv eller perfektiv aspekt. Presens och futurum böjs efter person medan preteritumformerna böjs efter genus och numerus.

Somaliska: Verben böjs i person, i tredje person singular böjs de dessutom i genus. Futurum bildas med hjälpverb. Verben har dessutom många andra böjningsformer som signalerar progressiv eller habituell aspekt, och modusen imperativ, konjunktiv och konditionalis.

Spanska: De spanska verben har former för presens, preteritum perfektiv och preteritum imperfektiv. Även futurum har en egen verbform.

Thailändska: Verben böjs inte, utan partiklar och hjälpverb markerar tempus och aspekt.

Tigrinja: Tigrinja är i huvudsak likadant som arabiska på denna punkt.

Turkiska: Turkiska verb har ett rikt böjningssystem med bland annat verbändelser för tempus.

Språkbruket: Presensformer räcker för enkla beskrivningar, också av förlopp som är kronologiskt ordnade: *Jag stöter till boken. Den stöter till pennan och skrivpappret så att de åker ner från bordet. Pennan dunsar först i golvet, men pappret singlar ner långsammare. Varför?* Preteritum kan räcka för den enklaste formen av berättelser och rapporter: *Vi slog på stämgaffeln. Vi stoppade den i vattnet. Det blev ringar på vattnet.*

Inlärning: Observera att verbböjning och tempus inte är samma sak. Man kan böja verben rätt men inte använda dem vid rätt tillfälle. Och tvärtom: man använder rätt tempus men fel form. Överanvändning av första konjugationen kan vara vanligt hos andraspråkstalare: *körade, skrivade*. Det leder nästan aldrig till begriplighetsproblem.

4.2.2 KOPULAVERBEN ÄR/VAR, BLIR/BLEV. HON BLEV ARG. VALEN ÄR ETT DÄGGDJUR.

Vara och *bli* är grundläggande, högfrekventa verb i svenskan. De uttrycker en enkel relation mellan subjektet och ett annat led. *Vara* är det allra vanligaste verbet, *är* är svenskans vanligaste verbform – *bli* hör åtminstone till de tio vanligaste verben. Det beror på att svenska satser kräver ett verb som visar tempus. *Är* och *blir* kan som många andra verb vara kärnan i det enkla satsmönstret nominalfras+verb+nominalfras *(De är lärare*). Men till skillnad från andra vanliga verb ingår de minst lika ofta i konstruktionen nominalfras+verb+adjektivfras (*De är duktiga*).

Språkjämförelse: Utomeuropeiska språk har många gånger ingen motsvarighet till verbet *vara*; betydelsen uttrycks antingen med någon form av partikel eller inte alls (man säger i princip *Svampen giftig* eller *Leila hans syster*). Adjektivens kongruensböjning i satser som *Barnen blev rädd**a*** saknas i många språk (se 5.1).

Arabiska: På arabiska använder man inte kopula i vanlig presens indikativ utan säger *svampen giftig*. I andra tempus, modus, vid negation etc används dock ett kopulaverb *kaan-a*.

Dari, persiska: På dari, liksom på persiska, finns verben *budan* 'vara' och *šodan* 'bli'.

Kurdiska: Kopulaverb är obligatoriskt

Ryska: Ryska använder inte kopulaverb i presens, däremot i preteritum och futurum.

Somaliska: Somaliskans verb *yahay* motsvarar svenskans *vara* och är i de flesta fall obligatorisk kopula.

Spanska: Liksom många andra europeiska språk har spanska två verb som motsvarar svenskans *vara*: *ser* och *estar*.

Thailändska: Thailändska har flera olika verb som motsvarar svenskans *vara*.
Tigrinja: Tigrinja har ett kopulaverb för identitet och egenskaper (*han är tysk*) och ett för befintlighet (*han är hemma*).

Turkiska: Turkiskan har kopulaverb, men det kan utelämnas under vissa omständigheter, bland annat i tredje person singular presens.

Språkbruket: *det är* och *det var* är som sagt det vanligaste sättet att börja en svensk påståendemening, och *är det/var det* det vanligaste sättet att ställa en ja- och nej-fråga. Standardsvaren på frågorna hör också till samma uppsättning helfraser (*det är det*, *det var det*; jfr 7.3.3).

– Är det rast?
– Ja, det är det. Det är rast till klockan 12.

– Var det roligt?
– Nej, det var det inte. Det var tråkigt.

Det är/var och *det blir/blev*-meningar inleder mycket ofta presenteringssatser eller så kallad utbrytning, se 7.2.1, 7.3.3, 7.4.7.

Inlärning: *Det är* ... och *Det var* ... är de allra vanligaste sättet att inleda en påståendesats i svenskan, och lärs in som en helfras på ett mycket tidigt stadium, antagligen gärna tillsammans med frågan *är det/var det*. I *det är/det var*-satser ska adjektivet ha t-form (*det blev svårt*) och kongruensböjningsproblem uppstår inte. Annars kommer adjektivfrasens kongruensböjning i denna position ganska sent i inlärningsordningar (se kapitel 5).

Nominalfras (subjekt)	är/var/blir/blev	Nominalfras el adjektivfras (komplement)
Kol	*är*	*ett grundämne*
Svampen	*är*	*giftig*
Klimatet	*är*	*kallt*
Vi	*är*	*ledsna*
Te och socker	*är*	*viktiga varor*
Jag	*blir*	*orolig*
Gymmet	*blir*	*en del av idrottshallen*
Eken	*blir*	*mycket gammal*
Barnen	*blev*	*rädda*
Boken	*blev*	*en stor framgång*
Tyskland	*blev*	*en stormakt*
Det	*är*	*tisdag*
Det	*är*	*en enkel uppgift*
Det	*är*	*svårt att förklara*
Det	*var*	*en lång väg tillbaka*
Det	*blir*	*tråkigt*
Det	*blir*	*en hållbar konstruktion*
Det	*blev*	*diskussion*
Det	*blev*	*en besvärlig inledning*

4.2.3 HAR SOM HUVUDVERB. HAN HADE EN ELCYKEL. METANMOLEKYLEN HAR FYRA VÄTEATOMER

Har är den näst vanligaste verbformen i svenskan, och används både som temporalt hjälpverb (*vi har slutat*) och huvudverb (*jag har en syster*). Som huvudverb uttrycker *har* tillhörighet på många skilda sätt.

Språkjämförelse: Den breda användningen av *har* för att uttrycka tillhörighet saknar ofta motsvarighet i andra språk. En sats som *Östersjön har låg salthalt* kan till exempel motsvaras av konstruktioner som ordagrant översatt lyder *Låg salthalt finns i Östersjön*; *I Östersjön är låg salthalt*. Särskilt konstruktioner med adjektiv eller adverb som komplement, *du har rätt*, kan vara specifika för svenskan och fungera som fasta fraser.

Arabiska: Arabiska utnyttjar i princip en nominalfras, *hos mig en bil.*

Dari: Dari och persiska har en motsvarighet till ’att ha’ genom verbet *dâshtan*

Kurdiska: I både syd- och nordkurdiska används verbet *finnas*, *åt mig finns en bil.* I sydkurdiskan finns också verbet *hebun* ’att ha’.

Ryska: Ryska använder i huvudsak en konstruktion med preposition och ett verb motsvarande ’vara, finnas’ för att uttrycka ägande och tillhörighet, *hos mig finns en bil*, ’jag har en bil’.

Somaliska: I somaliska finns två verb, ett med en mer abstrakt betydelse av tillhörighet (*har du syskon?*) och ett med en mer fysisk betydelse (*har du en penna?*).

Spanska: Spanskan har motsvarigheter till *ha* i två varianter; *tener* används om verbet *ha* är huvudverb och *haber* används som ett temporalt hjälpverb.

Thailändska: Det thailändska verbet *mii* används både i betydelsen 'ha' och 'finnas'.

Tigrinja: Tigrinja uttrycker ägande och tillhörighet med kopula, *bilen är till mig*.

Turkiska: I turkiska används verbet *var* 'ha/finnas', *åt mig en bil finns*.

Språkbruket: *Har*-satser som uttrycket tillhörighet är högfrekventa i både vardagsspråk och skolspråk. De är mycket användbara i beskrivande texter, och man kan nog tidigt lära sig mönstret.

Nominalfras (subjekt)	**har**	**nominalfras**
Jag	*har*	*fel*
De	*har*	*lunch*
Fler killar	*har*	*spelkonsoler*
Sverige	*har*	*en lång kust*
Danmark	*har*	*sex miljoner invånare*
Kolatomer	*har*	*sex protoner*
Elektroner och protoner	*har*	*motsatta laddningar*
Olika sorters sjöar	*har*	*olika växter och djur*
Dataspel	*har*	*en gemensam europeisk åldersmärkning*
Trä	*har*	*en lägre antändningstemperatur*
Nominalfras (subjekt)		**adjektiv- el. adverbfras**
Vi	*har*	*tråkigt*
Hon	*har*	*ont i huvudet*
De	*har*	*bråttom*
Många	*har*	*långt till arbetet*
Personalen	*har*	*ledigt*
Butiken	*har*	*stängt*
All	*har*	*roligt*

4.3 Mycket frekventa men lite komplexare verbfraser

4.3.1 VANLIGASTE HJÄLPVERB (UTOM HAR)+INFINITIV: STAVARNA KAN BARA REGISTRERA VITT, GRÅTT OCH SVART

Det vanligaste hjälpverbet är *har/hade* som används för att bilda tempus (perfekt och pluskvamperfekt) och konstrueras med supinum (*jag har sovit*). Tempus är relativt komplicerat, och behandlas därför lite senare i den här genomgången (se 4.4.1).

Annars konstrueras de vanligaste hjälpverben*, ska, kommer, kan, vill, får, måste* med infinitiv. Det gör det möjligt att uttrycka dels framtid (*ska* och *kommer*) men framför allt modalitet, det vill säga om något är sannolikt, osäkert, tillåtet,

önskvärt, förbjudet, möjligt, avsiktligt osv. I konstruktioner med hjälpverb kommer satsadverbet (negationen) efter hjälpverbet men före huvudverbet (*jag vill inte läsa*).

De modala hjälpverbens betydelse är svår att beskriva och skiftar mellan olika sammanhang. I Svenska Akademiens grammatik urskiljs fyra betydelsefält: *sannolikhet* (epistemisk betydelse), *lämplighet* (deontisk betydelse), *möjlighet* (potentiell betydelse) och *avsikt* (intentionell betydelse). Många hjälpverb rör sig över olika betydelsefält. Nedanstående uppställning ger en förenklad översikt över de vanligaste betydelserna hos de vanligaste hjälpverben.

4.3.1.1 **Vanliga betydelser hos vanliga hjälpverb**

	Sannolikt, troligt, osäkert etc. (epistemisk betydelse)	**Nödvändigt, lämpligt, tillåtet, förbjudet etc. (deontisk betydelse)**	**Möjligt, omöjligt etc. (potentiell betydelse)**	**Avsikt, vilja etc. (intentionell betydelse)**
behöver	**Osäkert**: *Det behöver inte vara sant. Behöver hon ha gjort det?* Obs! Förekommer bara i negerad sats och fråga	**Önskvärt:** *Vi behöver läsa på*	—	—
bör/borde	**Stor sannolikhet**: *Konstruktionen bör hålla i tio år.* *Borde* är lite mindre säkert: *Konstruktionen borde hålla i tio år.*	**Lämpligt och ändamålsenligt** *Borde* ger en försiktigare rekommendation: *Du borde arbeta lite mindre.*	—	—
får	—	**Tillåtelse:** *Du får ta med dig en kompis. Ingen får gå före klockan två.* **Krav:** *Du får vänta på din tur. Du får skriva om rapporten.*	—	—
kan	**Troligt, tänkbart**: *Det kan hända. Sverige kan vinna. Jag kan ha läst boken för flera år sedan.*	**Tillåtelse:** *Du kan gå nu*	**Förmåga:** *Hon kan spela gitarr* **Uppfyllda förutsättningar möjlighet**: *Man kan se parken från balkongen*	—

	Sannolikt, troligt, osäkert etc. (epistemisk betydelse)	Nödvändigt, lämpligt, tillåtet, förbjudet etc. (deontisk betydelse)	Möjligt, omöjligt etc. (potentiell betydelse)	Avsikt, vilja etc. (intentionell betydelse)
måste	**Hög grad av säkerhet**: *Han måste vara bra på franska. De måste ha glömt att berätta det för lärarna.*	**Absolut krav**: *Du måste sluta nu. Sverige måste minska koldioxid-utsläppen.*	—	—
Ska	**Sannolikt, troligt**: *Maten ska vara dyrare i Norge.* (Ofta tillsammans med ha+supinum. *Hon ska ha flyttat till Uppsala)*	**Önskvärt, enligt normerna**: *Det här ska du kunna. Alla ska städa efter sig.*	—	*Jag ska arbeta i sommar. Staden ska bygga ett nytt kulturhus.*
vill	—	—	—	*Vi vill sluta nu. Regeringen vill ändra bestämm-elserna.*

Språkjämförelse: Många språk uttrycker modalitet på andra sätt än med hjälpverb, till exempel med partikel eller särskild verbböjning. Och även om de har modala hjälpverb, så är de modala betydelserna fördelade mellan hjälpverben på annat sätt än i svenskan.

Arabiska: I arabiska görs många modala distinktioner med särskilda ändelser.

Dari (persiska): I dari och persiska finns många verb med modala betydelser, men de har inte exakt samma användning som i svenska.

Ryska: Ryska uttrycker modalitet med hjälp av modala hjälpverb och så kallade predikativer. Verben har en särskild form för imperativ och markerar konjunktiv med preteritum + en oböjlig partikel.

Somaliska: Det finns flera hjälpverb, partiklar och konstruktioner med modala betydelser. Nyanserna är delvis annorlunda än i svenskan.

Spanska: I spanska finns flera verb med modala betydelser, men de har inte exakt samma användning som i svenska.

Thailändska: Thailändska har en rad modala hjälpverb som kan men inte måste följas av partikeln *ca*.

Tigrinja: Tigrinja markerar tempus, aspekt och modus genom att kombinera olika huvudverbsformer med hjälpverb.

Turkiska: Turkiska använder suffix snarare än hjälpverb.

Språkbruket: Det i särklass vanligaste modala hjälpverbet, inte minst i läroboksstext, är *kunna*, med åtminstone tre betydelser: 'ha förmåga att' (*jag kan simma*), 'ha möjlighet att', 'vara möjligt att' (*jag kan komma i kväll; det kan finnas andra orsaker*) samt 'ha tillåtelse att' (*du kan gå nu*). Särskilt i texter som argumenterar eller utreder behöver modalitet uttryckas mycket ofta. *Här* ***kan*** *det handla om hur miljöfarligt avfall* ***ska*** *hanteras eller hur bebyggelse* ***får*** *planeras*. I läroböcker är presensformerna av modala hjälpverb mångdubbelt vanligare än preteritumformer, kanske med undantag för berättande partier i historieböcker. Möjligen är det ändå praktiskt att lära sig presens- och preteritumformerna samtidigt.

Inlärning: Hjälpverbens olika betydelser är besvärligt, till exempel *får*. Det kan vidare vara svårt att hålla isär de modala hjälpverben från det tempusbildande *ha* som konstrueras med supinform, typen *jag ville sett* är vanlig i andraspråkssvenska. Satsadverbets placering i satser med hjälpverb kan som sagt vara besvärlig. Modala hjälpverb står ganska ofta tillsammans med negation, *kan inte, fick inte, vill inte,* eller med andra satsadverb som *bara, aldrig* eller *kanske*: *stavarna kan bara registrera vitt, grått och svart*. Det är möjligt att det är enklast att lära sig kollokationerna *kan/kunde inte*, *vill/ville inte*, *får/fick inte*, *måste inte*, *ska/skulle inte* som ett slags fasta fraser.

4.3.2 ENKEL PÅSTÅENDESATS MED SATSADVERB (NEGATION). *HON FICK INTE JOBBET. ALLA DELAR AV HUDEN ÄR INTE LIKA KÄNSLIGA*

Satsadverb som *inte*, *ju*, *kanske*, *troligen* hör strängt taget inte till verbfrasen med den definition som gjorts i det här kapitlet (se ovan). Men särskilt negationen *inte* är ett så vanligt satsadverb att det bör nämnas redan nu. Se i övrigt avsnitt 6.2. I svenskan kommer negationen (*inte*) efter det finita verbet, i huvudsatser, *Hon kommer inte*. (I bisatser kommer däremot negationen före det finita verbet. *Om hon inte kommer*. Se Bisatsordföljd 7.4.1). Det är vanligare i världens språk att negationen kommer före verbet (typ *Hon inte kommer*). Negationen *inte* är ett satsadverb, det vill säga ett adverb som förändrar hela satsens sanningsvärde. Andra vanliga satsadverb är *aldrig*, *kanske* och *också*. Vissa satsadverb som är vanliga i talspråk – men också fullt användbara i skrift – är *faktiskt, ju*, *kanske*, *nog*, *säkert*, *väl*. Mer skriftspråkliga satsadverb är till exempel *troligen* och *dessutom*.

Subjekt	Huvudverb	Satsadverb
Hon	*sover*	*inte*
Många	*slutar*	*nog*

Subjekt	Huvudverb	Satsadverb
Det	*hjälper*	*inte*
Tiden	*räckte*	*inte*
Den	*försvinner*	*nog*
Butiken	*upphör*	*troligen*

Språkjämförelse: I en del språk är den vanligaste negationen inte ett fristående ord utan en partikel som står i början eller slutet av verbet. I svenskan kommer negationen *inte* före det finita verbet, i huvudsatser, *Hon kommer inte*. (I bisatser kommer däremot negationen efter det finita verbet. *Om hon inte kommer*. Se 7.1). Det är vanligare i världens språk att negationen kommer före verbet.

Arabiska: Negationen är en partikel före verbet.

Dari, persiska: Negationen är ett prefix.

Kurdiska: Negationen är ett prefix.

Ryska: Negationen är en partikel före verbet.

Somaliska: Negationen är ett fristående ord som kommer före verbet, men andra ord kan förekomma mellan negationen och verbet.

Spanska: Negationen är en partikel före verbet.

Thailändska: Negationen är en partikel före verbet.

Tigrinja: Negationen är ett cirkumfix, dvs. ett prefix + ett suffix på verbet.

Turkiska: Negationen är ett suffix.

Språkbruket: Med undantag för negationen *inte* förefaller satsadverb snarast vara underrepresenterade i lärobokstexter. Det kan bero på att läroböcker gärna gör säkra påståenden om omvärlden och inte så gärna modifierar sanningshalten. I tal är satsadverben *ju*, *nog* och *väl* mycket vanliga. Se 6.2.

Inlärning: I ett tidigt skede tenderar inlärare att placera negationen före det finita verbet (*Hon inte kommer*). I nästa stadium placerar inläraren negationen efter ett finit hjälpverb (*Hon kan inte komma*), men om satsen bara har ett huvudverb kommer negationen fortfarande före verbet. Den som säger *hon kan inte komma* kan alltså mycket väl också säga *hon inte kommer*.

4.3.3 ENKEL PÅSTÅENDESATS MED SATSADVERB, HJÄLPVERB OCH HUVUDVERB. *HAN VILL INTE STANNA*

Subjekt	Hjälpverb	Satsadverb	Huvudverb	Komplement
Hon	*kan*	*inte*	*sova*	*—*
Myndigheter	*kan*	*också*	*ta*	*ett stort ansvar*
Burken	*kan*	*faktiskt*	*explodera*	*—*
Moln	*kan*	*ju*	*bli*	*elektriskt laddade*
Insekterna	*kan*	*också*	*se*	*ultraviolett ljus*
Gasen	*kan*	*även*	*användas*	*till bränsle för bilar*
Soldaterna	*kunde*	*inte*	*hindra*	*folkmassan*
De rika länderna	*vill*	*ju*	*exportera*	*sina egna produkter*
De	*ville*	*inte*	*äta*	*—*
Barn	*ska*	*självklart*	*ha*	*samma rättigheter*
Vi	*ska*	*inte bara*	*tänka*	*på oss själva*
Vi	*skulle*	*troligen*	*flyga*	*mindre*
Regeringen	*får*	*inte*	*lämna*	*huvudstaden*
Man	*får*	*bara*	*svara*	*ja eller nej*
De	*fick*	*verkligen*	*uppleva*	*ett nytt samhälle*
Cyklister	*måste*	*troligen*	*ta*	*en omväg*
Bilden	*måste*	*inte*	*vara*	*stor*
Mora	*måste*	*nog*	*slå*	*Skellefteå*
Stavarna	*kan*	*bara*	*registrera*	*grått, vitt och svart*

4.3.4 ANDRA HJÄLPVERB OCH HJÄLPVERBSLIKNANDE VERB+ATT: *BEFOLKNINGEN FORTSATTE ATT ÖKA EFTER KRIGET*

En ganska stor, svåravgränsad grupp verb fungerar som hjälpverb: *fortsätter, försöker, hotar, börjar, slutar, lovar* etc. Flera av de vanligaste är aspektuella, det vill säga de anger om huvudverbet betecknar något som pågår, slutar etc.: *börjar, brukar, fortsätter, slutar, håller på*. En del av verben är relativt betydelsetunga, *försöker*, *lovar*. En del konstrueras så gott som alltid med *att,* som *ser ut*.
Andra har aldrig *att,* som *tänker, verkar*, *behöver* och *brukar*. För många verb är *att* valfritt: *börjar*, *fortsätter*, *lovar*, *orkar*, *vågar* etc. Utifrån mönstren för kärnan av hjälpverb bör det inte vara så svårt att börja använda också de hjälpverbsliknande verben.

Subjekt	Hjälpverb	Satsadverb	Huvudverb	Komplement
Vi	*brukar*	*—*	*träna*	*varje dag*
De	*började*	*faktiskt*	*städa*	*redan på morgonen*
De	*försökte*	*—*	*(att) begränsa*	*handeln*
Han	*tänkte*	*inte*	*förhandla*	
Adeln	*slapp*	*—*	*betala*	*skatt*
Kejsaren	*verkade*	*—*	*lyssna*	*på motståndaren*

4.3.5 IMPERATIV: *BESKRIV OCH FÖRKLARA!*

Imperativformen kan se ut på två sätt. Antingen slutar den på obetonat *-a* om verbet tillhör första konjugationen, och den är då identisk med infinitivformen: *fråga, testa, flytta, räkna, besvara, komplettera*. Eller är den enstavig: *kom, skriv, ge, ställ, läs, tryck*.

Imperativverb	Nominalfras (komplement)	Adverbialfras
Hjälp	*mig*	—
Kom	—	*i tid*
Skriv	*ditt namn*	*högst upp på pappret*
Gör	*en tabell*	*med uppgifter om tid och avstånd*
Studera	*kartan*	*på sidan 32*
Placera	*pennan*	*mellan väggen och lampan*
Rita	*ett streck*	*2 cm från kortändan*
Bestäm	*vagnens fart*	*vid två tillfällen*
Beräkna	*omkretsen*	—
Nämn	*tre viktiga uppfinningar*	—
Sammanfatta	*berättelsen om Troja*	—
Dra	*remsan*	*genom tempografen*

Språkjämförelser: Många språk har inte särskilda verbformer för imperativ.

Arabiska: Arabiska har särskilda verbformer för imperativ.

Dari, persiska: Imperativ uttrycks med ett särskilt prefix, *bo/be*, på verbets presensstam.

Ryska: Ryska verb har särskilda imperativändelser; de skiljer sig mellan singular och plural.

Somaliska: Det finns separata former för imperativ i andra person singular respektive plural. Negerad imperativ (förbud) bildas inte med den vanliga negationen, utan med en särskild partikel ('låt bli') och andra ändelser.

Spanska: Spanskan har imperativformer som enbart används i jakande uppmaningssatser andra person singular och plural. I övriga uppmaningssatser används former av presens konjunktiv.

Thailändska: I thailändska, som ju inte böjer verben, används det enkla verbet för imperativ, ofta i kombination med en partikel i slutet av meningen**.**

Tigrinja: Tigrinja bildar imperativ på samma sätt som arabiska.

Turkiska: Turkiska påminner om svenska genom att imperativformen är den enkla verbstammen utan suffix eller prefix.

Språkbruket: I tal kan pronomen i andra person (men aldrig substantiv eller egennamn!) ibland användas som utsatt subjekt, *Gör du en tabell*; *Ta du en bulle till*. Det är aldrig nödvändigt och har ofta en bibetydelse av tillåtelse. I skrift är imperativformen vanlig i instruerande text. Det innebär att den kan vara mycket frekvent i läroböcker, särskilt sådana som rymmer anvisningar om experiment och laborationer. Ofta saknar sådana satser i läroböcker utropstecken (*Arbeta i grupper; Förklara begreppen*). Det blir lättare att läsa dessa instruerande texter om man tidigt lär sig känna igen mönstret med en sats som börjar med ett verb i imperativform och följs av en (eller två) nominalfras(er) och en adverbialfras som anger plats, tid eller sätt. Det är också en ganska begränsad uppsättning verb som mestadels används i sådana instruktioner: *läs, skriv (skriv ned, skriv upp), räkna ut, beräkna, jämför, studera, förklara, diskutera, sammanfatta, nämn, gör, undersök, redovisa* m.m. I NO-ämnen, särskilt fysik, finns också verb som *väg, mät, häll, lägg, placera, ställ.*

4.3.6 IMPERATIV MED LÅT: *LÅT VÄTSKAN SVALNA*

Imperativformen *låt* är också vanlig i instruerade lärobokstexter. Den används när den som uppmaningen riktas till inte är den som ska utföra verbhandlingen; jämför *släpp in publiken!* och *låt publiken komma in! Låt* fungerar som hjälpverb varför det syntaktiska mönstret ser annorlunda ut.

Imperativverb	Nominalfras (komplement) (nästan alltid bestämd form)	Verb	Adverbialfras
Låt	*potatisen*	*koka*	*i tjugo minuter*
Låt	*vattnet*	*rinna ner*	*i behållaren*

4.3.7 IMPERATIV MED PRONOMEN: *RÖR DEN INTE! LÅT DEN INTE KOKA!*

När ett personligt pronomen är objekt i en imperativsats kan det placeras på två ställen, både före och efter satsadverbet (*Väck henne inte!/Väck inte henne!*). Ett obetonat pronomen kommer mestadels före satsadverbet. (Ibland kan det till och med vara så obetonat att det blir enklitiskt, som termen lyder *Väck'na inte! Väck'en inte!*) Om objektet är nominalfras med substantiv eller egennamn som huvudord måste det alltid stå efter satsadverbet (*Väck inte Mira!* inte **Väck Mira inte!*). Ur ett begriplighetsperspektiv spelar det föga roll som man säger eller skriver *Rör den inte!* eller *Rör inte den!*, även om det förra är mycket vanligare. Det kanske räcker att läraren är bekant med variationen.

4.3.8 VANLIGA KOMMUNIKATIONS- OCH KOGNITIONSVERB+ATT-BISATS: *VI TRODDE ATT VI VAR FRAMME. DET BETYDDE ATT KRIGET VAR OUNDVIKLIGT*

En liten grupp mycket vanliga verb beskriver kommunikativa eller kognitiva processer och följs direkt av en att-sats. En undergrupp är anföringsverb som *säger/sa att, skriver/skrev att, berättar/berättade att, svarar/svarade att*. Andra exempel är *tror/ trodde att, tycker/tyckte att, vet/vissteatt, förstår/förstod att, visar/visade att*. En säregenhet med tror är att om det följs av negerad att-sats så flyttas ofta negationen till direkt efter tror*, jag tror inte vi får*.

Till denna grupp kan också räknas några mycket vanliga läroboksverb som snarast anger orsakssamband; man kunde kalla dem förklaringsverb: *bevisar/bevisade att, betyder/betydde att, innebär/innebar att, leder till/ledde till att, gör/gjorde att*. Dessa senare konstrueras mycket ofta med *det* som subjekt.

Språkjämförelse: Kommunikations- och kognitionsverb finns i de flesta språk. Men de täcker in betydelsefälten på olika sätt. Betydelserna för *tro*, *tycka*, *tänka* har inte exakta motsvarigheter i tre verb i andra språk. Andraspråkstalare använder ofta *tänker* i stället för *tycker*. Förklaringsverben *gör*, *leder till*, *visar* används egentligen metaforiskt. Grundbetydelsen är snarast 'tillverkar', 'rör ngt i viss riktning' respektive 'pekar på'. Metaforiken är inte alltid exakt den samma i andra språk.

Språkbruket: åsiktsverb (*tror, tycker*)+*att*-sats används mycket ofta i argumenterande och utredande texter. Anföringsverb är vanliga i berättelser och referat. Förklaringsverb+*att*-sats är som sagt typiskt för mycket lärobokstext.

Inlärning: Ett enkelt sätt att visa hur dessa verb fungerar är att se dem som ett slags ramkonstruktion framför enkla påståendesatser, som alltså grammatiskt sett blir *att*-bisatser. Bisatsens inledande *att* hör till ramen. Att dessa *att*-bisatser ibland kan ha annan ordföljd än motsvarande huvudsatser bör man kunna bortse från på mer grundläggande nivåer. Vanligtvis är ändå ordföljden den samma.

Ram			**Resten av bisatsen efter *att***		
Nominalfras el. *det* (subjekt)	**Verb**	***att***	**Nominalfras (subjekt)**	**Verb**	**Nominalfras (komplement)**
	Kognitions- och kommunikationsverb				
Jag	*tror/trodde*	*att*	*de*	*har*	*fel*
Jag	*tycker/tyckte*	*att*	*de*	*har*	*fel*
Jag	*vet/visste*	*att*	*de*	*har*	*fel*
Jag	*förstår/förstod*	*att*	*de*	*har*	*fel*
	Anföringsverb				
Jag	*säger/sade*	*att*	*de*	*har*	*fel*
Jag	*berättar/berättade*	*att*	*de*	*har*	*fel*

Ram			Resten av bisatsen efter *att*		
Jag	*svarar/svarade*	*att*	*de*	*har*	*fel*
	Förklaringsverb				
Det	*betyder/betydde*	*att*	*molekylen*	*innehåller*	*kolatomer*
Det	*innebär/innebar*	*att*	*molekylen*	*innehåller*	*kolatomer*
Det	*beror/berodde på*	*att*	*molekylen*	*innehåller*	*kolatomer*
Det	*bevisar/bevisade*	*att*	*molekylen*	*innehåller*	*kolatomer*
Det	*leder till/ledde till*	*att*	*molekylen*	*innehåller*	*kolatomer*
Det	*visar/visade*	*att*	*molekylen*	*innehåller*	*kolatomer*
Det	*gör/gjorde*	*att*	*molekylen*	*innehåller*	*kolatomer*

Se vidare om att-bisatser och frågebisatser i kapitel 7.4.

4.4 Ökad komplexitet

4.4.1 PERFEKT, PLUSKVAMPERFEKT OCH TEMPUSKOMBINATIONER: NÄR VI HAR LÄST KLART, GÅR VI HEM. NÄR DE HADE LÄST KLART, GICK DE HEM

Perfekt och pluskvamperfekt konstrueras i svenskan med hjälpverbet *har/hade* som fungerar som andra hjälpverb (se 4.3.1–4.3.3). Skillnaden är att huvudverbet har en särskild supinform, *jag har badat,* jämför *jag vill/ska/får bada*. Satsadverbet i en sats med perfekt eller pluskvamperfekt kommer alltså efter hjälpverbet har men före huvudverbet, *Vi har inte badat*.

Perfekt och pluskvamperfekt ger möjlighet att uttrycka tidsförhållanden med större precision än om man bara använder presens och preteritum. Olika tempus kombineras ganska fritt i svenskan i praktiskt bruk, ofta betydligt friare än vad läroböckerna beskriver. Men det finns dominerande mönster.

- Presens kan alltid kombineras med presens eller med perfekt. Perfekt anger en handling som skedde före den handling som anges med presens. *Vi har ätit och vi vilar nu*.
- Preteritum kan alltid kombineras med preteritum eller med pluskvamperfekt. Pluskvamperfekt anger en handling som skedde före den handling som anges med preteritum. *Vi hade ätit och vi vilade sedan*.

Språkjämförelse: Många andra språk har som sagt inte samma tempussystem eller använder pluskvamperfekt och perfekt på annat sätt, ofta för att beteckna aspekt, det vill säga om en handling har en tydlig start- och slutpunkt eller ej. Man måste därför vara mycket försiktig med jämförelser. Persiska bildar perfekt och pluskvamperfekt med kopulaverbet *budan* 'vara' och dessa tempusanvänds ungefär som i svenskan. Men arabiska har presens där svenska ofta har perfekt,

och en konstruktion som delvis motsvarar pluskvamperfekt är att preteritumformen *kaan-a*, 'var', kombineras med preteritumformen av huvudverbet. Thailändska saknar tempus över huvud taget.

Språkbruket: Särskilt i berättande och återrapporterande texter som följer ett skeende är det bra att kunna hantera olika tempus i en mening. Det ger större möjligheter att skikta informationen.

Perfekt och pluskvamperfekt är inte så vanliga i skolspråk, det vill säga i lärobokstext. Det beror på att författarna ofta vill skriva enkelt genom att använda så få olika tidsskikt som möjligt. (Man kan fråga sig hur mycket enklare det blir.)

Perfekt i skolspråkstexter förekommer dock ganska ofta i inledande anföringssatser som *forskningen har kommit fram till att…*; *man har länge trott att…*; *många undersökningar har visat att….* Den typen av satser är mycket användbar när man använder inslag av referat i något mer avancerad utredande text och vill hänvisa till olika källor eller åberopa olika röster. (Jfr 4.3.8).

Pluskvamperfekt förekommer i texter som berättar om ett avslutat händelseförlopp. Det är alltså ett tempus som är vanligare i historieböcker än i andra skolböcker, och vanligare i berättande skönlitteratur än i läroböcker. Också den som skriver ganska enkla berättelser har stor användning av pluskvamperfekt.

Två exempel får demonstrera typisk skolboksanvändning. I det första är både presens och perfekt kursiverat, i det andra både preteritum och pluskvamperfekt.

> **Presens och perfekt**: Evolutionen *är* ett faktum. Under mer än hundra år *har* forskarna *hittat* massor av bevis på att livet på jorden faktiskt *har förändrats* hela tiden, och *förändras* fortfarande. Undersökningarna av DNA *har visat att* hela 40 procent av människans gener *är* likadana som hos växter.

> **Preteritum och pluskvamperfekt**: På bara några årtionden *delade* Storbritannien, Frankrike och Tyskland upp nästan hela Afrika mellan sig. Afrika *hade* sedan länge *splittrats* av strider mellan olika stammar. De *klarade* inte att försvara sig mot kolonisatörerna. Dessa *hade fört med sig* två handelsvaror – skjutvapen och spritdrycker – som *förstörde* ännu mer för de koloniserade folken.

Annars kan samspelet mellan tempusformerna enklast exemplifieras med samordnade huvudsatser, där den ena huvudsatsen har presens och den andra perfekt, respektive preteritum och pluskvamperfekt. Det framgår av nedanstående schema att kombinationsmöjligheterna är många inom vart och ett av systemen presens+perfekt och preteritum+pluskvamperfekt. För jämförelsens skull visas också presens+presens och preteritum+preteritum. Rent pedagogiskt är antagligen de enklaste varianterna både att förklara och att lära in de som följer

tidsaxeln, det vill säga perfekt+presens (*Jag har städat och Elias tvättar fönster*) och pluskvamperfekt+preteritum (*Jag hade städat och Elias tvättade fönster*).

Inlärning: Det är en sak att lära sig perfekt och pluskvamperfekt som form, *har/hade*+supinformen. Betydligt besvärligare är att kunna använda dessa tempus rätt. Också avancerad andraspråkssvenska kan avvika från standardspråksvenskans invecklade mönster på denna punkt.

Förfält – konjunktion	**Subjekt**	**Verb**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komple-ment**	**Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)**
Presens+presens						
	Jag	*städar*				
och	*Elias*	*tvättar*			*fönster*	
	Jag	*bor*				*i Uppsala*
men		*arbetar*				*i Stockholm*
	Vi	*är*			*trötta*	
och	*vi*	*äter*	*inte*			*på hela dagen*
Presens+perfekt						
	Jag	*städar*				
och	*Elias*	*har*		*tvättat*	*fönster*	
	Jag	*bor*				*i Uppsala*
men		*har*		*arbetat*		*i Stockholm i flera år*
	Vi	*är*			*trötta*	
och	*vi*	*har*	*inte*	*ätit*		*på hela dagen*
Perfekt+presens						
	Jag	*har*		*städat*		*i morse*
och	*Elias*	*tvättar*			*fönster*	*nu*
	Jag	*har*		*bott*		*i Uppsala i många år*
men		*arbetar*				*i Stockholm*
	Vi	*har*	*inte*	*ätit*		*på hela dagen*
och	*vi*	*är*			*trötta*	
Preteritum+preteritum						
	Jag	*städade*				
och	*Elias*	*tvättade*			*fönster*	
	Jag	*bodde*				*i Uppsala*
men		arbetade				i Stockholm
	Vi	*var*			*trötta*	
och	*vi*	*åt*	*inte*			*på hela dagen*
Preteritum+pluskvamperfekt						
	Jag	*städade*				
och	*Elias*	*hade*	*redan*	*tvättat*	*fönstren*	
	Jag	*bodde*				*i Uppsala*
men		*hade*		*arbetat*		*i Stockholm i flera år*
	Vi	*var*			*trötta*	
och	*vi*	*hade*	*inte*		*ätit*	*på hela dagen*

Förfält – konjunktion	Subjekt	Verb	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Pluskvamperfekt+preteritum						
	Jag	*hade*		*städat*		*på morgonen*
och	*Elias*	*tvättade*			*fönstren*	*på eftermiddagen*
	Jag	*hade*		*bott*		*i Uppsala i flera år*
men		*arbetade*				*i Stockholm sen ett halvår*
	Vi	*hade*	*inte*	*ätit*		*på hela dagen*
och	*vi*	*var*			*trötta*	

4.4.2 SÄRSKILT ANVÄNDNING AV PERFEKT: *JAG HAR BOTT I NÄSSJÖ I TVÅ ÅR*

Perfekt har också en mer självständig användning där det kan sägas konkurrera med presens ibland och preteritum ibland. Perfekt har då ofta betydelsen av en handling eller skeende som ägt rum i dåtid, men vars verkningar fortfarande består. Vibergs Målgrammatik nämner fyra sådana betydelser, där särskilt de två första är speciella.

- Resultatet består: *Jag har flyttat till Växjö; Hon har fått ett nytt jobb*. (Här är presens eller preteritum knappast möjligt.)
- I en mycket närliggande betydelse är händelsen avslutad, men bara för en kort stund sedan. Här kombineras perfekt med tidsadverbial som *just, precis, nyss: Hon har precis kommit; Vi har just druckit kaffe; Vi har nyss avslutat projektet*. (Här är preteritum tänkbart.)
- Händelsen har givit bestående upplevelser, kunskaper eller erfarenheter: *Hon har läst psykologi i Göteborg; Jag har en gång träffat en minister*. (Här är preteritum tänkbart.)
- Handlingen påbörjades i det förflutna men pågår fortfarande. Här kombineras perfekt med ett tidsadverbial som anger hur länge händelsen pågått: *Hon har läst svenska i ett år; Jag har haft ont i huvudet efter lunch*. (Här är inte preteritum men däremot presens tänkbart.)

En tumregel är att perfekt inte används tillsammans med ett tidsadverbial som anger förfluten tid. Man säger eller skriver inte gärna *Han har bakat i går* (utan *Han bakade i går*) eller *Sverige har infört fri abort 1974* (utan *Sverige införde fri abort 1974*).

Språkjämförelse: Perfekt används på andra sätt i många andra språk. I till exempel franska och spanska är det normalt tempus för att beteckna en avslutad händelse i förfluten tid. Den fjärde användningen ovan motsvaras ofta av presens i flera språk.

Språkbruket: Som framgår av exemplen är de här användningarna av perfekt vanliga i vardagstalet men inte lika vanliga i läroboks- och skolspråk.

Inlärning: I samtliga användningar utom den första är preteritum eller presens möjliga, samtidigt som detta särskilda bruk av perfekt är ganska svårt att begripa sig på. Det talar för att man kan vänta med aktiv inlärning av det, med undantag för den första användningen.

4.4.3 FUTURUM: PRESENS+TIDSADVERBIAL, SKA+INFINITIV, TÄNKER+INFINITIV, KOMMER (ATT)+INFINITIV

Det finns, lätt förenklat, fyra sätt att ange futurum:

- Presens+tidsadverbial: *vi flyttar till Uppsala om ett år*
- *Ska*+infinitiv: *vi ska flytta till Uppsala* (*om ett år*)
- *Tänker*+infinitiv: *vi tänker flytta till Uppsala (om ett år)*
- *Kommer* (*att*)+infinitiv: *vi kommer* (*att*) *flytta till Uppsala* (*om ett år*)

Enkelt presens plus tidsadverbial är vardagsspråkets vanligaste sätt att uttrycka framtid.

Kommer kan användas både med och utan *att*. Till skillnaden från *ska* och *tänker* som futurumbildande hjälpverb uttrycker *kommer* ingen intention eller avsikt hos subjektet. Jämför till exempel *jag ska lära mig franska*, *jag tänker lära mig franska* och *jag kommer att lära mig franska*.

Tänker som futurumbildande hjälpverb uttrycker alltid intention eller plan.

Ska kan men behöver inte ha intentionell betydelse (*det ska regna på lördag*, *jag ska få nytt schema*). *Ska* har ofta en stark innebörd av påbud: *du ska lämna in uppgiften på måndag*. *Ska* används också för att beteckna ett framtida skeende som bara följer av vissa villkor (*ska du klara skrivningen måste du läsa mera*; *för att alla ska få plats bygger vi ett nytt hus*).

Språkjämförelse: Kombinationen av modal och futural betydelse är vanlig hos motsvarande hjälpverb i många språk.

Arabiska: Futurum bildas med prefixet *sa-* eller *sawfa-* till verbets (imperfektiva) presensform.

Dari, persiska: Dari och persiska använder ofta presens för händelser i framtiden. Men särskilda futurumkonstruktioner finns: i dari *xât*+verbet i konjunktiv eller preteritum, i persiska *xâhad*+kort infinitiv (*xât* resp. *xâhad* är presensformen 3 pers. sing. av 'vilja, önska').

Ryska: Den enkla framtidsformen kan användas för framtidsreferens, liksom en konstruktion med hjälpverbet *vara*+verbet i imperfektiv infinitiv.

Somaliska: Futurum bildas med huvudverbet i infinitiv följt av hjälpverbet *doonaa* som har utvecklats ur ett verb med betydelsen 'vill'. Nära förestående framtid kan också

uttryckas med progressiva presensformer, ungefär som på engelska: *Are you leaving tomorrow?*

Spanska: Spanskan har en särskild verbform för futurum. Spanskan har också en omskrivande futurumkonstruktion som bildas med verbet *ir* 'gå' + prepositionen *a* + verbet i infinitiv.

Thailändska: Futurum bildas med ett fristående ord följt av verbet.

Tigrinja: Tigrinja formar futurum genom att samtidigt använda ett hjälpverb och ett prefix på den enkla imperativformen.

Turkiska: I turkiska bildas futurum genom en kombination av hjälpverbet *ol*, 'vara, bli', följt av verbet med en särskild futurumändelse.

Språkbruket: Man klarar sig som sagt ganska långt i vardagsspråket med enkelt presens+tidsadverbial: *Vi ses i morgon; jag kommer inte på matchen; hon är hos sin kompis i kväll; vi äter klockan sex* osv. Lärobokstexter handlar mestadels om hur det är eller har varit, inte om hur det kommer att bli, och därför är futurum ganska ovanligt i dem. *Ska* har oftare påbjudande än rent futural betydelse i lärobokstexter; också villkorsbetydelsen förekommer ibland*: i en demokrati bestämmer de valda politikerna vilka lagar som ska gälla för alla i landet; vi ska lämna ifrån oss jorden till nästa generation i samma skick som i dag; för att din kropp ska fungera måste flera organ samverka.*

Inlärning: Formellt är inte futurum så komplicerat med presens+tidsadverbial eller hjälpverb+infinitiv – även om verbet alltså har infinitivform och inte supinformerna som i tempus för förfluten tid. Däremot är det komplicerat med de små betydelseskillnaderna mellan olika sätt att uttrycka futurum. En överanvändning av *ska*+infinitiv kan vara vanlig i inlärarsvenska. I ett begriplighetsperspektiv är den dock inte så problematisk.

Subjekt	(Hjälp)verb	Satsadverb	Huvudverb	Komple-ment	Tid el. annat advl
Vi	*Är*			*Klara*	*om en timme*
Medeltemperaturen	*Stiger*				*under de närmaste åren*
Hon	*Ska*		*flytta*		*till Västerås*
Bostäder för 4 000 människor	*Ska*		*byggas*		*i det nya området*
Vi	*tänker*	*inte*	*ändra oss*		
Sverige	*tänker*		*använda*	*sin utslagsröst*	

Subjekt	(Hjälp)verb	Satsadverb	Huvudverb	Komple-ment	Tid el. annat advl
Det	*kommer (att)*		*bli*	*en spännande match*	
Fler stater	*kommer (att)*		*skriva under*	*konven-tionen*	

4.4.4 VERBENS S-FORMER OCH PASSIVSATSER: *JAG HOPPAS, HON BESKRIVS, DET BEHÖVS, KLYVÖPPNINGARNA STÄNGS*

Verbens *s*-former har olika betydelse. Dels förekommer så kallade deponensverb: *finnas, hoppas, synas, kräkas*. Ett deponensverb kännetecknas av att man inte kan tänka sig ett agentadverbial med *av* för att tala om vem som står bakom handlingen – ofta saknas ocksåmotsvarande aktiv form.. Dels förekommer verbens *s*-former med passiv betydelse (som i *Måletgjordes* ***av Hanna***), det vill säga ett agentadverbial är möjligt även om det sällan sätts ut vid verb som *sägas, pratas, jobbas, byggas* etc.

Det som förenar olika slags *s*-formsverb är att betydelsen nästan alltid är *medial*: subjektet påverkas av eller erfar verbhandlingen, men utför den inte. Också verb i aktiv form kan ha medial betydelse: *jag hör; skogen växer; temperaturen stiger; vi fick*. Det går alltså inte att utifrån betydelsen förutsäga om ett verb ska ha *s*-form eller ej. Varför heter det *industrin utvecklades och produktionen ökade*, inte *industrin utvecklades och produktionen ökades*? Däremot kan man vara ganska säker på det omvända: verb med *s*-form signalerar medial betydelse.

Språkjämförelse: Särskilda passivformer finns i många språk, men svarar inte alltid direkt mot svenskt passivum. I många språk används de för att uttrycka reflexiv betydelse. Gränsen mellan passiv och reflexivt verb är ibland oklar i svenskan: *samtalet utvecklades åt olika håll* går lika bra som *samtalet utvecklade sig åt olika håll*.

Arabiska: Passiv bildas morfologiskt.

Dari, persiska: Passiv bildas med hjälpverbet *šodan*, 'att bli'.

Kurdiska: I nordkurdiska bildas passiv med hjälpverbet *hatin* och i sydkurdiska morfologiskt.

Ryska: Passiv betydelse uttrycks oftast med reflexiva konstruktioner eller särskilda participformer.

Somaliska: Passiv med agent motsvaras på somaliska av aktiv sats med subjektet placerat i slutet av satsen. Passivum med undanhållet subjekt motsvaras av aktiv sats med subjektspronomenet *la* 'man', medan svenskt passivum där agerande subjekt saknas motsvaras av somaliska verbformer med suffixet *-am-*, t.ex. *saltet löstes upp i vattnet*.

Spanska: Passiv uttrycks främst med reflexivt pronomen men kan även uttryckas med hjälpverb.

Thailändska: Passiv betydelse markeras med ordet *thùuk* efter subjektet. Det används främst när någon blir utsatt för något.

Tigrinja: I tigrinja lägger man till ett prefix för att markera passiv. I vissa verbformer har dock detta prefix försvunnit**.**

Turkiska: Passiv bildas morfologiskt.

Språkbruket: I vardagsspråk är verbens s-former ganska vanliga; särskilt finns en del vanliga deponensverb: *jag trivs; han svettas; vi minns; du låtsas; det lyckades*. Men framför allt är *s*-former med passiv betydelse av ett verb ett utmärkande drag för skolspråket. De förekommer både i berättande och beskrivande textavsnitt. Ett typiskt exempel:

> Fryst fisk och skaldjur *transporteras* långa sträckor mellan fångsten eller odlingen och konsumenten. Lax *odlas* i Norge eller *fångas* utanför Chile och *rensas* och *fryses* ned på plats. Sedan *fraktas* den med båt till Thailand eller Kina, eftersom lönerna är lägre där. Fisken *tinas* upp lite grann, *fileas* och *förpackas* i de paket vi senare hittar i frysdisken.

Det är typiskt att det inte står att fisken *transporteras av fartyg*, att den *fångas av fiskare* eller att den *fileas och förpackas av fiskeriarbetare*. Nästan aldrig är agenten utsatt i texter av detta slag.

Det är också typiskt att *s*-verben i exemplet ovan används för generella påståenden. *S*-formerna används för att förmedla något allmänt och generellt, inte för att beskriva en specifik händelse. *När vatten kokar bildas bubblor; Kolatomerna kombineras på ett nästan oändligt antal sätt; Därför saknas väggmålningar och statyer i reformerta kyrkor*. Skulle man skriva om till aktiva satser ligger det närmast till hands att använda *man* som subjekt (*Man transporterar…; Man fångar och odlar den…*).

Ibland går ett verb i *s*-form bra att jämföra med hur samma verb används i aktiv form och icke medial betydelse, ibland inte. Med de hemmagjorda termerna *aktiv* och *icke-aktiv nominalfras* kan skillnaden mellan aktiv form och *s*-form ställas upp enligt nedan. Lägg märke till att i det första exemplet har ordet *han* bytt roll, från aktiv till passiv. I de fyra andra exemplen så har *honom*, *fisk*, *industrin* och *butiken* en passiv roll i båda exemplen.

Aktiv nominalfras Subjekt	**Verb**	**Icke-aktiv nominalfras Komplement**
Han	*räknar*	—
Man	*räknar*	*honom*
De	*rensar*	*fisk*

Icke-aktiv nominalfras Subjekt	**Verb**
han	*räknas*
han	*räknas*
fisken	*rensas*

Aktiv nominalfras Subjekt	Verb	Icke-aktiv nominalfras Komplement
Man	*utvecklade*	*industrin*
Man	*stängde*	*butiken*

Icke-aktiv nominalfras Subjekt	Verb
industrin	*utvecklades*
butiken	*stängdes*

Inlärning: verbens *s*-former och passiv kommer sent i inlärarspråket.

4.4.5 VARA/BLI+PERFEKT PARTICIP MED PASSIV BETYDELSE: *HAN ÄR SKADAD. VI BLEV GODKÄNDA.*

Passiv betydelse kan förutom med verbets *s*-form också uttryckas med *bli* eller *vara*+perfekt particip: *Fisken blev rensad; Butiken är stängd*. Konstruktionen med verbet *bli* framhåller ofta handlingen, medan *vara* ofta framhåller resultatet.

I nedanstående schema jämförs konstruktion med passiv-*s* och konstruktion med *vara/bli*.

Funda-ment	Typplats	Subjekt	Satsad-verbial	Verb	Komple-Ment	Adverbial
Jag	*föddes*					*i Kalifornien*
Jag	*är*				*född*	*i Kalifornien*
Alla	*godkändes*		*inte*			
Alla	*blev*		*inte*		*godkända*	
Många ämnen	*har*			*lösts*		*i havet*
Många ämnen	*har*			*blivit*	*Lösta*	*i havet*
Skatten	*bakas*		*därför*	*in*		*i priset*
Skatten	*är*		*därför*		*inbakad*	*i priset*
I is	*har*	*vatten-molekylerna*	*inte*	*packats*		*så tätt*
I is	*är*	*vatten-molekylerna*	*inte*		*packade*	*så tätt*

Språkbruket: Passiv betydelse med hjälp av *vara/bli*+perfekt particip är ganska vanlig i läroböcker; *vara*+perfekt particip förekommer betydligt oftare än *bli*+ perfekt particip. Konstruktionen används alltså för att ange hur något förhåller sig: *Uppgifterna är uppdelade på olika områden*. Agentadverbial är mycket sällsynta. (En mening som *Många av djuren var/blev skadade av tjuvjägare* är alltså närmast otänkbar även om den är grammatiskt korrekt. Det heter *Många av djuren hade skadats av tjuvjägare*.)

Inlärning: Som framgår av exemplen är konstruktionen *vara/bli*+particip densamma som *vara/bli*+adjektivfras. Satserna *jag blev skadad* och *jag blev*

ledsen är uppbyggda på samma sätt. Participet kongruensböjs också på samma sätt som adjektivet (däremot kan det många gånger inte ändelsekompareras). Därför är det säkert enklast att lära sig vanliga perfektparticip som ett slags adjektiv på *-d, -t* eller *-en*: *känd, berömd, lurad, låst, stängd, öppen* osv. Man behöver inte fördjupa sig i den passiva betydelsen. (Se kapitel 5.2.)

4.4.6 VERB I S-FORM+PRESENTERING: *DET BILDAS, DET BEHÖVS, DET KRÄVS; DET SÄGS ATT, DET BERÄTTAS ATT, DET PÅSTÅS ATT*

En ganska liten grupp verb med *s*-form förekommer ofta i skolspråket i början av meningar tillsammans med *Det*, så kallade presenteringskonstruktioner. Starkt förenklat finns två typer.

- Verb som uttrycker att något förekommer (eller inte förekommer), växer fram, är nödvändigt etc. De följs ofta av en nominalfras: *Det bildas små blåsor på bladen; Det behövs fler sjuksköterskor.*
- Anföringsverb och kognitionsverb som följs av *att*-bisats: *Det sägs att staden är mycket vacker; Det berättas att hon vandrade från by till by; Det syns att du har haft semester.*

En vanlig konstruktion som inte hör till någon av de två grupperna ovan är *det känns*+adjektiv: *det känns sorgligt att behöva flytta*; *det kändes oroligt när soldaterna kom.*

Språkjämförelse: Se 7.2.1

Språkbruket: Några av anföringskonstruktionerna som *påstås att* och *antas att* är vanliga i argumenterande texter när man skriver något man sedan vill invända mot.

Inlärning: Det kan möjligen vara idé att lära sig ett tiotal av dessa verbkonstruktioner som ett slags mönsterkonstruktioner. För anföringsverben ligger det nära hands att peka på parallelliteten med man-konstruktion: *det antas att* > *man antar att.*

Det+verb i *s*-form		**Nominalfras**
Det finns		*en mängd berättelser*
Det behövs		*energikällor som inte skadar miljön*
Det saknades		*råvaror för industrin*
Det krävs		*en detaljplan*
Det bildas		*nya celler*
Det+verb i *s*-form	**Bisatsinledande att**	**Bisats**
Det märktes	*att*	*klimatet blivit sämre*
Det syns	*att*	*landhöjningen har varit stor*
Det hörs	*att*	*du har bott länge i Tyskland*
Det sägs	*att*	*svälten gjorde människor vansinniga*
Det berättas	*att*	*en etiopisk herde upptäckte kaffet*

Det+verb i *s*-form		Nominalfras
Det antas (ofta)	*att*	*barn under 15 år inte förstår politik*
Det påstods	*att*	*den nya religionen var farlig*

4.4.7 VERB+PARTIKEL: *HÅLLA PÅ, SKRIVA AV, LÄSA PÅ, TALA OM, GÖRA OM, SÄTTA UPP, PLOCKA FRAM, STÄLLA IN, KOMMA HEM, KÄNNA IGEN*

Ett partikelverb består av verb utan tryck och en preposition eller ett adverb som har tryck och som är knutet till verbet – det särskilda trycket är ofta svårt att höra för en inlärare. Konstruktionen är mycket vanlig i svenskan. Många hör till de allra vanligaste verben: *skriva* ***upp****, ställa* ***in****, ta* ***fram****, säga* ***till****, gå* ***ut****, tycka* ***om****, lägga* ***av***. De måste läras in lexikalt. Rätt ofta kan partikeln ha kvar mycket av sin ursprungliga betydelse: *gå* ***ut****, ta* ***fram****, hälla* ***i****, ta* ***upp***. Men det är mycket vanligt att partikelverbets betydelse inte går att räkna ut genom att man lägger ihop verbet med partikeln: *säga* ***till****, räkna* ***ut****, hitta* ***på****, ställa* ***in*** (t.ex. en lektion).

Man kan säga att i tal känns ett partikelverb igen på trycket, i skrift till en del på ordföljden. I enkla satser följer partikeln direkt efter det finita verbet. I satser med något mer komplicerad ordföljd (satser med omvänd ordföljd, med satsadverb eller med två eller flera verb) har partikeln samma position som det sista verbet i en verbkedja – se schemat nedan.

När partikeln motsvarar ett adverb finns inte sällan en konstruktion betonat verb+adverb med en närliggande men annan betydelse: *jag körde hem henne/jag körde henne hem*, *ta hit stolen/ta stolen hit*. I en del dialekter, särskilt finlandssvenska, förekommer också konstruktionen verb+adverb där standardsvenska har ett partikelverb: *ni kan ta böckerna fram*. I andraspråkssvenska kan man då och då förvänta sig denna ordföljd: *jag har läst boken ut; vi skrev siffrorna upp*. Det ställer sällan till begriplighetsproblem.

Språkjämförelse: I många språk motsvaras svenska partikelverb av ett enda verb. Fristående verbpartiklar som i svenskan är ganska ovanligt.

Språkbruket: Partikelverb är vanliga i tal och skrift, i vardagsspråk och skolspråk. De går inte att förknippa med någon speciell framställningsart.

Inlärning: Partikelverb är som sagt besvärliga att lyssna sig till för den som inte har svenska som modersmål. De måste ofta läras in som en särskild grupp av ordförrådet. Vid verb med relativt konkret betydelse kan dock partiklarna ha sin ursprungliga betydelse (se ovan), och man kan härleda motsatsord eller en grupp av betydelser: *klä av/klä på; ta in/ta ut/ta upp/ta ned* etc.

Det finns all anledning att tidigt memorera några av skolspråkets mest typiska partikelverb – i läroböcker är de särskilt vanliga i instruerande avsnitt: *läsa upp, ritaav, räkna ut, skriva upp, skriva av, skriva ned, flytta om, placera in* med flera.

Nominalfras	Verb och partikel	Nominalfras el. adverbialfras
Vi	*läste på*	*ordentligt*
Vi	*har läst på*	*ordentligt*
Vi	*har kunnat läsa på*	*ordentligt*
Hettan	*driver ut*	*vattnet*
Hettan	*har drivit ut*	*vattnet*
Hettan	*kan driva ut*	*vattnet*

Ordföljden och partikelns plats i något mer komplicerade satser framgår av följande schema. Grundmönstret är alltså att partikeln har samma plats som sista verbet i en verbkedja.

Funda-ment	Typ-plats	Subjekt	Sats-adverbial	Partikel el. verb+part	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats , orsak, mm.)
Vi	*läste*		*inte*	*på*		*ordentligt*
Vi	*har*		*inte*	*läst på*		*ordentligt*
Idag	*har*	*vi*	*inte*	*läst på*		*ordentligt*
Hettan	*driver*			*ut*	*vattnet*	*ur träet*
Hettan	*driver*		*alltså*	*ut*	*vattnet*	*ur träet*
Hettan	*har*		*alltså*	*drivit ut*	*vattnet*	*ur träet*
Hettan	*har*		*alltså*	*kunnat driva ut*	*vattnet*	
Ur träet	*kan*	*hettan*	*alltså*	*driva ut*	*vattnet*	

I ja- och nej-frågor och frågeordsfrågor kommer partikeln efter subjektet och eventuellt satsadverbial. Den är därför alltid skild från verbet, så länge det inte finns något hjälpverb. Satser som **Varför läser på ni inte? *Skrev upp du inte de rätta svaren?* är inte bara ogrammatiska utan kan också vara svårbegripliga. Ordföljden är alltså i grunden den samma som i de mer komplicerade satserna ovan, med partikeln på samma plats som sista verbet i en verbkedja.

Inledar-fält	Typplats	Subjekt	Sats-adverbial	(verb+) partikel	Komple-Ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Ja- och nej-frågor						
—	Läser	ni	inte	på?		
—	Har	ni	inte	läst på?		
—	Driver	hettan	inte	ut	vattnet	ur träet?
—	Har	hettan	inte	kunnat driva ut	vattnet	ur träet?

Inledar-fält	Typplats	Subjekt	Sats-adverbial	(verb+) partikel	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Frågeordsfrågor						
Varför	läser	ni	inte	på?		
Varför	har	ni	inte	läst på?		
Varför	driver	hettan	inte	ut	vattnet	ur träet?
Varför	har	hettan	inte	kunnat driva ut	vattnet	ur träet?

4.4.8 VERB+VERBBUNDEN PREPOSITION: *VÄNTA PÅ, TÄNKA PÅ, SE PÅ, PRATA OM, BESTOD AV, LEDDE TILL*

Många vanliga svenska verb, i både vardagsspråk och skolspråk, finns som fasta lexikala enheter med en obetonad preposition: *vänta på, räkna till, prata om, stå för* (=ansvara för), *lita på*. Konstruktionen är alltså mycket lik partikelverb, med den viktiga skillnaden att *verbet är betonat* och *prepositionen obetonad*. Prepositionen bestäms av verbet. Ofta innebär prepositionen att ett verb förvandlas från intransitivt till transitivt (*jag tänker* > *jag tänker på dig*).

Prepositionen hör alltså mer till det föregående verbet än till den efterföljande nominalfrasen: *jag väntar på/Hassan*, inte *Jag väntar/på Hassan*. (Man märker det om man kastar om ordföljden eller gör om till en fråga: *Vad väntar du på?,* inte så gärna *På vad väntar du?,* och *Hassan har jag väntat på hela dagen*, inte så gärna *På Hassan har jag väntat hela dagen.*) *Jag väntar på Hassan* är följaktligen en annan slags mening än *Jag väntar på skolgården*, där *på skolgården* är ett (plats-)adverbial i form av en prepositionsfras inledd med *på*. Här blir frågan *Var väntar du?* (Och det går knappast att säga *Skolgården har jagväntat på hela dagen.*)

I nedanstående uppställning finns exempel på sådana prepositionsverb som är vanliga i läroboksspråk, men ordtypen är minst lika vanlig i vardagsspråk. I läroboksspråk följs vissa verb+preposition-konstruktioner lika ofta av en påståendesats som av en nominalfras (jfr 4.3.8). Båda konstruktionerna exemplifieras. Mycket vanligt i läroboksspråk är en sats som börjar med *det* följd av ett kommunikations-, kognitions- eller förklaringsverb (jfr ovan) med preposition och en *att*-bisats: *det beror på att*; *det ledde till att*. Ordföljden för enkla påståendesatser illustreras av nedanstående schema

Nominalfras (subjekt)	Verb+preposition	Nominalfras
All materia	*består av*	*elektroner*
Magnetism	*beror på*	*elektronernas rörelser*
Översvämningar och torka	*leder till*	*svåra problem*

Nominalfras	Verb+preposition+ bisats-att		Påståendesats (bisats) (nominalfras+ verb+komplement)
Översvämningar och torka	*ledde till*	*att*	*fattigdomen ökade i hela landet*
Det	*beror på*	*att*	*molekylen innehåller kolatomer*

Ordföljden för satser med mer komplicerad ordföljd illustreras av nedanstående schema; i princip är den alltså den samma som för verb med partikel.

Funda-ment	Verb	Subjekt	Satsadverb	Preposition el. verb+ prep+*att*	*att*+bisats (komple-ment)	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Det	*ledde*	*—*	*inte*	*till*	*att fattigdomen försvann*	
Därför	*ledde*	*det*	*inte*	*till*	*att fattigdomen försvann*	
Därför	*har*	*arbetet*	*inte*	*lett till*	*att fattigdomen försvunnit*	
Det	*beror*	*—*	*alltså*	*på*	*att molekylen innehåller kolatomer*	
Det	*kan*	*—*	*alltså*	*bero på*	*att molekylen innehåller kolatomer*	
I huvudsak	*beror*	*det*	*alltså*	*på*	*Att molekylen innehåller kolatomer*	
I huvudsak	*kan*	*det*	*alltså*	*bero på*	*Att molekylen innehåller kolatomer*	

Språkjämförelse: I andra språk motsvaras ofta en verb+preposition-enhet av ett enda verb.

Inlärning: Sådana här verb+preposition-ord måste i huvudsak memoreras in som en enda enhet. Har man lärt sig mönstret för partikelverb är det antagligen möjligt att också se mönstret för verb med verbbunden preposition. Men det är mycket svårt att skilja prepositionsverb från partikelverb (t.ex. *vi skrev **på** ett avtal* och *vi **skrev** på ett avtal*). I tal hörs den, men i skrift syns den inte. Man kan knappast förvänta sig att en andraspråksinlärare ska klara de här distinktionerna i praktiken.

4.4.9 VERB+REFLEXIVT PRONOMEN: *JAG TVÄTTADE MIG. DE FÖRSVARADE SIG. HAR NI INTE ÅNGRAT ER? PÅ 1700-TALET LIVNÄRDE MAN SIG PÅ SALT KÖTT OCH FISK.*

En konstruktion med reflexivt pronomen innebär, lätt förenklat, att subjekt och objekt syftar på samma sak (*jag tvättar mig; Sverige har förändrat sig; ni misstar er; cylindrarna rör sig*). I tredje person som objekt används det särskilda reflexiva pronomenet *sig*, både i plural och singular. I första och andra person används däremot personliga pronomen i objektsform (*mig*, *er* etc.). (Jfr 3.3.11)

Verbfraser med reflexiva verb har sällan komplement. Ett undantag är det i skolsammanhang vanliga verbet *lära sig ngt*. De mer systematiska undantagen är framför allt två:

- en del partikelverb med reflexiva pronomen: *ta på sig skorna, få med sig alla böcker, lägga på sig för mycket arbete.*
- presenteringskonstruktioner med vissa reflexiva verb: *Det rörde sig några människor bakom gardinen, Det lade sig en tjock rök över rummet.* Ofta följs det reflexiva verbet av en infinitivfras, *Det lönade sig inte att bruka jorden.*

Ordföljden i verbfraser med reflexiva verb är – åtminstone i en enkel beskrivning (jfr nedan) – den samma som för verb med partikel eller verb med bunden preposition. Det reflexiva pronomenet står direkt efter det sista verbet i en verbkedja. Den enklaste beskrivningen är att säga att det hängs på huvudverbet.

Subjekt	Reflexivt verb+reflexivt pronomen
Jag	*lägger mig*
Gasen	*utvidgar sig*

När satsen börjar med annan satsdel än subjektet har det reflexiva pronomenet en friare placering. Det måste visserligen alltid stå efter huvudverbet, även om det finns ett hjälpverb (**då har sig gasen utvidgat* går inte). Men det kan stå såväl direkt efter verbet, direkt efter subjektet och direkt efter ett satsadverb*: då utvidgar sig gasen; då utvidgar gasen sig; då utvidgar gasen inte sig*. I nedanstående schema ges exempel också med hjälpverb:

Funda-ment	Typplats	Subjekt	Sats-adverb	Refl pron el. verb+ refl pron	Komp-lement	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Jag	*tänker*			*skydda mig*		*mot solljuset*
Vi	*lärde*			*oss*	*alla bestäm-melserna*	
Ni	*måste*			*försvara er*		
Man	*måste*			*skydda sig*		*mot solljuset på havet*
På havet	*måste*	*man*		*skydda sig*		*mot solljuset*
På havet	*skyddar*	*man [sig]*	*också*	*sig*		*mot solljuset*
I alla gaser	*sprider*	*[sig] trycket*	*—*	*sig*	*—*	*åt alla håll*
I alla gaser	*har*	*trycket*	*alltså*	*spritt sig*	*—*	*åt alla håll*
Sedan	*vände [sig]*	*Fran-ciskus [sig]*	*också*	*sig*	*—*	*till stadens hundar*
Sedan	*hade*	*Fran-ciskus*		*vänt sig*		*till stadens hundar*

Frågeordföljden är alltså i princip den samma som i satser med verb med partikel eller med verbbunden preposition, men också i detta fall kan det reflexiva pronomenet stå på olika ställen

Fundament	Typplats	Subjekt	Sats-adverb	(verb+) refl pron	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Ja- och nej-frågor						
—	*Skyddar*	*han [sig]*	*inte*	*sig*		*mot solljuset?*
—	*Har*	*han*	*inte*	*skyddat sig*		*mot solljuset?*

Fundament	Typplats	Subjekt	Sats-adverb	(verb+) refl pron	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
—	*Sprider*	*[sig] trycket [sig]*	*inte*	*sig*		*i alla gaser?*
—	*Har*	*trycket*	*inte*	*spritt sig*		*i alla gaser?*
Frågeordsfrågor						
Varför	*skyddar*	*[sig] han [sig]*	*inte*	*sig*		*mot solljuset?*
Varför	*har*	*han*	*inte*	*skyddat sig*		*mot solljuset?*
Varför	*sprider*	*[sig] trycket [sig]*	*inte*	*sig*		*i alla gaser?*
Varför	*har*	*trycket*	*inte*	*spritt sig*		*i alla gaser?*

Placeringen av det reflexiva pronomenet kan alltså variera något. Det kan vara bra för en lärare att känna till, även om det inte är meningsfullt att undervisa om det. När subjektet är ett pronomen i tredje person singular (*han, hon, den, det, de*) står det reflexiva pronomenet ofta mellan verbet och subjektet: *Då försvarade sig han, Var slog sig dom?* (jfr *Då försvarade jag mig; Var slog ni er?*) Men den andra ordföljden fungerar lika bra: *Då försvarade han sig*; *Var slog dom sig?* Likaså kan satsadverbet stå efter både subjekt och reflexivpronomen när subjektet kommer efter huvudverbet (se ovan): *Då försvarade Johan sig inte, Varför slog nier inte?* – däremot går inte **Då hade Johan sig inte försvarat* eller **Då hade Johan inte sig försvarat* eller **Då hade Johan försvarat sig inte*. Dessa ordföljdsrestriktioner kan förklaras med tumreglerna att satsadverbet alltid måste står efter det första verbet och före det andra i en verbkedja, medan det reflexiva pronomenet alltid ska stå efter det sista verbet, det vill säga huvudverbet. När det bara finns ett verb i satsen blir spelrummet därför större för ordföljdsvariation.

Språkjämförelse: Reflexiv betydelse uttrycks i många språk på andra sätt, t.ex. genom en särskild verbändelse. Motsvarigheten till svenskans passivform (*jag tvättas*; *Sverige har förändrats*) används ofta för reflexiv betydelse. Det särskilda reflexiva pronomenet *sig* i tredje person är ett ovanligt drag. Det är vanligare att språk som över huvud taget har ett särskilt reflexivt pronomen använder det i alla tre personerna (*jag klarar sig, ni misstar sig*).

Arabiska: I arabiska bildas reflexiva verb med prefix i början av verbet.

Dari, persiska: I persiska finns ett pronomen *xod-*, 'själv', som fungerar som reflexivt pronomen.

Ryska: Ryska har ett reflexivt pronomen, som i många fall hakas på verbet som ett slags verbändelse.

Somaliska: Det finns ett reflexivt objektspronomen *is* som används i alla tre personerna.

Spanska: Reflexiva verb är, liksom i många andra europeiska språk, vanligare i spanska än i svenska och böjs efter person. Det reflexiva pronomenet står före verbet.

Turkiska: Reflexiva verb bildas med suffixet *-In*.

Språkbruket: Reflexiva verb används ofta i både skolspråk och vardagsspråk. De är en del av bassvenskan och kan förekomma flera gånger i samma mening utan att det är påfallande: *Om du ska **ta dig fram** på svag is för att hjälpa någon som **gått ner sig** i en vak ska du **lägga dig** på mage*n. I läroboksspråk är dock reflexiva verb inte lika vanliga och lika genretypiska som passivkonstruktioner. Läroboksspråkets reflexiva verb har ganska ofta ett subjekt som inte betecknar människor, *En kraft fördelar sig på area*. I sådana fall är den reflexiva betydelsen mer abstrakt, ofta medial, och inte alltid lika enkel att omedelbart förstå. Särskilt *sprida sig* verkar vara typiskt för läroboksspråk, *En influensaepidemi spred sig snabbt till Anderna*. Det säger en del om förhållandet mellan verbets s-former och reflexiva verb att *sprida sig* nästan alltid kan ersättas med *spridas*.

4.4.10 VERB+PARTIKEL/PREPOSITION+REFLEXIVT PRONOMEN: *KÄNNA IGEN SIG, FÖRSTÅ SIG PÅ*

Självklart kan verb med partikel eller verb med preposition kombineras med verb med reflexivt pronomen. Den vanligaste ordningen är att reflexivpronomenet kommer efter partikeln eller prepositionen (*jag klär ut mig, han kände på sig*, *hon tänker på sig*) men den motsatta ordningen förekommer också (*ta sig till*, *se sig om*). Ordningen kan ofta innebära stora betydelseskillnader: *ta ut sig/ta sig ut; sätta sig på/sätta på sig*:

Verb+reflexivt pronomen+partikel: *bära sig åt, försöka sig på, förstå sig på, höra sig för, se sig för, slå sig in, ta sig fram, ta sig för, ta sig in, våga sig på*

Verb+reflexivt pronomen+preposition: *se sig om, hålla sig i, hålla sig till, störa sig på, tänka sig för*

4.4.11 FLERVERBSKEDJA, HJÄLPVERB (HAR)+SUPINUM+INFINITIV, HJÄLPVERB+INFINITIV+INFINITIV: *HAR KUNNAT KOMMA, VILLE BÖRJA DANSA*

Grammatiskt sett finns det två typer av verbkedjor med tre eller flera verb

1. *Har/hade* + modalt hjälpverb i supinum+infinitiv: *har kunnat komma*
2. Modalt hjälpverb+infinitiv+infinitiv: *ville börja dansa*

(En tredje typ kan förekomma vid pseudosamordning, men den behandlas för sig – se 4.4.12)

Språkbruket: Den första typen är vanligare än den andra, men båda förekommer i både vardagsspråk och skolspråk: *hon har försökt hjälpa honom; ni får sluta spela nu; FN hade försökt förhindra krigsutbrottet; cellerna kan sluta dela sig*.

När tre verb förekommer i en sats beror det ofta på att man behöver uttrycka både tidsförhållanden och modalitet. I vardagstal är treverbskedjor med *skulle* eller *kunde* också vanliga för att uttrycka hypotetisk eller konditional betydelse. Kombinationen *skulle+ha+supinum* och *kunde-ha+supinum* fungerar nästan som fasta fraser för att uttrycka det som *inte* skedde, även om *ha* alltid ska hänga ihop med supinumverbet eller till och med kan hoppas över. *det skulle du inte ha gjort; det kunde du väl ha sagt; det skulle du inte gjort; det kunde du väl sagt*.

Kunde+ha+supinum kan variera med *hade+kunnat*+infinitiv med en liten betydelseförskjutning: *Vikunde ha hjälpt honom mer/vi hade kunnat hjälpa honom mer*. Betydelseskillnaden är svårutredd och behöver inte tas upp i undervisningen.

Funda-ment	**Skulle/ kunde**	**Subjekt**	**Sats-adverb**	***Ha*+supinum el hjälpverb+in-fintiv**	**Komplement**	**Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)**
Vi	*skulle*			*ha övat*		*mer*
Du	*skulle*			*ha sett*	*den filmen*	
De	*skulle*		*inte*	*ha fått*	*så mycket pengar*	
Igår	*skulle*	*vi*		*ha träffat*	*honom*	
Vi	*kunde*			*ha övat*		*mer*
Du	*kunde*		*nog*	*ha hjälpt*	*henne*	
De	*kunde*		*inte*	*ha fått*	*mer pengar*	
Igår	*kunde*	*vi*		*ha träffat*	*henne*	
Igår	*hade*	*vi*		*kunnat träffa*	*henne*	
Jag	*har*		*faktiskt*	*försökt sälja*	*cykeln*	
Vi	*kommer*		*inte*	*(att) hinna läsa*	*boken*	*till lördag*
De flesta	*kunde*			*börja jobba*		*tidigt*
Man	*har*			*kunnat påverka*	*materialet*	
Många sjöar	*har*			*fått ta emot*	*mycket näring*	*från slätternas jordbruksmarker*

Funda-ment	Skulle/ kunde	Subjekt	Sats-adverb	*Ha*+supinum el. hjälpverb+in-finitiv	Komplement	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Frankrike	*hade*			*lovat hjälpa*	*Sverige*	*med pengar till soldater och vapen*
En kraftig storm	*skulle*			*kunna förstöra*	*hela hamnen*	
Alla barn	*Borde*			*få lära sig läsa och skriva*		
Nu	*Hade*	*de*		*tänkt tjäna*	*stora pengar*	
Tidigare	*Hade*	*man*	*bara*	*kunnat använda*	*lump*	

4.4.12 PSEUDOSAMORDNING: *SITTER OCH LÄSER, GICK OCH HANDLADE, ÄR OCH TRÄNAR*

I vardagsspråket används en ganska liten – oklart avgränsad – grupp verb mycket ofta i samordningskonstruktioner för att uttrycka de betydelsekategorier som brukar kallas aspekt eller aktionsart, det vill säga om en handling eller ett skeende är pågående, nyss inlett osv. Ofta kombineras den betydelsen med en information ombefintlighet eller förflyttning. Konstruktionen kallas pseudosamordning.

Det första verbet i en pseudosamordning (*sitter, står, tar, är* m.fl.) fungerar som ett slags hjälpverb, men skillnaderna gentemot hjälpverb är två: det följs av ett *och*, och huvudverbet har samma tempusböjning som det första verbet (*sitter och läser*, *satt och läste*). Det första verbet är alltid utan tryck. Ordet *och* står ihop med huvudverbet, inte med det första verbet: *vi gick genast och handlade*, inte **vi gick och genast handlade*. Verbpartiklar – som främst används vid verbet *håller på* – kommer omedelbart före *och: håller han inte på och bråkar hela tiden?*

Språkjämförelse: Många språk har särskilda verbformer för aktionsart och aspekt (jfr ovan om tempus). Att som i svenskan använda pseudosamordning är ovanligt.

Språkbruket: Pseudosamordning är mycket ovanligt i mer formellt skriftspråk, också i läroboksspråk. Däremot är det mycket vanligt i talspråk och även i talspråksnära litteraturspråk, liksom i enkelt berättarspråk (*Min kompis och jag var och badade. Då kom två killar och pratade med oss. Vi satt länge och pratade med dem. Sen gick vi och fikade.*).

Inlärning: Det kan vara rimligt att lära sig de 5–8 vanligaste verben i pseudosamordningar och deras aspektuella betydelse. Se schemat nedan, och lägg märke till att ett verb som *gå* kan användas i olika betydelser.

Nominalfras (subjekt)	Samordningsverb	Satsadverb	*Och*+huvudverb	Ev komple-mentk el advl
Pågående handling				
De	*är*	*—*	*och äter*	
De	*håller*	*inte*	*på och planerar*	*längre*
Pågående handling+befintlighet				
Dilsa och Noa	*sitter*	*—*	*och pratar*	
Tåget	*står*	*inte*	*och väntar på*	*oss*
Hon	*ligger*	*faktiskt*	*och läser*	
Han	*går*	*—*	*och funderar på*	*vad han ska äta*
Inträdande handling				
Vi	*tar*	*nog*	*och ändrar*	*schemat*
Inträdande handling+förflyttning				
Vi	*går*	*aldrig*	*och lägger oss*	
Jag	*springer*	*—*	*och hämtar*	*cykeln*

Pseudosamordning förekommer ofta tillsammans med hjälpverb, vilket innebär att satsen får en treverbskedja. I sådana verbkedjor står de pseudosamordnade verben tillsammans. Det framgår av nedanstående schema, som också exemplifierar ordföljden i frågor och påståendesatser som börjar med annat än subjekt.

Fundament	Finit verb	Subjekt	Satsadverb	Pseudo-samordnade verb	Ev komple-ment el advl
Pågående handling					
De	*har*			*varit och ätit*	
I ett år	*ska*	*de*		*hålla på och planera*	*det nya området*
Pågående handling+befintlighet					
Dilsa och Noa	*kunde*		*inte*	*sitta och prata*	
	Hade	*tåget*	*inte*	*stått och väntat på*	*service?*
Var	*vill*	*hon*		*ligga och läsa?*	
Hela dagen	*hade*	*han*		*gått och tänkt på*	*vad han skulle äta*
Inträdande handling					
	Skulle	*vi*	*inte*	*ta och ändra*	*schemat?*
Inträdande handling+förflyttning					
Vi	*vill*			*gå och lägga oss*	
Nu	*har*	*hon*	*faktiskt*	*sprungit och hämtat*	*cykeln*

Fundament	Finit verb	Subjekt	Satsadverb	Pseudo-samordnade verb	Ev komple-ment el advl
	Skulle	*du*	*inte*	*vilja gå och hälsa på*	*Josef?*

5 Adjektivfrasen

Adjektiv förekommer främst som en del av nominalfrasen, *en rolig fest, ett svårt tal, min bästa vän, två viktiga grundämnen, den afrikanska kontinenten* – se kapitel 3, särskilt 3.3.1. Men adjektiv kan också användas som huvudord i en självständig fras, *festen blev* ***rolig***, *talet var* ***svårt att lösa***, *två grundämnen är* ***särskilt viktiga***. Det här kapitlet handlar om denna senare typ av adjektivfraser.

De fungerar nästan alltid som komplement i satser med *vara* och *bli* som huvudverb, så kallade *predikativa* adjektivfraser. De kongruensböjs efter subjektet, och de kan vara mer eller mindre utbyggda med framförställda bestämningar (adverb) och efterställda bestämningar. De olika typerna av efterställda bestämningar (preposition+substantiv, inifinitiv, preposition plus infinitiv, bisats, preposition +bisats) ligger mycket nära varandra, men tas här ändå upp var för sig. Först kommer en översikt, sedan ett avsnitt om kongruens, därefter korta delavsnitt om var och en av adjektivfraserna och slutligen ett lite längre delkapitel om jämförelser och komparation.

Funda-ment	**Typplats: verb el bisats-inledare**	**Subjekt**	**Sats-adverb**	**Verb**	**Komplement**	**Adverbial**
Bara adjektiv						
Vi	*blev*				*trötta*	
Adverb+adjektiv						
Det	*var*				*mycket roligt*	
Adjektiv+preposition+substantiv						
De	*var*		*inte*		*vana vid kylan*	
Adverb+adjektiv+infinitiv						
Det	*var*				*så roligt att träffa honom*	
Adjektiv+infinitiv						
Det	*kan*			*vara*	*svårt att öppna den*	
Adjektiv+preposition+infinitiv						
Arbetsro	*är*		*också*		*viktigt för att lyckas bra i skolan*	
Adjektiv+*att*-bisats						
Det	*är*				*absolut nödvändigt att vi använder förnybara energikällor*	

Adjektivfrasens uppbyggnad kan illustreras med följande schema

Adverb	**Adjektiv (huvudord)**	**Efterställd bestämning**
		ingen bestämning
mycket	*glad*	—
		preposition+substantiv
alldeles särskilt	*glad*	*för presenten*
		Infinitivfras
så	*glad*	*att få träffa honom*
		***att*-bisats**
ganska	*glad*	*att hon inte träffade honom*

5.1 Kongruens

Adjektivets kongruens i nominalfrasen behandlas alltså i 3.3.1. Här handlar det om adjektivets kongruens i det som kallas. Predikativfrasen. Där kongruensböjs adjektivet efter satsens subjekt, *jag var glad*, *vi var glada*.Mönstret är enkelt:

- alltid grundform vid *n*-substantiv i singular, bestämd och obestämd form, *moroten var rutten*.
- alltid *t*-form vid *t*-substantiv i singular, bestämd och obestämd form, *ett äpple var ruttet*.
- alltid *a*-form i plural, *flera äpplen var ruttna, morötterna var ruttna*.

Till skillnad från kongruensböjningen av adjektiv i nominalfrasen är det alltså ingen skillnad på bestämd och obestämd form. En komplikation är att adjektivet alltid har *t*-form när subjektet, oavsett genus och numerus, har en generell referens till en företeelse i allmänhet, med oräknebar betydelse (*morötter är nyttigt*, *en skidsemester kan bli dyrt*).

Numerus	**Obestämd el bestämd**	**n-genus**	**t-genus**
Singular	**Obestämd**	grundform: en tavla var *fin*	t-form: ett bord var *fint*
	Bestämd	grundform: den tavlan var *fin*	t-form: det bordet var *fint*
Plural	**Obestämd**	a-form: flera tavlor var *fina*	a-form: flera bord var *fina*
	Bestämd	a-form: de nya tavlorna var *fina*	a-form: de nya borden var *fina*
allmän referens	**—**	t-form: en ny tavla blir *fint*; nya bord är *fint*	

Språkjämförelse: Kurdiska, persiska och turkiska kongruensböjer inte adjektivet, vare sig attributivt (*mina **gula** tröjor*) eller predikativt (*tröjorna är **gula***). Oftast har ett språk både attributiv och predikativ kongruensböjning, eller ingen kongruens alls. Men det finns många undantag från detta mönster.

Arabiska: När adjektivet står som attribut till ett substantiv (*en **ny** regering*) kongruensböjs det för genus, kasus, numerus och bestämdhet. När det står predikativt (*regeringen är **ny***) kongruensböjs det för genus och numerus.

Dari, persiska: Adjektivet böjs inte.

Kurdiska: Adjektivet böjs inte.

Ryska: Ryska adjektiv har en långform och en kortform. Långformen kongruensböjs i singular för kasus och genus och i plural för kasus. Kortformen används bara i predikativ ställning och kongruensböjs för genus och numerus.

Somaliska: Adjektiv böjs inte i genus, bara i numerus. Kongruensböjningen är inte grammatisk, utan semantisk, och inte heller obligatorisk.

Spanska: Adjektivet kongruensböjs i numerus och genus, både i attributiv och predikativ ställning.

Thailändska: Thailändska skiljer inte mellan adjektiv och verb, och ingen kongruensböjning förekommer.

Tigrinja: Adjektiv som står som attribut kongruensböjs i genus och numerus. Det är oklart hur predikativa adjektiv markeras.

Turkiska: Adjektiv i attributiv ställning böjs inte, däremot kongruensböjs adjektivet i predikativ ställning tillsammans med kopulan eller hjälpverbet.

Språkbruket: Den vanligaste adjektivfrasen i predikativ ställning är det enkla adjektivet, eventuellt med framförställt adverb: *dagarna är **långa**; noll grader Fahrenheit är **riktigt kallt***. Det gäller också lärobokksspråk, även om adjektivfraser med efterställda bestämningar ofta förekommer (till exempel *vi svenskar är inte **ensamma om makten över det svenska samhället***).

I talspråk är det mycket vanligt med *det är/var/blir/blev*+adjektiv i *t*-form för att uttrycka värderingar. *Det är roligt, tråkigt, fint, vackert, snyggt, fult, dyrt, billigt, sent, tidigt*. Särskilt utan efterföljande bestämning blir den värderande betydelsen stark; jfr *det var tidigt* och *det var tidigt på morgonen*. (I denna grupp av uttryck ingår också en del oböjliga ord med oklar ordklasstillhörighet: *det var synd, fel, bra, bråttom, kul*.)

Också i modersmålssvenska är kongruensböjningen vacklande i adjektivfraser i predikativ ställning. Det kan heta både *en yrkesutbildning är viktig* och *en yrkesutbildning är viktigt*. Inte sällan pluralböjs adjektivet fast subjektet formellt sett är singular: *ledningen var inte beredda att satsa mer*; *man är mycket oroliga i hela skolan*. I stora delar av Norrland pluralböjs inte adjektivet: *strumporna är våt*. Uppfattningen om vad som är grammatiskt korrekt skiftar mellan olika talare.

Inlärning: Flera studier visar att det är svårare att tillägna sig kongruensreglerna i adjektiv i predikativ ställning än adjektiv som står som attribut. Förklaringen är

att det ord som adjektivböjningen ska rätta sig efter inte ingår i samma fras och kan komma långt från adjektivet när detta står predikativt. Med tanke på att kongruensböjningen vacklar också hos modersmålstalare (se ovan) är det rimligt att anta att avvikelser sällan påverkar begripligheten.

5.2 Enkla adjektivfraser

5.2.1 ENKEL ADJEKTIVFRAS MED BARA ETT ADJEKTIV UTAN BESTÄMNINGAR: *JAG ÄR LEDSEN, TVÅ FRÅGOR VAR SVÅRA, HUSET BLEV GULT, GRUNDSKOLAN ÄR OBLIGATORISK*

Den enkla adjektivfrasen i predikativ ställning, med adjektiv utan bestämningar, är alltså vanlig både i vardagsspråk och skolspråk. I läroboksspråk är de typiska när författaren lite utförligare vill beskriva en företeelse som introducerats tidigare i texten. Ibland kan flera adjektiv samordnas.

Funda-Ment	Typplats: verb el Bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverb	Verb	Komplement	Adverbial
Vi	*blev*				*trötta*	
Många Stater	*blev*				*självständiga*	
Ett sådant Material	*är*				*mjukt*	
Kolkedjor	*kan*			*vara*	*raka, grenade eller ringformade*	
Äntligen	*var*	*man*			*fria*	
I många Samhällen	*är*	*tilliten*			*svag*	

Som framgår av exemplen är komplementet, närmare betraktat, inte alltid ett vanligt adjektiv, utan ibland ett particip: *Kolkedjor kan vara **grenade** eller **ringformade***. Det som skiljer participen från adjektiv är i vissa fall böjningen – se 4.4.5. Det finns i det här sammanhanget ingen anledning att särbehandla participen.

5.2.2 ENKEL ADJEKTIVFRAS MED ADJEKTIVET I T-FORM: *DET VAR ROLIGT; MÖRKA KLÄDER ÄR SNYGGT*

Adjektivet har givetvis t-form när subjektet är ett substantiv eller pronomen i neutrum: *problemet är svårt, allt var nytt, pH-värdet är högt*. Men t-formen

förekommer också när subjektet syftar på en företeelse i allmänhet. I sådana fall kan subjektet aldrig ha bestämd form, jämför till exempel *utbildningen var viktig* och *utbildning var viktigt*. Som ett specialfall kan man se *det-är/var/blir/blev*-satser som ju innebär en slags allmän bedömning av någon företeelse

Funda-ment	**Typplats: verb el bisats-inledare**	**Subjekt**	**Sats-adverb**	**Verb**	**Komple-ment**	**Adverbial**
Potatis	*är*				*billigt*	
För små barn	*är*	*höger och vänster*			*svårt*	
Tillverkning av hårdplaster	*är*		*ofta*		*miljöfarligt*	
Det	*är*				*osannolikt*	
Det	*var*				*roligt*	*när vi dansade*
Det	*blev*				*fint*	*sedan vi hade målat om*
Det	*kan*			*vara*	*blåsigt*	*på hösten*
Efter helgen	*blir*	*det*			*mörkt*	*i parken*

5.2.3 ENKEL ADJEKTIVFRAS MED ADVERB: *DEN ÄR MYCKET LÅNG, ARGUMENTET ÄR VÄLDIGT ENKELT, DET BLEV FÖR DYRT*

I både skolspråk och vardagsspråk är det mycket vanligt med ett framförställt adverb som preciserar adjektivet. I vardagsspråket rör det sig om en liten grupp adverb i tre närliggande betydelsefält:

- ’i hög grad’: *alldeles, mycket, riktigt, så, särskilt, väldigt* och några till
- ’i någorlunda hög grad’: *ganska, lagom, lite, rätt (så)* och några till
- ’i alltför hög grad’: *för*

Man kan lägga märke till att *lite* här inte betyder ’ringa’ utan ’ganska’, *det blev lite dyrt*, och att det inte finns någon adverbgrupp med betydelsen ’i låg grad’. För att uttrycka den betydelsen används normalt negation: *vi var inte (alls) trötta, det blev inte dyrt*. Vardagsspråkets adverb dominerar också i skolspråk, men där tillkommer adverb som *tillräckligt, alltför, påtagligt, extra, märkbart, oändligt*.

Fundament	Typplats: verb el bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverb	Verb	Komple-ment	Adverbial
Vi	*blev*				*mycket arga*	
Hon	*var*				*alldeles blek*	
På vägen hem	*var*	*jag*			*ganska trött*	
Det	*kan*		*nog*	*bli*	*riktigt roligt*	
Ändå	*är*	*det*	*faktiskt*		*lite sorgligt*	
Jag	*var*				*så glad*	
Mjölken	*var*				*för gammal*	
Värmen	*måste*			*vara*	*tillräckligt hög*	
Tillverknings-kostnaderna	*får*		*inte*	*bli*	*alltför stora*	
Mot slutet av sitt liv	*blev*	*han*			*svårt sjuk*	
Andra solsystem	*är*				*oändligt avlägsna*	

5.3 Något mer komplicerade adjektivfraser med efterställda bestämningar

5.3.1 ADJEKTIVFRAS MED PREPOSITION+NOMINALFRAS: *ARG PÅ DEM, RÄDD FÖR HUNDAR, GLAD ÖVER BESLUTET, FULL AV FISK, LIK EN TEKOPP*

Många adjektiv följs ofta av en prepositionsfras: *kär i, bra för, känslig för, lätt för, snäll mot, arg på, säker på, lycklig över*. Också för modersmålstalare kan det vara svårt att avgöra vilken preposition som är den rätta, även om man i princip lär sig adjektivet och prepositionen som en lexikal enhet. Heter det *glad över*, *glad åt*, *glad för*, *glad av*? Det finns dock tendenser i prepositionsbruket (men de förklarar inte alla prepositionsval):

- *Av* – nominalfrasen anger en orsak: *hon blev sjuk av maten; marken är vit av snö; vi var trötta av träningen; man blir glad av filmen* (jfr *maten gjorde henne sjuk*; *snön gör marken vit* etc.). En särskild fras är *full av*. I *det är/var*-satser följs adjektiv av *av*+nominalfras när nominalfrasen betecknar levande varelser som utför en handling: *det var dumt av dig; det är klokt av er; det var snällt av rektorn.*

- *För* – nominalfrasen betecknar den eller det som har nytta eller skada av något: *bra för dig; farlig för magen; nyttig för barn; viktig för utvecklingen; svår för nybörjare; väsentlig för jordbruket*
- *Mot* – nominalfrasen refererar till den som är föremål för ett handlingsätt, betingat av en inställning eller attityd: *dum mot mig; hjälpsam mot henne; lydig mot läraren; rättvis mot medlemmarna; sträng mot hästen*
- *På* har en liknande användning som *mot* men betecknar mer attityd än ett agerande: *arg på henne; besviken på resultatet; trött på fotbollen; dålig på matte*. Som synes betecknar adjektivet ofta något negativt när det följs av en *på*-fras, men inte alltid: *(o)säker på; nyfiken på; uppmärksam på*

Några få adjektiv kan ha ett substantiv utan förbindande preposition som bestämning: *(o)lik sin bror; överlägsen mig; skyldig 100 kronor; värd första pris*. Av dem är endast *(o)lik* vanligt. De andra ger ibland ett litterärt intryck:*hon var trogen sin familj*.

5.3.2 ADJEKTIV+PREPOSITION+INFINITIV: *GLAD AV ATT SE FILMEN, RÄDD FÖR ATT TAPPA KONTROLLEN, BRA PÅ ATT HITTA LÖSNINGAR*

Liksom ett adjektiv kan byggas ut med en preposition+nominalfras kan det också byggas ut med preposition+infinitivfras: *jag blev* ***trött av att träna****; hon blev* ***sjuk av att äta så mycket****; de blev* ***arga på att aldrig få reda på resultatet****; de var* ***rädda för att förlora makten****; kartor är viktiga* ***för att visa politiska gränser****; vi är* ***vana vid att tänka på luft som gas****; vi människor är* ***fantastiskt bra på att hitta på alternativa läsningar***. Ofta är prepositionen inte nödvändig (se 5.3.3).

Adjektivfraser av detta slag är till sin struktur helt lika infinitivfraser som inleds med *för att*, *genom att* och *utan att* (se 7.4.4). Ur inlärningssynpunkt är det ingen skillnad, vare sig i konstruktion eller betydelse, mellan *jag blev stark av att träna* och *jag blev stark genom att träna*. Olikheten är att prepositionen är närmare bunden till adjektivet i fraser som *glad av, rädd för, arg på, bra på* som nog ofta kan läras in som en enhet.

Fraser av detta slag är väldigt lika bisatser men saknar subjekt – ofta är det underförstådda subjektet identiskt med det subjektet i satsens början. Man kan jämföra som nedan:

De blev arga på att aldrig få reda på resultatet – De blev arga på att de aldrig fick reda på resultatet

Kartor är viktiga för att visa politiska gränser – Kartor är viktiga för att de visar politiska gränser

Vi är vana vid att tänka på luft som gas – Vi är vana vid att vi tänker på luften som gas.

Ur inlärningssynpunkt kan det vara besvärligt att det identiska subjektet måste finnas med i bisatsen men inte får sättas ut i infinitivfrasen (jfr 7.4.4). (Både *jag blev trött av att jag träna* och *jag blev trött av (att) tränade* är fel). Det gäller kanske särskilt inlärare som är vana vid språk utan subjektstvång.

5.3.3 ADJEKTIVFRAS MED INFINITIV: *GLAD ATT TRÄFFA HENNE, SVÅRT ATT FÖRSTÅ BOKEN, OMÖJLIGT ATT BLI FÄRDIG PÅ TVÅ MÅNADER*

Adjektivet kan ha en infinitivfras som bestämning. Inte sällan är det samma konstruktion som preposition+infinitiv, men prepositionen har helt enkelt hoppats över: *jag blev glad att träffa henne, de var rädda att förlora makten, vi är vana att tänka på luft som gas*. Det är svårt att hitta mönster för vid vilka adjektiv prepositionen är nödvändig och vid vilka den kan hoppas över. (Om prepositionen följs av en nominalfras med substantiv eller pronomen som huvudord kan man inte utelämna den: **jag blev glad henne, *de var rädda förlusten, *vi är vana tanken på luft som gas*.)

Men det finns en del adjektiv som ofta följs av infinitivfras men så gott som aldrig har en preposition, framför allt en liten grupp mycket vanliga: *svår, lätt, (o)möjlig, enkel, dyr, fin, klok, trevlig, dum, rolig, viktig* och några till. Till denna ordgrupp hör också det oböjliga *bra*, även om det ordet också konstrueras med preposition i *bra på* (se ovan). Den helt dominerande konstruktionen är med kopulaverb, *Det+är/var/blir/blev*+adjektiv i t-form+infinitiv. Mönstret ser ut så här:

Det är	ev satsadverb	adjektiv	Infinitivfras (infinitiv+objekt)
Det är *Det var* *Det blir* *Det blev*	*(väl)* *(inte)* *(alltid)* *(nog)*	*bra* *svårt* *lätt* *enkelt* *(o)möjligt* *dyrt* *fint* *klokt* *trevligt* *dumt* *roligt* *viktigt*	*att hämta paketet* *att ordna en utflykt* *att lösa problemet* *att öppna förpackningen* *att använda andra energiformer* *att ta upp våra skyldigheter och rättigheter* *att beskriva utvecklingen under 1900-talet* *att börja med Europa* *att styra det väldiga riket* *att säga vad tid egentligen är*

Även om detta mönster är helt dominerande för adjektivfraser som rymmer infinitivfraser, finns naturligtvis andra användningar än *det-är*-satser. I dessa andra användningar kongruensböjs adjektivet i förhållande till subjektet.

Funda-ment	Typplats: verb el bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverb	Verb	Komplement	Övriga adverbial
Vi	*är*	—			*glada att träffa henne*	
Då	*blev*	*de*			*rädda att förlora*	
Fönstren i rummet	*har*	—	*inte*	*Varit*	*möjliga att öppna*	
Värme-energi	*är*	—			*svår att göra om till andra energiformer*	
I Europas städer	*var*	*människor med pengar*			*beredda att betala vad som helst*	

Satser med adjektivfraser av detta slag är mer varierade både i ordval och ordföljd än *Det-är*+adjektivfras-satserna. Det är alltså svårare att urskilja fasta mönster. Och konstruktionen är som sagt ovanligare, särskilt i vardagsspråk men också i läroboksspråk.

5.3.4 ADJEKTIVFRAS MED ATT-BISATS: *DET ÄR ROLIGT ATT DU KOMMER; DE VAR OROLIGA ATT BEFOLKNINGEN SKULLE MINSKA*

Att det adjektiviska huvudordet får en bestämning i form av en att-bisats är lika vanligt som bestämning i form av infinitivfras, och konstruktionerna ligger nära varandra (se ovan!). Också sådana adjektivfraser förekommer ofta i *det är*-satser, men variationen är större. Man kan alltså inte urskilja lika framträdande återkommande mönster.

Funda-ment	Typplats: verb el. bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverb	Verb	Komplement	Adverbial
Det	*är*				*roligt att du kommer på lördag*	
Det	*var*				*fint att alla fick vara med*	
Det	*är*		*inte*		*bra att vi måste arbeta i helgen*	

Funda-ment	Typplats: verb el. bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverb	Verb	Komplement	Adverbial
Det	*har*			*varit*	*vanligt att familjer bor i småhus*	
Det	*är*				*absolut nödvändigt att vi använder förnybara energikällor*	
Då	*var*	*det*	*inte alls*		*självklart att människor fick ha vilka åsikter som helst*	
De	*var*				*lyckliga att de hade klarat sig undan kriget*	
Ändå	*hade*	*regeringen*		*varit*	*övertygad att den skulle vinna valet*	

5.3.5 SÅ+ADJEKTIV+ATT-BISATS ELLER INFINITIVFRAS (JÄMFÖRELSEFRAS): *HAN VAR SÅ KLOK ATT HAN GICK HEM; DET VAR SÅ SVÅRT ATT FÅ LÄGENHET*

En vanlig användning av efterställd att-bisats i adjektivfras är typen *det var så mörkt att vi gick fel*, *maten blev så dyr att undernäring och svält bredde ut sig*. Adjektivet har den framförställda bestämningen *så* och följs av en att-bisats eller infinitivfras. Ofta innebär det att att-bisatsen eller infinitivfrasen beskriver en följd (jfr 7.4.2.6). Verbet i den inledande matrissatsen är nästan alltid ett kopulaverb (*vara/bliva*). En sats med en sådan adjektivfras innebär ett slags jämförelse utan att adjektivet kompareras och utan att ett jämförelseled är nämnt. Jämförelsebetydelsen framträder ofta tydligare vid bisatsformad bestämning. Mönstret kan illustreras som nedan:

Satsen före adjektivfrasen	***så*+adjektiv**	***att*-bisats el. infinitivfras**
Det är	*så lätt*	*att flytta inom EU*
Det är inte	*så enkelt*	*att man alltid kan använda samma metod*
De invanda mönstren var	*så svåra*	*att förändra på några få år*
Jag blev	*så arg*	*att jag skrek*
Han kunde vara	*så dum*	*att han trodde på spöken*
Inomhusluften är	*så dålig*	*att man känner sig sjuk*
Landet var	*så fattigt*	*att kriget inte kunde fortsätta*
I termoplast är bindningarna	*så svaga*	*att de bryts av värme*
Norr om polcirkeln var vintern tidigare	*så lång*	*att det blev barmark först i juni*

5.4 Jämförelser och adjektivets komparation

5.4.1 OLIKA SÄTT ATT JÄMFÖRA

Jämförelser kan utföras på många olika sätt. I grammatiska sammanhang brukar man ofta se jämförelsefraserna *X är bättre än Y*, *X är lika bra som Y* och *Jämfört med Y är X bra (bättre)* som de typiska konstruktionerna för jämförelse. Det är speciellt för svenskan att de har olika betydelse:

- Jämförelse för olikhet*: X är* ***finare (mer fin) än*** *Y*
- Jämförelse för likhet: *X är* ***lika fin som*** *Y*
- Jämförelse för både likhet och olikhet: *X är* ***finare/lika fin jämfört med*** *Y*

Men de finns många fler sätt att jämföra än dessa konstruktioner. Några av de vanligaste framgår av nedanstående lista. Den är viss mån ordnad så att de vanligaste slagen av jämförelser kommer högre upp på listan (se också 7.4.2.5 om jämförande bisatser).

- Motsatsadjektiv: *Maten var bra men vädret var dåligt.*
- Huvudsats med positiv + huvudsats med komparativ: *Bussen är snabb men tåget är snabbare.*
- Bisats med *medan*: *Vissa reflexer är medfödda medan andra är inlärda. Bok växer bara i södra Sverige, medan gran och tall finns i hela landet. I Sverige använder vi Celsiusskalan, medan Fahrenheitskalan är den vanliga i USA.*
- Superlativ eller komparativ utan jämförelsefras: *Flerbostadshus är vanligast. Städerna blev större.*
- Superlativ eller komparativ med bestämd artikel: *Huset är det högsta i Malmö. Många väljer den billigare.*
- Komparativ+*än*+nominalfras: *Kan is vara kallare än 0 grader? De är äldre än han.*
- Komparativ+*än*+bisats eller infinitivfras: *Det blev inte dyrare än att det räckte till fyra personer. Ingenting är enklare än att fortsätta på samma vis.*
- *Lika*+adjektiv i positiv+*som*+nominalfras: *Insekten kan bli lika lång som en vuxen persons tumme. Hon var lika gammal som sin man.*
- *Lika*+adjektiv i positiv+*som*+bisats eller infinitivfras: *Bilden är lika fin som om den varit tagen i dag. Det är lika lätt som att skala en potatis.*
- Adjektiv i superlativ+*av*+nominalfras: *Hon var bäst av dansarna. Vänern är störst av sjöarna i Sverige.*
- *Jämfört-med*-fras: *Stockholm är en tyst stad jämfört med Istanbul. Jämfört med min bror är jag lång. Jämfört med äldre modeller krävde*

den nya inte så mycket bränsle. Odlad lax växer till slaktstorlek på halva tiden jämfört med Atlantlax.

- *Ju-desto*-fraser: *Ju bättre isolering, desto mindre energi.*

Språkbruket: De vanligaste sätten att uttrycka jämförelse är troligen motsatsadjektiv, enkel komparativ alternativt superlativ utan jämförelseled, eller bisats med *medan*. I löpande text blandas naturligtvis de olika sätten att jämföra. Så här kan det se ut i fysikbok:

> Dagarna är *långa* och nätterna *korta* [motsatsadjektiv]. *Allra längst* [superlativ utan jämförelsefras] är dagen vid sommarsolståndet som inträffar vid tiden kring midsommar. Efter sommarsolståndet blir dagarna *kortare* och nätterna *längre* [motsatsadjektiv i komparativ]. När dag och natt är *lika långa* [*lika*+positiv utan jämförelsefras] är det höstdagjämning. Strax före jul är dagarna *som kortast* [*som*+superlativ]. Sedan kommer våren och dagarna blir åter *längre* [komparativ utan jämförelsefras]. Vid vårdagjämningen är dag och natt *lika långa* [*lika*+positiv utan jämförelsefras].

Komparationsfrasen *jämfört med+X* används inte sällan i stället för adjektiv i komparativ+än+X. *Portugal är fattigt jämfört med Spanien* (*Portugal är fattigare än Spanien*). Särskilt vid sifferjämförelser är *jämfört med*-konstruktionen vanlig: *Jordbruksstödet har ökat med 30 procent jämfört med 1990-talet*. Konstruktionen har två fördelar: 1) man behöver inte fundera över komparationsformen utan kan använda positivformen, 2) jämförande och jämfört led kan placeras friare i förhållande till varandra. Till exempel kan det jämförande ledet inleda satsen: *Jämfört med Spanien är Portugal fattigt* (**Än Spanien är Portugal fattigare*).

Jämfört-med-konstruktionen kan också kopplas samman med konstruktioner av andra slag på ett friare sätt. *Vi badade inte så mycket på Kreta jämfört med Rhodos*. Man möter ibland uppfattningen att *jämfört-med*-konstruktionen är olämplig när *än*- eller *lika som*-konstruktionen är möjlig, men det är en formalistisk språksyn. *Ijämförelse med* är en variant som fungerar på samma sätt som *jämfört med*.

En klassisk språkriktighetsfråga är också om det ska vara grundform eller objektsform av personliga pronomen efter *än* och *som*: *De var mycket hungrigare än vi/oss. Hon hade inte lika mycket pengar som han/honom*. I mer formellt skriftspråk, som läroboksspråk, dominerar grundformen starkt. (Undantag är naturligtvis när det jämförda ledet också står i objektsform, *han vill hellre träffa dig än mig*.) I tal och vardaglig skrift väger det nog ganska jämnt. Särskilt i andraspråkssammanhang är frågan mycket oviktig.

Språkjämförelse: Alla språk kan naturligtvis också utföra jämförelser. Men jämförelsefraser, det vill säga motsvarigheten till *X är Y:are än Z* eller *X är lika Y som Z*, kan se mycket olika ut (se också 5.4.2).

Kännetecknande för i svenskan är två förhållanden som är ovanliga i andra språk:

- jämförelsen markeras på två ställen:
  1. med ordet *lika* eller med komparation av adjektivet (med ändelse eller *mer*)
  2. med jämförelseordet *som* eller *än*: *hon är inte **lika** känd **som** Astrid Lindgren*; *kolet blev dyr**are** och **mer** miljöfarligt **än** oljan*. I många språk behövs bara en markering. Vanligt är att adjektivet saknar komparation eller bestämningsordet *lika*. I exempelvis turkiskan heter det, schematiskt sett, *apelsinen är god från bananen*.
- Svenskan har, som sagt, två jämförelseord, *som* för likhet och *än* för olikhet: *glass är lika gott som choklad, glass är godare än choklad*.

Arabiska: Jämförelse utförs vanligtvis med prepositionen *min*.

Dari, persiska: På persiska är jämförelseorden vanligen *az* och *tâ*.

Kurdiska: Kurdiska använder prepositionen *la/li* i jämförelser.

Ryska: Ryskan kan markera jämförelse på två ställen precis som svenskan ('lika…som', 'mer…än') och adjektiven kompareras. Vid komparation kan det som jämförs med även stå i genitiv utan föregående jämförelseordet 'än'.

Somaliska: På somaliska används partikeln ka 'än' vid komparativ jämförelse och *ugu* 'bland (alla)' vid superlativ. Adjektivet ändrar inte form.

Spanska: Spanskans motsvarighet till 'än' är i regel *que* och motsvarigheten till 'som' i regel *como*. Före räkneord i jakande satser används dock *de* och före ett böjt verb oftare *de lo que*.

Thailändska: På thailändska skiljer man på jämförelse av två samtidiga företeelser, synkron jämförelse, (*majs ger rikare skördar än vete*), och jämförelse av en företeelse vid två skilda tidpunkter (*majs ger rikare skördar i år än förra året*). Synkron jämförelse använder prepositionen *kwáa*. Diakron jämförelse markeras med någon av aspektmarkörerna *khun* och *long*.

Tigrinja: Verbet i sådana satser kommer alltid sist och står i imperfektiv aspekt.

Turkiska: I turkiska böjs det som det jämförs med i kasus ablativ (ordet *bananen* i *Apelsinen är godare än bananen*). Adjektivet böjs inte (jfr ovan).

Inlärning: Också i mycket enkla beskrivningar och förklaringar behöver man jämföra. Därför kan det vara klokt att på ett tidigt stadium lära eleverna de allra enklaste metoderna så som motsatsord i huvudsatser. Adjektivens komparationsformer kan man också lära sig innan man börjar använda jämförelsefraser med *än* och *som*. Så fort man läser läroboksstexter är det dock viktigt att kunna urskilja dessa fraser. Det är ett rimligt antagande, men bara ett

antagande, att en ungefärlig inlärningsordning av olika sätt att jämföra motsvarar den ungefärliga frekvensordningen i listan ovan.

5.4.2 KOMPARATION: *NY-NYARE-NYAST, ENKEL-ENKLARE-ENKLAST, STOR-STÖRRE-STÖRST, PRAKTISK-MER PRAKTISK-MEST PRAKTISK*

Adjektivens jämförelseformer bildas på två sätt: antingen ändelsekomparation med ändelserna *-are, -ast*, eller omskrivande komparation med de framförställda bestämningarna *mer* och *mest*. En grupp vanliga adjektiv har också oregelbunden komparation med särskilda ordformer.

Komparation med -are, -ast: svår-svårare-svårast, vacker-vackrare-vackrast

De flesta en- och tvåstaviga adjektiv kompareras på detta sätt och även många flerstaviga. Det finns två grupper:

- Den stora gruppen där man bara lägger till ändelserna: *lätt-lättare-lättast, ny-nyare-nyast, vit-vitare-vitast, sen-senare-senast, billig-billigare-billigast, trevlig-trevligare-trevligast, modern-modernare- modernast*
- En mindre grupp där grundformen slutar på obetonat *-el*, *-en* eller *-er* och där det obetonade *e*:t faller bort: *enkel-enklare-enklast, mogen-mognare-mognast, sugen-sugnare-sugnast, svullen-svullnare-svullnast, säker-säkrare-säkrast, vacker-vackrare-vackraste*

Komparativformen är oböjlig men superlativformen slutar på *-e* i plural och bestämd form, men inte i predikativ ställning. Jfr *de billig**aste** böckerna är på svenska–böckerna på svenska är **billigast**.*

Oregelbunden komparation *-re, -st*

Till denna grupp kan man räkna främst en liten grupp ofta mycket vanliga adjektiv där komparativ och superlativ har en annan vokal i stammen, samt också några adjektiv utan vokalförändring: *bra-bättre-bäst, dålig-sämre-sämst, stor-större-störst, liten-mindre-minst, hög-högre-högst, låg-lägre-lägst, lång-längre-längst, gammal-äldre-äldst, ung-yngre-yngst*. Här slutar superlativen inte på *-e* utan på *-a* i plural och i bestämde form, *de största böckerna*.

Komparation med *mer* och *mest*

I princip kan alla adjektiv kompareras med *mer* och *mest*, men det är vanligare ju längre adjektivet är. Exempelvis sammansättningar, men också adjektiv på *-sam* och *-bar* kompareras ofta med *mer* och *mest*: *betydelselös, fossilfri, hoppfull, uppmärksam, användbar*. Oböjliga adjektiv som *kul*, liksom adjektiv på *-isk* måste kompareras med *mer* och *mest*: *mer praktisk, mest typisk, mer nordisk*. Formen *mera* kan användas lika väl som *mer* men är ovanligare, i alla fall i skriftspråk.

Komparation med *mer* och *mest* också vid enkla adjektiv blir vanligare, även om ändelsekomparation fortfarande dominerar. (I svenskt tidningsspråk är *gladare* ungefär 30 ggr vanligare än *mer glad(a),* och *gladast(e)* ungefär 4 ggr vanligare än *mest glada*.) Troligen är denna typ av omskrivande komparation ett talspråksdrag, men det finns knappast skäl att motarbeta den i skrift.

Språkjämförelse: Alla språk kan komparera adjektiv på något sätt men alla språk använder inte särskilda komparationsändelser. I många språk, till exempel arabiska, uttrycks superlativ genom att komparativ kombineras med bestämd artikel. Man säger alltså i princip *tomaten är god, bananen är godare och apelsinen är den godare*. (Se 5.4.1)

Arabiska: Arabiskan har speciella komparativformer av adjektiv. Dessa böjs inte för genus, numerus och bestämdhet utan endast för kasus. Även omskrivande jämförelse likt mer på svenska finns. Som nämnts står superlativformen alltid i bestämd form.

Dari, persiska: Adjektiv kompareras med suffix på adjektivet på samma sätt som i svenskan: *bozorg* 'stor', *bozorg-tar* 'större', *bozorg-tarin* 'störst'.

Ryska: Adjektiv i komparativ har olika former beroende på om det används attributivt eller predikativt. I attributiv komparativ föregås adjektivet av *mer/mindre*. I predikativ används en speciell predikativ komparativ adjektivform.

Somaliska: Adjektiven ändrar inte form i komparativ och superlativ. I komparativ används adpositionen *ká* 'från' vilket i komparativsatsen kan översättas till 'än' på svenska. I superlativ används adpositionen *ugú* som är en sammanslagning av betydelserna 'till, för' + 'i, åt'.

Spanska: Komparation av adjektiv sker genom att *más/menos* 'mer/mindre' föregår adjektivet. Superlativ formas också genom att *más/menos* föregår adjektivet men här är substantivet i bestämd form. I regel ändrar adjektivet inte form men det finns en handfull adjektiv för vilka det finns speciella komparativ-/superlativformer.

Thailändska: De stativa verben (verb som anger egenskaper) kompareras genom att *kwàa* följer det stativa verbet. I den superlativa formen följer *thîi sùt,* 'mest', adjektivet.

Tigrinja: Komparation uttrycks genom användningen av ett "verb med adjektivbetydelse" och en preposition med betydelsen från. Verbet har alltid imperfektiv form och kommer sist i satsen, exempelvis *Dawit från Sofani är längre* (eg. "*längrar*"). På ett liknande sätt uttrycks superlativ genom en relativsats.

Turkiska: I komparativa satser är adjektivet satsens predikat, det vill säga en typ av kopula sätts på adjektivet som ett suffix.

6 Fraser med adverbiell funktion – tid, rum, sätt och andra omständigheter

Starkt förenklat kan man i ett satsperspektiv dela in fraser med adverbiell funktion i två grupper

- Tid-, sätts-, plats- och andra omständighetsadverbial, i fortsättningen kallade *övriga adverbial*, som ger en precisare beskrivning av det skeende verbet beskriver: *nu, igår, på måndag, där, utomlands, i Göteborg, fort, annorlunda, med flit, på två sätt, därför, när vi kom fram.*
- *Satsadverbial* som modifierar hela satsen vad gäller sanningsvärde, sannolikhet, önskvärdhet etc.: *inte, kanske, säkert, faktiskt, ju, verkligen, också, sannolikt, troligen, i alla fall, så klart, med säkerhet, vad jag förstår, så att säga.*

Den typiska platsen för övriga adverbial är i början eller slutet av en sats. Den typiska platsen för satsadverbial är i huvudsatser efter det finita verbet (eventuellt följt av subjekt) men före infinita verb.

Funda-ment	Typplats: Verb el. bisats-Inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Jag	*har*		***inte***	*träffat*	*honom*	***ännu***
Sedan	*flyttades*	*huvudstaden*				***till S:t Petersburg***
Där	*kan*	*man*	***nog***	*handla*	*mat*	***sent på kvällen***
På lördag	*ska*	*vi*	***kanske***	*träffa*	*hans föräldrar*	***på en konsert***
2004	*rev*	*man*	***tyvärr***		*det gamla skolhuset*	***på grund av brandrisken***
I Italien	*ser*	*man*	***natur-ligtvis***		*gamla tempel*	***från romartiden***

Detta kapitel handlar först om tid-, sätt-, plats- och andra omständighetsadverbial, i fortsättningen benämnda *övriga adverbial*, därefter om satsadverbial. Först redovisas hela gruppen övriga adverbial översiktligt, med en blandning av enklare och mer komplicerade exempel, och därefter diskuteras var för sig tidsadverbial, platsadverbial, sättsadverbial och andra adverbial.

6.1 Övriga adverbial

Förenklat kan övriga adverbial vara utformade på fyra olika sätt:

- Adverbfraser: *då, tidigt, hemma, långt norrut, ganska långsamt.*
- Prepositionsfras: *på medeltiden, före påsk, i söder, på andra sidan gatan, i full fart, på något vis, i närheten av de stora sjöarna.*
- Nominalfras: *hela veckan, nästa år, förra onsdagen, hela 1800-talet, några år senare, två timmar efter befruktningen.*
- Bisats: *när vi kom hem, om du hinner, eftersom marken var bördig.*

Nominalfraser är med undantag för några tidsuttryck relativt ovanliga som adverbial, och bisatser beskrivs i huvudsak i avsnittet 7.4. Detta kapitel tar i första hand upp adverbfraser och prepositionsfraser som är de vanligaste formerna av övriga adverbial.

I påståendesatser är de adverbiella frasernas vanligaste plats i slutet av satsen. Men de är också vanliga i början. Ungefär var tredje påståendesats i skrift börjar med ett adverbial. Särskilt tids- och platsadverbial är vanliga som satsinledare (***Då*** *blev jag arg;* ***Från 1950-talet*** *industrialiserades flera länder i östra Asien;* ***Dit*** *vill jag flytta;* ***I Öresund*** *är det förbjudet att fiska med bottentrål*). Övriga adverbial kan också finnas på samma plats som satsadverbet, särskilt korta, obetonade tidsadverbial (*USA ska* ***snart*** *ha presidentval*).

Fundament	**Typ-plats: verb el. bisats-inled-are**	**Subjekt**	**Sats-adver-bial**	**Verb**	**Komplement**	**Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)**
Tid						
Vi	*äter*					***nu***
Jag	*köpte*				*boken*	***genast***
Vi	*hade*		*inte*	*träffat*	*henne*	***förut***
De	*skulle*			*arbeta*		***hela dagen***
Han	*läste*				*mejlet*	***på kvällen***
Vi	*kan*			*öva*	*låten*	***efter skolan***
Sen	*åt*	*vi*			*lunch*	
Då	*blev*	*vi*			*mycket oroliga*	
Nu	*får*	*de*	*inte*	*se*	*filmen*	
På måndag	*börjar*	*en ny lärare*				

Fundament	Typ-plats: verb el. bisats-inled-are	Subjekt	Sats-adver-bial	Verb	Komplement	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
På 1990-Talet	*var*	*mobil-telefoner*			*ovanliga*	
På natten	*fick*	*vi*		*höra*	*några konstiga ljud*	
I går	*regna-de*	*det*				***hela dagen***
De första århundrade na efter Kristus	*växte*	*romarri ket*				
Helt plötsligt	*var*	*Ryssland*			*en republik*	
Vi	*har*		***redan nu***	*betalat*	*biljetterna*	
Honan	*lägger*		***ofta***		*3–4 ägg*	
Tiotusentals lastbilar	*fraktar*		***varje dag***		*varor*	*längs våra vägar*
När de skulle Landa	*hittade*	*de*	***först***		*inga bra landningsba nor*	
Plats						
Hon	*bor*		*inte*			***där***
Jag	*ville*		*gärna*	*åka*		***hem***
Vi	*hörde*				*ett konstigt ljud*	***långt borta***
I flera år	*har*	*hon*		*arbetat*		***utom-lands***
Någonstans	*hade*	*vi*		*tappat*	*nycklarna*	
Jag	*läste*				*boken*	***på bussen***
Vi	*har*				*cyklarna*	***i källaren***
De	*har*			*flyttat*		***till Frank-rike***
Osten	*finns*					***i kyl-skåpet***

Fundament	Typ-plats: verb el. bisats-inled-are	Subjekt	Sats-adver-bial	Verb	Komplement	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Jag	*sprang*					***från skolan till bussen***
Det	*ligger*				*flera höga berg*	***runt staden***
I luften	*finns*				*många små partiklar*	
Virus	*går*		*inte*	*att se*		***i vanliga mikro-skop***
Trädet	*suger*			*upp*	*mineraler och vatten*	***ur marken***
I Sverige	*finns*	*buddhister från Asien*				
Där	*töms*	*det*	*sedan*	*ned*		***i mag-säcken***
Dit	*flyttade*	*miljoner fattiga bönder*				***från inlandet***
Sätt						
Vi	*körde*				*båten*	***sakta***
De	*hade*			*städat*		***ordent-ligt***
Man	*måste*			*läsa*	*frågorna*	***mycket noga***
De	*klarade*				*värmen*	***bättre***
Han	*berätta-de*				*historien*	***på ett annat sätt***
De	*tvätta-de*				*skjortan*	***med disk-medel***
Medierna	*påverk-ar*				*oss*	***på olika sätt***
På det sättet	*kan*	*man*		*för-klara*	*förändringen*	

Fundament	Typ-plats: verb el. bisats-inled-are	Subjekt	Sats-adver-bial	Verb	Komplement	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Med hjälp av läroboken	*klarade*	*vi*			*nästan alla frågor*	
En kemisk reaktion	*kan*			*beskriv as*		***med en reak-tions-formel***
Området	*kallas*				*Andalus*	***på arabisk a***
Dataföretaget google	*har*		***med hjälp av en satellit-kamera***	*tagit fram*	*Google Earth*	
Agent (*av*-fraser vid passiva verb)						
Huset	*vakt-tades*					***av en hund***
Då	*erövra-des*	*området*				***av kung Ferdi-nands och drott-ning Isa-bellas arméer***
Några andra typer						
Därför	*klarar*	*de*			*vinterkylan*	
Många	*överger*				*jordbruket*	***på grund av torkan***
Han	*hade*			*gråtit*		***som ett litet barn***

Språkjämförelse: Alla språk kan naturligtvis uttrycka omständigheter som tid, plats, sätt etc. Men det sker på så många olika sätt att jämförelser blir mycket besvärliga. En mer avgränsad fråga är om ett språk kan använda adjektiv som adverb, såsom i svenska (*Han sjöng **dåligt***), och om det finns ord som endast används som adverb.

Arabiska: En liten grupp ord som fungerar enbart som adverb, men de flesta adverb är adjektiv eller substantiv i ackusativ. Particip kan också i vissa fall användas adverbiellt.

Dari, persiska: Nästan alla ord som används som adverb används också som adjektiv.

Kurdiska: Adjektiv kan användas som adverb.

Ryska: Ungefär som i svenskan är de flesta adverb i ryskan bildade av adjektiv, och dessutom har ryskan enkla adverb, det vill säga ord som utan avledning används endast som adverb.

Somaliska: Adjektiv kan inte användas som adverbial, i stället krävs en substantivfras, ofta med preposition, t.ex. 'han sjöng på dåligt sätt'. Men en mycket liten grupp ord (ett 20-tal ord) kan sägas vara adverb och inget annat.

Spanska: Spanskan har olika sätt att forma adverb, exempelvis genom att addera -*mente* till den feminina formen av adjektivet.

Thailändska: Adverb kan inte skiljas från adjektiv.

Tigrinja: Adverb formas ofta genom att ett substantiv tar ett särskilt prefix.
Turkiska: De flesta adverb kan inte urskiljas från adjektiv, men det finns en liten grupp. Denna grupp formas genom att adverbsuffix adderas till adjektiv.

Språkbruket: Tids- och platsadverbial är vanligast, därefter sättsadverbial, men det finns adverbial med mycket skiftande betydelser som orsak (*därför*) eller grad (*fullständigt*). En särskild sort är så kallade agentadverbial, det vill säga av-fraser som anger vem som står bakom den verbhandling som betecknas av ett passivt verb, *Hon jagades **av sina fans*** (oftast används dock sådana verb utan agentadverbial, se 4.4.4).

Adverbial är högfrekventa i alla språkarter. I vanligt vardagstal använder vi mycket tids- och platsadverbial: ***nu** går vi, vi ses **vid entrén**, vad gör du **på söndag**, **sen** kommer jag, jag såg henne **på tv**, **då** börjar vi.* I enkla berättelser och beskrivningar i skrift har också tid- och platsadverbialen en viktig uppgift för att placera innehållet i tid och rum: ***Först** kom vi in **i en hall**. **Där** var alldeles mörkt. **Sedan** öppnades dörren **till ett stort ljust rum**. **Där** var väldigt fint. **Plötsligt** såg vi en liten man som kom **emot** **oss**.*

I läroboksspråk är på samma sätt tids- och platsadverbial viktiga i berättande och beskrivande partier. De inte bara placerar innehållet i tid och rum utan har också en viktig textbindande uppgift. Skillnaden gentemot vardagsspråket är att adverbialfraserna ofta är utbyggda; ibland är de bisatsformade:

> *Under dessa avgörande dagar* befann sig tsaren *vid fronten, hos sin armé. När han äntligen insåg hur allvarligt läget var* reste han *genast tillbaka till Petrograd*. Men tåget stoppades *innan det nådde fram*. Alla hans rådgivare, även generalerna, rådde tsaren att avgå. Han följde deras råd. Tsar Nikolaj II som rest *från huvudstaden två veckor tidigare*, återkom *nu* som Nikolaj Romanov. *Helt plötsligt* var Ryssland en republik.

I läroboksspråk med drag av utredning kombineras ofta tids- och platsadverbialen med sättsadverbial.

> *I cellerna* förbränns sockret *vid cellandningen med hjälp av syret*. Cellandningen ger energi *till rörelse, värme och tillverkning av kemiska ämnen.Vid cellandningen* bildas koldioxid och vatten som släpps ut *i luften*. Koldioxiden kan växter *sedan* använda *i sin fotosyntes*.

Inlärning: De vanligaste adverbiella fraserna består ju av ett ord (*nu, sen, där, först*) eller enkla prepositionsfraser (*på söndag, i kväll, på bordet*) eller nominalfraser (*nästa vecka, förra lördagen*) som får sägas höra till basordförrådet och lärs in eller memoreras på ett tidigt stadium, flerordsfraserna ofta som ett enda ord. Ska man läsa och förstå lärobokstext är det till stor hjälp att kunna hitta prepositionerna och se avgränsningen av resten av prepositionsfrasen. Ofta är mönstret preposition+attribut+substantiv (*i nästa vecka; på det stora bordet; i flera städer*).

Fortsättningsvis ges exempel, både enkla och mer komplexa, på olika slag av fraser med adverbiell funktion och hur de kan vara byggda. Adverbialen har ordnats i tre huvudsakliga betydelsegrupper: tid, plats och sätt. Adverbial med andra betydelser exemplifieras inte, men några exempel finns i slutet av satsschemat ovan.

(**Adverbial eller attribut?** Ett grammatiskt problem, att inte ta så hårt på i detta sammanhang, ska kort kommenteras. Prepositionsfraser fungerar ibland som adverbial, ibland som attribut. I satsen *Plastpåsarna lade jag i köket* är *i köket* platsadverbial, ett självständigt led som till exempel kan inleda satsen*, I köket lade jag plastpåsarna*. I satsen *Plastpåsarna lade jag i en låda i köket* är *i köket* snarare en bestämning, ett attribut, till *en låda*. Hela frasen *i en låda i köket* hänger samman och kan inleda meningen, *I en låda i köket lade jag plastpåsarna*. Men som framgår av exemplet skulle man nog också kunna tänka sig *I köket lade jag plastpåsarna i en låda*, och då fungerar *i köket* återigen som adverbial. Vad som ska förstås som adverbial eller attribut är alltså inte alltid så lätt att avgöra. Många gånger spelar det också väldigt liten roll för förståelsen. Man behöver lära sig att urskilja och använda prepositionsfraserna, oavsett om de är adverbial eller

attribut. En lärare behöver dock vara införstådd med skillnaden mellan attribut och adverbial, och att det många gånger medför mindre betydelseskillnader.)

6.1.1 TIDSADVERBIAL. *DÅ, NU, NÄSTAN ALDRIG, PÅ MORGONEN, UNDER HÄCKNINGSTIDEN, DE FÖRSTA ÅREN EFTER ANDRA VÄRLDSKRIGET*

Jämfört med andra adverbgrupper finns det ovanligt många adverb som används för att ange tid. Tidsadverbial är alltså oftare ettordsfraser än andra adverbial. Men också för tidsadverbial gäller att de mycket ofta har formen av prepositionsfraser. Nedan exemplifieras tre olika former av tidsadverbial; den fjärde formen, bisatser, tas upp i 7.4. Det ges exempel både på fraser med enkel struktur och mer utbyggda. Observera att det *inte* behöver återspegla inlärningsordning. Relativt komplicerade men högfrekventa tidsadverbiella fraser (*mycket sent på kvällen*) kan memoreras och tas i bruk långt tidigare än ovanligare men enklare ord och fraser.

Adverbfraser

a) Enkla: *då, nu, sedan, snart, genast, tidigt, ibland, ofta, sällan, alltid, aldrig, redan, plötsligt, ännu, sent, tidigt, först, sist, fortfarande, länge, samtidigt*.

b) Utbyggda: a) med framförställt adverb: *ganska snart, mycket sällan, nästan aldrig, väldigt länge*, *allra först* b) med efterställd prepositionsfras*: nu på morgonen, nu i år, tidigt på våren, fortfarande på 1980-tale*t, c) med både framförställd och efterställd bestämning: *mycket tidigt på morgonen, riktigt länge på kvällarna, rätt ofta på senare år, så gott som aldrig under 1800-talet*.

Prepositionsfraser

Många prepositionsfraser hör till de allra vanligaste tidsadverbialen: *i dag, i morgon, i går* (alla tre så vanliga att de ofta skrivs som ett ord), *på kvällen*, *efter jobbet* etc. Men i läroboksspråk, särskilt i NO-språk, finns också speciella prepositionsfraser med lite svagare tidsbetydelse, ofta med prepositionen *vid: vid cellandningen, vid kokningen, vid explosionen*.

a) Enkla: *på morgonen, på kvällen, på fredagar, på 1800-talet, i morgon, i kväll, i onsdags, under 1900-talet, under dagen, under tiden, före maten, före sommaren, före klockan 9, innan lunch, innan jul, efter lektionen, efter lunchen, efter sommaren, efter klockan 3*

b) Utbyggda: a) med framförställd bestämning till substantivet: *i två år*, *i förra veckan*, *i slutet av mars*, *i sista minuten*, *i första försöket*, *under nästan hela sommaren*, *före den första månlandningen*, *under större delen av tiden, under mer än en vecka, med några minuters mellanrum, från första början, vid en kemisk reaktion* b) med efterställd bestämning till substantivet: *på kvällen innan matchen, efter mötet med polisen*, *på morgonen den 14 mars 1955* c) med både framförställd och efterställd bestämning: *under de två första årtiondena av 1900-talet*.

Nominalfraser

Nominalfraser som fungerar som tidsadverbial är så gott som alltid minst tvåordiga. Den enklaste typen är den med obestämd artikel som *en gång*, *en kväll*, *ett år*. Undantaget är årtal (*Han föddes **1955***).

a) Enkla: *en stund, en gång, en dag, en torsdag, ett ögonblick, 1995*
b) Utbyggda: a) framförställd bestämning: *förra veckan, flera gånger, den allra första gången, varje morgon, en kort stund, nästa onsdag, nästan hela kvällen, den 14 mars 1955, en regning söndag, den 14 mars 1955, klockan fyra* b) efterställd bestämning: *dagen efter festen, söndagen före julafton*, c) både framförställd och efterställd bestämning*: sista timmen före lunch, klockan fyra på eftermiddagen, några årtionden efter Kristi födelse.*

6.1.2 PLATSADVERBIAL. *HIT, BORTA, FRAM, HÖGT UPPE, PÅ FRAMSIDAN, MELLAN TUNGAN OCH GOMMEN*

Platsadverbialen har grupperats på samma sätt som tidsadverbialen. Också i detta fall utelämnas bisatsformade adverbial, men de är också mycket sällsynta i jämförelse med bisatsformade tidsadverbial (se 7.4).

Adverbfraser

Till skillnad från tidsadverbialen finns det relativt få enkla adverb som anger plats. Typiskt för svenskan är en systematisk skillnad mellan ord för riktning och ord för befintlighet, vilket ligger bakom ordpar som *bort-borta, fram-framme, in-inne*, *dit-där*, *hit-här*, *hem-hemma* (*hon gick **in**-hon stannade kvar **inne**, de åkte **hem**-de sov **hemma***).

a) Enkla: *dit, där, hit, här, bort, borta, ut, ute, fram, framme, upp, uppe, någonstans, ingenstans, tillbaka, kvar, därifrån*
b) Utbyggda: a) framförställd bestämning (den framförställda bestämningen är ofta ett dimensionsadverb som *långt*, *högt* etc.)*: ända hit, långt fram, högt uppe, b) efterställd bestämning: här i Sverige, hit till skolan, inne i stan, ute i skogen, framme vid fönstret, någonstans i källaren, hemma i Västerås, ner i matsäcken* c) både framförställd och efterställd bestämning: *längre in i röret, längst bak i bussen, högst upp under taket, långt borta vid fronten*

Prepositionsfraser

När en prepositionsfras fungerar som platsadverbial har prepositionen ofta sin rumsliga grundbetydelse, till skillnad från prepositioner som är del av tidsadverbial. Det borde göra det lite enklare att förstå och lära sig prepositionsfraser med rumslig betydelse (jfr 8.10). Det är enklare att begripa varför det heter *på skåpet* respektive *i skåpet*,än varför det heter *på onsdag* och *i kväll*. I många fall är dock rumsprepositioner inte så självklara. Varför betyder *på bussen* och *i bussen* samma sak (*jag läste på/ibussen*), liksom *på skolan* och *i skolan* (*jag lämnade böckerna på/i skolan*), men

inte *på bilen* och *i bilen* eller *på kyrkan* och *i kyrkan*? Substantivet i prepositionsfraser som fungerar som platsadverbial har oftast bestämd form (*i skogen, på marken, till akuten, genom luften*).

a) Enkla: *i en låda, i soffan, i köket, i luften, i Uppsala, i en bok, i Harry Potter, i receptet, på marken, i vinylplast, på båten, på bio, på Instagram, på bilden, på webben, till affären, till Östersund, till lärarna, till slutstationen, från sidan, från Libanon, från stationen, mot svalget, under sängen, under marken, vid bordet, vid sjön, vid slutstationen, vid oaserna, bredvid pojkarna, bredvid tomaterna, runt varandra.*
c) Utbyggda: a) framförställd bestämning till substantivet: *i den nya väskan, i friska luften, i hela världen, i levande celler, i en enormt lång bilkö, på andra våningen, på norra sidan, på båda sidorna, från andra sidan, från ett annat håll, till den nya simhallen, till 300 hushåll, på ett eget bankkonto* b) efterställd bestämning: *i en låda i köket, i en bok om klimatet, i receptet på lasagne, genom luftkorridoren till Berlin* c) både framförställd och efterställd bestämning: *på båda sidorna om vägen, på ön Barbados i Västindien, i kuststäder som Shanghai och Guangzho, på de tre flygplatserna i västra Berlin, till de nya lärarna i matematik, från alla dina vänner i Norrköping.*

Nominalfraser

Det är ovanligt att nominalfraser används som platsadverbial. Nästan det enda exemplet är adverbial som anger sträcka: *vi gick fyra kilometer*; *hon har kört fyrtio mil.*

6.1.3 SÄTTSADVERBIAL. *DÅLIGT, NOGA, TILLSAMMANS, PÅ DET SÄTTET, MED EN SAX*

Sättsadverbial är en betydelsemässigt vagt avgränsad grupp. De är inte lika vanliga som tid- och platsadverbial, och kan se mycket olika ut. Det vanligaste sättsadverbialet är *bra* (*du har skrivit bra*), men det ordet används lika ofta som adjektiv (*en bra film*) eller svarsord (– V*i ses i kväll. – Bra!*).

Adverbfraser

Det finns en ganska liten grupp sinsemellan olika adverb som ofta fungerar som sättsadverbial: *gratis, fort, tillsammans, noga, noggrant, annorlunda*. Annars är det typiska sättsadverbet ett adjektiv i t-form: *långt, hastigt, häftigt* etc. Framförställda bestämningar är mycket vanliga, framför allt med ord som *mycket, lite, ganska, rätt (så)* och *väldigt*. Efterställda bestämningar är sällsynta.

Prepositionsfraser

Den absolut vanligaste prepositionsfrasen som fungerar som sättsadverbial är variationer av konstruktionen *på X sätt(et)*:

på samma sätt (allra vanligast), *på så sätt, på olika sätt, på det sättet, på många sätt, på ett annat sätt, på två sätt, på andra sätt, på sitt eget sätt* osv.

Också *på X vis* kan användas på samma sätt (!), men det är ovanligare. Variationen är rätt stor genom att *sätt* eller *vis* byggs ut med olika framförställda attribut: *på det här sättet, på flera olika sätt, på ett alldeles särskilt sätt, på ett nytt sätt, på ett dåligt sätt, på ett oväntat sätt, på ett annat vis, på sitt eget vis* etc. (Däremot kan *sätt* eller *vis* inte ha efterställda bestämningar.) *På X sätt*-frasen blir särskilt vanlig i något mer avancerade texter där författaren drar slutsatser, jämför och sammanfattar.

En helt annan typ av prepositionsfraser som används som sättsadverbial är de som inleds av *med*: *vi gick ut* ***med våra kompisar****, hon talade* ***med stark röst****, han gick* ***med långsamma steg****, jag släckte elden* ***med en filt****, vi åt fisken* ***med ris****, varorna transporteras* ***med lastbil***. *Med*-frasen har ofta en betydelse av redskap eller hjälpmedel; varianten *med hjälp av X* är vanlig (*jag släckte elden* ***med hjälp av en filt***). *Med*-fraser (och *med hjälp av*-fraser) är relativt vanliga i läroboksspråk: *Kolet reagerar* ***med en svavelatom***. *Reaktionen kan beskrivas* ***med en reaktionsformel***. *Sockret förbränns* ***med hjälp av syret***. *Franco segrade* ***med hjälp av tyskt flygvapen***.

Nominalfraser

Ett sättsadverbial som anger ett mått av olika slag kan någon gång ha formen av en nominalfras: *Värdet ökade* ***tjugo procent***. *Temperaturen stiger* ***2–4 grader***. Som synes kan samma sak sägas med en *med*-fras (***med tjugo procent***).

6.2 Satsadverbial: *inte, kanske, ju, väl, nog, alltså, också, bara, just, till exempel m.fl.*

Ett satsadverbial fungerar som en kommentar till hela satsen, *Jag blir* ***faktiskt*** *arg*. Det kan uttrycka till exempel om talaren håller innehållet i satsen för sant, osant, troligt, osäkert, beklagligt, önskvärt, förväntat, särskilt viktigt etc. (I princip samma betydelse kan uttryckas med modala hjälpverb, se 4.3.1) Det i särklass vanligaste satsadverbialet är *inte*.

Ett satsadverbial kan bestå av ett enda ord, *inte, ju, tyvärr, möjligen*, en fras, *sorgligt nog*, *sanningen att säga*, *sent omsider, kort sagt* eller en sats, *om man säger så*, *vad jag vet*. (Om satsformade satsadverbial se 7.4.2.7)

I huvudsatser är satsadverbialets typiska plats efter det finita verbet, och om subjektet kommer efter det finita verbet också efter subjektet, *då blir jag* ***faktiskt*** *arg* (jfr 4.3.2). I bisatser kommer satsadverbialet före det finita verbet, *… eftersom jag* ***faktiskt*** *blir arg*. Men satsadverbial kan också förekomma i början eller slutet av en sats, ***tyvärr*** *blir jag arg; jag blir arg* ***faktiskt***.

6.2.1 NEGERANDE SATSADVERBIAL: *INTE, INTE NÅGON, INGEN, INGENTING, INTE HELLER, INTE ENS, INTE ALLS, ALDRIG, KNAPPAST*

Inte: Det absolut vanligaste sättet att negera en sats är att använda *inte*. Det står nästan alltid på satsadverbialets vanliga plats. Det viktigaste undantaget är satser med obetonade pronomen som objekt. Ett sådant pronomen kan placeras före *inte*, på subjektplatsen i satsschemat. Men den vanliga placeringen är också korrekt. *Vi såg honom inte/vi såg inte honom*; *de fick den inte/ de fick inte den*. Placeringen av objektspronomen före *inte* är omöjlig vid hjälpverb, **Vi har honom inte sett*.

Undantagsvis kan **inte** inleda en sats: *Inte fick vi någon mat*. Det är en talspråklig konstruktion.

Inte någon, ingen: *Ingen, inget, inga* är ett kvantifierande pronomen som ingår i negerade nominalfraser: *ingen cykel, inget nytt besked, inga svåra frågor* (se 3.2.5). Men de kan också beskrivas som en sammandragning av *inte+någon/något/några*: *Han har inte några syskon (inga syskon), vi fick inte någon middag (ingen middag), det gick inte något tåg (inget tåg) hem*. Ett fristående *inte+något* ersätts ofta av *ingenting*, *han begrep ingenting*.

Sammandragningen är bara möjlig när *inte* och *någon* (*något, några*) står direkt intill varandra. Båda konstruktionerna går lika bra i så gott som alla språkarter. När det kommer ett eller flera ord mellan *inte* och *någon* kan hopdragningen inte göras. *Ingen, inget, inga* är därför omöjligt – eller åtminstone underligt – i satser med hjälpverb, liksom i bisatser. **Han har fått inga syskon*; **han växte upp med bara sin pappa och mamma, eftersom han fick inga syskon*. (I äldre svenska, med annan ordföljd, kunde *ingen* användas i satser med hjälpverb eller bisatser, och konstruktionen lever kvar i vad som närmast är stelnade uttryck: *Vi kan inget göra*; *… eftersom han inga syskon fått.)*

Inte heller, inte ens, inte alls: *Inte* kan förstärkas med *heller*, *ens* och *alls*. *Heller* används i stället för *också* vid negation. Betydelsen hos *ens* kan beskrivas som motsatsen till 'till och med'. *Alls* är rent förstärkande. *Heller*, *ens* och *alls* står ofta direkt efter *inte*, men kan också komma i slutet av satsen. *Hon hade **inte alls** pratat med honom/Hon hade **inte** pratat med honom **alls**. **Inte heller*** och ***inte ens*** är ganska ofta satsinledande.

Knappast, aldrig: andra negerande satsadverb är *knappast* med betydelsen 'sannolikt inte' eller 'nästan inte' och *aldrig* som ju också har tidsbetydelse.

Fundament	Typplats	Subjekt	Satsadverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial
Hon	*klarade*		***inte***		*provet*	
Mineraler, olja och kol	*är*		***inte***		*förnybara*	

Funda-ment	Typ-plats	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial
Därför	*kan*	*vi*	***inte***	*fortsätta*		*som förut*
Det	*hade*		***inte***	*varit*	*lönsamt att ta rätt på den*	
De andra pojkarna	*förstod*	*oss*	***inte***			
Sen	*gav*	*hon honom*	***inte***		*mera pengar*	
I morgon	*träffar*	*vi dig*	***inte***			*förrän klockan sex*
I dag	*har*	*vi*	***inte***	*träffat*	*dig*	*alls*
Han	*har*		***inte***		*någon cykel*	
Han	*har*		***ingen***		*cykel*	
Han	*har*		***inte***	*köpt*	*någon cykel*	
I dag	*fick*	*vi*	***inte***		*någon mat*	
I dag	*fick*	*vi*	***ingen***		*mat*	
I dag	*har*	*vi*	***inte***	*fått*	*någon mat*	
Det	*vet*	*jag*	***ingenting***	*om*		
Ingenting	*kunde*	*vi*		*ändra*		
Den spanska regeringen	*hade*		***inte***		*några stridsflygplan*	
Den spanska regeringen	*hade*		***inga***		*stridsflygplan*	
Den spanska regeringen	*hade*		***inte***	*skaffat*	*några stridsflygplan*	
Månen och planeterna	*är*		***inte***		*några ljuskällor*	
Månen och planeterna	*är*		***inga***		*ljuskällor*	
Vi	*hittade*		***inte heller***			*i Göteborg*
På vintern	*hade*	*de*	***inte***		*några varma kläder*	***heller***
Där	*finns*		***inte ens***		*en mataffär*	
De	*såg*		***inte***		*en hare*	***ens***
Inte ens *hans egna generaler*	*ville*			*lita*	*på honom*	*Längre*
Det	*är*		***inte alls***		*obligatoriskt att delta*	
Vi	*kände*		***inte***		*varandra*	***alls***

Funda-ment	Typ-plats	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial
Vattnet	*kommer*		***knappast***	*att räcka*		*hela sommaren*
I början	*talade*	*han*	***knappast***		*någon svenska*	
Min farmor	*hade*		***aldrig***	*sett*	*havet*	
En person med blodgrupp A	*kan*		***aldrig***	*få*	*blod med blodgrupp B*	

Språkjämförelse (negation): I en del språk är den vanligaste negationen inte ett fristående ord utan en partikel som står i början eller slutet av verbet. Det är som sagt vanligare att negationen kommer före det finita verbet än efter. (Jfr. 4.3.2)

Arabiska: Arabiska har ett negativt verb, *lays-a*, vilket betyder 'att inte vara'. Substantiv, pronomen och adjektiv negeras med hjälp av *ghayr-* som är ett prefix på substantiv och pronomen, men ett självständigt ord tillsammans med adjektiv.

Dari/Persiska: Verb negeras med ett prefix. För att negera nominalfraser används en som självständig negation i satsen, vilket ger en dubbelnegation i satsen, t.ex. 'jag inget inte vill ha'.

Kurdiska: Fungerar som i persiska där verb negeras med hjälp av prefix i kurdiska. Det förekommer även dubbelnegationer.

Ryska: Satser negeras vanligen genom att den negativa partikeln *не* sätts framför verbet (eller framför komplementet i verblösa satser).

Somaliska: Olika typer av satser innehåller olika negationer; *ma* används bara i huvudsats, i bisats används i stället *aan*, i imperativ används *ha*. I en negerad sats ska verbet dessutom böjas särskilt för negerat påstående.

Spanska: Satser negeras i spanska med hjälp av negationen *no* som placeras före verb och objektspronomen, det vill säga ofta först i satsen, eller efter det uttryck som negeras i satser utan verb. Spanskan har också konstruktioner med dubbelnegation, t.ex. 'jag vill inte ha inget'.

Thailändska: Thailändskans generella negerande satsadverbial är *mây*, vilket placeras före verb, adjektiv och vissa hjälpverb. När en nominalfras negeras användsi stället *mây-chây*.

Tigrinja: Verb negeras i tigrinja med ett cirkumfix, det vill säga ett ordled både i början och slutet av verbet. En självständig negation används för att ta starkt avstånd från något.

Turkiska: I satser som innehåller verb, placeras negationssuffixet *-mA* på verbet före tempussuffixet. För att negera annan del i satsen sätts den negativa kopulan *değil* efter det negerade ledet.

6.2.2 ANDRA SATSADVERBIAL ÄN NEGATION: *KANSKE, JU, VÄL, NOG, FAKTISKT, VISST, TYVÄRR, ÄNDÅ, BARA, JUST, SÄRSKILT, OCKSÅ, ALLTSÅ*

Andra vanliga satsadverbial kan grupperas efter betydelse. Den exakta betydelsen är som nämnts ibland svår att bestämma, och beror delvis på sammanhanget.

- **Sannolikhet:** *kanske, möjligen, antagligen, troligen, säkert, absolut, ju, väl* (med kort ä, ”väll”), *nog, faktiskt, egentligen*
- **Förstärkning:** *verkligen, sannerligen*
- **Värdering:** *tyvärr, konstigt nog, klokt nog, tråkigt nog, lyckligtvis*
- **Motsats:** *tvärtom, ändå, i alla fall*
- **Fokusering**: *bara, just, särskilt, åtminstone, till och med, till exempel, framför allt*
- **Konjunktionella**: *också, alltså, annars, nämligen, i stället, samtidigt, därför*

De här satsadverbialen kan alltid stå på satsadverbialets plats, men följer annars delvis olika mönster.

- *Kanske* har en mycket fri placering och kan till exempel stå tillsammans med subjektet i satsens början: *Kanske han vill åka hem*; *han kanske vill åka hem.*
- *Ju* och *väl* kan inte inleda en sats, men de kan stå direkt efter det finita verbet, före ett subjekt, *då kan väl vi komma senare.*
- Fokuserande satsadverbial har en mycket fri placering och kan stå direkt framför det satsled det fokuserar, oavsett vilket det är: *bara jag hörde henne; jag bara hörde henne; jag hörde bara henne.*
- Värderande satsadverbial och konjunktionella satsadverbial är inte sällan satsinledande. *Tyvärr blev vi inte klara i tid. Konstigt nog blev det pengar kvar. Alltså blir vi sju personer. Annars får fisken för lite näring.*

Funda-ment	Typplats	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komp-lement	Adverbial
Sannolikhet						
Jag	*åker*		***kanske***	*tillbaka*		*till Tyskland*
Man ***kanske***	*har*			*känt sig*	*orolig*	
Kanske	*blir*	*klimatet*			*mildare*	
Sen ***kanske***	*de*			*tänker på*	*framtiden*	
Husen	*blir*		***möjligen***		*klara*	*om två år*

Funda-ment	Typplats	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komp-lement	Adverbial
Möjligen	*drömde*	*han*			*om ett svenskt stormakts -rike*	
Du	*Har*		***antaglig en***	*hört talas om*	*kvarkar*	
Antag-ligen	*slutar*	*vi*				*klockan nio*
Eleverna	*följer*		***troligen***			*med lärarna*
Någon-stans	*går*	*det*	***troligen***		*en gräns för kroppens motstånd skraft*	
Troligen	*får*	*de*			*majoritet*	*i riksdagen*
Vi	*är*		***absolut***		*överens*	
Det	*kan*	*jag*	***absolut***	*tro på*		
Det	*ska*		***ju***	*bli*	*dyrare att flyga*	
Förra året	*fick*	***ju*** *många lärare*			*högre löner*	
Alla	*vill*		***väl***		*att utsläppen ska minska*	
Sedan	*får*	***väl*** *vår familj*		*flytta*		*tillbaka*
Hastighet en	*är*		***nog***		*den största fördelen*	
Mitt stora musiki-ntresse	*har*		***nog***	*kommit*		*från min pappa*
Företagen	*hade*		***faktiskt***	*sam-arbetat*		*sedan starten 1866*
Det	*gjorde*		***faktiskt***		*riktigt ont*	
Du	*har*		***säkert***	*hört talas om*	*dem*	
Säkert	*hade*	*många*		*velat avsluta*	*kriget*	
Hon	*heter*		***egentlig en***		*något annat*	

Fundament	Typplats	Subjekt	Satsadverbial	Verb	Komplement	Adverbial
Stamceller	*är*		***egentligen***		*källan*	*till alla celler*
Egentligen	*kan*	*man*	***inte***	*förklara*	*förändringen*	
<u>Förstärkning</u>						
Vi	*trivdes*		***verkligen***			*på festen*
Husets läge	*Var*		***verkligen***		*ovanligt*	
Det	*Var*		***sannerligen***		*ett oväntat drag*	
De nya husen	*Har*		***sannerligen***	*förändrat*	*hela området*	
<u>Värdering</u>						
Skadorna	*är*		***tyvärr***		*mycket stora*	
Tyvärr	*fick*	*filmen*	***inte***		*svensk biopremiär*	
De nya kläderna	*blev*		***konstigt nog***		*mycket billigare*	
Konstigt nog	*var*	*jag*	***aldrig***		*rädd*	
Många	*har*		***tråkigt nog***	*slutat*		*med fotbollen*
De	*har*		***klokt nog***	*infört*	*rökförbud*	*i lokalerna*
Man	*kunde*		***lyckligtvis***	*rädda*	*konstverken*	*från elden*
Lyckligtvis	*skadades*	*ingen människa*				
<u>Motsats</u>						
De	*ville*		***tvärtom***	*ha*	*mer samarbete*	
Tvärtom	*hjälpte*	*den svenska polisen*			*demonstranterna*	
Jag	*var*		***ändå***		*ganska nöjd*	
Ändå	*är*	*kejsaren*			*en viktig person*	*i Japan*
Jag	*kommer*		***i alla fall***	*att göra*		*så*
Vi	*hade*				*roligt*	***i alla fall***

Funda-ment	Typplats	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komp-lement	Adverbial
Fokus-ering						
De	*ville*		***bara***	*ha*	*vatten*	
Bara *en av tio*	*var*				*nöjd med beslutet*	
I valet	*samlade*	*partiet*	***bara***		*2 000 röster*	
De	*hade*		***just***	*ätit*		
Just *i dessa situa-tioner*	*är*	*stress-reak-tioner*			*bra*	
Vi	*har*				*mycket läxor*	***särskilt*** *på mån-dagarna*
Särskilt *höga halter av PCB*	*finns*					*i fet fisk*
De	*kunde*		***åtmin-stone***	*försöka*		
Det	*kommer*			*att ta*		***åtminsto ne*** *fyra år*
Det	*hade*		***till och med***	*snöat*		
Jag	*ringde*		***till och med***		*polisen*	*en gång*
Det	*kan*		***till exempel***	*vara*	*mycket torrt*	*i slutet av sommare n*
Vi	*får*			*i oss*	*pcb*	*på olika sätt,* ***till exempel*** *från fisk i Östersjön*
Till exempel	*har*	*gener från ishavsfisk*		*flyttats*		*till potatis*
Vi	*satsade*		***framför allt***		*på matten*	
Framför allt	*minskade*	*mängden fosfor*				
Konjunk tionella						
Vi	*städade*		***också***			

Funda-ment	Typplats	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komp-lement	Adverbial
Hela ditt skelett	*fungerar*		***också***			*som kalk-reserv*
Också *bönderna*	*fick*				*högre levnads-standard*	
Han	*kunde*		***alltså***	*betala*	*hela summan*	
En stor stödyta	*ger*		***alltså***		*bättre stabilitet*	
Alltså	*finns*	*två svar*				
Alltså	*bryts*	*strömmen*				
Jag	*stannar*		***annars***			*i Uppsala*
Annars	*hade*	*hela staden*		*förstörts*		
Hon	*hade*		***näm-ligen***	*sparat*	*2 000 kronor*	
Grafit	*består*		***näm-ligen***			*av lager av sex-kantiga strukturer*
De	*fick*		***i stället***		*arbete*	*i städerna*
Vi	*kan*			*köra*	*el-bilar*	***i stället***
I stället	*ökar*	*muskler-nas styr-ka och storlek*				
Hon	*vill*		***sam-tidigt***	*bo kvar*		*i Jönköpin g*
Sam-tidigt	*trans-porterar*	*blodet*	*också*		*avfallsäm nen*	*från cellerna*
Filmen	*kom*		***därför***			*på andra plats*
Därför	*kunde*	*engels-männen*		*slå ned*	*upproret*	

Språkbruket: Satsadverbial förekommer i alla språkarter. Negationen *inte* behövs naturligtvis lika mycket i vardagligt tal som i utredande texter. I övrigt finns dock skillnader i användning. Satsadverbial som *ju, nog, väl, faktiskt, verkligen* är mycket vanliga i tal och talspråksnära skrift. I utredande och argumenterande text på en relativt vardaglig stilnivå används de också för att gardera eller modifiera påståenden. *Det var **väl** inte så mycket pengar, men jag kände mig **faktiskt** rik. Stockholm har **ju** växt mycket de senaste årtiondena, och det är **nog** en viktig förklaring till de höga bostadskostnaderna.* I mer

formell sakprosa är andra adverb vanliga som satsadverbial: *sannolikt, troligen, antagligen, (o)lyckligtvis*.

I läroboksspråk är varken adverbial av typen *ju*, *väl, nog* eller *sannolikt, troligen, möjligen* vanliga. Det beror på att läroböckerna beskriver och redogör för förhållanden som ofta ses som säkra fakta och inte behöver modifieras. Däremot innehåller läroböcker ofta dels fokuserande satsadverbial, dels konjunktionella satsadverbial. Fokuserande satsadverbial framhäver ett satsled: ***just*** *den dagen*, ***bara*** *två överlevande*, ***till exempel*** *i Tyskland*. Vanligast är *bara*. Konjunktionella satsadverbial fungerar som sambandsord: *också, alltså, nämligen*. Fokuserande och konjunktionella satsadverbial samspelar ofta i läroboksspråk för att göra beskrivningar och resonemang tydligare.

> När ljuset kommer fram till jorden ser vi *alltså* ljus från solen som sändes ut 8 minuter tidigare. Från månen tar det *bara* 1,3 sekunder innan ljuset når oss. Månen ligger *alltså* betydligt närmare än vad solen gör.

I vissa avsnitt i läroböcker brukar författaren vända sig direkt till läsaren med du-tilltal och ett resonerande tonfall. Då blir ofta satsadverbialen vanligare. *Du* ***kanske inte*** *tänker på att det finns luft. Den syns* ***ju inte***.

Inlärning: Negationen *inte* är naturligtvis ett av de ord man behöver lära sig allra först. I övrigt gäller att den som behärskar en uppsättning satsadverbial får mycket större möjligheter att uttrycka nyanser, attityder och modifieringar. De flesta satsadverbial lärs in som enskilda ord. En del måste läras in tidigt som de vanliga *kanske* och *bara*. Andra kommer mycket senare. För en andraspråkstalare kan det vara mycket svårt att förstå de exakta nyanserna i användningen också av relativt vanliga satsadverbial som *ju, väl* och *nog*. Det kan ta många år innan de används på samma sätt som hos en förstaspråkstalare. Att få grepp om de vanligaste konjunktionella och fokuserande satsadverbialen kan vara till stor hjälp för att förstå läroboksspråk med större precision.

7 Ordföljd och satstyper

Beskrivningen av ordföljd och satstyper utgår från satsen. I vanligt, dialogiskt talspråk är många yttranden inte satsformade: *Hej! – Ses i kväll. – När då? – Vid sjutiden sådär. – Varför inte? – Mycket bra. – Ursäkta! – OK*. Sådana korta repliker lärs in som hela fraser. Ordföljdsproblem blir inte aktuella.

Men här tar vi utgångspunkt i de tre satstyperna påståenden (*Hon stannar*), frågor (*Stannar hon?*) och uppmaningar, imperativ (*Stanna!*), med absolut tyngdpunkt på påståenden. En fjärde satstyp är bisatser, som också beskrivs rätt utförligt (7.4). Utgångspunkten innebär att beskrivningen får en stark skriftspråksinriktning.

I jämförelse med många andra språk har svenska satser en ovanligt fast ordföljd. Ordföljden kan alltså signalera språkhandling och satstyp: en sats som börjar med verb+subjekt är en ja- och nej-fråga (*Kom du i måndags?*), en sats med verbet först och utan subjekt är en imperativsats (*Kom på måndag!*), en sats där negationen kommer före verbet är en bisats (*… när han inte kom*).

Ordföljden avgör också vad som är subjekt respektive objekt i en sats, och den kan ibland vara den enda signalen om detta viktiga betydelseförhållande, jfr: *Amir hade träffat Eva i Märsta/Amir hade Eva träffat i Märsta* eller *Krisen följde på politiska problem/Politiska problem följde på krisen*. För läsförståelsen av något svårare texter är det därför viktigt att ha ett grepp om svenskans ordföljd.

7.1 Satsscheman och ordföljd i huvudsats och bisats

Mycket ofta beskrivs ordföljden i svenska huvudsatser utifrån ett schema med sju positioner, ibland kallat just satsschemat (jfr 2.4). (Någon gång lägger man till en inledande åttonde position för konjunktioner och andra sammanbindningsord.):

Funda-ment	**Verb**	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komple-ment**	**Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)**
Nästa år	*ska*	*jag*	*nog*	*hälsa på*	*honom*	*på våren*
När hon hade arbetat hela dagen	*orkade*	*hon*	*inte*	*läsa*	*läxor*	*på kvällen*
De	*hade*	*—*	*inte*	*låst in*	*katterna*	*ordentligt*
När	*ska*	*vi*	*egentligen*	*hälsa på*	*på honom*	*på våren?*
Varför	*orkade*	*hon*	*inte*	*läsa*	*läxor*	*på kvällen?*
Var	*hade*	*de*	*—*	*låst in*	*katterna*	*ordentligt?*

Detta schema ger en pedagogisk bild av grundläggande huvudsatsordföljd i svenskan och återkommer många gånger i framställningen. (Men hur mycket det ska användas i undervisningen är en helt annan, didaktisk fråga.)

Satsschemat beskriver också den vanliga bisatsordföljden. Den sammanfaller med huvudsatsens med två skillnader:

- Det finns ingen fundamentsposition. Man kan alltså säga att bisatsen har sex fält.
- I det första verbfältet står inte ett verb utan bisatsinledaren. Det finita (tidsböjda) verbet står med andra verb i det andra verbfältet. Det är därför rimligt att döpa om det första verbfältet till inledarfältet.

Ordföljden i en bisats ser alltså ut så här:

Inledare	**Subjekt**	**Satsadverbial**	**Verb**	**Komplement**	**Övriga advl**
eftersom	*jag*	*nog*	*ska hälsa på*	*honom*	*nästa år på våren*
att	*hon*	*inte*	*orkade läsa*	*läxor*	*på kvällen*
varför	*de*	*inte*	*hade låst in*	*katterna*	*ordentligt*
som	*de*	*inte*	*hade låst in*	*—*	*ordentligt*

Lägger man huvudsatsschemat och bisatsschemat direkt intill varandra, är det lättare att se att grundläggande likheter mellan huvudsats- och bisatsordföljd. Men de börjar olika, och de har det finita verbet i olika positioner.

Funda-ment	**Verb**	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komple-ment**	**Övriga adverbial**
Nästa år	*ska*	*jag*	*nog*	*hälsa på*	*honom*	*på våren*
När hon hade arbetat hela dagen	*orkade*	*hon*	*inte*	*läsa*	*läxor*	*på kvällen*
De	*hade*	*—*	*inte*	*låst in*	*katterna*	*ordentligt*
När	*ska*	*vi*	*egentligen*	*hälsa på*	*honom*	*på våren?*
Varför	*orkade*	*hon*	*inte*	*läsa*	*läxor*	*på kvällen?*
	Inledare	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komple-ment**	**Övriga adverbial**
	eftersom	*jag*	*nog*	*ska hälsa på*	*honom*	*nästa år på våren*
	att	*hon*	*inte*	*orkade läsa*	*läxor*	*på kvällen*

Funda-ment	Verb	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
	varför	*de*	*inte*	*hade låst in*	*katterna*	*ordentligt*
	som	*de*	*inte*	*hade låst in*	*—*	*ordentligt*

De stora likheterna mellan huvudsats- och bisatsordföljd gör det motiverat – i både teoretiskt och didaktiskt perspektiv – att tala om ett enda satsschema för svenskans satser. Med en lätt justering av rubriken i positionen efter fundamentet låter det sig göras. Den positionen signalerar ju typen av sats, det vill säga huvudsats eller bisats. Är det en huvudsats rymmer den ett finit verb, och är det en bisats innehåller den bisatsinledaren. Den kan därför kallas *typplats*. Ett sammanslaget satsschema ser då ut som nedan. För att bilden av bisatsen som led i huvudsatsen ska bli korrekt, så har bisatsen först skrivits som en enhet i huvudsatsen och sedan analyserats för sig på en särskild rad.

Funda-ment	Typplats: Verb el. Bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Nästa år	*ska*	*jag*	*nog*	*hälsa på*	*honom*	*på våren eftersom han inte är så upptagen då*
—	*eftersom*	*han*	*inte*	*är*	*så upptagen*	*då*
Flera gånger	*har*	*hon*	*ju*	*sagt*	*att hon inte orkar läsa läxor på kvällen*	
—	*att*	*hon*	*inte*	*orkar läsa*	*läxor*	*på kvällen*
Jag	*har*			*frågat*	*henne varför hon inte orkar läsa läxor på kvällen*	
—	*varför*	*hon*	*inte*	*orkar läsa*	*läxor*	*på kvällen*

Funda-ment	Typplats: Verb el. Bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
På gatan	*fick*	*jag*		*se*	*katterna som de inte hade låst in ordentligt*	
—	*som*	*de*	*inte*	*låst in*		*ordentligt*

Språkjämförelse: I jämförelse med de flesta av världens språk är svenskans ordföljd både ovanligt strikt och ovanligt komplicerad. (Jfr kapitel 2!) Framför allt kan man peka på:

- Att ordföljden signalerar satstyp (jfr ovan!). Mycket få språk har en särskild ordföljd för ja- och nej-frågor. Vanligare är att sådana frågor inleds med frågepartikel.
- Att ordföljden signalerar satsdelsfunktion, till exempel om en nominalfras är subjekt eller objekt (jfr *Amir hade träffat Eva i Märsta* och *Amir hade Eva träffat i Märsta*).
- V2-regeln i huvudsats, det vill säga att det finita verbet alltid kommer som satsled nummer två i påståendesatser.
- Att fundamentet i huvudsatser gör att vi kan börja en påståendesats med vilken satsdel som helst utom det finita verbet. Svenska satser börjar till exempel jämförelsevis ofta med adverbial eller objekt.
- Att bisatser har särskild ordföljd. I och med att fundament saknas och att det tidsböjda (finita) verbet står tillsammans med de andra verben blir ordföljden en annan. Tydligast märks det kanske på att tidsböjda verbet i en bisats kommer efter och inte före satsadverbet (det som i traditionella grammatikläroböcker kallas biffregeln).

Inlärning: Flera studier har visat hur inlärningsgången ser ut för ordföljdsmönster som V2 eller negationens (satsadverbets) placering i huvudsats respektive bisats). Se 7.3.4 och 7.4.1!

7.2 Den enklaste påståendesatsen

Den allra enklaste påståendesatsen består av en nominalfras, som är subjekt, och ett finit verb, *Hon hittade*. Ett steg mer komplicerat blir det när också ett satsadverb, ofta negationen, ingår i satsen, *Hon hittade inte*. Sedan kan det också finnas ett objekt (*Hon hittade inte väskan*), eller det kan finnas både hjälpverb och huvudverb (*Hon kan inte hitta väskan*) eller ett tids- eller platsadverbial (*Hon hittade väskan i källaren*), och det är inte ovanligt med alla dessa led i en sats

(*Hon kan inte hitta väskan i källaren*). Denna successivt alltmer utbyggda sats kan illustreras i ett satsschema.

Funda-ment	Typplats	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
Hon	*hittade*	—	—	—	—	—
Hon	*hittade*	—	*inte*	—	—	—
Hon	*hittade*	—	*inte*	—	*vägen*	—
Hon	*kan*	—	*inte*	*hitta*	*vägen*	—
Hon	*hittade*	—	—	—	*vägen*	*till centrum*
Hon	*kan*	—	*inte*	*hitta*	*vägen*	*till centrum*
Nu	*kan*	*hon*	*inte*	*hitta*	*vägen*	*till centrum*

7.2.1 ENKLA PÅSTÅENDESATSER SOM INLEDS MED *DET*; PRESENTERING: *DET FINNS RÖDA OCH VITA BLODKROPPAR*

Den vanligaste formen av enkel påståendesats inleds med *Det*. Allra vanligast är *Det* följt av ett kopulaverb *Det är, Det var, Det blir* (se 4.2.2).

Satsinledande *Det* kan grammatiskt sett vara av två slag:

- Det är ett bakåtsyftande pronomen: *Vi smakade på brödet. Det var gott; Hon öppnade paketet. Det innehöll två tröjor.*
- *Det* kan vara ett så kallat expletivt *det* som inte syftar på något, men fyller subjektspositionen med ett ord, också kallat formellt subjekt (jfr 4.4.6). *Det blåste hårt. Det blev sent.* (Formellt grammatiskt skiljer sig det expletiva *det* från det pronominella genom att det inte kan byggas ut med bestämningar. Man kan säga *Han bakade två slags bröd. Det med vallmofrön var gott*, men inte *Vädret var dåligt. *Det på morgonen blåste hårt.*)

Det är inte alltid så lätt att avgöra vilket *det* som är för handen (*Vi dansade hela kvällen. Det var roligt.*) och ur inlärningssynpunkt ofta helt onödigt – det syntaktiska mönstret är ju detsamma.

7.2.1.1 **Presentering**

Meningar som inleds med expletivt *det* är inte sällan så kallade presenteringskonstruktioner: en ny företeelse förs in i samtalet eller texten genom att den placeras mot slutet av satsen: *Det stod en lastbil på gården* (inte *En lastbil stod på gården); Det fanns mycket orörd skog i Norrland* (inte *Mycket orörd skog fanns i Norrland*). En besläktad konstruktion kallas emfatisk utbrytning och innebär att *Det är/Det var/Det blir/Det blev* följs av ett subjekt utbyggt med *som-*

sats: *Det var Adil som vann. Det är samspelet och konkurrensen i naturen som skapar den enorma mångfalden.* (Se 7.4.7)

Presenteringar förekommer bara när den presenterade företeelsen är ny i sammanhanget, och den kan därför inte vara ett pronomen (**Det sitter han i mitt rum*), eller substantiv i bestämd form (**Det sitter kompisen i mitt rum*), eller en nominalfras med possessivt pronomen (**Det sitter min kompis i mitt rum*). I emfatisk utbrytning kan däremot sådana ord vara det utbrutna ledet (*Det är kompisen som sitter i mitt rum*). Presenteringar kan inte heller förekomma om verbet har både subjekt och objekt(**Det har en kompis en gitarr*; ett undantag är *hände*, *Det hände henne en svår olycka*).

Språkjämförelse: Någon form av motsvarighet till presentering finns i de flesta språk, det vill säga en konstruktion som fokuserar en nominalfras och inte sällan förskjuter den mer mot slutet av satsen. Men den behöver inte se ut som i svenskan med ett expletivt *det* som första ord. I många fall är konstruktionen så pass olik att en jämförelse inte säger så mycket.

Arabiska: Arabiska presenteringar kan innehållet ordet *hunaaka*, 'det finns'. Det inleder ofta satsen, men inte när det handlar om konkreta rumsliga förhållanden (typen *det finns mat i kylen*).

Dari, persiska: Kopulaverbet ('vara'), på dari *ast* eller *hast*, används i presenteringar. Däremot finns inget innehållstomt pronomen som i svenskan.

Kurdiska: Liksom i persiska används kopulaverbet i presenteringar.

Tigrinja:tigrinja har ingen tydlig motsvarighet till presentering. Men en påminnande konstruktion är att börja med rumsuttrycket (ungefär *I den kylen finns mat*).

Turkiska: I turkiska används verbet *var* ('finns/existerar') eller *yok* ('finns inte/existerar inte') i presenteringar, och det placeras i slutet av satsen.

Språkbruket: *Det*-inledda meningar hör främst till vardagsspråk. Men de förekommer också i läroboksspråk, särskilt presenteringar: *Det finns också svampar som kan leva i symbios med alger.*

Presenteringar, liksom emfatiska utbrytningar, är vanliga i enkla beskrivande och berättande texter. Ofta kan de stå som första mening in ett stycke. Resten av stycket utvecklar sedan det begrepp eller tema som är huvudord i presenteringsmeningens senare del: *Det blev en bra fest* (resten av stycket beskriver festen). *Det finns en stor arena i Solna* (resten av stycket beskriver arenan). *Det ligger flera stora städer i landets norra delar* (resten av stycket handlar om en av städerna, och sedan följer ett nytt stycke om en annan av städerna).

Ytterligare en mycket vanlig typ av *Det*-inledd påståendesats är så kallade kortsvar (*Kommer du i morgon? Det gör jag.*) Se 7.3.3.

Fundament	Typplats: Verb el. bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Det	*är*	—	—	—	*måndag*	—
Det	*är*	—	—	—	*en alldeles vanlig morgon*	—
Det	*var*	—	—	—	*ett svårt beslut*	—
Det	*blir*	—	—	—	*en kemisk reaktion*	—
Det	*blev*	—	—	—	*en underlig kväll*	—
Det	*finns*	—	—	—	*två alternativ*	—
Det	*sitter*	—	—	—	*ett grafikkort*	*i datorn*
Det	*kommer*	—	—	—	*nya regler*	*nästa år*
Det	*star*	—	—	—	*en instruktion*	*i slutet av boken*
Det	*ligger*	—	—	—	*stora gruvor*	*i landets västra delar*
Det	*hände*	—	—	—	*en konstig sak*	—
Det	*blåste*	—	—	—	*kalla vindar*	—

7.2.2 ENKLA PÅSTÅENDESATSER SAMORDNADE MED *OCH* ELLER *MEN*. *TYSKLAND FÖRLORADE ANDRA VÄRLDSKRIGET OCH LANDET DELADES*

Två eller flera huvudsatser kan samordnas i en mening, oftast med *och* eller *men* som samordningsord (konjunktion), *Det är måndag och det regnar*, *Hassan bor i Täby men hans kompis bor i Märsta*. Samordning av (påståendeformade)

huvudsatser är ett enkelt sätt att i en text föra samman påståenden som hör nära ihop.

Språkjämförelser: Alla språk utnyttjar någon form av samordning.

Språkbruket: Samordning av fullständiga huvudsatser kan förekomma i all slags svenska, men ser olika ut. I enkelt berättarspråk förekommer samordningar av korta satser, främst med olika subjekt: *Solen sken och himlen var blå*, *Barnen skrek och föräldrarna bråkade*. Samordning av satser där subjektet har samma referens är inte lika vanliga, *Polisen var snäll och han visade oss vägen*, *Anna grät men hon ville inte berätta varför*. Som synes är subjektet i sådana meningar oftast pronominaliserat i den andra huvudsatsen.

Samordnade fullständiga huvudsatser i läroboksspråk är inte ovanliga, men har ofta en komplex karaktär. De båda huvudsatserna har sällan samma uppbyggnad, utan två ofta rätt långa satser med olika struktur har samordnats: *Vid marken bildas då ett lågtryck och det blir ett högre lufttryck över vattnet*. Det finns sällan ett kommatecken mellan huvudsatserna. Särskilt när den första huvudsatsen slutar med ett led som inom sig rymmer en samordning med *och*, kan det bli svårt för en ovan läsare att se satsgränsen *I regnskogen är det hett och fuktigt och det regnar nästan dagligen*.

Samordning med *och* är i särklass vanligast, men samordning med *men* är inte ovanligt.

Inlärning: Det är inte svårt att lära sig hur man samordnar med *och*, utan svårigheterna ligger på annat plan. För en andraspråksläsare kan det vara svårt att se var huvudsatsgränsen går när mer komplicerade huvudsatser samordnats (se ovan). För både första- och andraspråkskribenter är det besvärligt att avgöra när flyt och sammanhang i texten blir bättre av att två huvudsatser samordnas i en mening, och när det inte blir det.

För-bindar-ord	**Fundament**	**Verb**	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komp-lement**	**Övriga adverbial**
	Turisterna	*fotograferar*	—			*Manhattan*	
och	*måsarna*	*flaxar*	—				*bakom båten*
	I verklig-heten	*är*	*största delen av lövskogarna*			*borta*	
och	*marken*	*används*	—				*till odling*
	I regnskogen	*är*	*det*			*hett och fuktigt*	
och	*det*	*regnar*					*nästan dagligen*

För-bindar-ord	Fundament	Verb	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komp-lement	Övriga adverbial
	Du	*kan*	—		*styra*	*skelett-musklerna*	*med vilja*
men	*rörelser*	*kan*	—	*också*	*ske*		*omedvetet*

7.2.3 ENKLA PÅSTÅENDESATSER MED SAMORDNAT SUBJEKT.

TYSKLAND FÖRLORADE ANDRA VÄRLDSKRIGET OCH DELADES

Om två huvudsatser har samma subjekt kan de samordnas i en mening där subjektet utelämnas i den andra huvudsatsen. *Många av kolatomerna finns kvar i älgen, och hamnar på marken när den dör*. Grammatiskt innebär det alltså att subjektstvånget, som är så starkt i svenskan, upphävs i den andra huvudsatsen – det går dock alltid att upprepa subjektet i form av pronomen (… *och de hamnar på marken* …). (Det är knappast möjligt att stryka objekt på samma sätt. *Han vattnade gräsmattan och klippte den* går bra, men *Han vattnade gräsmattan och hon klippte* går nog inte att säga – om det är gräsmattan som klipptes).

Språkjämförelser: I de många språk som har personböjning av verbet behöver sällan subjektet upprepas i samordnade huvudsatser. Ofta markeras samordningen med någon form av partikel.

Arabiska: Prefixet *fa-* används ofta vid samordningar, och det förefaller som om det är möjligt att både upprepa och utelämna subjektet.

Dari, persiska: Satser med samma subjekt samordnas med *va* 'och', och verbens personböjning göra att subjektet sällan upprepas.

Ryska: I ryska utelämnas ofta subjektet i den andra samordnade satsen.

Somaliska: Konjunktionen *oo* används för att samordna verbfraser, och subjektet kan utelämnas i den andra satsen.

Spanska: Subjektet behöver sällan upprepas i samordnade huvudsatser.

Thailändska: Subjekt tycks inte vara obligatoriskt i någon av de samordnade satserna

Tigrinja: Tigrinja har ett samordningssuffix *-n* för nominalfraser, och liksom i arabiska förefaller det möjligt att både upprepa och utelämna subjektet.

Turkiska: Satser med samma subjekt samordnas med *ve* 'och', alternativt används suffixet *-ip* på sista ordet i den första satsen. Verbens personböjning gör att subjektet sällan upprepas.

Språkbruket: Samordning av detta slag är vanlig i vardagligt tal vid korta satser med samma subjekt. *Hon reste sig och gick ut. Vi spelade spel och såg på film.* Det kan ibland vara svårt att skilja från pseudosamordning (4.4.12). Men *de sprang*

och badade (pseudosamordning utan tryck på *sprang*) är inte det samma som *de sprang och hoppade* (samordning med lika mycket tryck på båda verben).

I läroboksspråk är konstruktionen ett sätt att få flera saker sagt om en och samma företeelse i en och samma mening. Ibland kan de samordnade huvudsatsernas olika struktur göra det besvärligt att hitta det gemensamma subjektet, *Samtidigt dras muskler samman i svalget och matstrupens vägg och för maten ner till magsäcken*.

För-bindar-ord	**Funda-ment**	**Typplats: Verb el. Bisats-inledare**	**Subjekt**	**Sats-ad-verb**	**Verb**	**Komp-lement**	**Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)**
	Andreas	*pekar*	—				
och	—	*berättar*	—		*om*	*kvällen orkanen kom*	
	Vid ekvatorn	*värms*	*luften*				*kraftigt*
och	—	*stiger*	—				*uppåt*
	Sam-tidigt	*dras*	*muskler*		*samman*		*i svalget och matstrupens vägg*
och	—	*för*	—			*maten*	*ner till magsäcken*
	De	*stiger*	—				*högt upp i skyn*
men	—	*följer*	—				*med vindarna*
och	—	*kretsar*	—				*runt jorden*

7.2.4 IMPERATIVSATSER

Se 4.3.5–4.3.7

7.3 Något mer komplexa satser

7.3.1 JA- OCH NEJ-FRÅGOR

I talspråk är ja- och nej-frågor ofta formulerade som påståendesatser men med stigande ton mot slutet: *Du kommer i morgon?* Men den grammatiska formen för ja- och nej-frågor är att det finita verbet alltid kommer först. Sådana satser uppfattas som frågor oavsett om tonen stiger eller faller. I skrift har ja- och nej-frågor nästan alltid denna konstruktion. De kan beskrivas som påståendesatser utan fundament.

Språkjämförelse: Det är alltså ovanligt att ett språk har särskild ordföljd för ja- och nej-frågor. Betydligt vanligare är att frågan signaleras med en särskild intonation eller med en framförställd eller efterställd frågepartikel (t.ex. franskans ***Est-ce que*** *tu as un auto?*). Man kan jämföra med att i svenska används ibland *är det så att* som ett slags framförställd frågepartikel, och *eller* som efterställd frågepartikel: *Är det så att du har en bil? Du har en bil, eller?*

Arabiska: Arabiskan konstruerar ja- och nej-frågor på samma sätt som persiska.

Dari, persiska: Ja- och nej-frågor kan markeras enbart med intonation eller med en frågepartikel först i frågan.

Kurdiska: I både nord- och sydkurdiska används frågeintonation. I nordkurdiska kan även en frågepartikel komma först i frågan.

Ryska: Ja- och nej-frågor uttrycks med intonation eller med partikeln *li*.

Somaliska: Ja- och nej-frågor markeras enbart med frågepartikeln *ma*.

Spanska: Ja- och nej-frågor markeras med frågeintonation.

Thailändska: Ja- och nej-frågor konstrueras med frågepartikel sist i satsen.

Tigrinja: Ja- och nej-frågor markeras av stigande intonation och frågepartikeln *do* sisti satsen.

Turkiska: Ja- och nej-frågor markeras med frågepartikeln *-mI*.

Språkbruket: Ja och nej-frågor är inte så vanliga i läroboksspråk, men förekommer i text med du-tilltal: *Kan du tänka dig någottråkigare än att sitta på ett politiskt möte en onsdag kväll?* I sådana texter har deofta en retorisk funktion; de står gärna som inledningsmening till ett stycke och påbörjar ett resonemang. På samma retoriska sätt kan ja- och nej-frågor användasi argumenterande texter: *Vill du leva i en värld med klimatkatastrofer? Räcker maten till alla?*

Inlärning: Det har visat sig svårt för andraspråkstalare att befästa den omvända ordföljden i ja- och nej-frågor. Till en del kan det bero på att sådana frågor i tal ofta formuleras som påståenden med frågeintonation (se ovan). Det kan också beror p att frågorna ofta lindas i indirekta frågebisatser (*Jag undrar om du har läst läxan?*). För läraren kan det alltså vara en didaktisk poäng att i sitt klassrumstal använda den omvända ordföljden i ja- och nej-frågor.

Funda-ment	Finit Verb	Subjekt	Satsadverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial
—	*Läser*	*du?*				
—	*Läser*	*du*	*inte?*			
—	*Läste*	*du*	*inte*		*en bok*	*i går?*
—	*Läste*	*du*	*inte*		*en bok*	*i skolan?*
—	*Läser*	*du*			*boken?*	

Funda-ment	Finit Verb	Subjekt	Satsadverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial
—	*Läser*	*du*	*inte*		*en bok?*	
—	*Läser*	*du*	*inte*		*en bok*	*i skolan i dag?*
—	*Har*	*du*	*inte*	*läst?*		
—	*Har*	*du*	—	*läst*	*boken?*	
—	*Har*	*du*	*inte*	*läst*	*boken*	*i skolan?*
—	*Kan*	*du*	*inte*	*läsa*	*boken*	*i skolan?*
—	*Ska*	*du*	*inte*	*läsa*	*boken*	*i skolan?*

7.3.2 FRÅGEORDSFRÅGA

Frågeordsfrågor är konstruerade på samma sätt som ja- och nej-frågor med den skillnaden att ett frågeord kommer före verbet. En lika bra beskrivning är att en frågeordsfråga har samma ordföljd som ett påstående men alltid har ett frågeord som fundament (jfr 8.8).

Språkjämförelse: De flesta språk har särskilda frågeord. De kommer inte alltid först i satsen, som i svenskan, men det är en mycket vanlig ordföljd.

Arabiska: Frågeordet kommer först i satsen.

Dari, persiska: Dari och persiska har frågeord i frågeordssatser. Frågeordet kan komma först i satsen men behöver inte göra det.

Kurdiska: Nord- och sydkurdiska har frågeord i frågeordssatser. Frågeordet kan komma först i satsen men inte behöver inte göra det.

Ryska: Ryskan har frågeord med fri placering i satsen.

Spanska: Frågeordet kommer först, som i svenska, och sådana frågor har också VS-ordföljd i nästan alla spanska varieteter.

Somaliska: Frågeordet behöver inte komma först i satsen, men gör det i praktiken ofta.

Thailändska: Frågeordsfrågor konstrueras som påståendesatser, men ett frågeord ersätter det ord som efterfrågas. Frågeordet behöver alltså inte komma först.

Turkiska: Turkiska har frågeord i frågeordssatser. Frågeordet kan komma först i satsen men inte behöver inte göra det.

Språkbruket: I läroboksspråk, särskilt arbets- eller övningsböcker, kan frågeordsfrågorna ibland fylla sida efter sida: *Var sitter balanssinnet? Vilka uppgifter har det viljestyrda nervsystemet? Vilken funktion har adrenalin?* Man kan lägga märke till att frågeorden *vilken*, *vilket*, *vilka* och *vad för*, liksom *hur mycket, hur många*, ofta används vid särskiljande frågeordsfrågor och då följs direkt av ett substantiv, det vill säga den överordnade

kategori som det efterfrågade begreppet ingår i*: Vilken skola går du i? Vilka två delar består nervsystemet av? Vilket år föddes fåret Dolly? Vad för mat får vi i dag?* Frågeordet *Vad för* är typiskt talspråkligt, medan *vilken, vilket, vilka* har en mer skriftspråklig prägel.

Inlärning: Frågeordsfrågor memoreras ofta tidigt som hela enheter. Det kan därför låta som om andraspråkstalaren behärskade den särskilda ordföljden med subjektet först som tredje led, *Varför gör du så?* I själva verket är frågeformuleringar som *Varför du gör så?* ofta ett tecken på att talaren kommit ett steg längre i tillägnelsen av svenskans ordföljdsmönster.

Fundament Frågeord	Typ-plats	Subjekt	Satsadverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial
Vad	*läser*	*du?*				
När	*läser*	*du*	*—*	*—*	*boken?*	
Varför	*läser*	*du*	*inte*	*—*	*en bok*	*i skolan i dag?*
Var	*bodde*	*han?*				
Vart	*reste*	*han?*				
Vem	*läser*	*—*	*—*	*—*	*boken?*	
Vilken bok	*läser*	*du?*				
Vad för bok	*läser*	*du?*				
Vilka	*är*	*våra sinnen?*				
Varför	*har*	*vi*	*—*	*—*	*två öron?*	

7.3.3 KORTSVAR: PÅSTÅENDESATSER INLEDDA MED *DET* I OBJEKTSFUNKTION. *DET HAR JAG.*

Ett kortsvar är det vanligaste sättet att svara på en ja- eller nej-fråga, om man säger mer än just *ja* eller *nej*. Grammatiskt sett innebär kortsvar omvänd ordföljd: komplementet *det* inleder satsen. Man kan nog säga att kortsvar är den vanligaste och enklaste formen av en svensk påståendemening där subjektet inte står som fundament. (Jfr. 7.2)

Språkjämförelse: Konstruktionen är ovanlig utanför de nordiska språken (jfr till exempel engelskans *Yes, I do* och *Yes, he has* som typiska kortsvar).

Språkbruket: Kortsvar är i allt väsentligt en talspråksföreteelse. Det går att svara kort och tydligt utan att använda kortsvarskonstruktionen, men den ger ett påtagligt intryck av idiomatisk svenska. Mycket vanligt är kortsvaret *det är det*, där ett presenterings-*det* och bakåtsyftande pronomen kombineras (*Är det rast nu? Ja, det är det.*). Fyra verb dominerar kortsvaren:

- *är/var: Var du arg? Det var jag.*

- *har/hade* dels i huvudverbsbetydelsen 'äga, inneha', dels som temporalt hjälpverb: *Har du feber? Nej, det har jag inte; Har hon flyttat till Umeå? Ja, det har hon.*
- *blir/blev: Blev hon ledsen? Ja, det blev hon*
- pronomenverbet *göra* som ersätter alla verb i frågesatsen utom just *är, har, blir* och andra hjälpverb: *Kommer dom i morgon? Ja, det gör dom; Skrev ni upp alla svaren? Ja, det gjorde vi.*

Inlärning: I schablonmässig återgivning av multietniskt ungdomsspråk formuleras kortsvar ofta som *Ja, jag har; Ja, hon gör*. Det kan tyda på att konstruktionen kan vara svår att automatisera. (Eller också är utelämnandet av ett platshållande *det* och frånvaron av inversion ett nästan medvetet sätt att markera avstånd från standardsvenskan genom att använda en konstruktion som är betydligt vanligare i världens språk.)

7.3.3.1 **Exempelschema**

Förfält: Svarsord	***Det***	**Verb**	**Subjekt (pron)**	**Satsadv (negation)**
Ja,	*det*	*får*	*han*	
Ja,	*det*	*gör*	*jag*	
Ja,	*det*	*kan*	*vi*	
Nej,	*det*	*får*	*han*	*inte*
Nej,	*det*	*kan*	*vi*	*inte*
Ja,	*det*	*är*	*det*	
Nej,	*det*	*är*	*det*	*inte*
Ja,	*det*	*hade*	*han*	
Nej,	*det*	*har*	*vi*	*inte*

7.3.4 PÅSTÅENDESATS MED INLEDANDE ADVERBIAL, V2-REGELN: *FÖRST KOM BEYSA, SEN KOM WILMA. 1939 BÖRJADE ANDRA VÄRLDSKRIGET.*

Det är mycket vanligt att börja en svensk påståendesats med att ange den tid eller plats som är utgångspunkt för påståendet*: I morgon åker jag hem. I Lund finns ett universitet. Då blev jag ledsen. Där anlades stora industrier*. När satsen börjar på detta sätt ska subjektet komma efter det finita verbet som står kvar som andra satsled. Denna ordföljd är känd som V2-regeln, och ordföljden beskrivs ofta som XVS (där X står för vilken satsdel som helst utom det finita verbet, V, eller subjektet, S).

Språkjämförelse: En V2-regel är mycket ovanlig i världens språk. I stort sett finns den bara i de germanska språken, dock inte i engelska. Flera undersökningar tyder på att det är vanligare i de skandinaviska språken än i andra språk att över huvud taget börja en påståendesats med plats- eller tidsadverbial. I andra språk blir en sådan placering ofta något mer avvikande och framhävd.

Språkbruket: Satser av detta slag är alltså högfrekventa såväl i vardagsspråk som i skolspråk. De förekommer i alla texttyper. (I läromedel i sfi eller svenska som andraspråk kan de däremot vara sällsynta, därför att författarna vill förenkla – det är en mycket diskutabel undvikandestrategi.) I enkla berättande texter är det till exempel närliggande att börja satserna med korta tidsadverbial: *först, då, sen, nu, på kvällen*. I enkla beskrivningar är det närliggande att börja många satser med platsadverbial: *där, här, i Sverige*. Tidsadverbial är vanligare i fundamentet än platsadverbial, och det finns flera mycket korta mycket vanliga tidsadverb (*då, nu, sen* m.fl.) än platsadverb (*här, där, hit, dit*).

I multietniskt ungdomsspråk kan även talare med svenska som modersmål ibland säga *sen vi slutade* eller *då han kommer*. Hos dessa talare förekommer konstruktionen i stort sett bara vid några få, korta tidsadverb som *sen*, *då* och *nu*, och subjekt är oftast ett personligt pronomen. Att en talare har detta mönster behöver alltså inte alltid betyda att hen är obekant med V2.

Inlärning: Det är inte svårt att lära sig att börja en sats med korta adverbial, utan det svåra är att automatisera att verbet ska följa direkt efter tids- eller platsadverbialet och först därefter subjektet. Att inte följa denna V2-regel och säga eller skriva till exempel *Då jag for hem* är kanske det mest kända draget av alla i andraspråkssvenska.

Ur renodlad begriplighetssynpunkt är *Då jag for hem* lika effektivt som standardsvenskans ordföljd, men adverbialinledda påståendesatser är så högfrekventa att en inlärare så småningom måste känna till mönstret (även om behärskningen kanske aldrig blir riktigt fullständig).

Läromedel prövar ibland att lära in mycket vanliga satser nästan var och en för sig (*Nu börjar vi; När äter vi?; Sen blev det kväll*) för att sedan överföra mönstret till lite ovanligare satser. Vi vet inte riktigt hur väl det fungerar. Eleverna bör vara mottagliga för undervisning om V2 när de börjat inleda hela satser med adverbial (typ *I Syrien jag hade många kompisar*). Då kan läraren undervisa om XVS-strukturen och sedan kontinuerligt se till att satser av detta slag ofta möter eleverna och uppmärksammas. Men man kan ändå inte förvänta sig att det genomgående ska bli rätt. Begreppet *fundament* är antagligen pedagogiskt användbart för att förstå påståendesatsens struktur, liksom enkla minnesregler som Sara Lövestams ”Efter tid kommer verb”.

Funda-ment	**Typplats: Verb el. Bisats-Inledare**	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komplement**	**Övriga adverbial**
Inledande tidsadverbial						
Snart	*börjar*	*Vi*				
Först	*åt*	*Vi*				
Sen	*spelade*	*Vi*			*på datorn*	

Funda-ment	Typplats: Verb el. Bisats-Inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial
Då	*hade*	*vi*			*roligt*	
Nu	*är*	*det*			*klart*	
Nästa vecka	*får*	*vi*		*veta*		
På natten	*är*	*klyv-öppningarna*			*stängda*	
Sedan	*blir*	*temperaturen*	*inte*		*högre*	*förrän all is har smält*
Sam-tidigt	*förlorar*	*de*			*vatten*	
Från början	*var*	*de svenska landskapen*			*ganska självständiga*	
Oftast	*är*	*lönerna*			*högre*	*i sådana yrken*
Steg för steg	*avskaffa-de*	*han*			*deras rättigheter*	
Förr	*tog*	*samhället*			*mindre ansvar*	
Inledande platsadverbial						
Här	*ligger*	*en klädaffär*				
Dit	*når*	*jag*	*inte*			
Där	*vill*	*jag*		*bo*		
I Göte-borg	*finns*	*en stor hamn*				
Längst ut	*har*	*rötterna*			*små rothår*	
I figuren	*visar*	*den svarta linjen*			*medeltempera-turen*	
I delar av USA och Kanada	*finns*	*storjordbruk*				

7.3.5 GRÄNS-*SÅ* – PÅSTÅENDESATS MED INLEDANDE ADVERBIAL FÖLJT AV *SÅ*: *PÅ MORGONEN SÅ REGNADE DET*.

Om en sats inleds av ett adverbial kan det ofta förekomma ett *så* mellan det inledande adverbialet (fundamentet) och det finita verbet: *Sen så åkte vi hem; Nästa år så börjar jag på universitetet*. Detta inskjutna *så* fungerar som ett slags gränsmarkör. I många fall kan *då* fungera som gränsmarkör på samma sätt som *så*: *Nästa år då börjar jag på universitetet*.

Språkjämförelse: Utanför de skandinaviska språken är det mycket svårt att hitta något språk med en direkt motsvarighet till gräns-så.

Språkbruket: Det inskjutna *så* är vanligare i tal än i skrift och vanligare i vardagligt skriftspråk än i mer formellt. Det är också vanligare när det inledande adverbialet är satsformat (se 7.4.2.2). I relativt formellt skriftspråk förekommer gräns-så nästan bara i riktigt långa meningar. Det ger ofta läsaren mycket god hjälp att avkoda meningens struktur. (I svensk skoltradition har man i skrivinlärningen ofta avrått från *så* som ett onödigt talspråksdrag. Antagligen beror det på att barn i tioårsåldern har en tendens till överanvändning i berättande texter och gärna skriver: *Först så badade vi. Sen så lekte vi på gården. På kvällen så kom farmor*. I ett sammanhang av andraspråksinlärning bör man hellre se detta *så* som tillägnande av en god uttrycksresurs.)

inledande adverbial	gräns-*så*	resten av satsen
Nästa dag	*så*	*var huset tomt*
Vid höga temperaturer	*så*	*reagerar metallen med syret i luften*
I såna fall	*så*	*får du skicka ett sms*
Efter maten	*så*	*kan vi gå ut*
Med glesare kedjor	*så*	*blir det en mjukare plast*
I ett större perspektiv	*så*	*blir det stora klimatproblem*
På översta våningen	*så*	*bor två barnfamiljer*

7.4 Ännu mer komplexa satser. Satser med bisatser

7.4.1 ALLMÄNT OM BISATSER

Bisatser i svenskan har tre viktiga kännetecken:

1) en bisats är ett led, det vill säga en satsdel, i en huvudsats, eller ibland bara en del av en satsdel i huvudsatsen. Den del av huvudsatsen där bisatsen *inte* ingår kallas *matrissats*.
2) en bisats har ett särskilt inledarord, till exempel *att*, *som* eller *när*.
3) en bisats följer delvis andra ordföljdsmönster än en huvudsats (se 7.1).

Av dessa tre kriterier är 1) det i särklass viktigaste, och också det som är gemensamt för bisatser i alla världens språk. Vad gäller 2) och 3) finns många undantag i svenskan. Ytterligare ett kännetecken för flertalet bisatser är att man kan hoppa över *har* eller *hade* när det är hjälpverb: *Vi äter* ***när vi jobbat klart***. ***Eftersom hon bott i staden i fyra år*** *hittade hon genast*. Uteslutningen är aldrig nödvändig, och den är vanligast i skrift.

Något förenklat finns det fem typer av bisatser i svenskan.

Adverbiella bisatser: ***När vi vaknade*** *var det ljust*.

Att*-bisatser:** *Jag trodde* ***att han sov.

Indirekta frågebisatser: *De undrade* ***varför vi sov****.*

Som*-bisatser i utbrytningssatser:** *Det var engelsmännen* ***som inledde kriget*.*

Relativa bisatser – oftast *som*-bisatser: *Där ligger städer* ***som är mycketgamla.***

Att bisatsen alltid är en del av en huvudsats är utgångspunkten för den beskrivning som nu följer. Ordföljdsschemana är scheman för hela påståendesatser (eller frågesatser), och bisatserna är placerade som ett led i dem, det vill säga i en enda position i schemat. Inte sällan beskrivs dock bisatsen också för sig, på särskild rad (jfr 7.1 ovan för beskrivning av bisatsordföljd). Om tempussamordning mellan huvudsats och bisats, se kapitlet Verbfrasen 4.4.1

Språkjämförelse: Någon form av bisatser finns i de flesta språk. Men det är ovanligt att de som i svenskan har en särskild ordföljd. Däremot har de, i likhet med svenskan, ofta en särskild bisatsinledare.

Språkbruket: Bisatser förekommer i allt språkbruk, också enkelt och vardagligt talspråk: *Jag tycker* ***du är dum****; Det var David* ***som började****; Vi hade roligt* ***när vi åkte hem****.* I mycket enkla barnböcker eller i nybörjarböcker i svenska som andraspråk kan man ibland se att författarna försöker undvika bisatser. Inte sällan resulterar det i ett språk som låter stolpigt och rätt onaturligt.

Mer avancerat skriftspråk och skolspråk kännetecknas inte av fler bisatser än det mer vardagsnära skriftspråket. Det kan snarare vara tvärtom: bisatser i relativt vardaglig prosa motsvaras av komprimerade nominalfraser i den mer formella prosan. I följande mening finns tre bisatser: en adverbiell villkorsbisats, en relativ *som*-bisats och en indirekt frågebisats: *Om man läser romaner som skrevs i slutet av 1900-talet, märker man genast hur snabbt samhället har förändrats sedan dess*. I mer formellt skriftspråk kunde samma mening se ut så här, utan en enda bisats: *Vid en omläsning av romaner från 1900-talets slut märker man genast den snabba samhällsförändringen sedan dess*.

Inlärning: Andraspråksinlärare undviker bisatser på tidiga nivåer och utnyttjar i stället huvudsatser: *Vi kom hem. Vi åt pizza* (jfr *När vi kom hem åt vi pizza*). En begynnande användning av bisatser är alltså ett tecken på ökad komplexitet. Studier visar att allmänt sett lärs adverbiella bisatser in först, därefter *att*-bisatser och frågebisatser, sist relativa bisatser. Men det kan skilja sig beroende på frekvens och olika undertyper. Man kan till exempel tänka sig att den mycket vanliga, enklaste relativsatsen, *Jag har en syster* ***som heter Amira***, lärs in tidigare än fråge-bisatser med satsadverb, *Hon undrade* ***varför maten inte smakade bra****.* Här beskrivs dock varje bisatsgrupp för sig i samma ordning som den allmänna inlärningsordningen.

Vanligt i bisatsanvändningen i andraspråkssvenska är att subjektet utelämnas i bisatsen, särskilt om bisatsen är efterställd och subjektet identiskt med huvudsatssubjektet, *Vi åt pizza när kom hem*. Bisatsordföljden avviker också ofta, till exempel genom att bisatsen får huvudsatsordföljd på någon punkt, *Vi åt pizza när kom vi hem* (huvudsatsordföljd med V2), *Vi blev hungriga när vi fick inte mat* (satsadverbets placering).

7.4.2 PÅSTÅENDESATSER MED ADVERBIELLA BISATSER: *NÄR VI KOM FRAM VAR VI HUNGRIGA. NÄR HJÄRTAT PUMPAT BLODET UT I ARTÄRERNA, STIGER TRYCKET I BLODKÄRLEN. OM DU SKRIVER FÅR DU SVAR. DU BORDE HA FÖRSTÅTT DET EFTERSOM DU KÖPTE DEN SÅ BILLIGT*

Adverbialet i en påståendesats kan vara en bisats. Oftast uttrycker en sådan bisats tid (***När vi vaknade*** *var det ljust*) eller villkor (***Om du kommer*** *får du middag*). Något förenklat kan man dock räkna med sju slags adverbiella bisatser som uttrycker olika betydelser och har olika inledare. I frekvensordning är de följande – de tre senare är rätt ovanliga.

Tid. Vanligaste inledare är *när*, men det kan också vara exempelvis *innan, medan* eller *sedan*: ***Innan du slutar*** *ska du få en present*.

Villkor. Vanligaste inledaren är *om*: ***Om du hinner*** *ser vi en film till*.

Orsak. Vanligaste inledaren i tal och vardagsnära skriftspråk är *för att*, därefter *därför att*. I skrift är det *eftersom*: *Vi köpte dubbelt så mycket,* ***därför att det var extrapris***.

Otillräcklig omständighet (koncessiva bisatser). Vanligaste inledarna är *fast* (tal), *fastän*, *även om* och *trots att*: ***Även om hon talade otydligt*** *förstod vi nästan allt*.

Jämförelse. Vanligaste inledaren är *medan*. En annan inledare är *som om*. *Koppar och silver är de bästa ledarna* ***medan järn leder sämre***.

Avsikt. Vanligaste inledaren är *för att*. ***För att vattnet skulle räcka*** *fick vi inte duscha*.

Följd. Vanligaste inledaren är *så* och *så att*. *Han höll tyst* ***så att ingen visste något***.

I det följande ägnas i princip varje slag av adverbiell bisats ett eget litet avsnitt. Men de två vanligaste, *tid* och *villkor*, har förts samman, liksom *följd* och *avsikt*, som är svåra att hålla isär.

7.4.2.1 **Tid och villkor.** ***När de blandas bildas en ester. Om man låter bli att handla är det också ett val.***

Eftersom tids- och villkorsbisatser är de vanligaste, särskilt den inledande *när*-bisatsen och den inledande *om*-bisatsen, behandlas de här tillsammans. Därefter diskuteras de mindre frekventa adverbiella bisatstyperna var och en för sig.

Inledare i tidsbisatser

- **När**: *Klockan var nio* ***när jag kom hem***. ***När filmen slutade*** *grät alla.*
- **Innan**: *Vi ska klä om* ***innan matchen börjar***. ***Innan vi slutar*** *kommer en gäst.*
- **Sedan**: *Han flyttade till Jönköping* ***sedan han hade gått ut skolan***. ***Sedan jag började träna*** *mår jag bättre.*
- **Medan**: *Hon sov* ***medan vi städade***. ***Medan jag lagar middag*** *kan du vila lite.*

Inledare i villkorsbisatser

- **Om**: *Vi stannar* ***om det går bra***. ***Om temperaturen sjunker*** *vissnar blommorna.*

Språkbruket: Tidsbisatser, särskilt *när*-bisatser, och *om*-bisatser är som sagt vanligast bland adverbiella bisatser. Sådana bisatser står oftare i början av en mening än i slutet, eftersom det skeende de återger mestadels kommer tidsmässigt före det som återges i den övriga meningen (***När ni är klara*** *kan ni gå hem;* ***Om man tillsätter salt*** *färgas vätskan blå*). Tidsbisatser inledda med *innan*, *sedan* och *medan* är lika vanliga i slutet av en mening som i början av den.

När-bisatserna är särskilt vanliga i tal eller text av berättande karaktär, det vill säga när man redogör för ett kronologiskt förlopp. *Om*-bisatser är mycket vanliga i fysik- och kemitexter när författarna redogör för en process av något slag eller ett tänkt experiment. Ofta är *man* subjekt i en sådan inledande bisats, och hela meningen har en generell innebörd: ***Om man löser natriumhydroxid i vatten*** *sker följande.* ***Om man strör koksalt på en isig väg*** *smälter isen.* Det kanske kan vara bra för läsförståelsen att lära sig känna igen detta återkommande *om man*-mönster.

När och *om* används ibland i nästan samma betydelse. I läroboksspråk är det vanligt med *när*- och *om*-bisatser i generell betydelse, det vill säga de syftar inte på en specifik händelse. *När* och *om* är då så gott som utbytbara: *När/om de blandas med varandra bildas en ester som doftar banan*; *När/om man anger det geografiska läget för en punkt, kan man använda de engelska eller svenska symbolerna för väderstrecken.* I argumenterande texter är om-bisatser frekventa och ibland utbytbara mot när-bisatser: *Om/när vi tänker på klimatet måste vi*

sluta flyga, däremot inte **När vi vill rädda klimatet måste vi sluta flyga*; här går bara *om*, *Om vi vill rädda klimatet måste vi sluta flyga*. I berättande texter, som återger specifika händelser, finns inte denna betydelsenärhet: *När han år 1519 landsteg i Mexiko hade han bara 400 oträna de soldater*, inte **Om han 1519 landsteg i Mexiko…*

Medan-bisatser används minst lika ofta för att ange jämförelser som för att ange samtidighet. Ofta kan betydelserna inte skiljas åt (*Jag hade roligt* ***medan de andra blev rädda***).

Sedan-bisatser är inte så vanliga. Det är vanligare att *sedan* fungerar som adverb (*Sedan gick vi hem*). Ett vanligt syntaktiskt mönster är att sedan-bisatser har preteritum, och betecknar något som hände i det förflutna, medan matrissatsen har presens eller perfekt och anknyter till nuet (***Sedan han bytte jobb*** *har han tjänat mycket pengar*).

Inlärning: Den enklaste inlärningsgången är troligen att lära sig de vanligaste bisatsinledarna först (*när* och *om*) och sådana satser där de används, för att sedan efter hand komplettera med ovanligare inledare. Att börja en sats med en bisats är inte svårt, men studier visar däremot att det är svårare att lära in V2 i bisatsinledda satser än i satser som inleds med korta adverb eller adverbfraser. *Nu kan ni gå hem* (inte *Nu ni kan gå hem*) är alltså enklare att lära än *När ni är klara kan ni gå hem* (inte *När ni är klara ni kan gå hem*).

För-bindar ord	**Fundament**	**Typ-plats**	**Subjekt**	**Satsad-verbial**	**Verb**	**Komple-ment**	**Övriga adverbial**
	Tidsbisats inledd med *när*						
	När vi hade ätit	*spelade*	*vi*			*spel*	
		när	*vi*		*hade ätit*		
	Vi	*spelade*				*spel*	***när vi hade ätit***
		när	*vi*		*hade ätit*		
	När våren kom	*reste*	*han*				*till Berlin*
		När	*våren*		*kom*		
	Han	*reste*					*till Berlin,* ***när våren kom***
		när	*våren*		*kom*		

Förbindarord	Fundament	Typplats	Subjekt	Satsadverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial
	Innan du går hem	*ska*	*du*		*lämna in*	*redogörelsen*	
		Innan	*du*		*går*		*hem*
	Han	*lämnade*				*en odiskad bakterieodling*	***när han åkte på semester***
		när	*han*		*åkte*		*på semester*
	När andra världskriget tog slut år 1945	*möttes*	*soldaterna*			*av fasansfulla syner*	*i förintelselägren*
		När	*andra världskriget*		*tog slut*		*år 1945*
	När vattenångan kommer upp i luften	*svalnar*	*den*				
		När	*vattenångan*		*kommer upp*		*i luften*
och	—	*blir*			*till*	*vatten*	*igen*
	Vattenångan	*svalnar*					
och	—	*blir*			*till*	*vatten*	*igen* ***när den kommer upp i luften***
		när	*den*		*kommer upp*		*i luften*
	När man trär cylindern över en jordglob	*passar*	*den*				*precis över ekvatorn*
		När	*man*		*trär*	*cylindern*	*över en jordglob*

Förbindarord	Fundament	Typplats	Subjekt	Satsadverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial
	Tidsbisatser inledda med *innan, sedan, medan*						
	Innan bladen faller	*Dras*	*kloro-fyllen*		*bort*		*från dem*
		Innan	*bladen*		*faller*		
	Klorofyllen	*dras*			*bort*		*från bladen* ***innan de faller***
		innan	*de*		*faller*		
	De					*släckte alla lampor*	***innan de gick hem-ifrån***
		innan	*de*		*gick*		
	Hon	*skada-de*			*sig*		***innan säsong-en började***
		innan	*säsongen*		*börjad e*		
	Innan de flyttade	*målade*	*de*		*om*	*huset*	
		Innan	*de*		*flyttade*		
	Innan vi öppnar butiken	*testar*	*vi*			*den nya tekniken*	
		Innan	*vi*		*öppnar*	*butiken*	
	Jag	*cykla-de*					***medan de andra tog bussen***
		Medan	*de andra*		*tog*	*bussen*	
	Medan hon försökte släcka elden	*sprang*	*vi*				*efter hjälp*
		Medan	*hon*		*för-sökte släcka*	*elden*	
	Jag	*har*			*fått*	*nya vänner*	***sedan jag***

Förbindarord	Fundament	Typplats	Subjekt	Satsadverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial
							bytte skola
		Sedan	*jag*		*bytte*	*skola*	
	Sedan huset byggdes	*har*	*det*	*inte*	*reparerats*		
		Sedan	*huset*		*byggdes*		
	Villkorsbisats						
	Om du vill	*kan*	*du*	*—*	*få*	*min tröja*	
		Om	*du*		*vill*		
	Om det regnar	*stannar*	*vi*	*—*	*—*	*—*	*hemma*
		Om	*det*		*regnar*		
	Om temperaturen i haven ökar	*löses*	*korallreven*	*—*	*upp*	*—*	*—*
		Om	*temperaturen i haven*		*ökar*		
	Om kedjorna ligger glesare	*blir*	*det*			*en mjukare plast*	
		Om	*kedjorna*		*ligger*		*glesare*
	Det	*blir*				*en mjukare plast*	***om kedjorna ligger glesare***
		om	*kedjorna*		*ligger*		*glesare*
	Om man låter vattnet avdunsta	*får*	*man*		*kvar*	*en rest av fast natriumklorid*	
		Om	*man*		*låter*	*vattnet avdunsta*	
	Om man låter vitt ljus gå genom prismat	*delas*	*det*		*upp*		*i regnbågens alla färger*

För-bindar ord	Fundament	Typ-plats	Subjekt	Satsad-verbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
		Om	*man*		*låter*	*vitt ljus gå genom prismat*	
	Diamanten	*bryts*			*sönder*		***om värmen är tillräck-ligt hög***
		Om	*värmen*		*är*	*tillräck-ligt hög*	

7.4.2.2 **Gräns-så i påståendesats med inledande adverbiell bisats, tid- eller villkor: *När alla hade ätit färdigt så fanns det ändå mat kvar. Om man knackar på polystyren så hörs ett speciellt klagande ljud.***

När ett inledande adverbial har formen av en bisats är det särskilt vanligt med gräns-*så*, *När festen var över så var vi mycket trötta*, *Om det regnar så stannar vi hemma*.

Språkbruket: Det inskjutna *så* är särskilt vanligt efter en *om*-bisats. För lyssnaren och läsaren är det ofta till stor hjälp för att snabbt uppfatta hela meningens struktur. *Om-så*-konstruktionen är mycket användbar för att förstå eller uppfatta gränsen mellan villkor och följd i villkorsbisatsinledda meningar.

Exempelschema

inledande bisats	gräns-*så*	resten av satsen
När vi kom fram	*så*	*var huset tomt*
När magnesium brinner	*så*	*reagerar metallen med syret i luften*
Om du inte kan komma	*så*	*får du skicka ett sms*
Om jag blir godkänd	*så*	*söker jag ekonomiprogrammet*
Om kedjorna ligger glesare	*så*	*blir det en mjukare plast*
Om vi vill att vår kultur ska leva vidare	*så*	*måste vi göra saker*
Om man tillsätter vatten till en syra eller bas	*så*	*förändras ph-värdet mot 7.*

Också *då* används någon gång i längre meningar som gräns-ord på samma sätt som så: *om du jämför formeln för fotosyntesen med formeln för cellandningen,* ***då*** *ser du att cellandningen är en omvänd fotosyntes.*

7.4.2.3 **Orsak.** ***Eftersom de indiska tygerna var så mycket bättre såldes de ändå.***

Det finns olika sätt att i en och samma mening uttrycka ett orsaksförhållande:

- Huvudsats+huvudsats inledd av *för*: *Hon blev arg* ***för hon fick inte vara med***
- Huvudsats med bisats inledd av *för att*: *Hon blev arg* ***för att hon inte fick vara med***
- Huvudsats med bisats inledd av *därför att*: *Hon blev arg* ***därför att hon inte fick vara med***.
- Huvudsats med bisats inledd av *eftersom*: *Hon blev arg* ***eftersom hon inte fick vara med***. ***Eftersom hon inte fick vara med*** *blev hon arg*. ***Eftersom hon inte fick vara med*** *så blev hon arg*.

I huvudsak är det bara *eftersom*-inledd bisats som kan inleda hela satsen. En mening med inledande orsaksbisats kan ha gräns-*så*.

Med två meningar kan man naturligtvis uttrycka orsaksförhållanden på andra sätt:

- Huvudsats+huvudsats inledd av *därför*: *Hon fick inte vara med.* ***Därför*** *blev hon arg*
- Huvudsats+huvudsats med att-bisats: *Hon blev arg*. ***Det berodde på att*** *hon inte fick vara med.*
  Hon blev arg. ***Orsaken var att*** *hon inte fick vara med.*

Språkbruket: De olika sätten ovan att ange orsak är uppställda i ett slags formalitetsordning. Samordnade huvudsatser är alltså typiskt för vardagstalet, medan *eftersom*-inledd bisats mer hör till det formella skriftspråket – utan att vara påtagligt skriftspråkligt.

Eftersom-inledda bisatser inleder ofta huvudsatser, medan det som sagt är mycket ovanligt att *därför att*- och *för att*-inledda orsaksbisatser börjar en huvudsats. Ordsammanställningen *därför att* används i skriftspråk oftare för att låta ett *därför* i matrissatsen följas av en att-bisats. Det är en annan konstruktion. Jämför *Hon tror därför att skadan kom av operationen* och *Hon tror att hon skadades därför att hon opererades*. De här olika användningarna av *därför att* kan innebära avkodningsproblem.

I skolspråk är *eftersom*-bisatsen den helt dominerande orsaksbisatsen. Den är vanlig i alla typer av SO- och NO-böcker så fort en orsak ska anges. Oftare inleder den satsen än avslutar den, men slutställda *eftersom*-bisatser finns det också gott om.

I elevers skriftspråk är kausala för att-bisatser mycket vanligt, inte minst i korta provsvar: *Varför har honans fjäderdräkt inte lika starka färger som hanens? Föratt hon inte ska synas när hon ligger på ägg*.

Fundament	Typ-plats	Sub-jekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
Hon	*slutade*				*jobbet*	***för att de betalade så dåligt***
	för att	*de*		*betalade*		*så dåligt*
Jag	*tänker*			*köpa*	*tröjorna*	***därför att de är så billiga***
	därför att	*de*		*är*	*så billiga*	
Dessa frågor	*ingår*					*i de politiska uppgifter-na* ***därför attde gäller alla***
	därför att	*de*		*gäller*	*alla*	
Mitt på dagen	*kan*	*man*	*inte*	*arbeta*		***eftersom det är så varmt***
	efterso m	*det*		*är*	*så varmt*	
Arkéerna	*är*				*livets värsting-ar*	***eftersom de tål extrema miljöer***
	efter-som	*de*		*tål*	*extrema miljöer*	
De indiska tygerna	*fortsatte*		*ändå*	*att säljas*		***eftersom de var så mycket bättre***
	efter-som	*de*		*var*	*så mycket bättre*	
Eftersom ägarna är nya så	*har*	*det*		*varit*	*många frågor*	
	Efter-som	*ägar-na*		*är*	*nya*	
Eftersom virus saknar ämnesom-sättning	*borde*	*de*	*egentlig-en inte*	*räknas*		*som levande organismer*
	efter-som	*virus*		*saknar*	*ämnesom -sättning*	

Fundament	Typ-plats	Sub-jekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
Eftersom husen har provats ut under flera hundra år	*passar*	*de*			*mycket bra*	
	efter-som	*husen*		*har provats ut*		*under flera hundra år*

7.4.2.4 **Otillräcklig omständighet.** ***Även om det är svårt måste man försöka***

Så kallade koncessiva bisatser uttrycker en omständighet som på något sätt inte räcker till. ***Fast jag sparade hela tiden*** *räckte inte pengarna*. Svenska Akademiens grammatik beskriver det som att de uttrycker ”sviken förväntan”. Koncessiva bisatser kan inledas på ganska många olika sätt, delvis beroende på betydelse. Man klarar sig dock ganska långt med *även om*.

Inledare

Det som sägs i den koncessiva bisatsen kan men behöver inte vara faktiskt förekommande

- **Även om**: *Jag går till skolan även om jag är sjuk. Även om jag är sjuk går jag till skolan.*
- **Också om**: *Jag går till skolan också om jag är sjuk. Också om jag är sjuk går jag till skolan.*

Det som sägas i den koncessiva bisatsen är faktiskt förekommande

- **Fast**: *Jag går till skolan fast jag är sjuk. Fast jag är sjuk går jag till skolan.*
- **Även fast**: *Jag går till skolan även fast jag är sjuk. Även fast jag är sjuk går jag till skolan.*
- **Fastän**: *Jag går till skolan fastän jag är sjuk. Fastän jag är sjuk går jag till skolan.*
- **Trots att**: *Jag går till skolan trots att jag är sjuk. Trots att jag är sjuk går jag till skolan.*

Den koncessiva bisatsen anger två tänkbara möjligheter

- **Vare sig ... eller**: *Jag går till skolan vare sig jag är sjuk eller frisk. Vare sig jag är sjuk eller frisk går jag till skolan.*
- **Antingen ... eller**: *Antingen jag är frisk eller sjuk går jag till skolan. Jag går till skolan antingen jag är frisk eller sjuk.*

Språkbruket: Koncessiva bisatser är vanligare än man skulle kunna tro med tanke på den lite speciella betydelsen. Men så fort vi behöver resonera om hur något förhåller sig, behöver vi också tala om vad som inte är tillräckligt. Koncessiva bisatser finns därför i vardagstal lika väl som de är mycket vanliga i läroböcker.

De olika inledarna har olika stilvärde. *Fast* och *även fast* hör främst till talspråket, även om det inte är svårt att hitta exempel i skriftspråk. (*Fast* kan också inleda huvudsats, men betyder då 'men'. Jämför *Jag ville gå på bio fast jag hade inte råd* och *Jag ville gå på bio fast jag inte hade råd*.) *Trots att* och *också om* har en lätt skriftspråklig karaktär. *Även om* är neutralt, och man klarar sig alltså långt med *även om* som enda inledare. Det verkar vara ungefär lika vanligt att den koncessiva bisatsen inleder satsen som att den avslutar den. Om bisatsen inleder så kan ett gräns-*så* förekomma.

Inlärning: Det är självklart besvärligt – för att inte säga onödigt – för en andraspråksinlärare att lära sig alla nyanser mellan olika bisatsinledare. Det räcker långt för aktiv bruk att bara lära sig *även om*. Det är både stilistiskt och betydelsemässigt neutralt. Bisatser med *antingen … eller* och *vare sig … eller* är komplicerade konstruktioner som kommer sent i inlärningen.

Fundament	Typ-plats: Verb el. Bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komplement	Adverbial
Varje lördag	*tränar*	*jag*	—	—	*fotboll*	***även om det är minus-grader***
	även om	*det*		*är*	*minusgrader*	
Stöldbrott	*är*	—	—	—	*vanligast*	***även om de har minskat på sen-are tid***
	även om	*de*		*har min-skat*		*på senare tid*
Även om det är svårt	*måste*	*man*	—	*försöka*	—	—
	Även om	*det*		*är*	*svårt*	

Fundament	Typ-plats: Verb el. Bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komplement	Adverbial
Även om Alexanders jätterike snart föll sönder	*spelade*	*det*	—	—	*stor roll*	*för en lång tid framåt*
	Även om	*Alexanders jätterike*	*snart*	*föll sönder*		
Även om man är under 15 år så	*kan*	*man*	—	*behöva betala*	*skadestånd*	—
	Även om	*man*		*är*	*under 15 år*	
Vi	*stanna-de*	—	—	*kvar*	—	***trots att de slutade spela***
	trots att	*de*		*slutade spela*		
Trots att blodkärlen är så många	*når*	*de*	*inte*	*fram*	—	*till alla celler i kroppen*
	Trots att	*blodkärlen*		*är*	*så många*	

7.4.2.5 **Jämförelse.** ***Vinterhalvåret är regnigt medan somrarna är torra***

Jämförelser kan uttryckas på många olika sätt (se 5.4.1). Till de allra vanligaste hör inte jämförelse med hjälp av bisatser, men det förekommer. Fyra relativt vanliga jämförelsebisatser tas upp här:

Inledare

- **Medan**: *Vinterhalvåret har mycket regn,* ***medan somrarna är torra***
- **Som**: *Man importerade lika mycket* ***som man exporterade***
- **Än:** *De visste mer* ***än de berättade***
- **Som om**: *Han tittade på oss* ***som om vi var dumma i huvudet***
- **Ju … desto:** ***Ju högre priset på en vara är*** *desto lönsammare blir det att tillverka den.*

Jämförelsebisatserna är i princip alltid efterställda – undantaget är den speciella *ju… desto*-konstruktionen. *Medan*-bisatser kan någon enstaka gång också inleda en mening. *Medan*-bisatserna används för jämförelser av allmänt slag, utan att det finns ett direkt jämförelseord i matrissatsen.

Som-bisatserna uttrycker likhet, och i den inledande matrissatsen finns orden *lika* eller *så*. *Än*-bisatserna uttrycker skillnad, och i den inledande matrissatsen finns ett adjektiv i komparativ eller adverb som *mer* eller *mindre*. Typiskt för *som*- och *än*-bisatserna är att jämförelsen ligger i verben (*importerade* och *exporterade* respektive *visste* och *berättade* i exemplen ovan). Jämförs substantiv eller adjektiv är jämförelsefrasen oftast bara *som* eller *än*+nominalfras: *Importen var lika stor exporten.*

Som om-bisatserna uttrycker ofta en liknelse eller något hypotetiskt. I informellt skriftspråk och i tal kan en *som*-bisats användas på samma sätt, *han tittade på oss som vi var dumma i huvudet.*

Språkjämförelse: Se 5.4.1

Språkbruket: Jämförelsebisatser är som sagt inte så vanliga. I lärobokstexter är *medan*-bisatser den i särklass vanligaste sorten.

Inlärning: De jämförande *som*- och *än*-bisatserna följer mycket fasta syntaktiska mönster, som nog kan läras in tillsammans med jämförelsefraser i allmänhet (se 5.4.1). Det är tveksamt om *som*- och *än*-bisatserna ska läras in särskilt i annat sammanhang. Jämförande *som*-bisatser har dessutom exakt samma konstruktion som vanliga *som*-inledda relativsatser (jfr *De importerade lika mycket* ***som de exporterade*** och *De tillverkade vapen* ***som de exporterade***).

Fundament	Typ-plats: Finit verb el. bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
***medan*-bisatser**						
Jackan	*kostade*	—	—	—	*700 kronor*	***medan byxorna bara kostade 350***
	medan	*byxorna*	*bara*	*kostade*	*350*	
Koppar och silver	*är*	—	—	—	*de bästa ledarna*	***medan järn leder betydligt sämre***
	medan	*järn*		*leder*		*betydligt sämre*
I Asien och Afrika	*byggde*	*de*			*handels-stationer*	***medan de erövrade hela***

Fundament	Typ-plats: Finit verb el. bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
						områden i Amerika
	medan	*de*		*erövrade*	*hela områden*	*i Amerika*
***som*-bisatser**						
Hon	*fick*	—	—	—	*lika mycket pengar*	***som jag tjänar på ett år***
	som	*jag*		*tjänar*		*på ett år*
Han	*tänkte*	—	—	—	—	*lika fort* ***som han talade***
	som	*han*		*talade*		
Då	*blev*	*arenan*			*så full*	***som den kunde bli***
	som	*den*		*kunde bli*		
***än*-bisatser**						
Vi	*störs*	—	—	—	—	*mer* ***än ni tror***
	än	*ni*		*tror*		
I insjön	*fångade*	*de*	—	—	*mycket mer fisk*	***än de kunde äta***
	än	*de*		*kunde äta*		
Läsken	*smakar*				*kallare*	***än den egentligen är***
	än	*den*	*egentligen*	*är*		
***som om*-bisatser**						
Det	*kändes*	—	—	—	—	***som om ingen brydde sig om mig***
	som om	*ingen*		*brydde sig om*	*mig*	
Vi	*lever*	—	—	—	—	***som om det fanns fyra jordklot***
	som om	*det*		*fanns*	*fyra jordklot*	
***Ju-desto*-bisatser**						

Fundament	Typ-plats: Finit verb el. bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
Ju längre kriget fortsatte *desto större*	*blev*	*miss-nöjet*				
	ju längre	*kriget*		*fortsatte*		
Ju fler som flyttar till storstäder na *desto större krav*	*Ställs*	*det*				*på bostads-byggandet*
	ju fler som			*flyttar*		*till storstäderna*

7.4.2.6 **Följd och avsikt.** ***Jag tränar för att jag ska må bra.***

Det kan många gånger vara svårt att skilja på följd och avsikt. Det innebär att bisatsinledarna *så att* och *för att* ibland är utbytbara: *Hon flyttade till Östersund* ***så att/för att*** *hon skulle få ett bättre jobb*. Det kan också vara svårt att skilja på avsikt och orsak, *Hon flyttade till Östersund* ***för att/eftersom*** *hon skulle få ett bättre jobb*.

Det finns tre ungefär lika vanliga mönster för meningar med följdsats:

- Huvudsats med *så att*-inledd följdbisats: *Han skrek* ***så att vi blev rädda.***
- Huvudsats med *så XX+ att*-inledd bisats (se 5.3.5): *Han skrek* ***så högt att vi blev rädda.***
- Huvudsats följd av *så*-inledd huvudsats: *Han skrek högt* ***så vi blev rädda.***

Nedan kommenteras bara bisatskonstruktionerna.

I meningar med *för att*-bisatser som uttrycker avsikt är ett vanligt mönster presens i huvudsatsen och *ska* i för att-bisatsen, eller preteritum i huvudsatsen och *skulle* i för att-bisatsen

- *Man bygger nya spår* ***för att tågen ska kunna gå o****ftare.*
- *Jag tränar* ***för att jag ska må bra.***
- *Tvättmedel är starkt basiska* ***för att fett och smuts ska lossna****.*
- *Hon sprang fort* ***för att hon skulle hinna i tid.***
- *Det fattades bara två röster* ***för att riksdagen skulle ändra lagen.***

Språkbruket: *Så att*-bisatser är efterställda, och vanligen också *för-att*-bisatser, även om de kan inleda en mening. I tal och vardagligt skriftspråk är *för att*-bisatser vanligare med orsaksbetydelse (*Hon blev arg för att hon inte fick vara med*, jfr ovan). Åtminstone i läroboksspråk är *för att* betydligt vanligare som inledare till infinitivfraser (*det behövs vatten* ***för att tillverka mat,*** se 7.4.4) än till bisatser.

Både *för att*- och *så att*-bisatser verkar vara vanligare i NO-böcker (särskilt kemi!) än i annat skolspråk, när förlopp och processer ska beskrivas, *Cellandningen i kroppen ger energi* ***så att vi kan behålla värmen***; ***För att vi ska kunna tillgodogöra oss energin*** *måste vi först bryta ned stora kolhydratmolekyler.*

Fundament	Typ-plats	Subjekt	Ad-verb	Verb	Komplement	Övriga adverbial
***så att*-bisatser**						
Hon	*målade*	—	—	—	*rummet*	***så att det blev grönt***
	så att	*det*		*blev*	*grönt*	
Vi	*vill*	—	*gär-na*	*hjälpa till*	—	***så att tjejerna kommer i gång***
	så att	*tjejerna*		*kom-mer i gång*		
Cell-andningen	*ger*	—	—	—	*ger energi*	***så att vi kan behålla värmen***
	så att	*vi*		*kan behålla*	*värmen*	
Du	*måste*			*vrida*	*krukan*	***så att alla blad får lika mycket ljus***
	så att	*alla blad*		*får*	*lika mycket ljus*	
***så* XX+*att*-bisatser**						
Vi	*arbetade*	—	—	—	—	*så hårt* ***att vi fick ont***
	att	*vi*		*fick*	*ont*	
Det	*blir*	—	—	—	*så varmt*	***att lösningen börjar koka***

Fundament	Typ-plats	Subjekt	Ad-verb	Verb	Komplement	Övriga adverbial
	att	*lösningen*		*börjar koka*		
I dag	*är*	*det*	—	—	*så viktigt*	***att det ses som en rättighet***
	att	*det*		*ses*		*som en rättighet*
Det	*går*					*så långsamt* ***att det kan vara svårt att uppfatta***
	att	*det*		*kan vara*	*svårt att uppfatta*	
Blomman	*är*				*så lik en grävstekelhona*	***att den lyckas locka till sig hannarna***
	att	*den*		*lyckas locka till sig*	*hannarna*	
***för att*-bisatser**						
Vi	*behöver*				*mer potatis*	***för att maten ska räcka till alla***
	för att	*maten*		*ska räcka*		*till alla*
Hela tiden	*måste*	*vi*		*få i oss*	*näringsämnen*	***för att vi ska må bra***
	för att	*vi*		*ska må*		***bra***
Det	*är*	—	—	—	*en gammal metod*	***för att maten ska hålla sig bättre***
	för att	*maten*		*ska hålla sig*		*bättre*
För att en webb-plats ska skyddas	*kräver*	*man*	—	—	*en ansvarig utgivare*	—

Fundament	Typ-plats	Subjekt	Ad-verb	Verb	Komplement	Övriga adverbial
av lagarna						
	för att	*en webb-plats*		*ska skyd-das*		*av lagarna*

7.4.2.7 Påståendesats med inledande frågeformad villkorsbisats: *Kommer du i morgon blir jag glad. Lyckas man inte blir alla förlorare.*

En speciell form av adverbiell bisats är inledande bisats med villkorsbetydelse som är formulerad som en ja- och nej-fråga. Betydelsen blir den samma som med en *om*-bisats: *Om du inte kan komma får du skicka ett sms. > Kan du inte komma får du skicka ett sms. Om man tillsätter vatten till en syra eller bas så förändras ph-värdet mot 7. > Tillsätter man vatten till en syra eller bas så förändras ph-värdet mot 7.* Som synes kan man både ha och inte ha ett gräns-så vid dessa satser på samma sätt som med andra inledande adverbiella bisatser. Man kan lägga märke till att utan gräns-*så* (eller gräns-*då*) är strukturen för en sats av detta slag identisk med två på varandra följande ja- och nej-frågor: *Kan du inte komma? Får du skicka ett sms?*

Språkjämförelse: Eftersom få språk har särskild ordföljd i ja- och nej-frågor (7.3.1) blir det inte heller aktuellt att ja-och-nej-frågor fungerar som villkorsbisatser. I de allra flesta språk finns någon form av partikel eller formord jämförbart med svenskans *om* i villkorsbisatser. Frågformad villkorsbisats är alltså mycket ovanligt.

Språkbruket: Konstruktionen kan förekomma i alla typer av talat och skrivet språk. Jämför de två exemplen ovan. Men den är sannolikt vanligare i vardagligt tal. Den används då ofta med ett gräns-*så* eller ett gräns-*då* : *Kan du inte komma, så får du skicka ett sms*; *Blir det för kallt i helgen, så stannar vi hemma./ Kan du inte komma, då får du skicka ett sms*; *Blir det för kallt i helgen, då stannar vi hemma.* Dessutom kan i vardagligt tal den närliggande konstruktionen frågesats+påståendesats förekomma också hos modersmålstalande svenskar: *Kan du inte komma, du får skicka ett sms*; *Blir det för kallt i helgen, vi stannar hemma.*

Inlärning: Sannolikt är det mycket besvärligt för en andraspråksinlärare att lära sig aktivt använda den konstiga konstruktionen med två frågesatser efter varandra där den första uttrycker villkor, den andra ett påstående. Strängt taget behövs det inte heller. Men det kan vara bra att känna igen den i skrift.

7.4.2.8 **Bisatser som fungerar som satsadverbial:** ***De har aldrig träffats, vad jag vet. Som du ser är deras molekyler olika.***

En särskild typ av adverbiella bisatser är de som fungerar som satsadverbial, det vill säga som ett slags kommentar till matrissatsen (se 6.2.2). De brukar komma i början eller slutet av en sats, mer sällan på satsadverbets plats efter det finita verbet (i huvudsatser). Förenklat kan bisatser av detta slag se ut på två sätt

- Mer eller mindre fasta fraser**:** ***Som jag sa*** *måste vi vara klara före sommaren; Hon har inga syskon* ***vad jag vet****;* ***När allt kommer omkring*** *finns det el i varje atom.*
- *Om-* eller *när*-bisatser som upplyser om talarens eller skribentens hållning eller utgångspunkt. ***Om jag får säga det själv*** *så är kemi ett svårt ämne.* ***När man lyssnar till turisterna*** *är servicen dålig på många restauranger.*

Det andra typen är ofta svår att skilja från vanliga tids- och villkorsbisatser, och ur ett didaktiskt perspektiv är det nog inte heller nödvändigt. Här behandlas därför främst bisatser av det första slaget.

Språkbruket: I vardagligt tal är de mer eller mindre fasta bisatsuttrycken relativt vanliga som satsadverbial: *vad jag tror, som du vet, som du ser, som jag sa, vad jag minns, när allt kommer omkring, hur det var* och några till. De flesta av dessa bisatser inleds med *som* eller *vad* – de *som*-inledda uttrycker oftast bekräftelse, de *vad*-inledda gardering. Subjektet är 1 eller 2 personens pronomen och några få verb är möjliga, ibland bara i en tempusform. Man kan illustrera med följande uppställning:

Exempelschema över vanliga bisatsformade satsadverbial

Bisatsinledare	**Pronomen**	**Verb**
		vet
	jag	förstår
som	vi	tror, trodde
vad	du	ser (det), sett (det)
	ni	hört
		sa

Också bisatser av detta slag kan ibland befinna sig på gränsen till bisatser med ”vanlig” adverbiell funktion. Man kan jämföra ***Som jag trodde*** *blev det en hård match* (satsadverbial) och *Matchen blev precis så hård* ***som jag trodde*** (jämförande adverbial). Också här är distinktionen kanske ointressant ur ett didaktiskt perspektiv, men en lärare bör känna till skillnaden. Den adverbiella jämförelsebisatsen kan till exempel inte placeras först i satsen (**Som jag trodde blev matchen precis så hård*).

I de flesta former av skriftspråk är dessa bisatser relativt ovanliga (annat än i talspråksnära eller talspråksimiterande skrift). Men i läroboksspråk förekommer de ändå ganska ofta. De fungerar dels som bekräftelser eller garderingar, dels som ett sätt att dra in läsaren i framställningen: ***Som du läst tidigare*** *är jon-bindningar väldigt starka bindningar;* ***Vad vi vet*** *kom de första människorna till Norden för ungefär 12 000 år sedan*. För den som skriver utredande och diskuterande texter är några av dessa bisatser mycket användbara: ***Som vi sett*** *fanns det flera orsaker till första världskriget; I den frågan har Sverige gjort fel,* ***vad jag förstår***.

En inledande satsadverbiell bisats kan följas av gräns-*så*: ***vad vi vet så*** *är ingen allvarligt skadad*.

Inlärning: Mycket talar för att ett litet antal bisatser som är vanliga som satsadverbial kan memoreras som hela enheter. De kan räcka ganska långt för den som vill uttrycka sig mer resonerande i sin text. I inlärningssammanhang kan nog dessa bisatser jämställas med andra fasta fraser som också fungerar som satsadverbial: *som sagt*, *i alla fall*, *hur som helst*, *helt och hållet* och några till.

Fundament	Typplats	Subjekt	Satsadverbial	Verb	Komplement	Övriga Adverbial
Hon	*har*				*inga syskon*	***som jag vet***
När allt kommer omkring	*är*	*människor och apor*			*ganska lika*	
Sjukdomen	*beror*			*På*	*dåliga matvanor och för lite motion*	***vad jag förstår***
Som du vet	*är*	*Sverige*			*medlem i EU*	
	Finns	*det*			*en risk för att det blir för mycket reklam*	***som du ser det?***
Vad vi kan se *så*	*har*	*antalet*	*inte*	*ökat*		*under 2000-talet*
Alla ämnen	*är*		***som du vet***		*uppbyggda av atomer och molekyler*	

7.4.2.9 **Imperativsatser med adverbiella bisatser:** ***Var försiktig så att du inte bränner dig!***

Imperativsatser kan naturligtvis lika väl som påståendesatser innehålla adverbiella bisatser: *Ta det försiktigt* ***när du kör hem****; Lämna packningen i bagagerummet* ***om du stannar till middagen****; Lås inte dörren,* ***eftersom det kommer en grupp efter er!*** Bisatsen är nästan alltid efterställd, utom om-bisatser: ***Om du tyckte om filmen****, sätt ett kryss i rutan.*

I skolspråk är imperativsatser med *så att*-bisatser rätt vanliga i instruktioner i fysik- och kemiböcker. För elever som ska skriva instruktioner kan det vara bra att känna till mönstret.

Exempelschema

Matrissats	**Bisats**
Sätt fart på linjalen	så att den börjar svänga
Tejpa	så att pappersskivan sluter tätt

7.4.3 ATT-BISATSER. *HAN BERÄTTADE ATT HAN DÖDAT DRAKEN. DET BEROR PÅ ATT MUSKLERNA FÅR FÖR LITE SYRE.*

Förenklat kan man tala om tre typer av *att*-bisatser:

- *att*-bisats som följer efter vanliga kommunikations- och kognitionsverb som har personsubjekt: *Han tror* ***att han vinner***. (En undergrupp är anföringssatserna, *Han sade att han vann.*)
- *att*-bisats som följer efter orsaks-, förklarings-, händelseverb med mera. med *det* som subjekt i matrissatsen: *Det beror på* ***att tvål löser fett***.
- *att*-bisats som inleder en mening: ***Att hon kom från Libanon*** *visste vi inte.*

De två första typerna, som är absolut vanligast, har redan beskrivits kort i kapitlet om verbfraser (4.3.8). En säregenhet med *att*-bisatser är att satsadverbet ofta kan placeras efter lika väl som före det finita verbet: *Jag vet att jag hinner inte/att jag inte hinner.*

Språkbruket: I både vardagsspråk och skolspråk dominerar som sagt *att*-bisatser efter några ganska få verb. De kan delas in i några grupper enligt nedan. Att-bisatser är också vanliga efter en ganska liten grupp adjektiv i *det är-/det var/det blir*-satser (*det var bra att du hjälpte till*; jfr 5.3.4) och en ännu mindre grupp som kan kallas orsakssubstantiv följda av *är/var/blev*: *en förklaring är att…*; *följden blev att…*

- kognitions- och perceptionsverb: *tänka, tycka, tro, känna, vet, förstå, begripa, höra, se, glömma.*
- anföringsverb: *säger, berättar, svara, förklara, skriva, visa.*
- förklarings- och orsaksverb: *innebär, betyder, leder till, beror på, förklarar, gör.*

- händelse- och skeendeverb: *händer, inträffar*.
- adjektiv: *bra att, dumt att, tråkigt att, roligt att, viktigt att, intressant att, vanligt att* med flera (hit kan också räknas några adjektivliknande *substantiv: det är synd att…, det är fel att*).
- orsakssubstantiv: *orsak, följd, anledning, skäl, resultat, förklaring*.

Betydelsen hos verben, och även substantiven, är ofta ganska abstrakt, och de täcker in betydelsefälten på ett sätt som skiljer sig från många andra språk (jfr 4.3.8). Samma verb har ofta flera betydelser: *jag kände att svetten rann på ryggen*; *jag kände att alla tyckte om mig*; *hon förklarade att det fanns två vägar* (anföringsverb); *det förklarar att svälten blev så stor* (förklarings- och orsaksverb).

Adjektiven före att-bisatser står alltså alltid i *det*-satser: *det var roligt att du kom*, *det blir viktigt att vi övar matte*, *det är vanligt att snön smälter mitt på dagen*. Den konstruktionen är vanlig också vid förklarings- och orsaksverb och händelse- och skeendeverb: *det innebär att bostäderna blir dyrare*; *det händer att jag får en idémitt i natten*.

Förklarings- och orsaksverb, liksom orsakssubstantiv, är överrepresenterade i skolspråk. Kognitiva verb som *tror* och *tycker* används mycket i argumenterande och utredande text.

I samtliga fall är *att*-bisatsen efterställd och den inledande matrissatsen har i de flesta fall subjektet i fundamentet – ett undantag är kanske händelseverb som *hände* och *skedde* (*Ibland hände det att …*; *Där skedde det att …*). Efter flera verb och adjektiv kan *att* helt enkelt strykas som bisatsinledare, men det är aldrig fel att ha med *att*.En särskild, inte ovanlig, konstruktion är att-bisats med ett fundament mellan inledare och subjekt: *han tror* ***att i morgon hinner han inte***, *det beror på* ***atti varmt vatten löser tvål fett***.

Inlärning: Det är ganska lätt att lära sig använda den enklaste formen av *att*-bisatser efter ett verb som *säger* eller *vet*. Vanligt i andraspråkssvenska är att utelämna subjektet i bisatsen (*Han tror att vinner*). Vanligt är också problem med satsadverbets placering. I förstaspråkssvenska kan som sagt satsadverbet i de flesta att-bisatser komma både före och efter det finita verbet, åtminstone i tal: *Han tror att han inte vinner/att han vinner inte*. Den speciella bisatsordföljden måste alltså läras in särskilt för skrift.

Meningsinledande *att*-bisatser kommer senare i inlärningen, liksom användningen av att-bisatser i meningar där matrissatsens första led inte är subjekt (*I går hörde jag att du blivit sjuk; På hösten 1918 beslutade Sveriges riksdag att alla vuxna svenskar skulle ha rätt att rösta*). De enklare, relativt fasta mönstren dominerar starkt i bruket av *att*-bisatser (se nedan). Det gör att man ganska långt kan lita till de mönster som beskrevs i 4.3.8 för användningen av vanliga verb+*att*-bisats-konstruktioner. Det besvärligaste med *att*-bisatser ur ett

inlärningsperspektiv är subjektstvånget och ordföljden, det vill säga satsadverbets plats.

Fundament	Typ-plats	Subjekt	Sats-adver-bial	Verb	Komplement	Övriga ad-verbial
Kognitions- och perceptionsverb						
Jag	*tycker*				***att bilarna kör för fort***	
	att	*bilarna*		*kör*		*för fort*
Då	*visste*	*de*	*inte*		***att det snart skulle bli krig***	
	att	*det*	*snart*	*skulle bli*	*krig*	
I dag	*anser*	*många*			***att vi inte ska äta så mycket kött***	
	att	*vi*	*inte*	*ska äta*	*så mycket kött*	
Han	*trodde*				***att han hade gjort något gott***	
	att	*han*		*hade gjort*	*något gott*	
Fransmän-nen	*insåg*				***att kriget inte kunde undvikas***	
	att	*kriget*	*inte*	*kunde und-vikas*		
Anföringsverb						
Då	*berätta -de*	*hon*	*inte*		***att de snart skulle flytta***	
	att	*de*	*snart*	*skulle flytta*		
Man	*kan*			*säga*	***att de förbereder sig för vinterns torka***	
	att	*de*		*förbere-der sig för*	*vinterns torka*	
Förklarings- och orsaksverb						
Nu	*har*	*det*		*inne-burit*	***att många har slutat***	
	att	*många*		*har slutat*		

Fundament	Typ-plats	Subjekt	Sats-adver-bial	Verb	Komplement	Övriga ad-verbial
Det	*beror*			*på*	***att musklerna inte får tillräckligt med syre***	
	att	*musklerna*	*inte*	*får*	*tillräckligt med syre*	
Den lägre Densiteten	*gör*				***att is flyter på vattnet***	
	att	*is*		*flyter*		*på vattnet*
Händelseverb						
Nu	*skedde*	*det*			***att marken inte längre gick att odla***	
	att	*marken*	*inte läng-re*	*gick att odla*		
Då och då	*hände*	*det*			***att beduinerna anföll andra stammar***	
	att	*beduinerna*		*anföll*	*andra stammar*	
***Det är/var/blir/blev*+adjektiv**						
Det	*är*				*dumt* ***att vi inte kan träffas***	
	att	*vi*	*inte*	*kan träffas*		
Det	*var*				*vanligt* ***att slavar skötte hushålls-arbete***	
	att	*slavar*		*skötte*	*hushållsarbete*	
Orsakssubstantiv						
Resultatet	*blev*				***att många slutade träna***	
	att	*många*		*slutade träna*		
Då	*kan*	*en orsak*		*vara*	***att tempera-turen är för låg***	
	att	*temperatur-en*		*är*	*för låg*	
Inledande *att*-bisats						

Fundament	Typ-plats	Subjekt	Sats-adver-bial	Verb	Komplement	Övriga ad-verbial
	Att	*du*		*kommer*		
Att du kommer	*är*				*mycket bra*	
	Att	*maten*	*inte*	*skulle räcka*		*till som-mar-en*
Att maten inte skulle räcka till som-maren	*blev*				*tydligt*	*i slutet av vin-tern*

7.4.4 INFINITIVFRASER MED *ATT. REKLAMEN FÅR OSS ATT KÖPA ANDRA SAKER. MAN KAN ANVÄNDA LJUDET FÖR ATT BESTÄMMA AVSTÅND.*

Infinitivfraser påminner på många sätt om att-bisatser. I många fall är de utbytbara*: vi träffades för att vi skulle spela spel/vi träffades för att spela spel*. Men infinitivfrasen skiljer sig från bisatsen genom att subjektet inte nämns; det är underförstått. En infinitivfras har ett verb i infinitiv som huvudord, med olika slag av bestämningar: *det var roligt* ***att träffa dina föräldrar***; *vi lade oss klockan åtta* ***för att kunna gå upp tidigt nästa morgon****;* ***att lära sig ett nytt språk på två år*** *är mycket arbetsamt*. Det finns olika slags infinitivfraser, men de viktigaste och vanligaste kan – förenklat – sorteras i fem grupper:

1. Efter hjälpverbsliknande verb: *Massan går* ***att väga med stor precision.***
2. Efter vissa substantiv: *Det finns ett sätt* ***att lösa problemet****; Det tar tid* ***att tänka på frågan****; Det är en dålig idé* ***att äta hela grodan.***
3. Efter vissa adjektiv (och particip): *Det är svårt* ***att förstå boken****; Det var roligt* ***att få hjälpa till i köket.***
4. Efter prepositionsuttrycken: *för att, genom att, utan att* och någon gång andra prepositioner: *Vi hade dubbla tröjor* ***för att inte frysa****. Vi kom hem snabbt* ***genom att ta bussen från stationen****.*
5. Efter en nominalfras som är indirekt objekt i matrissatsen: *Jag fick honom* ***att sluta röka****. Semmelweis lärde de andra kollegerna* ***att tvätta händerna före operationer****.* I huvudsak förekommer den här konstruktionen efter en liten grupp verb som uttrycker påverkan: *få någon att, lära någon att, hjälpa någon att, hindra någon att, påverka någon att.*

För alla typer utom grupp 4 gäller att infinitivmärket *att* inte alltid är nödvändigt.

Grupp 1 har beskrivits i kapitlet Verbfrasen (4.3.4), grupp 2 i kapitlet Substantivfrasen (3.3.12), grupp 3 i kapitlet Adjektivfrasen (5.3.3). Gemensamt för grupp 2 och 3 är att de är mycket vanliga när matrissatsen är en *det-är/det-var/det blev*-sats med expletivt *det* som subjekt. (Det går att göra om sådana meningar så att infinitivfrasen blir subjekt: *Att tänka på frågan tar tid; Att äta hela grodan är en dålig idé; Att förstå boken är svårt; Att få hjälpa till i köket var roligt*. Sådana meningar med inledande infinitivfras är mycket ovanligare – om än inte direkt sällsynta – och behandlas därför inte här.)

Här kommenteras därför i första hand typ 4 och 5. Särskilt infinitivfraser av typ 4 är mycket lika motsvarande bisatser. Skillnaden är alltså att subjektet saknas och att det finita verbet är utbytt mot infinitiven. I infinitivfraser av typ 4 är det underförstådda subjektet i infinitivfrasen identiskt med matrissatsens subjekt.

I infinitivfraser av typ 5 är det underförstådda subjektet i infinitivfrasen identiskt med objektet i matrissatsen. Typ 5 är inte riktigt så lik motsvarande bisats, men ofta kan infinitivfrasen ersättas av en *så att*-inledd bisats – fast det blir konstigt ibland. (Typ 5 påminner om den konstruktion som brukar kallas objekt med infinitiv eller nexusinfinitiv: *vi såg barnen dansa; jag hade hört henne sjunga i Globen; hon kände svetten rinna efter ryggen*. De förekommer efter verben *se*, *höra* och *känna*, och har inget *att*. De är ganska ovanliga och tillhör en skriftspråklig, formell stil; därför tas de inte upp mer här.)

Skillnaden mellan bisats och infinitivfras kan illustreras med två jämförande exempelscheman. Subjekt respektive objekt i matrissatsen är fetade.

Exempelschema för infinitivfraser typ 4

Matris-sats	**Typplats, inledare**	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komple-ment**	**Övriga adverbial**
Mening med bisats						
Vi *kom fort hem*	*genom att*	*vi*		*tog*	*bussen*	*från stationen*
Vi *tog på oss dubbla tröjor*	*för att*	*vi*	*inte*	*skulle frysa*		
Hon *hade klarat alla prov*	*utan att*	*hon*		*hade sagt*	*något*	
Mening med infinitivfras						
Matris-sats	***Typplats, inledare***	***Subjekt***	***Sats-adverbial***	***Verb***	***Komple-ment***	***Övriga adverbial***
Vi *kom fort hem*	*genom att*			*ta*	*bussen*	*från stationen*

Matris-sats	Typplats, inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
Vi *tog på oss dubbla tröjor*	*för att*	*xxxxxx* *xxxxxx*	*inte*	*Frysa*		
Hon *hade klarat alla prov*	*utan att*	*xxxxxx*		*ha sagt*	*något*	

Exempelschema för infinitivfraser typ 5

Matrissats	Inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-Ment	Övriga adverbial
Mening med bisats						
Jag fick* ***honom*	*så att*	*han*		*slutade röka*		
Semmelweis lärde ***de andra läkarna***	*så att*	*de*		*tvättade*	*händerna*	*före operationer*
Hon hjälpte ***oss***	*så att*	*vi*	*inte*	*körde*		*för långt*
Mening med infinitivfras						
Matris-sats	**Inledare**	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komple-Ment**	**Övriga advberbial**
Jag fick ***honom***	*att*	*xxxxxx*		*sluta röka*		
Semmelweis lärde ***de andra läkarna***	*att*	*xxxxxx*		*tvätta*	*händerna*	*före operationer*
Hon hjälpte ***oss***	*att*	*xxxxxx*	*inte*	*Köra*		*för långt*

Språkjämförelse: Alla språk, till exempel arabiska, har inte särskilda infinitivformer, även om det är det vanligaste. I de många språk som saknar subjektstvång kan infinitivfrasen och bisatsen bli ännu mer lika varandra. *Vi kom hem genom att tog bussen/Vi kom hem genom att ta bussen*. Liksom i svenskan styrs valet mellan bisats och infinitivfras ofta av lexikala faktorer, som givetvis skiljer sig mellan olika språk.

Språkbruket: Den vanligaste typen av infinitivfras är den som inleds med *för att* (den är cirka tio gånger vanligare än *genom att*- och *utan-att*-inledda

infinitivfraser). *För att*-infinitiver är också betydligt vanligare än *för att*-bisatser. I skolspråk och läroboksspråk används de ofta för att beskriva levande varelsers – inte bara människors – ”avsikter”: *De behöver små dammar* ***för att leva och para sig***. *Man kan använda ljudet* ***för att bestämma avstånd***. Särskilt vanlig är en konstruktion med verbet *använder*: *X använder Y för att Z*. Sådana meningar hör till beskrivande texter som också innehåller förklaringar eller beskrivningar av förlopp. *För att*-infinitiver är relativt ofta meningsinledande: *För att försvara sig använder djuren olika metoder*. (Jfr *för att*-bisatser ovan 7.4.2.3 och 7.4.2.6)

Bortsett från *för att*-infinitiver är sannolikt adjektiv+infinitiv skolspråkets vanligaste typ av infinitivfras. Den används för att värdera, och de infinitivstyrande adjektiven är i praktiken ganska få: *det är svårt att; det är viktigt att; det blir möjligt att; det är vanligt att; det blir enkelt att*. Detta är en ofta utnyttjad konstruktion i texter där beskrivning behöver kombineras med värdering. (Se 5.3.3)

Inlärning: Det är svårt att hålla isär infinitivfras och bisats, och såväl *Vi kom hem genom att tog bussen* som *Vi kom hem genom att vi ta bussen* är vanliga konstruktioner i andraspråkssvenska.

Valet mellan bisats och infinitivfras är för alla fem typerna i hög grad styrt av valet av substantiv, adjektiv, verb eller preposition i matrissatsen. Det är därför troligen bäst att aktualisera konstruktionen som en syntaktisk ram tillsammans med de aktuella orden.

Funda-ment	**Typplats: Verb el. bisats-inledare**	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komple-ment**	**Övriga adverbial**
Infinitivfras efter hjälpversliknande verb						
De	*lyckades*				***att hitta en annan lägenhet***	
Den	*går*		*precis*		***att trä över en jordglob***	
Under 1930-talet	*började*	*man*			***att bygga moderna bostäder***	
Infinitivfras efter substantiv						
Det	*var*				*inga problem* ***att skaffa biljetter***	
Augustus	*fortsatte*				*Caesars verk* ***att göra Forum Romanum***	

Funda-ment	Typplats: Verb el. bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
					till imperiets vackraste centrum	
I Japan	*finns*				*en stark tradition* ***att vända sig inåt***	
Infinitivfras efter adjektiv						
Det	*Är*				*lätt* ***att hitta till stationen***	
Det	*blir*				*dyrare* ***att köpa färdiglagad mat***	
På sommaren	*blir*	*ungarna*			*vuxna nog* ***att samla egen föda***	
Infinitivfras efter preposition + *att* (*för att, utan att, genom att*)						
De	*lyssnar*			*på*	*ekot*	***för att upptäcka bytet***
Läkarna	*vågade*		*inte*		*använda metoden*	***utan att först testa den på sex fångar***
Enligt en uträkning	*krävs*	*det*			*29 000 liter vatten*	***för att produ-cera ett kilo bomull***
Infinitivfras efter nominalfras med objektsfunktion						
Hon	*lärde*				*mig* ***att simma***	
Fjällen	*hjälper*				*kräldjuren* ***att inte torka ut***	
På 1800-talet	*fick*	*folkökning-en*			*industrin* ***att blomstra***	

7.4.5 INDIREKTA FRÅGEBISATSER. *HON UNDRADE OM HON FICK FOTOGRAFERA OSS. BESKRIV HUR DITT IDEALSAMHÄLLE SER UT.*

Indirekta frågor konstrueras i svenskan, till skillnad från många andra språk, som bisatser. Det innebär att den indirekta frågan har en annan ordföljd än den direkta. Det kan illustreras med en enkel uppställning.

Exempelschema

Direkt fråga	**Indirekt fråga**
Ja- och nej-frågor	
Kommer hon?	*Jag undrar* ***om hon kommer***
Har du bott i Uppsala?	*Jag undrar* ***om du har bott i Uppsala***
Frågeordsfrågor	
Var bor du?	*Jag undrar* ***var du bor***
Hur åker man till Norrköping?	*Jag undrar* ***hur man åker till Norrköping***
Varför stannade bussen?	*Jag undrar* ***varför bussen stannade***

Den olika ordföljden gäller som synes både ja- och nej-frågor och frågeordsfrågor. I indirekta ja- och-nej-frågor är *om* bisatsinledare. I indirekta frågeordsfrågor är frågeordet (*var, hur, vad, varför, vem, när*) bisatsinledare, men om det efterfrågade ledet är subjekt måste ett *som* följa efter frågeordet (*Jag undrar* ***vem som bor där***). Indirekta frågor följer efter en ganska liten grupp verb som *fråga*, *undra*, *fundera på* m.m.

Indirekta frågebisatser är svåra att skilja från en grupp relativbisatser som ser likadan ut: *Vi gjorde en lista på* ***vad vi skulle ha med oss*** (jfr *Vi undrade* ***vad vi skulle ha med oss***). Kriteriet på att det är en relativbisats är att frågeordet, *vad*, enkelt kan ersättas med *det som*. Det är många gånger svårt att göra distinktionen, och ur inlärningssynpunkt behövs det inte heller. Men det innebär att man relativt ofta stöter på vad som ser ut som en indirekt frågebisats utan att det går att spåra en underliggande direkt fråga (till exempel med *vad som ser ut som* i denna mening!).

I första hand används indirekta frågebisatser dels efter frågeverb som *fråga*, *undra*, *undersöka*, men också efter verb för mentala processer som *veta*, *se*, *fundera på* liksom kommunikations- och förklaringsverb som *förklara*, *diskutera*, *beskriva*. Indirekta frågebisatser kan också stå efter adjektivuttryck som *det är oklart*, *det är osäkert* eller substantiv som *diskussion (om)*, *åsikt (om)*. Det är vanligare med frågeordsfrågor än med ja-och-nej-frågor som indirekta frågebisatser.

Matris-sats	Typplats-verb el. bisats-inledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial
	Indirekta frågor: ja- och nej-frågor					
Vi vet inte	*Om*	*hon*		*kommer*		*i morgon*
Han frågar alltid	*Om*	*det*		*är*	*varmt*	*i köket*
Vi undrar verkligen	*Om*	*du*	*aldrig*	*har träffat*	*henne*	
Artikeln disku-terar	*Om*	*Sverige*		*kan klara*	*klimat-krisen*	
Det är oklart	*Om*	*alla i skolan*		*får gå hem*		*klockan 12*
	Indirekta frågor: frågeordsfrågor					
Vi skulle vilja veta	*Vem*	*som*	*inte*	*vill spela*	*brädspel*	*i kväll*
Jag undrar	*Vem*	*du*		*träffade*		*på festen*
De frågade	*Vad*	*som*		*fanns*		*i väskan*
Jag fun-derar på	*Vad*	*du*		*ska äta*		
Vi disku-terade	*vad för bok*	*vi*		*ska läsa*		
Vi prata-de om	*vilken bok*	*vi*		*ska läsa*		
Vi frågade honom	*Var*	*simhallen*		*låg*		
Det är oklart	*Vart*	*tåget*		*går*		
Jag undrar	*När*	*du*		*har städat*		*färdigt*
Redogör för	*Hur*	*Göteborg*		*har förändrat sig*		*under 1900-talet*
Frågan är	*varför*	*barnen*	*inte*	*kunde tvätta*	*kläderna*	

Språkjämförelse: Det är ovanligt att direkta och indirekta frågor såsom i svenskan har olika form. Ännu ovanligare är att det måste finnas ett *som* (eller annan partikel) på subjektsplatsen i indirekta frågor när det efterfrågade ledet är subjekt. Det förekommer bara i svenska, danska och norska.

Språkbruket: I talspråk, och numera också relativt informellt skriftspråk, har det blivit allt vanligare att den indirekta frågebisatsen har samma ordföljd som en direkt fråga. Det gäller i första hand anföringsmeningar: *Jag frågade henne var bor du? Man kan undra hur ska regeringen få stöd för sitt förslag i riksdagen?* Ofta har sådana meningar frågetecken i skrift, och man kan se dem som ett slags blandning mellan direkt och indirekt fråga. Ur begriplighetssynpunkt fungerar de väl, men de räknas inte (inte ännu, åtminstone!) som korrekt standardspråk i skrift.

Indirekta frågebisatser kan vara vanliga i olika slags texter. I enkla berättelser förekommer de som indirekt anföring: *Vi frågade om vi fick stanna över natten; Hon undrade hur de skulle komma ut från fängelset*. I argumenterande och utredande texter finns de inte sällan i början eller slutet av ett stycke; de har ibland övertalande funktion och kan vara sammanfattande med ett slags textbindande uppgift. Ett stycke kan till exempel börja med en mening som: *Vi måste veta hur och var vi kan föra fram våra åsikter; Kristna tänkare funderade över vilka regler som skulle gälla i krig; Gamla berättelser visar hur krigen kunde gå till; Det behövs idéer om vad som är bra i ett samhälle*. Därefter fortsätter stycket att handla om olika sätt att föra fram åsikter, om kristna tänkares olika idéer om krigsrätt, om några berättelser om krig etc.

En särskild skolspråksanvändning är den i läroböckernas uppgiftsformuleringar med imperativ+indirekt frågebisats: *Beskriv hur ditt idealsamhälle ser ut; Diskutera om det är rätt att dela ut pengar till arbetslösa; Förklara varför ozon är livsviktig för livet på jorden; Ge exempel på hur man kan hindra vatten från att frysa vid 0 grader C*. I läroböckerna står de oftast utan utropstecken.

Inlärning: Enligt en del studier kan man förvänta sig följande utvecklingsgång:

1. Ordföljden är rak (dvs. frågeord+S+V) i både direkt och indirekt frågeordsfråga*: När du kommer? Jag undrar när du kommer*.
2. Därefter börjar ordföljden bli omvänd i direkt frågeordsfråga men är kanske fortfarande rak i indirekt frågeordsfråga: *När kommer du? Jag undrar när du kommer*.
3. Därefter kan den omvända ordföljden övergeneraliseras och andraspråkstalaren använder den både i direkta och indirekta frågeordsfrågor: *När kommer du? Jag undrar när kommer du?*
4. Slutligen kan en talare använda huvudsats- och bisatsmönstret för direkt respektive indirekt frågeordsfråga på samma sätt som en förstaspråkstalare: *När kommer du? Jag undrar när du kommer*. Den speciella användningen av *som* när det efterfrågade ledet är subjekt kan komma mycket sent i andraspråkstalares svenska. Den är komplicerad,

särskilt som *som* är möjligt men inte nödvändigt i en del andra indirekta frågebisatser (*vi undrar* ***vilken bok [som] vi ska läsa***; *han vet inte* ***var [som] simhallen ligger***).

För en lärare – eller annan lyssnare/läsare – kan det naturligtvis vara svårt att avgöra om talaren/skribenten befinner sig på steg 2 eller 4.

Nedan följer ytterligare exempel, främst från läroboksspråk.

Funda-ment	**Typplats: Verb el. bisats-ledare**	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komple-ment**	**Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)**
Satser med indirekta ja- och-nej-frågebisatser						
Jag	*undrade*				***om mannen var riktigt klok***	
	Om	*mannen*		*var*	*riktigt klok*	
Hennes vänner	*undrade*				***om hon inte var rädd***	
	Om	*hon*	*inte*	*var*	*rädd*	
Sedan	*frågade*	*de*			***om jag ville spela fotboll***	
	Om	*jag*		*ville spela*	*fotboll*	
Det	*har*		*länge*	*varit*	*oklart* ***om någon skadade sig***	
	Om	*någon*		*skadade sig*		
Det	*är*		*inte*		*helt säkert* ***om förslag-et gäller både grund- och gymna-sieskola***	

Funda-ment	Typplats: Verb el. bisats-ledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
	om	*förslaget*		*gäller*	*både grund- och gymnasie skola*	
Grekiska filosofer	*funde-rade*			*På*	***om det var rätt att föra krig***	
	om	*det*		*var*	*rätt att föra krig*	
Satser med indirekta frågeordsbisatser						
Vi	*försöker*			*se*	***hur vi ska hitta nya vägar***	
	hur	*vi*		*ska hitta*	***nya vägar***	
Därför	*måste*	*man*		*veta*	***hur det hela började***	
	hur	*det hela*		*började*		
Individen	*förväntas*			*fundera över*	***varför man gör som man gör***	
	varför	*man*		*gör*		*som man gör*
Annars	*vet*	*politi-kerna*	*inte*		***vilka beslut de ska fatta***	
	vilka beslut	*de*		*ska fatta*		
Det	*beror*			*på*	***vad undervis ningen handlar om***	
	vad	*undervis-ningen*		*handlar om*		

Funda-ment	Typplats: Verb el. bisats-ledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Man	*kan*		*inte alltid*	*veta*	***var ett ämne hör hemma***	
	var	*ett ämne*		*hör hemma*		
Imperativsatser med indirekta frågeordsbisatser						
—	*Diskutera*				***vad som behöver göras***	
	vad som			*behöver göras*		
—	*Förklara*				***varför en sjö inte fryser nedifrån botten***	
	varför	*en sjö*	*inte*	*fryser*	*nedifrån botten*	
—	*Beskriv*				***hur ditt ideal-samhäl-le ser ut***	
	hur	*ditt ideal-samhälle*		*ser ut*		
—	*Ta*				*reda på* ***vilka grund-ämnen som finns i minera-lerna***	
	vilka grundämnen som			*finns*		*i minera-lerna*

Funda-ment	Typplats: Verb el. bisats-ledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komple-ment	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
—	*Ge*				*exempel på* ***vad källorna kan berätta om jägar-sten-åldern***	
	vad	*Källorna*		*kan berätta om*	*jägar-sten-åldern*	

7.4.6 RELATIVA BISATSER (SOM-BISATSER). *HAN HAR EN BROR SOM ÄR 18 ÅR. DEN SÖNDERDELAS TILL EN GAS SOM HETER KVÄVEOXID*.

Relativa bisatser ger en närmare beskrivning av ett substantiv. De inleds för det mesta med *som*. En relativsats kommer efter det substantiv det beskriver.

En relativsats kan förstås som en kombination av två huvudsatser:

Hon har en bror+ Hennes bror är 18 år > Hon har en bror som är 18 år.

Den sönderdelas till gas + Gasen heter kväveoxid > Den sönderdelas till en gas som heter kväveoxid.

Substantivet som beskrivningen är knuten till, korrelatet, upprepas alltså inte i relativbisatsen. Det relativiserade ledet är i de flesta fall subjekt i bisatsen, men utelämnat. Men det relativiserade ledet kan ha andra satsdelsfunktioner. På det sättet kan man tala om olika slags relativa bisatser – se nedan. En grupp för sig (som ibland inte räknas till relativbisatserna) är de bisatser där det relativiserade ledet är platsadverbial, *Hon hade en låda* ***där hon lade sina smycken***. Där upprepas ledet med någon av bisatsinledarna *där* eller *dit*. En annan särskild grupp är också de relativbisatser som syftar på hela matrissatsen och inleds med *vilket* eller *något som; Hon hade två olika jobb,* ***något som blir allt vanligare***. Man kan alltså tala om åtminstone åtta olika slag av relativa bisatser, där typ nummer 1 är den i särklass vanligaste. I exemplen har en särskild lucka lämnats för det utelämnade relativiserade ledet (korrelatet).

Det relativiserade ledet är

1. Subjekt: *Hon har en bror* ***som _ är 18 år***
2. Direkt objekt: *Hon har en bror* ***som hon träffade _ i helgen***
3. Indirekt objekt*: Hon har en bror* ***som hon gav _ pengarna***
4. Prepositionsobjekt: *Hon har en bror* ***som hon ofta tänker på _.***
5. Genitivattribut: *Hon har en bror* ***vars _ pengar hon har lånat***.
6. Komparativ (jämförande): *Hon har en bror* ***som hon är två år yngre än _***
7. Platsadverbial: *Hon har en bror i Malmö,* ***där han har ett bra jobb***. *Hon har en bror i Malmö,* ***dit han flyttade förra året.***
8. Hela matrissatsen: *Hennes bror flyttade till Malmö* ***vilket/något som gjorde henne arg***

Relativa som-bisatser är lika ofta placerade mitt i en mening som i slutet: *Hennes bror* ***som bodde i Malmö*** *hjälpte henne; En lösning* ***som inte kan lösa mer*** *kallas mättad lösning*.

Språkjämförelse: De flesta språk har relativbisatser men på olika sätt. I vissa språk kan det relativiserade ledet bara vara subjekt. Oftast kommer relativsatsen efter korrelatet, men i exempelvis turkiska och kinesiska är relativsatsen framförställd. Det vanliga är också en särskild relativinledare jämförbar med *som*, men det förekommer att inledare saknas. (Det förekommer också i svenskan när det relativiserade ledet är objekt: *Hon har en bror* ***hon träffade i helgen***.) I många språk upprepas korrelatet som ett pronomen i relativbisatsen, en så kallad pronominell kopia: *Hon har en bror* ***som hon träffade <u>honom</u> i helgen.***

Arabiska: Relativsatsen är efterställd, har inledare och pronominell kopia.

Dari, persiska: Relativsatsen är efterställd, har inledare och pronominell kopia.

Kurdiska: Relativsatsen är efterställd, har inledare och pronominell kopia.

Ryska: Relativsatsen är som regel efterställd. Inledaren kongruerar med huvudordets genus och numerus, och kasus böjs efter sin funktion i relativsatsen.

Somaliska: Relativsatsen är efterställd. Nödvändiga relativsatser har ingen inledare, medan icke-nödvändiga inleds med *oo*. Alla typer av led kan relativiseras.

Spanska: Relativsatsen är efterställd, har särskild inledare och ingen pronominell kopia.

Turkiska: Relativsatsen är framförställd, har ingen inledare och ingen pronominell kopia.

Språkbruket: Typ 1 är alltså i särklass vanligast, följd av typ 2. (En sva-lärare kan nog fråga sig hur meningsfullt det är att aktivt arbeta med de andra typerna.) *Som*-bisatser är vanliga i egentligen alla slag av både tal- och skriftspråk. I mycket enkla beskrivningar är *som*-bisatser av typ 1 ett utmärkt redskap för att få mer sagt med bättre flyt i texten. Man behöver inte skriva *I Syrien finns det två sjöar. De heter Lake Assad och al Jaboul Lake* utan kan skriva *I Syrien finns det två sjöar som*

heter Lake Assad och al Jaboul Lake. Den text som helt saknar *som*-bisatser blir lätt uppräknande och osammanhängande.

I utredande texter är ett vanligt mönster för generella påståenden sådana meningar som börjar *Den som…, De som…, Alla som…* etc. *De* ***som är unga och arbetar*** *får allt fler att försörja*; *Allt* ***som är byggt av atomer*** *finns kvar; För den* ***som flyttar utomlands*** *blir ofta gamla traditioner särskilt viktiga*. Mönstret är vanligt i läroböcker. I berättande text kan samma mönster användas i utpekande syfte: *En som vågade ta chansen var Manuel*.

Inlärning: Forskning har visat att det finns en slags inlärningsordning för relativsatser. Först lär man sig att använda relativsatser av typ 1, och sedan av typ 2. Relativbisatser av typ 3 och 4 verkar ungefär lika svåra, medan typ 5 och 6 – som ju också är mycket ovanliga – kommer sist. Typ 7 och 8 står lite för sig och är svåra att placera i inlärningsordningen. Mycket vanligt är att inlärare i en viss fas producerar relativbisatser med pronominell kopia. Det brukar dock inte ske så mycket vid typ 1.

Funda-ment	**Typplats Verb el bisatsin-ledare**	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komplement**	**Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)**
Det relativiserade ledet är subjekt i som-bisatsen						
Jag	*känner*		*inte*		*eleverna* ***som går i den andra klassen***	
	som			*går*		*i den andra klassen*
En dag ***som inte var bra***	*var*				*nyårsdagen*	
	som		*inte*	*var*	*bra*	
Ofta	*har*	*de*			*föräldrar* ***som kommer från andra delar av världen***	
	som			*kommer*		*från andra delar av världen*
Atomer ***som sitter ihop***	*bildar*				*molekyler*	
	som			*sitter ihop*		

Funda-ment	Typplats Verb el bisatsin-ledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
Pengar	*fanns*				*hos rika köpmän* ***som ville investera***	
	som			*Ville investera*		
Det relativiserade ledet är objekt i som-bisatsen						
Det	*fanns*				*några ord* ***som jag inte förstod***	
	som	*jag*	*inte*	*Förstod*		
Maten ***som vi behövde***	*köpte*	*vi*				*på morgonen*
	som	*vi*		*behövde*		
Då	*har*	*polisen*			*en lång lista på brott* ***som pojkarna har begått***	
	som	*pojkarna*		*Har begått*		
I sina lager	*hade*	*de*			*varor* ***som de inte kunde sälja***	
	som	*de*	*inte*	*Kunde sälja*		
Luften ***som vi andas***	*är*				*ett exempel på en lösning av gaser*	
	som	*vi*		*Andas*		
Hela matrissatsen är relativiserat led						
Vi	*övade*					*flera timmar varje dag,* ***vilket till sist blev för jobbigt***
	vilket		*till sist*	*Blev*	*för jobbigt*	
Rika köpmän	*satsade*				*pengar*	*i textilindustrin,* ***vilket skapade många nya arbetstillfällen***
	vilket			*skapade*	*många nya arbetstillfälle n*	
Sverige	*förlorade*				*matchen,*	***något som ingen hade väntat sig***

Funda-ment	Typplats Verb el bisatsin-ledare	Subjekt	Sats-adverbial	Verb	Komplement	Övriga adverbial (tid, plats, sätt, villkor, orsak, mm)
	något som	*ingen*		*hade väntat sig*		

7.4.7 UTBRYTNING OCH RELATIVA SOM-BISATSER. *DET VAR SJÖFART OCH HANDEL SOM GJORDE KRETA RIKT*

En särskild kategori av relativa som-bisatser är de som förekommer vid så kallad utbrytning eller emfatisk omskrivning. Med hjälp av en *Det är/var*-konstruktion lyfter man fram ett led, medan resten av satsen följer i en *som*-bisats, *Det var Johan som började*. Det som står i *som*-bisatsen antas vara känd information (i exemplet ovan vet vi att någon började), medan det led som bryts ut och lyfts fram till *det är/det var*-satsen är det nya. Utbrytningsmeningar kan också börja med *Det blir/blev*.

- **Utbrutet subjekt**: *Sjöfart och handel gjorde Kreta rikt > Det var sjöfart och handel som gjorde Kreta rikt.*
- **Utbrutet direkt objekt**: *Han berömde mig > Det var mig som han berömde.*
- **Utbrutet prepositionsobjekt**: *Vi har väntat på ett besked länge > Det är ett besked som vi har väntat på länge.*
- **Utbrutet adverbial**: *De första handelsplatserna växte fram i städerna > Det var i städerna som de första handelsplatserna växte fram.*

Språkjämförelse: De flesta språk har någon form av konstruktion för att fokusera ett led och lyfta fram det till satsens början. Men det är sällan den ser ut som utbrytningen.

Språkbruket: Utbrytning är relativt vardagsspråkligt och vanligare i talspråksnära texter. I berättande texter används det inte sällan för att lyfta fram en förklaring eller en dramatisk poäng: *Då blev jag förskräckt.* ***Det var en sak som jag hade glömt****; Plötsligt hörde vi ett konstigt ljud.* ***Det var någon som skrek****.* I läroboksspråk brukar konstruktionen användas för att ge fokus åt ett begrepp eller en företeelse som är viktig att komma ihåg i sammanhanget: *Det är generna som styr cellens egenskaper*. Vanligt i läroböcker är också att utbrytningssatsen innehåller ett förklaringsverb följt av att-bisats: *Det är syret som* ***gör*** *att ämnet reagerar*; *Det var svälten som* ***ledde till*** *att upproret tog fart*.

Inlärning: I ett inlärningsperspektiv är det syntaktiska mönstret knappast *Det är X+relativsats*, utan *Det är X som+verbfras* eller, om det utbrutna ledet är objekt, *Det är X som+subjekt+verbfras*.

Exempelschema utbrytning

Ram						
Det utbrutna	**Som-bisatsen**					
	Inledare	**Subjekt**	**Sats-adverbial**	**Verb**	**Komplement**	**Övriga adverbial**
Det blev Reza	*som*	←		*fick börja*		
Det var jag	*som*	←	*inte*	*förstod*		
Det var henne	*som*	*han*		*såg på*	←	*hela kvällen*
Det är järnet	*som*	←		*binder*	*syret*	
Ofta är det torka eller kyla	*som*	←		*leder till*	*brist på föda*	
Det är den rika delen av världens befolkning	*som*	←		*bidrar till*	*den här utvecklingen*	
Det är inte alltid	*som*	*organis-mer*		*tävlar med*	*varandra*	←

8 ORDFÖRRÅD

8.1 Allmänt om ordförrådet

I det här avsnittet beskrivs ungefär 2 000 svenska ord, grupperade enligt formella kriterier, det vill säga bildningssätt och ordklass. Avsikten är att en lärare som vid något tillfälle vill lägga in ett moment med fokus på form snabbt ska kunna hitta många jämförelseexempel och paralleller, med en del grundläggande upplysningar om form, betydelse och användningsområden. Men det bör betonas att de många ordlistorna i detta avsnitt inte lämpar sig för sammanhangslös ordinlärning. För resonemang om ordinlärning, se Intensivsvenskas dokument Ordförrådets betydelse.

Ordförrådet kan delas in på många olika sätt. En grundläggande indelning är den mellan *innehållsord* och *formord*. Innehållsorden är hur många som helst, och har – som beteckningen anger – ett specifikt innehåll; deras uppgift är att referera till omvärlden. Några innehållsord är mycket vanliga (*äta*, *hus*, *stor*) andra mycket ovanliga (*koagulera*, *kretslopp*, *konvex*). Formorden, som ibland kallas grammatiska funktionsord, är få till antalet och i princip mycket vanliga (*det*, *utan*, *vad*). Deras uppgift kan sägas vara att uttrycka relationerna mellan innehållsorden på olika nivåer. Utan formord går det inte att sätta ihop längre sammanhängande satser och texter. I en ordklassindelning motsvaras innehållsord och formord i stort sett av *öppna* och *slutna* ordklasser. De öppna ordklasserna tillförs nya ord hela tiden genom sammansättning och avledning: *twitterkonto, faila, nördig*. De slutna ordklasserna rymmer ett begränsat antal ord och får bara i undantagsfall ett tillskott.

Språkjämförelse: Svenskan, liksom de flesta andra europeiska språk, kännetecknas av att den har fyra öppna ordklasser: substantiv, verb, adjektiv och adverb. Den mest öppna ordklassen är substantiven, det vill säga den ordklass där det är mest påfallande att ordförrådet är obegränsat och där nya ord skapas hela tiden (i svenskan oftast genom sammansättningar). Utanför Europa finns många språk som mer eller mindre saknar adjektiv och adverb. Substantiv och verb verkar finnas i alla språk.

Inlärning och användning: Gränsen mellan formord och innehållsord är naturligtvis oklar. Men inlärningsvillkoren är olika. Att lära sig formord ligger närmare inlärning av grammatiska strukturer; det handlar om grundläggande språkliga resurser för att uttrycka tid, läge, orsak, villkor, subjektsroll, fråga m.m. Att lära sig innehållsord är att lära sig begrepp som ofta har stort associativt innehåll och är mer eller mindre knutna till speciella ämnesområden.

Lindberg (2006) gör en indelning av ordförrådet som utgår från de krav som ställs på en andraspråksinlärare när skolundervisningen helt sker på andraspråket (eller

främmande språk). Den viktigaste skillnaden är den mellan vardagsspråkets ord och skolspråkets (se vidare Lim Falk m.fl. 2020. Ordförråd och skolspråk). Skolspråksorden kan sedan delas in i tre grupper

Vardagsspråkliga ord

1. Allmänspråkliga, frekventa ord (*och, att, det, komma, människa, stor, läsa, mycket, förklara, väska, fot, vatten, frisk, arg* etc.)

Skolspråksord

2. Icke ämnesanknutna ord ur allmänspråket, ofta abstrakta och ”skriftspråksaktiga” (*utbredning, resurser, bilda, framträdande, avtar, påverka, motsvara, föremål, varav, dock, däremot, samt* etc.)

3. Ord ur allmänspråket som är snedfördelade ord med anknytning till ett visst ämne (*kalkyl, blandning, företag, kyrkan, karta, äng* etc.)

4. Fackspråksord eller facktermer med specifik teknisk betydelse, ofta unika för ett ämne (*produktionsfaktorer, reformationen, barrskogsbältet, decimalform, fotosyntes, kopplingsschema, elektrolyt, kromosomer* etc.)

Också här är gränsen naturligtvis flytande. Ska man se ordet *tal* i betydelsen ’matematisk uppgift’ (”lösa ett tal”) som en ren fackterm eller som ett ord i allmänspråket som är överrepresenterat i matematiksammanhang? Och hör *betyda*, särskilt när det anger orsak (*avtalet betydde att USA fick stora handelsfördelar*), till grupp 1 eller 2? Formorden återfinns som synes främst i den första gruppen, men också i den andra, medan innehållsord finns i alla fyra grupperna.

I ett didaktiskt perspektiv är särskilt orden i grupp 2 och 3 besvärliga. Det är lätt för en lärare att inse att alla måste lära sig de högfrekventa orden i grupp 1 och att uppmärksamma när eleverna inte hunnit dit. Likaså är det lätt att inse att facktermerna i grupp 4 är svåra och måste förklaras noga. Däremot är det inte alltid lika enkelt att tänka på att den som verkar har ett ganska välutvecklat vardagsordförråd (grupp 1) kanske inte alls har mött ord som *redogöra*, *utveckling*, *invecklad* (grupp 2). Och än mer förrädiska kan ord i den tredje gruppen vara. För den som har svenska som modersmål känns ord som *blåklocka*, *geting*, *kran, locka, avrätta* och *fästnin*g gärna som välbekanta, vanliga ord. För andraspråksinläraren kan de vara mycket speciella och ovanliga.

I det här avsnittet har alltså orden inte ordnats utifrån användningsområden, utan efter form. Men genomgående kommenteras om olika ordgrupper främst återfinns i vardagsspråk eller skolspråk. Ibland exemplifieras också vad som kännetecknar ordvalet inom ett särskilt ämne. Eftersom gränsdragningen kan vara svår mellan ämnesanknutet och allmänspråkligt skolordförråd, iakttas främst skillnaden mellan å ena sidan vardagsspråkets ordförråd och å andra sidan skolspråkets

ordförråd som helhet. Tyngdpunkten ligger på skolspråket, särskilt det ordförråd som är gemensamt för många ämnen.

Avsnittet rymmer omkring 2 000 ordexempel. Det kan verka mycket, men en elev som ska klara grundskolan behöver så småningom ett ordförråd på 10–15 000 ord. Flertalet ord som dyker upp i undervisningen står alltså *inte* med här.

8.2 Ordbildning, ordformer och ordklasser

Ett ord består av ett eller flera morfem (betydelsebärande ordled): *ljud, sväng, ljud-sväng-ning-ar-na, kol-väte-för-en-ing*. I princip finns det tre slags morfem:

Rotmorfem, som i de flesta fall också är självständiga ord: *ljud, trygg, skriv, hast, lätt*.

Avledningsmorfem, som läggs till rotmorfemet så att ett nytt ord bildas, inte sällan med annan ordklasstillhörighet: *ljud-**lig**, **be**-trygg-**a**, hast-**ig**, hast-**ig-het**, skriv-**ning**, **be**-skriv-**a**, lätt-**het**, lätt-**nad**, lätt-**sam***. De flesta avledningsmorfemen i svenskan läggs till i slutet av ordet som ändelser (suffix). Men det finns också avledningsmorfem i ordets början, s.k. prefix: *skjuta–beskjuta, tvivla–förtvivla, trevlig–otrevlig*. Som synes innebär prefixavledning inte ordklassbyte.

Böjningsmorfem som ger olika böjningsformer av samma ord: *ljud-**et**, ljud-**en**, ljud-**et-s**, trygg-**are**, betrygga-**de**, hastighet-**en**, skriv-**it**, lätt-**ast-e***. I svenska kommer böjningsmorfemen i slutet av ordet, som ändelser.

Ett morfem är inte det samma som en stavelse. Många morfem, särskilt sådana som tillhör ett internationellt ordförråd, kan bestå av två eller flera stavelser: *klimat, miljö, volym, safari*.

En uppdelning i morfem ger ofta ledtrådar till betydelsen: *in-led-ning*; *inter-nation-ell*. Många gånger är dock inte morfemuppdelning så vägledande. Det kanske kan vara till hjälp för förståelsen att dela upp i *pro-amerikansk* och *pro-aktiv*, men motsvarande indelning i *pro-cent*, *pro-jekt* och *pro-cedur* blir man inte klokare av (även om det historiskt sett är samma *pro-* i alla fem orden). Ibland kan en sådan uppdelning till och med vara betydelsemässigt förvirrande: *upp-gift*, *av-sked*. Det finns också ett stort mått av oförutsägbarhet i ordbildningssystemet. Varför heter det *försäljning* men inte *förköpning*? Varför betyder *-ning* så olika saker i *anledning*, *ställning* och *utskällning*? Ur inlärningssynpunkt måste man därför vara försiktig med att se morfemanalys som en enkel genväg till ordkunskap.

8.3 Substantiv

Substantiven är som sagt de mest innehållstunga orden. En del mycket vanliga substantiv fungerar dock nästan som formord, t.ex. *del* (*en del blommor*), *sätt* (*ett annat sätt*) m.m. Många sådana substantiv ingår i fasta uttryck som lärs in lexikalt: *under tiden*, *ett viktigt steg, få tag på, i stället, i form av* etc. Många substantiv har dels en vardagsspråksbetydelse och vardagsspråksanvändning, dels en fackspråksbetydelse: *kraft, grad, reaktion, marknad.*

Substantiv är också den böjningsrikaste ordklassen. För det första är alla substantiv antingen n-ord eller t-ord (*en stol, ett bord, en siffra, ett tal, en undersökning, ett resultat*). N-ord är mycket vanligare; omkring 75 procent av alla substantiv är n-ord. Ord som betecknar levande varelser, särskilt människor, är nästan alltid n-ord. Även ord som betecknar konkreta föremål är oftare n-ord. Ord som är så kallade ämnesnamn (*smör, guld, vatten*), betecknar kollektiv (*lag, gäng, företag*) eller abstrakta företeelser (*liv, försök, misstag*) är lite oftare t-ord. Det är dock bara tendenser. För det andra har substantiven sju olika pluraländelser: *-or, -ar, -er, -r, -n, -s* eller ingen ändelse alls (se 3.2.4)

8.3.1 ROTSUBSTANTIV

Rotsubstantiv är termen för substantiv som består av ett enda morfem.

Vardagsord: Många av våra vanligaste vardagsord är enkla rotsubstantiv: *år, dag, ben, fot, stad, väg, pojke, barn, vatten, sol, sätt, tröja, kött, land, stad, dörr, säng* och så vidare.

Skolspråksord: I skolspråket finns också vanliga rotsubstantiv, men ofta i en något annan betydelse än i vardagsspråket. I vardagsspråket är en *bild* ett fotografi, en teckning eller något vi ser på en bildskärm. I skolspråket har *bild* gärna en överförd betydelse, 'beskrivning'. Ofta återfinns dessa rotsubstantiv i fasta fraser i skolspråk. Några vanliga exempel är *bild (ge en bild av), brist, fall (i det fallet, ett annat fall), form (i form av), grund (på grund av, till grund för), gräns, hot, kraft, källa, kön, led (ett led i), medel, mån (i den mån), mått, mängd, mönster, part, ram, skäl, syfte, tal, typ, verk, vikt (av vikt), ålder.*

Exemplen ovan tillhör ett svenskt ordförråd, men det finns också många ord av liknande slag som hämtats ur ett internationellt ordförråd. De kan ibland vara lättare att känna igen för den som kan mycket lite svenska men till exempel engelska, franska eller spanska: *art, bransch, effekt, element, faktum, fas, fenomen, figur, grad, kontroll, linje, makt, metod, modell, nivå, norm, period, press, princip, projekt, resurs, roll, rubrik, status, punkt, tema, term.*

Till de rena facktermerna hör rotsubstantiv som *atom, bas, gnejs, här* ('armé'), *jon, koloni, magma, pellets, rift, prärie, spor, stäpp, tsunami, tull, watt, ven.*

8.3.2 AVLEDDA SUBSTANTIV

Substantiv är den ordklass som innehåller flest flermorfemiga ord, det vill säga där avledningar av olika slag är vanligast och där ordbildningsmönstren är som mest varierade. Med hjälp av olika suffix bildas substantiv utifrån verb (*löpning*), adjektiv (*frihet*) och andra substantiv (*barndom*).

Nedan följer en tabell med en översikt över några av de vanligaste avledda substantiven. Därefter kommenteras var och en av ordbildningstyperna tillsammans med några exempel. Det bör betonas att det finns fler typer av avledda substantiv än vad som nämns i tabellen.

SUFFIX	**BETYDELSE**	**EXEMPEL**
Avledningar från verb	**verksamhet (nominaliseringar)**	
-ing, -ning	a) verksamhet, skeende b) ting, företeelse c) andra betydelser	*a) forskning, granskning, utveckling* *b) beskrivning, förklaring, koppling, ställning* *c) anledning, omfattning*
-ande, -ende	a) skeende b) resultatet av ett skeende	*a) inflytande, återseende* *b) sammanträffande, bevarande, meddelande, leende*
-else	a) resultat av verksamhet el skeende b) andra betydelser	*a) bakelse, berättelse, iakttagelse, upplevelse* *b) betydelse, ändelse*
-tion, -sion	a) verksamhet b) resultat av verksamhet c) andra betydelser	*a) invasion, operation* *b) definition, explosion* *c) station, vision*
Avledningar från verb	**aktör, utförare, igångsättare**	
-are	a) utförare b) redskap c) andra betydelser	*a) forskare, tecknare, tillverkare* *b) räknare, öppnare* *c) hamburgare, hammare*
-ist	a) grupptillhörighet b) yrkesbeteckning	*a) buddist, centerpartist* *b) journalist, maskinist*
-ör, -tör	utförare (och yrkesbeteckning)	*chaufför, leverantör*
Avledningar från adjektiv		
-het	a) egenskap, tillstånd b) andra betydelser	*a) likhet, uppmärksamhet* *b) allmänhet, myndighet*
-itet	a) egenskap b) andra betydelser	*a) kvalitet, popularitet* *b) elektricitet, universitet*
Avledningar från substantiv, verb eller adjektiv		
-skap		*egenskap, gemenskap, kunskap*
-dom	a) tillstånd b) andra betydelser	*a) barndom, sjukdom,* *b) fördom, spådom, visdom*

Tabellen ger en överblick. Här följer ytterligare exempel och en del upplysningar om varje avledningstyp för sig. Nästan alla exempel hör till ordgrupper som är vanligare i skolspråket än i enkelt vardagsspråk.

8.3.2.1 **Bedömning, granskning, sammanfattning – substantiv på -ing och -ning**

Verbalssubstantiv på *-(n)ing* är n-ord med *-ar* som pluraländelse. Till en verbrot har man lagt *-(l)*ing: *handl(a)>handling, rikt(a)>riktning*. Det avledda verbet är ofta ett partikelverb eller en sammansättning: *dela in>indelning, skriva om>omskrivning, storstäda>storstädning, överraska>överraskning*. Som regel slutar dessa substantiv på *-ning*, men efter vissa konsonantkombinationer blir det uttalsmässigt svårt, och ändelsen blir *-ing*: *segling*, *klättring*. I engelska lånord blir det ofta *-ing*, men variation är vanligt, till exempel både *jogging* (särskilt i sammansättningar) och *joggning*, *dejting* och *dejtning*. Verbalsubstantiv på *-(n)ing* (och också på *-ande/ende*) är ofta en metod att komprimera informationen. ”Efter att vi hade värmt upp oss kände vi oss laddade>Efter uppvärmningen kände vi oss laddade.”; ”När industriledarna lade ned varven försvagades den svenska ekonomin>Varvsnedläggningarna försvagade den svenska ekonomin.” Nominaliseringar av detta slag är därför typiskt för skol- och läroboksspråk. Många *-ning*-substantiv som också är sammansättningar tillhör typiskt ämnesspråk: *folkomröstning*, *livsmedelsförsörjning*. Vissa *-(n)ing*-ord har en särskild betydelse i ämnesspråk, särskilt i NO-ämnen, till exempel kemins *bindning, blandning,* (kemiska) *föreningar, lösning*.

anledning, avgränsning, bedömning, beskrivning, beteckning, formulering, forskning, frågeställning, föreställning, förklaring, förutsättning, förväntning, förändring, granskning, handling, hänvisning, indelning, inledning, inriktning, inställning, koppling, lösning, mening, minskning motsättning, omfattning, omgivning, riktning, sammanfattning, skrivning, ställning, tolkning, uppdelning, utmaning, utveckling, ökning, översättning

8.3.2.2 **Firande, uttalande, övertagande – substantiv på -ande, -ende**

Verbalsubstantiv på *-ande*, *-ende* är t-ord med *-n* som pluraländelse. Det är vanligare att orden slutar på *-ande* än på *-ende*. Många går tillbaka på sammansättningar mellan adverb och verb (*ta över>överta>över-tag-ande*).

avskaffande, betänkande, bevarande, firande, förhållande, förstatligande, förtydligande, inflytande, meddelande, ogillande, omhändertagande, sammanträffande, tillrättaläggande, uppträdande, utnyttjande, uttalande, öppethållande, övertagande

Det är lätt att blanda ihop dessa verbalsubstantiv med två andra ordgrupper på *-ande* eller *-ende*.

1. Personbeteckningar på *-ande* eller någon gång *-ende*: *en behövande, en forskningsresande, en hemarbetande, en ordförande, en seende, en studerande*. De är n-ord, har ingen pluraländelse och ofta betydelsen 'utförare'.
2. Presensparticip som ofta används som adjektiv och nästan alltid hör till ett typiskt skolspråksordförråd: *ett förödande krig, en gastkramande film, en grundläggande idé, en inledande lektion, en olycksbådande händelse, en skräckinjagande berättelse, en snabbverkande medicin, en tidsödande verksamhet*.

Ord i de här två grupperna är vanligare än verbalsubstantiven. Många gånger kan samma ordform tillhöra flera ordgrupper: *ett fint leende, en leende vinnare*; *ett boende–flera boenden, en boende–flera boende*.

8.3.2.3 **Händelse, styrelse, överenskommelse – substantiv på -else**

Substantiv på *-else* är n-ord med -r som pluraländelse. Betydelsen är ofta abstrakt – *bakelse* är ett undantag. Orden på *-else* hör mestadels till ett skolordförråd. Inga nya ord bildas på *-else*. Ofta har *-else*-substantiv bildats av verb som börjar med *be-* eller *för-*, *bestämmelse, förälskelse, förberedelse*.

berättelse, bestämmelse, besvikelse, betydelse, födelse, förberedelse, företeelse, händelse, iakttagelse, omvändelse, rörelse, styrelse, uppgörelse, upplevelse, varelse, vistelse, överenskommelse

8.3.2.4 **Diskussion, kombination, situation – substantiv på -tion, -sion**

Substantiv på *-tion*, *-sion* är n-ord med *-er* som pluraländelse. (Men alla *-tion-* eller *-sion*ord kan inte böjas i plural, till exempel *integration*.) Ändelsen *-tion* är vanligare än *-sion*. Orden tillhör ett internationellt ordförråd. Det innebär att den som har mycket begränsade kunskaper i svenska men kan engelska, franska eller spanska kanske förstår ett svenskt *-tion* eller *-sion*-ord. Många av orden är inlånade som substantiv i svenskan, varför det inte alltid finns ett svenskt verb som svarar direkt mot *-tion-* eller *-sion*-ordet: *ambition, koalition, situation, version*.

Väldigt många av *-tion-* och *-sion*-orden hör till ett skolordförråd, ofta ett specifikt ämnesordförråd. Vi har matematikens *addition, division, ekvation, funktion*, samhällskunskapens *produktion, konsumtion, koalition, subvention, inflation*, fysikens *acceleration, fission, friktion, kondensation*, *reflektion* (med annan betydelse än i svenskämnet!), svenskämnets *argumentation, disposition, recension* eller kemins *reaktion* och *koncentration* med särskild kemibetydelse – för att bara ta några exempel.

aktion, attraktion, definition, deklaration, demonstration, diskussion, expansion, expedition, explosion, federation, generation, infektion, instruktion, introduktion, interaktion, invasion, kombination, koncentration, kommunikation,

konstruktion, legitimation, nation, observation, ockupation, operation, organisation, pension, position, redaktion, relation, segregation, spekulation, station, tradition, variation, vision

8.3.2.5 **Deltagare, lärare, kryssare – substantiv på -are**

Substantiv på *-are* är n-ord och pluralformen är den samma som singularformen. I bestämd form är det dock skillnad på singular och plural: *läraren, lärarna*. Det vanligaste är att *-are*-orden betecknar en person som på ett eller annat sätt utför en verksamhet: *grundare, pristagare, ägare*. Exempelvis är många yrkesbeteckningar *-are*-ord: *filmare, författare, mäklare, skomakare, skräddare, snickare, sångare, säljare*. Men en del substantiv på *-are* betecknar redskap: *blandare, dammsugare, hållare, högtalare, kikare, mätare, skrivare, tändare, vattenspridare*. Substantiv på *-are* hör ofta till vardagsspråket, även om de inte kan räknas till de allra vanligaste orden.

arbetare, barnskötare, berättare, beslutsfattare, ersättare, flygare, forskare, föreståndare, förrädare, grundare, hantverkare, härskare, invånare, jägare, krigare, ledare, läkare, läsare, löpare, makthavare, medborgare, mångsysslare, mördare, opinionsbildare, passagerare, programmerare, riddare, samlare, skapare, spelare, surfare, tjänare, vårdare, väljare, översättare

8.3.2.6 **Artist, journalist, solist – substantiv på -ist**

Substantiv på *-ist* är n-ord med *-er* som pluraländelse. De används för att beteckna personer som tillhör en viss grupp, till exempel en yrkesgrupp (*maskinist*) eller en politisk åskådning (*socialist*). Substantiven på *-ist* tillhör ett internationellt ordförråd, så den som kan engelska, franska eller spanska kan ofta känna igen dem i svenskan. De flesta *-ist*-substantiven ingår i ett skolspråkligt ordförråd.

aktivist, alkoholist, bilist, cyklist, fascist, fyllerist, gymnasist, humanist, hygienist, jurist, kapitalist, nationalist, nykterist, pacifist, pianist, receptionist, statist, stilist, terrorist, turist

8.3.2.7 **Frisör, ingenjör, redaktör – substantiv på -(t)ör**

Substantiv på *-(t)ör* är n-ord med *-er* som pluraländelse. Orden tillhör det internationella ordförrådet. Ganska ofta i svenskan går *-(t)ör*-substantiven inte att koppla ihop med ett verb. Det går bra med till exempel *konstruktör–konstruera*, *regissör–regissera*, men det fungerar inte med bland annat *ambassadör, chaufför* och *ingenjör*. Ordgruppen är ganska liten och hör i huvudsak till ett ovanligare vardagsordförråd.

aktör, amatör, chaufför, direktör, entreprenör, frisör, informatör, kassör, kommunikatör, leverantör, provokatör, reparatör

8.3.2.8 **Nyhet, likhet, osäkerhet – substantiv på -het**

Substantiv på *-het* är n-ord med pluraländelsen *-er*. Substantiven bildas nästan alltid på adjektiv. Dessa kan i sin tur vara avledningar av verb, substantiv eller andra adjektiv. Många substantiv på *-het* kan därför delas upp i flera morfem: *hem-lig-het, rör-lig-het, sjuk-lig-het, på-lit-lig-het, till-fäll-ig-het, verk-lig-het; lön-sam-het, spar-sam-het, verk-sam-het; an-vänd-bar-het, läs-bar-het*. Substantiv på *-het* hör ofta till ett skolspråksordförråd. I läroböcker i SO-ämnen möter eleven ofta ord som *arbetslöshet, jämlikhet, lönsamhet, rättighet, skrivkunnighet* etc.

allmänhet, anspråkslöshet, delaktighet, dödlighet, enhet, ensamhet, erfarenhet, evighet, farlighet, fastighet, festlighet, frihet, förmögenhet, hederlighet, helhet, hållfasthet, högtidlighet, jämställdhet, klarhet, känslighet, ledighet, lämplighet, läsbarhet, läskunnighet, medvetenhet, molnighet, mänsklighet, obetydlighet, osäkerhet, omständighet, pratsamhet, sevärdhet, självständighet, skicklighet, skyldighet, skönhet, snabbhet, sparsamhet, stolthet, svaghet, svårighet (obs! ej *svårhet*), *verklighet, växtlighet, ärlighet, överlägsenhet*

8.3.2.9 **Aktivitet, elektricitet, neutralitet – substantiv på -itet**

Substantiv på *-itet* är n-ord och har pluraländelsen *-er*. Rätt många *-itet*-ord används dock nästan aldrig i plural (*elektricitet, neutralitet, objektivitet)*. Substantiv på *-itet* har internationellt ursprung och kan alltså ibland kännas igen av den som kan engelska, franska eller spanska. De behöver därför inte alltid vara så svåra för en andraspråksinlärare, trots att de i hög grad tillhör ett skol- och ämnesspråk. Många gånger kan man se samhörigheten med ett adjektiv*: elektrisk-elektricitet, genial-genialitet, spontan-spontanitet*. Men ganska ofta är samhörigheten otydlig: *kapacitet, majoritet, prioritet, publicitet*.

absurditet, aktivitet, densitet, effektivitet, flexibilitet, komplexitet, lojalitet, mobilitet, nationalitet, minoritet, naivitet, nervositet, objektivitet, popularitet, produktivitet, solidaritet, specialitet

8.3.2.10 **Landskap, redskap, vänskap – substantiv på -skap**

Substantiv på *-skap* kan vara antingen t-ord, *landskap, medborgarskap, äktenskap*, eller n-ord, *bekantskap, kunskap, vetenskap, vänskap*. I det förra fallet har ordet ingen pluraländelse, i det senare fallet är pluraländelsen *-er*. Bara undantagsvis kan man bilda nya ord på *-skap*. Betydelsen hos *-skap*-substantiven är så pass olika att det är svårt att säga något allmänt om den mer än att substantiven ofta har en abstrakt betydelse och närmast hör hemma i skolspråket.

amatörskapet, boskapen, broderskapet, budskapet, egenskapen, främlingskapet, föräldraskapet, galenskapen, gemenskapen, herrskapet, kunskapen, landskapet, ledarskapet, medborgarskapet, mästerskapet, redskapet, släktskapet, systerskapet, vetenskapen, sällskapet, vänskapen, äktenskapet

8.3.2.11 **Egendom, kristendom, sjukdom – substantiv på -dom**

Substantiv på *-dom* är n-ord med pluraländelsen *-ar*. Ofta används dock inte *-dom*-substantiv i plural: *fattigdom, kristendom, ålderdom*. Orden på *-dom* är få, och i princip bildas inga nya ord. Ordledet *-dom* ska hållas isär från substantivet *dom*, 'domslut' som finns i sammansättningar som *livstidsdom*.

barndom, egendom, fattigdom, fördom, gudom, judendom, kristendom, kännedom, lärdom, sjukdom, spådom, trolldom, ungdom, visdom

8.3.3 SAMMANSATTA SUBSTANTIV

Många vanliga substantiv är sammansättningar, *lekplats, regnjacka, handduk, kylskåp, radhus, tekopp, förort, världskrig, sjukhus, årstid*.

Det är typiskt för svenskan, liksom andra germanska språk, att det är lätt att göra sammansättningar, framför allt av substantiv. Många sammansättningar är genomskinliga, det vill säga betydelsen motsvarar ungefär betydelsen hos sammansättningens delar: *morfar, sommarstuga, bilfabrik, ryggradsdjur, blomväxt, boplats, havsyta, vindsystem, luftmassor, rösträtt, statschef, lovdag, medlemsland, halvtimme*. Andra är ogenomskinliga; *motorväg* kan inte förstås som en väg för motorer, en *domstol* är ingen stol, en *nackdel* är inte en del av nacken. Samma led kan ha olika betydelser i olika sammansättningar: *liv* är inte samma sak i *arbetsliv* och *människoliv*, och *ämne* inte samma sak i *NO-ämne* och *färgämne*. Det finns alltid ett moment av precisering av betydelseförhållandet mellan förled och efterled (en *bilfabrik* kunde ju beteckna en fabrik som går att ha i en bil, som *bilmotor* eller *bilkudde*...).

Substantiviska sammansättningar har ett substantiv som efterled, och det är efterledet som avgör om sammansättningen är n- eller t-ord, och hur den böjs i plural. I de allra flesta sammansättningar är efterledet huvudord: en *morfar* är ett slags far, en *farmor* ett slags mor. Bara efterledet böjs (flera *farmödrar*, inte flera *fädermödrar*). Förledet kan vara ord från olika ordklasser, även om substantiv är vanligast:

Substantiv+substantiv: *blixtlås, blodtryck, dammsugare, folkomröstning, handfat, helgdag, hållplats, klassrum, matplats, syreatom, tidpunkt, träningsskor, världskrig*

Verb+substantiv: *dragkrok*, *läsplatta*, *ringklocka, skrivbord, sovmorgon, vilstol*

Adjektiv+substantiv: *gråsten, höghus, kortslutning, långklänning, sjukhus, storstad*

Partikel+substantiv: *avslutning, framtid, fördel, ingång, intryck, påtryckning, tillgång, utbildning*

Räkneord+substantiv: *fyrkant, tredjedel, tretakt, sextiden*

Språkjämförelse: I många språk motsvaras en svensk sammansättning av en ordgrupp. *Lekplats* och *tekopp* heter *patio de recreo* och *taza de te* på spanska, och huvudordet, *patio* respektive *taza*, kommer först i motsats till ordningen i svenskan där huvudordet är det sista ledet i sammansättningen. I många språk där inte alltid efterledet är huvudord kan också eventuell böjning kan gå till på helt annat sätt.

Som modersmålstalare tänker man många gånger inte på att ett ord är en sammansättning. För en inlärare kan det däremot underlätta att se att det är samma *-plats* i *sittplats* och *arbetsplats*.

Ett problem vid aktiv produktion av sammansättningar kan vara förekomsten av foge-s eller fogevokal. Varför heter det *förskollärare*, *förskolegård*, *skolgård*, *skoldörr*, *köksdörr* (inte *kökdörr*), *tårtkalas* (inte *tårtakalas*), *pizzakalas*, *dagtid*, *dagstidning* etc? I utförliga ordbildningsläror och grammatikböcker beskrivs de ganska komplicerade mönstren. En mycket enkel tumregel är att chansen är störst att det blir rätt om man håller sig till förledets grundform. Men den räcker inte så långt – i exemplen ovan ger den rätt utfall bara för *pizzakalas* och *dagtid*. Avvikelser från etablerade mönster skapar nästan aldrig begriplighetsproblem.

Sammansatta substantiv finns som sagt i alla språkarter. I vardagsspråket hittar man dem i snart sagt vilket betydelsefält som helst, till exempel släktbeteckningar: *morfar, lillasyster, farbror*; tid: *förmiddag, måndag, juldagen*; kropp: *ögonbryn, armbåge, överarm, långfinger*; hus och bostad: sammansättningar med *-rum* (*badrum, sovrum, vardagsrum*), ; sammansättningar med *-våning* (*övervåning, bottenvåning, källarvåning*); sammansättningar med *-hus* (*radhus, småhus, höghus, sommarhus, flerfamiljshus, hyreshus, trevåningshus*); möbler: *utemöbler* och *innemöbler*, sammansättningar med *-stol* (*köksstol, länstol, liggstol, korgstol, plaststol*), sammansättningar med *-bord* (*matbord, köksbord, skrivbord, hallbord, sängbord*), sammansättningar med *-säng* (*dubbelsäng, tvåvåningssäng, extrasäng*), sammansättningar med *-hylla* (*bokhylla, kökshylla, skohylla*), sammansättningar med *-skåp* (*köksskåp, städskåp, kylskåp, bokskåp*) och så vidare

Många av de allmänspråkliga skolorden är sammansatta substantiv: *bakgrund, frågeställning, förhållningssätt, förutsättning, genomgång, huvudsak, motsättning, samspel, slutsats, ställningstagande, tidpunkt, tidsperiod, undantag, uppfattning, uppgift, uttalande, utgångspunkt, översättning*

Likaså är ämnesspecifika ord eller facktermer också många gånger sammansatta substantiv. Man kan sortera dem efter vanliga efterled i olika ämnen; det exemplifieras i nedanstående listor.

Fysik: sammansättningar med *-enhet (längdenhet, måttenhet), -kraft (kärnkraft, tyngdkraft, vattenkraft), -källa (energikälla, ljudkälla, ljuskälla), -mängd (vattenmängd), -nivå (ljudnivå, vattennivå), -skala (decibelskala, mätskala,* Richterskala, temperaturskala), -styrka (ljudstyrka, ljusstyrka) , -system *(metersystemet, solsystem, ventilationssystem), -tryck (högtryck, lågtryck, lufttryck), -vinkel (infallsvinkel, reflexionsvinkel), -värde (mätvärde, tabellvärde)*

Kemi: sammansättningar med *-fas* (*gasfas, tillväxtfas*), *-källa* (*energikälla, ljuskälla, svavelkälla*), *-punkt* (*flampunkt, fryspunkt, kokpunkt, kondensationspunkt, smältpunkt*), *-temperatur* (*antändningstemperatur, kroppstemperatur, rumstemperatur*), *-vatten* (*kranvatten, mineralvatten, regnvatten*), *-ämnen* (*avfallsämnen, färgämne, grundämne, luktämne, näringsämne, sprängämne*)

Biologi: sammansättningar med *-balans* (*blodbalans, vattenbalans, vätskebalans*), *-brist* (*insulinbrist, syrebrist*), *-centrum* (*belöningscentrum, språk- och talcentrum*), *-celler* (*algceller, fettceller, nervceller*) *-djur* (*blötdjur, ryggradsdjur, rovdjur, groddjur, kräldjur, kött- och mjölkdjur, nässeldjur*), *-halt* (*adrenalinhalt*, *blodsockerhalt, salthalt, syrehalt*), *-organ* (*andningsorgan, hanorgan, könsorgan*), *-system* (*belöningssystemet, ekosystemet, immunsystemet, nervsystemet*), *-växter* (*fröväxter, krukväxter, landväxter, oljeväxter, ormbunksväxter, sporväxter*), *-ämne* (*färgämne, näringsämne*)

Geografi: sammansättningar med *-bransch* (*byggbranschen, industribranschen, restaurangbranschen*), *-forskning* (*genforskning, klimatforskning, rymdforskning*), *-ökning, -minskning, -förändring (temperaturökning, temperaturminskning, temperaturförändring befolkningsökning, befolkningsminskning, befolkningsförändring-), -industri (genteknikindustri, livsmedelsindustri, massaindustri, verkstadsindustri*), *-land, -länder (gränsland, hemland, industriland, jordbruksland, låginkomstländer, medlemsland, mottagarland, producentland*), *-metoder (behandlingsmetoder, sulfitmetoden*) *-områden (kalkstensområden, bergsområden, frihandelsområde, hemområden, jordbruksområden, språkområden, stäppområden, ökenområden), -period (regnperioder, [rel. skapelseperiod] tidsperiod); -regioner (storstads-, jordbruks-*), *-yta (jordyta, havsyta)*

Samhällskunskap: sammansättningar med *-bor* (*glesbygdsbor, landsortsbor, nordbor, storstadsbor*), *-kostnader (boendekostnader, klädkostnader, levnadskostnader, räntekostnader, rättegångskostnader)*, *-liv (affärsliv, arbetsliv*, *djurliv*, *människoliv, näringsliv, samhällsliv, sexualliv, vuxenliv*), *-politik* (*bostadspolitik, integrationspolitik, jordbrukspolitik, migrationspolitik*, *utrikespolitik*), *-samhälle* (*industrisamhälle, informationssamhälle, jordbrukssamhälle, tjänstesamhälle, välfärdssamhälle*), *-standard* (*boendestandard, levnadsstandard, minimistandard*), *-utveckling*

(*befolkningsutveckling, inkomstutveckling, kostnadsutveckling, samhällsutveckling*)

Historia: sammansättningar med -*förhållanden* (*arbetsförhållanden, klimatförhållanden, samhällsförhållanden, storleksförhållanden, ägandeförhållanden*), -*klass* (*arbetarklass, bondeklass, borgarklass, medelklass, samhällsklass, överklass*), -*krig* (*frihetskrig, gerillakrig, inbördeskrig, världskrig*), -*kultur* (*flodkultur, högkultur, ungdomskultur*), -*makt* (*centralmakter, kolonialmakt, regeringsmakt, segrarmakter, stormakt, supermakt, vapenmakt, västmakter*), -*man* (*besättningsman, engelsmän, fransmän* etc., *finansman, handelsman, köpman, lekmän, sjömän, talesman, vetenskapsmän, ämbetsman*), -*stad* (*hamnstad, handelsstad, huvudstad, jättestad, marmorstad, miljonstad, småstad, storstad*), -*områden* (*bostadsområden, gränsområde, landområde, ökenområden*), -*systemet* (*skråsystemet*), -*tid(en)* (*efterkrigstiden, frihetstiden, medeltiden, romartiden, storhetstid, upplysningstiden*)

8.4 Verb

Verb är liksom substantiv, adjektiv och adverb en öppen ordklass, men påminner i användningen lite mer om slutna ordklasser. Om man ser till alla verb som används i en längre text, så kan de tjugo vanligaste (*har, var, tänker, sa* etc.) står för ungefär varannan verbanvändning, medan de tjugo vanligaste substantiven (*år, gång, tid, sätt* etc.) bara står för var tjugonde substantivanvändning. Man kan därför tala om en uppsättning kärnverb, eller *nukleära verb*, kanske ca 25, som är väldigt användbara.

Verb kan böjas enligt fyra eller fem grundmönster, konjugationer (se 4.2.1). Det är mycket sällsynt att ett verb skulle sakna böjning i något tempus, men ett välkänt undantag är *måste*.

Språkjämförelse: Typiskt för svenskan, liksom för de flesta andra europeiska språk, är verben *vara* och *ha* (eller motsvarande). Många utomeuropeiska språk klarar sig utan relationsverbet *vara*, och har i stället någon form av partikel (se 4.2.2). I många utomeuropeiska språk finns inte heller ett verb *har* som fungerar som i svenskan (*jag har lunch med mig; jag hade roligt; Norrland har stora skogar* etc; se 4.2.3). Europeiska språk utmärks också av modala hjälpverb (*kan, får, vill, ska* etc.), medan andra språk ofta anger samma betydelse med partiklar eller böjningsformer. Mer speciellt för svenskan är att verbet *finns* (i passiv form) används så mycket, betydelseskillnaderna mellan kärnverben *sätta-ställa-lägga* (jfr engelska *put*), och hur de tre verben *tycka-tänka-tro* och de tre verben *känna-veta-kunna* är betydelsemässigt avgränsade i förhållande till varandra. Andraspråkstalare använder ofta *tänka* i stället för *tro*.

Inlärning: Man kan tidigt lära sig att identifiera presenssuffixet -*ar* och preteritumsuffixet -*ade*. Men böjningen av vanliga verb måste ändå läras in

lexikalt, eftersom den ofta följer andra mönster än första konjugationen. Ovanligare verb, och framför allt alla nybildade verb (*faila, levla, pudla, woka* etc.), böjs så gott som alltid *-ar*, *ade*, *-at*.

8.4.1 KÄRNVERB OCH MYCKET VANLIGA VERB

Typiskt för kärnverb är att de har en grundbetydelse inom ett semantiskt fält, där de är mycket vanligare än alla andra verb inom fältet, men att de också har andra högfrekventa betydelser: *det gick bra; det tar tid; vi gjorde fel; det säger mig inget; jag ser inga problem* m.m. Kärnverben kännetecknas också av att många av dem har så kallad stark böjning eller oregelbunden böjning (se 4.2.1). Bara ett fåtal kärnverb böjs enligt första konjugationen (*börja-började-börjat*) som är den helt dominerande bland ovanligare verb. Bland de 50 vanligaste verben finns fem prefixinledda: *anse, använda, behöva, betyda*, *försöka*. De övriga är enkla rotverb. Viberg (1990) grupperar svenskans 50 vanligaste verb i 15 betydelsefält:

allmänt dynamiska: *är, blir, börjar, använder;* existens: *finns;* modala: *behöver, bör, kan, måste, ska;* kognition: *anser, känner, tror, tycker, tänker, vet*; perception: *finner, hör, ser, söker, visar*; verbal kommunikation: *skriver, säger, talar*; önskan: *vill*; metaspråklig: *betyder, gäller, kallar*; förflyttning: *drar, följer, går, kommer, lägger, lämnar, ställer, sätter*; kroppsställning: *ligger, står*; ägande: *får, ger, har, tar*; produktion: *bygger, gör*; manipulation: *håller*; kvantitet: *ökar*; organiskt liv: *lever:* övriga: *försöker, låter, spelar*.

8.4.2 SALT-A, EXPERIMENT-ERA, NEUTRAL-ISERA, FAST-NA - VERB PÅ -A, -ERA, -ISERA, -NA

I motsats till substantiv är suffixen som kan bilda verb mycket få, i stort sett bara fyra: *-a, -era, -isera* och *-na*.

Suffix	betydelse	Exempel
-a	-	*mejla, mjölka, stoppa, testa, tysta*
-era	-	*aktivera, importera, komplettera, planera*
-isera	-	*katalogisera, sterilisera*
-na	’bli’	*kallna, svartna*

Alla suffixen används för att bilda verb som tillhör första konjugationen (*tälta-tältade-tältat; debattera-debatterade-debatterat; demokratisera-demokratiserade-demokratiserat; mjukna-mjuknade-mjuknat*). Bara *-na* har en någorlunda bestämbar betydelse. Verb på *-na* är ofta bildade från adjektiv; de andra verben kan bildas både från substantiv och adjektiv.

Suffixen *-era* och *-isera* (med varianten *-ifiera* såsom *exemplifiera*) tillhör ett internationellt ordförråd, och verb som slutar med dem har ofta direkta motsvarigheter i till exempel engelska eller franska. Många gånger går det dock

inte att se ett svenskt substantiv eller adjektiv före avledningsändelsen: *gratul-era*, *kombin-era*, *kompon-era, konkurr-era, korri-gera, prest-era*. Men om man jämför med en nominalisering blir ordbildningsmönstret tydligare: *gratula-tion*, *kombina-tion*, *kompo-sition, konkurr-ens, presta-tion*. Ofta har substantivet eller adjektivet något annan form än morfemet har i verbet: *cirk**el**-cirk**ul**era*, *ration**ell**-ration**al**isera*. Verb på *-era* och *-isera* tillhör ofta skolspråket.

8.4.3 ANTA, BESKRIVA, FÖRSÖKA – VERB MED PREFIXEN AN-, BE-, FÖR-

En ganska stor grupp relativt vanliga verb börjar med prefixen *an-, be-* eller *för-*. När verbet börjar med *an-* har prefixet huvudbetoning, men *be-* och *för-* är obetonade. De hör lika mycket hemma i vardagsspråk som i skolspråk.

Det går inte att hitta ett enhetligt mönster för betydelsen hos *an-, be-* och *för*-verb. Men några tendenser finns. Verb som börjar med *be-* eller *för-* kan ganska ofta ta ett objekt i motsats till den prefixlösa motsvarigheten som kräver konstruktion med partikel eller preposition före objektet: *räkna ut skillnaden–beräkna skillnaden*, *Storbritannien segrade över Frankrike–besegrade Frankrike*; *nekade till brottet–förnekade brottet*. Flera verb på *för-* har ibland betydelsen 'göra något mer X': *förgylla, förkorta, förstärka, försvenska*. Vidare är flera *be*-inledda verb särskilt vanliga i skol- och läroboksspråk, till exempel *bedöma*, *begränsa*, *belysa*, *besvara, betyda*.

Det vanligaste är dock att det är svårt att se ett direkt betydelsesamband mellan *an-, be-* eller *för*-verbet och en prefixlös motsvarighet. Vad är till exempel förhållandet mellan å ena sidan *anfalla, använda, berätta, beställa, förstå, försöka* och å andra sidan *falla, vända, rätta, ställa, stå, söka*? I många fall finns inte ens ett motsvarade prefixlöst verb. Svenskan har till exempel inga verb **moda*, **gära*, **lora* (jfr *anmoda*, *förmoda, begära*, *förlora*).

anfalla, anföra, ange, angripa, anhålla, anklaga, anpassa, anse, anstränga (sig), anställa, ansöka, anta, anteckna, anvisa, använda.

begripa, begära, behandla, behålla, behöva, bekräfta, bekämpa, bemöta, bero, beräkna, berätta, berömma, besegra, beskriva, besluta, bestå (av), beställa, bestämma, besöka, beteckna

förakta, förbjuda, förbruka, förbättra, fördela, fördjupa, fördubbla, fördärva, fördöma, förfalla, författa, förflytta, förfölja, förgifta, förhandla, förhöra, förkasta, förklara, förlora, förlåta, förmå, förneka, förnya, förse, försena, förstå, förstöra, förstärka, försvaga, försvara, försvinna, försvåra, försäkra, försämra, försöka, förtjäna, förtvivla, förtydliga, förtäta

8.4.4 INLEDA, PÅVERKA, UPPSKJUTA – VERB SAMMANSATTA MED PARTIKEL

Många verb är sammansättningar mellan en preposition eller adverb som *av*, *på*, *in*, *över* och ett verb. Prepositionen eller adverbet kallas i detta sammanhang ofta partikel. Verb av detta slag liknar de prefixinledda verben, men det finns viktiga skillnader.

För det första är partikeln mer betydelsebärande. Man kan ofta i viss mån räkna ut sammansättningens betydelse utifrån partikelns och verbets betydelser: *avslöja, framgå, omfatta, återge*.

För det andra kan ibland verbet och partikeln användas som två fristående ord, med samma betydelse som sammansättningen: *avlyssna–lyssna av, framföra–föra fram, inbjuda–bjuda in, tillhöra–höra till, uppskjuta–skjuta upp, återkomma–komma åter*. Många gånger är dock betydelsen en helt annan om verb och partikel skiljs åt: *avgå–gå av, inse–se in, pågå–gå på, sammanfalla–falla samman, uppleva–leva upp, utveckla–veckla ut, överväga–väga över*. Som synes har det sammansatta verbet gärna en mer abstrakt betydelse. Ofta verkar det omöjligt att över huvud taget lösa upp sammansättningen: *avskeda–*skeda av, fortsätta–*sätta fort, inbilla–*billa in, påminna–*minna på, upptäcka–täcka upp, underskatta–*skatta under*.

För det tredje hör partikelsammansatta verb ofta till ett ganska typiskt skol- och läroboksordförråd: *avse, framstå, inträffa, motsätta sig, påverka, uppmärksamma, utgöra, tillhöra, överblicka*.

För det fjärde är partikeln så gott som alltid betonad.

Avgränsa, avgå, avgöra, avlyssna, avskaffa, avse, avskeda, avsluta, avslöja, avsätta, avta, avverka, avvisa; framföra, framgå, framkalla, framstå; genomföra, genomgå, genomskåda; inbilla, inbjuda, infalla, införa, ingripa, ingå, inleda, inse, inta, inträffa; motsvara, motstå, motsäga, motsätta, motverka; pågå, påminna, påpeka, påstå, påverka; omfatta, omge; sammanfalla, sammanfatta, sammanhänga; uppfatta, uppfinna, uppfostra, uppfylla, uppleva, upplysa, uppmuntra, uppmärksamma, uppnå, upprepa, uppskatta, uppskjuta, uppträda, upptäcka; utforma, utföra, utgöra, utkämpa, utmana, utnyttja, uttala, uttrycka, utveckla, utvidga; underhålla, underskatta, understryka, undersöka; tillbringa, tillfredsställa, tillhöra, tillåta; återge, återkomma, återstå, återvända; överblicka, överge, övergå, överleva, överraska, översätta, övertyga, överväga

8.4.5 SOMMARJOBBA, SITTSTREJKA, SNABBTORKA – VERB SAMMANSATTA MED SUBSTANTIV, VERB OCH ADJEKTIV

Verb kan bilda sammansättningar med ord ur de öppna ordklasserna substantiv, adjektiv och verb som förled. Sådana sammansättningar är relativt ovanliga; bland de tusen vanligaste verben finns bara några få av detta slag (t.ex. *klarlägga*). De hör ofta till skol- och ämnesspråk.

Typ av förled	**Exempel**
Substantiv	*bidragsfuska, folkomrösta, klimatsäkra, lagstifta, lungröntga, matstrejka, plastbehandla, punktmarkera, smygfilma, sommarjobba, testköra, tvångsförflytta, översiktsläsa*
Adjektiv	*finkamma, finåka, frisläppa, långpendla, sjukskriva, småäta, snabbtorka, storhandla, torrlägga, totalvägra*
Verb	*bospara, brännmärka, löpträna, sittstrejka*

8.5 Adjektiv

Adjektiv är en öppen ordklass i svenskan. Dels finns adjektiv som är enkla rotmorfem, *glad, hel, lik, svår*, dels suffixavledningar från verb och substantiv, *vanlig, pratig, retsam, läsbar, indisk, filosofisk, lögnaktig, diskutabel*. Ett adjektiv anger en permanent eller tillfällig egenskap hos något som uttrycks i satsen med ett annat ord, eller annan ordgrupp, oftast huvudordet i nominalfrasen (***hållbar*** *utveckling*) eller subjektet i en sats med predikativ (*hållbarheten blir* ***bättre***).

Många adjektiv ingår i motsatspar: *stor–liten, lång–kort, ny–gammal, hungrig–mätt, billig–dyr*. När sådana adjektiv bildar ytterpunkterna på en skala är ofta ett av dem det så kallade omarkerade alternativet. Det innebär att det ordet använder man när man efterfrågar var på skalan något befinner sig: *Hur* ***stor*** *är båten? Hur* ***gammal*** *är din bil? Hur* ***lång*** *är filmen? Var boken* ***bra****?* (På sådana frågor är det inte konstigt att svara: *bara två meter; ett år; en knapp timme* etc. Men att använda *liten*, *ny*, *kort* eller *dålig* i sådana frågor innebär att man förväntar sig just den egenskapen.)

I löpande text brukar adjektiven stå för 5–10 procent av samtliga ord, nästan oavsett genre. Variationen är större än bland verben, men inte lika stor som bland substantiven. Bland svenskans 100 vanligaste ord finns bara några få adjektiv – *stor*, *ny*, *hel* och kanske något till.

Adjektiven kongruensböjs. I nominalfrasen bestäms böjningen av huvudordet, oftast ett substantiv, se 3.3.1. Adjektiv i predikativ ställning kongruensböjs mest efter subjektet (*planerna var* ***hållbara***), någon gång efter objektet (*hon ansåg planerna* ***hållbara***), se 5.1.

Språkjämförelse: I många icke europeiska språk är adjektiven en sluten ordklass: de fåtaliga adjektiven brukar då återfinnas främst inom betydelsefälten dimension (*stor, lång*), värdering (*bra, fin*), ålder (*ny, ung*) och färg. Inom dessa betydelsefält finns också inom europeiska språk några få, högfrekventa adjektiv, oftast enkla rotmorfem.

8.5.1 ROTADJEKTIV

Många av de vanligaste adjektiven är enkla rotmorfem. Svenska Akademiens grammatik nämner åtta olika egenskapstyper – eller betydelsefält – som grupperar dessa adjektiv.

dimension och form: *stor, liten, lång, kort, hög, bred, smal, tjock, tunn, rak*; ålder: *gammal, ung, ny*; färg: *vit, svart, röd, grön, blå, gul*; annan fysisk egenskap: *hel, hård, mjuk, tung, lätt, tät, söt, sur, stark, svag, varm, kall*; hastighet: *snabb*; värde: *bra, dålig, god, fin, ful, vacker, dyr*; sinnelag: *dum, klok, snäll, elak*; sinnesstämning: *glad, arg, ledsen, lugn, trött*; läge: *nära, sen*

Till de här adjektiven kan läggas några andra vanliga, enmorfemiga: (*o)lik, rik*

8.5.2 ROLIG, BRÅKIG, NATURLIG, KRITISK, LÖNSAM – AVLEDDA ADJEKTIV

Många adjektiv är suffixavledningar; vanligast är suffixet *-ig/-lig*. De kan vara avledningar från ett substantiv, *tidig, politisk*, från ett verb, *ätlig, tänkbar*, eller ett annat adjektiv, *långsam, rödaktig*. Ibland finns en tydlig tendens hos suffixet att ange en viss betydelse, men ofta är ett sådant mönster svårt att urskilja. Nedan följer en översiktstabell, och sedan kommenteras och exemplifieras varje suffix för sig. Tabellen tar bara upp de vanligaste adjektivbildande suffixen.

Suffix	**Vanlig betydelse**	**Exempel**
-ig/-lig	-	*lämplig, möjlig, rolig, trevlig, tråkig, vetenskaplig, vikt, övrig*
-isk/-sk	-	*demokratisk, ekonomisk, grekisk, klassisk, kritisk, medicinsk, svensk, praktisk, teoretisk*
-bar	a) möjlig att b) annan betydelse	*a) användbar, brännbar, tänkbar* *b) dyrbar, hållbar, omedelbar, underbar*
-sam	a) tendens att b) annan betydelse	*a), misstänksam, sparsam långsam* *b) blygsam, hälsosam, pinsam*
-al/-ell	-	*lokal, normal, internationell traditionell*

Suffix	Vanlig betydelse	Exempel
-abel/-ibel	a) 'möjlig att' b) annan betydelse	*a) diskutabel, reparabel, flexibel* *b)* kapabel, *miserabel*
-aktig, -artad, -mässig	a) 'som liknar, som har drag av' b) annan betydelse	*a) rödaktig, rekordartad, amatörmässig* *b)* lögnaktig, *svårartad, slumpmässig*

8.5.2.1 **Fattig, naturlig, vanlig – adjektiv på -ig/-lig**

Många av de allra vanligaste adjektiven på *-ig/-lig* uppfattar vi nog som en-morfemiga: *lämplig, möjlig, rolig, vanlig, fattig, tråkig, verklig*. Det ligger inte så nära till hands att tänk på *lämp-, möj-, ro-, van-, fatt-, tråk-* och *verk-* som egna morfem, även om det rent tekniskt är fallet. I andra fall kan det vara lättare att se det ord som ligger bakom *-(l)ig*-avledningen*: gull-ig, häft-ig*, *natur-lig, person-lig, sorg-lig, tid-ig, ursprung-lig*. Men i båda fallen hjälper oss suffixet att se att ordet är ett adjektiv. Adjektiv på *-lig* är vanligare än adjektiv på *-ig*. Det finns ingen betydelseskillnad. Efter vissa konsonantkombinationer går det inte med *-lig,* såsom konsonant+r (t.ex. *bullrig, hungrig, sockrig, vintrig*). Men som helhet är det svårt att se ett systematiskt mönster för variationen. Varför heter det *tvåspråkig* men *fackspråklig*, *tidig* men *tydlig*, *gropig* men *vetenskaplig*, *kämpig* men *begriplig, matig* men *statlig*?

Det vanligaste sättet att göra nya adjektiv är att använda suffixen *-ig/-lig*; de är alltså mycket produktiva. Det är inte svårt att tänka sig nya ord som *joggig, twittrig, gymig, klimatig, havrig, softig* – ja, en del av dem kanske redan finns. (Vad de sedan skulle kunna betyda är en annan fråga.) Som synes är varianten *-ig* minst lika vanlig som *-lig* vid nybildningar.

Adjektiv på *-ig/-lig* är i stort sett lika vanliga i vardagsspråk som i skol- och läroboksspråk.

8.5.2.2 **Politisk, romersk, självisk, teknisk - adjektiv på -isk/-sk**

Adjektiv på *-isk* är mycket vanligare än adjektiv på *-sk*. Adjektiv på *-isk* är mycket ofta avledningar till ord från det internationella ordförrådet, och kan därför vara lätta att känna igen för den som kan till exempel engelska, franska eller spanska. Betoningen ligger på den stavelse som kommer omedelbart före *-isk*-suffixet (det samma gäller för flera andra suffix som *-are, -ig/-lig, -else*). Adjektiv på *-isk* hör mycket ofta till skol- och läroboksspråkets ordförråd, till exempel NO-ämnenas *animalisk*, *kemisk, biologisk, cylindrisk, genetisk, organisk, mekanisk, symmetrisk, periodisk, allergisk, kronisk, basisk, optisk, syntetisk, vegetabilisk* etc., eller SO-ämnenas *politisk, ekonomisk, etnisk, historisk, kolonialistisk, obligatorisk, parlamentarisk, rasistisk, socialistisk*, eller svenskämnets *ironisk, lyrisk, realistisk, dramatisk, grammatisk, poetisk, symbolisk, tragisk*.

Flera av de vanligaste -*sk*-adjektiven är bildade till geografiska namn: *amerikansk, brasiliansk, dansk, finsk, koreansk, skånsk, stockholmsk*. Också till personnamn, särskilt efternamn, brukar man bilda adjektiv på -sk: a*nderssonsk, bergmansk, lindgrensk*. Några få adjektiv på -sk förstår vi som enmorfemiga: *falsk, färsk, glupsk, rask*.

8.5.2.3 **Bärbar, kännbar, skenbar - adjektiv på -bar**

Adjektivsuffixet -*bar* har allmänt sett betydelsen 'möjlig att', *ätbar*, *märkbar*. I de allra vanligaste adjektiven på -*bar* har dock suffixet -*bar* många gånger inte denna betydelse: *dyrbar, gångbar, kännbar, skenbar, underbar, uppenbar*. Men i lite ovanligare -*bar*-adjektiv går den ofta att urskilja: *drickbar, fällbar, läsbar, omställbar, påverkbar, spelbar, sångbar, säljbar, åtalbar*. Det är fullt möjligt att bilda nya adjektiv på detta sätt, särskilt till verb: *stalkbar, konverterbar*. Adjektiv på -*bar* är inte så vanliga, och med undantag för de allra vanligaste hör de i huvudsak till skolspråket.

8.5.2.4 **Gemensam, hjälpsam, långsam – adjektiv på -sam**

Adjektiv på -*sam* är ganska ofta bildade till verb eller andra adjektiv och kan då ha betydelsen 'tendens att vara eller göra det' som verbet eller adjektivet betecknar: *hjälpsam, lönsam, pinsam, plågsam, smittsam, stillsam, tacksam, tröttsam*. Ibland är dock den betydelsen uttunnad: *gemensam, gynnsam, uppmärksam, verksam*. Adjektiv på -*sam* hör inte till de allra vanligaste, och nya -*sam*-adjektiv är sällsynta. De är i princip lika vanliga – eller ovanliga – i vardagsspråk som i skolspråk.

8.5.2.5 **Aktuell, individuell, total - adjektiv på -al/-ell**

Adjektiven på -*ell* är inte så många i svenskan. Med ett par undantag, till exempel *aktuell, kriminell* och *professionell*, hör de till skolspråket såsom SO-ämnenas *internationell, nationell, industriell, intellektuell, finansiell, emotionell, traditionell* eller NO-ämnenas *bakteriell, parallell*. De tillhör i hög grad ett internationellt ordförråd och kan vara igenkännbara från till exempel engelska, franska och spanska. Det är inte självklart att ett ord som slutar på betonat -*ell* är ett adjektiv. I vardagsspråket är troligen substantiv på -*ell* vanligare, *hotell, modell, tabell*.

Det samma gäller adjektiv på -*al* som är ovanligare än de på -*ell*. Några få hör till vardagsspråk, *total, normal*. Andra hör till skolspråket, kanske framför allt SO-ämnena: *feodal, legal, liberal, lojal, neutral, radikal*. Också här är substantiven vanligare i vardagsspråket, *linjal, sandal, final* (eller matematikens *areal* och *decimal*). En del -*al*-ord kan vara både substantiv och adjektiv, *central*, *lokal*. Adjektiv, liksom substantiv, på -*al* hör till ett internationellt ordförråd.

8.5.2.6 **Acceptabel, transportabel, flexibel - adjektiv på -abel -ibel**

Adjektiven på *-abel* och än mer *-ibel* är få, men lätt igenkännbara från språk som engelska, franska och spanska. Ofta är betydelsen hos adjektivet 'möjlig att': *acceptabel, diskutabel, disponibel, flexibel, respektabel, transportabel, variabel*. Men det gäller inte starkt värderande ord som *formidabel, kapabel, penibel, miserabel* (kanske också *diskutabel*) eller *sensibel*. Suffixen är inte produktiva på svenska annat än som skämtord (*funderabel*). Som synes hör de i svenskan inte till vardagsordförrådet; i det långivande språket kan det vara annorlunda.

8.5.2.7 **Spökaktig, delaktig, chockartad, särartad, bildmässig, tidsmässig - adjektiv på -aktig. -artad, -mässig**

Adjektiv som slutar på *-aktig*, *-artad* och *-mässig* hör inte till de allra vanligaste men förekommer ändå rätt ofta. Dessa suffix fungerar nästan som efterleder i sammansättningar. Ett adjektiv som slutar på något av dem får sammansättningsbetoning, och man kan lätt göra nya adjektiv med dem, till exempel *coronaartad, coronamässig, coronaaktig*. De kan bilda adjektiv både av substantiv, *pojkaktig, panikartad, maskinmässig*, adjektiv, *brunaktig, likartad*, och någon gång av verb eller andra ordklasser, *läraktig, oskiljaktig, köpmässig, mångartad*, men bildningar till substantiv är helt dominerande.

Suffixet *-artad* är nog vanligast, och det som har minst skolspråksprägel. Suffixen *-aktig* och *-artad* ger ofta en betydelse 'som liknar, som har drag av' åt adjektivet: *skurkaktig, fabelaktig, mardrömsaktig, höstaktig, dåraktig, busaktig, robotaktig; chockartad, katastrofartad, problemartad, orkanartad, chansartad; maskinmässig*. Men *-mässig* ger oftare en betydelse 'med avseende på' eller 'som hör ihop med': *volymmässig, rutinmässig, tidsmässig, miljömässig*. Särskilt bland de vanligaste *-aktig-* och *-artad*-adjektiven kan dock betydelsen vara något annorlunda: *delaktig, lögnaktig, tjuraktig, egenartad, särartad*.

Många gånger kan både *-aktig* och *-artad* knytas till samma stam utan att man riktigt kan bestämma betydelseskillnaden. Vad skiljer *geléaktig* och *geléartad, svampaktig* och *svampartad*, *rekordartad* och *rekordmässig*? Men *-aktig* verkar som sagt vara det mest produktiva suffixet, och det som helst används till exempel tillsammans med färgadjektiv: *blåaktig, gulaktig*.

8.5.2.8 **Odemokratisk, ofarlig, ovanlig – adjektiv med prefixet o-**

Med prefixet *o-* bildas det negerade motsatsadjektivet till ett annat adjektiv: *böjlig-oböjlig, ekonomisk-oekonomisk, enig-oenig, farlig-ofarlig, jämn-ojämn, lycklig-olycklig, stadig-ostadig, trevlig-otrevlig* etc. I princip går det alltid att göra ett nytt adjektiv på detta vis: *opunkig*, *osoft*. Men när en motsats kan uttryckas med enmorfemigt adjektiv saknas mestadels ett *o*-adjektiv, åtminstone i standardsvenskan (**otråkig* jfr *rolig*, **ostor* jfr *liten*). Adjektiv inledda med prefixet *o-* hör lika mycket till vardagsspråk som till skolspråket.

I en del internationella ord som lånats in i svenskan är det negerande prefixet inte *-o* utan *in-*, någon enstaka gång (vid adjektiv som börjar på *l*) *ill-*: *indirekt, inkonsekvent, informell, inkompetent, instabil, intolerant, illegal, illojal*. I jämförelse med *o*-inledda adjektiv är dessa adjektiv väldigt mycket ovanligare, och de hör till skolspråket. Också till de flesta adjektiv som hör till det internationella ordförrådet bildas motsatsadjektivet med *o*-prefixet: *oacceptabel, ointressant, onormal, otraditionell.*

8.5.3 ARBETSLÖS, FOSSILFRI, LIVSFARLIG – SAMMANSATTA ADJEKTIV

Sammansatta adjektiv är inte lika vanliga som sammansatta substantiv, men inte heller ovanliga. Några efterleder dominerar starkt.

8.5.3.1 **Smärtfri, chanslös, spöklik – sammansatta adjektiv med efterledet -fri, -lös, -lik**

Många adjektiv är sammansättningar med *-fri, -lös* eller *-lik* som efterled; särskilt de två förra är vanliga. Dessa tre efterleder fungerar nästan som betonade suffix som *-aktig, -artad, -mässig*. Efterledet *-fri* ger ofta en positiv betydelse år adjektivet, medan *-lös* ger en negativ. Man kan jämföra *arbetsfri* och *arbetslös*, *föräldrafri* och *föräldralös*, *smakfri* och *smaklös*, *strömfri* och *strömlös*, *vapenfri* och *vapenlös*, *ansvarsfri* och *ansvarslös*, *betygsfri* och *betygslös* och kanske också *bekymmersfri* och *bekymmerslös*. Också när det inte finns sådana ordpar har *-fri*-adjektiv ofta en positiv betydelse: *bakteriefri, blyfri, feberfri, felfri, fossilfri, gästfri, molnfri, passfri, portofri, riskfri, räntefri, rökfri, skattefri, sockerfri, symptomfri, valfri*. Och adjektiv på *-lös* har ofta en negativ betydelse: *betydelselös, chanslös, glädjelös, hemlös, hjärtlös, hopplös, händelselös, hänsynslös, innehållslös, känslolös, lönlös, planlös, poänglös, tandlös, värdelös*. Mycket få *-fri*-adjektiv saknar denna positiva värdeladdning; ett exempel är *humorfri*. Något vanligare är *-lös*-adjektiven utan negativ värdeladdning: *förutsättningslös, tyngdlös, ändlös*.

Adjektiven på *-lik* är inte lika många och ofta har de en starkt lexikaliserad betydelse: *änglalik, sagolik, sannolik*. Det kan bero på att betydelsen är snarlik den i suffixet *-(l)ig*. Man kan jämföra ord som *skuggig* och *skugglik*, *höstlig* och *höstlik* med bara lite olika betydelse.

Det går bra att göra nya sammansättningar med alla tre efterlederna: *glutenfri, bredbandslös, instagramlik*, för att ta några ganska nya ord på måfå.

Det bör framgå av exemplen att många av *-fri, -lös* och *-lik*-adjektiven främst hör till skolspråket, t.ex. biologiämnets *bakteriefri, fossilfri, symptomfri*.

8.5.3.2 **Energirik, miljöfarlig, självkritisk – sammansatta adjektiv**

Självklart finns det också sammansatta adjektiv med andra efterleder. I läroböcker kan man hitta NO- ord som *95-oktanig, centimeterlång, energirik, energieffektiv,*

fettlöslig, livsviktig, lodrät, radioaktiv, rätvinklig, salthaltig, syrefattig, vattenlöslig, vattentät, vinkelriktig, växelvarm, ytriktig eller SO-ord som *blodtörstig, framgångsrik, livsfarlig, medelstor, miljöfarlig, miljövänlig, multinationell, prestigefull, utrikespolitisk, värdefull*. Vissa adjektiv är särskilt vanliga som efterled: *-farlig, -fattig, -rik, -riktig, -vänlig,* i NO-ämnen *-haltig* och *-löslig*.

En ganska vanlig grupp, som också finns i vardagsspråk, har färgadjektiv som efterled: *citrongul, gråvit, kolsvart, ljusblå, mörkgrön, smutsgul.*

8.6 Particip

Particip är särskilda verbformer som mycket ofta fungerar som adjektiv (se 3.3.2): det gäller både perfektparticip (*avgjord*) och presensparticip (*avgörande*). Perfektparticip är vanligare. De allra vanligaste uppfattar vi som vanliga adjektiv och de kan ändelsekompareras, *berömd-berömdare-berömdast*, *känd-kändare-kändast*, men i de flesta fall går det inte: inte **lästare* utan *mer läst*, inte *utskälldast* utan *mest utskälld*.

Presensparticipen är oböjliga, medan perfektparticipen i princip böjs som adjektiv (se 3.3.2). För en ovan läsare av texter på svenska kan det kanske vara besvärligt att perfektparticip av första konjugationens verb i bestämd form eller plural är identisk med preteritumformen: *den förstorade bilden, två förstorade bilder, han förstorade bilder*.

I skolspråk, det vill säga i läroböcker, är particip mycket vanliga, snarast vanligare än adjektiv. Till allmänt skolspråket hör *avancerad, avbruten, avgörande, avlägsen, avsedd, avlägsen, befogad, begränsad, beroende, bestämd, dominerande, följande, föregående, förändrad, grundläggande, inledande, liknande, lyckad, inriktad, minskad, minskande, motsatt, motsvarande, nuvarande, oberoende, oförutsedd, oregelbunden, stigande, utvecklad, välkänd, ökad, ökande, öppen* och många fler.

Det finns också många mer eller mindre ämnesspecifika particip: *bländad, bromsande, fallande, nedåtriktad, spegelvänd, uppkopplad, utfälld* (fysik); *bakteriedödande, konstgjord, mättade, antioxiderad (kemi); betad, nedbrutna (växter), smittad* (biologi); *anställd, bebyggd*, (*högt*) *belägen, födda, frigiven, inflyttade, ockuperad, självförsörjande, självstyrande, tättbefolkad, utbildad* (SO-ämnen).

Kännetecknande för mer avancerat läroboksspråk är utbyggda nominalfraser där det substantiviska huvudordet har en bestämning i form av ett particip, inte sällan med egna bestämningar (jfr 3.3.2). Det är ett sätt att packa informationen mycket tätt. För den ovana läsaren kan det vara svårt att ”packa upp” sådana nominalfraser och ta till sig all information: *den mest* ***kända*** *alkoholen, kraftigt*

minskad *dödlighet, snabbt* ***uppbyggd*** *oljeindustri, den långsamt* ***förstärkta*** *växthuseffekten, den gradvis* ***verkande*** *erosionen.*

8.7 Adverb

Adverb är en samlingsbeteckning för ord av mycket olika slag som inte har mer gemensamt än att de ofta har adverbiell funktion (se kapitel 6). Man kan göra en förenklad indelning i tre grupper, enligt nedan:

1. pronominella adverb, oftast en-morfemiga, ofta högfrekventa
2. adverb bildade med suffixen *-(lig)en* och *-vis*
3. adjektivadverb, sammanfallande med adjektivets t-form. Men många adverb är svåra att placera i någon av dessa tre grupper (till exempel *-es*-adverben: *avsides, baklänges, inbördes, utrikes*). Till de tre grupperna kan också utifrån användning och betydelse läggas den fjärde gruppen talarattitydsadverb (*ju, kanske, nog, säkert, troligen, väl* med flera), som mestadels fungerar som satsadverbial; denna ordgrupp behandlas i 6.2.2

Adverb förekommer i alla språkarter, i tal som skrift, men de fördelar sig olika. Talspråket har gott om pronominella adverb och korta talarattitydadverb. I mer formellt skriftspråk finner man ofta *-ligen* och *-vis*-adverb.

8.7.1 HÄR, VAR, ALDRIG, IN, GANSKA – PRONOMINELLA ADVERB

Svenska Akademiens grammatik delar in de pronominella adverben i några huvudgrupper, utifrån betydelsen.

Bestämda som syftar på något lyssnaren eller läsaren kan definiera utifrån talsituationen eller texten. Rumsbetydelse har *här, där, hit, dit, härifrån, därifrån, hitåt, ditåt, hemma, borta*. Kännetecknande för en grupp vanliga pronominella rumsadverb är att svenskan till skillnad från många andra språk i flera fall skiljer på riktning och befintlighet. Befintlighetsadverb har ett vokaltillägg, oftast *-e*: *in-inne, ut-ute, upp-uppe, ner-nere, fram-framme, hem-hemma, bort-borta*. Tidsbetydelse har *då, förut, nyss, nu, genast, sedan (sen), genast, snart*.

Interrogativa eller **frågeadverb**: *var, vart, när, hur* m.fl. **-** se 8.8 Frågeord.

Kvantitativa som beskriver omfattning i tid eller rum. Här finns skalor som *aldrig-sällan-ibland-ofta-jämt-alltid; lite-ganska-mycket-alltför* och *lagom*; *ingenstans-någonstans-överallt*. Hit hör också *som-helst*-adverben: *hur som helst, när som helst, var som helst*. Som en särskild undergrupp bland de kvantitativa adverben kan man se negationerna *aldrig* och *inte* (se 6.2.1)

Relationella som beskriver en jämförelse mellan två handlingar eller skeenden. Det kan handla om jämförelse, *lika, annorlunda* eller, tidsordning, *igen*.

Perspektiv, som anger hur något ses från en viss utgångspunkt. Här finns ofta motsatspar: *upp(e), -ner(e), in(ne)-ut(e), fram-bak, förr-sen*

I Svenska Akademiens språklära ger Tor Hultman en bra översikt över de pronominella adverben i tabellform. Den återges här, något förenklad och modifierad.

	Bestämda	**Kvantitativa**	**Relationella**
Tid	*nu, då, nyss, strax, snart, genast, sen, förr, förut, i dag, i går, i morgon, i år*	*alltid, jämt, när som helst, ofta, ibland, länge, sedan, aldrig, sällan*	*igen, åter, redan, ännu, fortfarande*
Sätt	*så*	*hur som helst*	*så, lika, annorlunda*
Rum	*här, där, hit, dit, härifrån, därifrån, hitåt, ditåt*	*överallt, var som helst, vart som helst, någonstans, ingenstans*	*annanstans, ute, ut, utifrån, uppe, upp, uppifrån, hem hemma, hemifrån, borta, bort, bortifrån*
Grad	*så*	*alldeles, ända, hur som helst, mycket, ganska, nästan*	*bara, endast, ju... desto*
Logisk relation	*också, även, dock, just, heller, nämligen, alltså*		*bara, både, åtminstone, just, till och med, till exempel*

8.7.2 GRADVIS, STEGVIS, SAMMANFATTNINGSVIS - ADVERB PÅ -VIS

Suffixet *-vis* är det enda suffix som vid sidan av adjektivets t-form i nämnvärd utsträckning används för att bilda nya adverb (*fildelningsvis*). Det läggs mestadels till substantiv, *periodvis*, men ibland också till adjektivets t-form, *naturligtvis*. Det ska inte blandas ihop med adjektivet *-vis* som förekommer i en del sammansatta adjektiv som *envis*, *näsvis* och *rättvis*, men en del *-vis*-adverb kan ibland övergå till adjektiv i nominalfraser där huvudordet är ett verbalsubstantiv: *månadsvisa utbetalningar, gradvisa förbättringar*. Adverb på *-vis* har ofta skolspråkskaraktär och ligger ganska långt från vardagsspråket: *avslutningsvis, bitvis, delvis, exempelvis, förhoppningsvis, givetvis, händelsevis, inledningsvis, möjligtvis, nödvändigtvis, sammanfattningsvis, tillfälligtvis, troligtvis, vanligtvis, veckovis, årsvis*.

8.7.3 MÖJLIGEN, VERKLIGEN, ÅRLIGEN - ADVERB PÅ -(ER)LIGEN

Adverb på *-ligen* är bildade av ett adjektiv på *-lig* plus suffixet *-en*: *egentligen, vanligen*. Ibland är det svårt att känna igen det bakomliggande *-lig*-adjektivet, *antagligen*, *nämligen*. Därtill finns *varianterna -eligen* och *-erligen, gladeligen, sannerligen, visserligen*. Det är därför motiverat att tala om *-ligen*-adverb. En del av dem hör till vardagsspråk: *antagligen, egentligen, verkligen, ögonblickligen*. Men många är mer eller mindre skol- eller skriftspråksaktiga: *dagligen, följaktligen, förmodligen, huvudsakligen, möjligen, nyligen, nämligen, ofrånkomligen, personligen, sannerligen, slutligen, synnerligen, säkerligen, tydligen, ursprungligen, visserligen, vänligen, årligen*.

8.7.4 OTROLIGT, TREVLIGT, SVAGT – ADVERB PÅ -T

Den vanligaste typen av adverb är den där adjektivets t-form används som adverb: *fruktansvärt, hårt, långt, starkt*. Rent praktiskt spelar det ingen roll om man klassificerar dessa ord som adverb eller adjektiv. Däremot är det ur språkanvändningsperspektiv bra att se att till exempel *hårt* i *hon tränade hårt* preciserar verbets beskrivning av ett skeende på i princip samma sätt som (*hon tränade*) *dagligen, faktiskt, periodvis, ofta, där*.

Adverb på *-t* hör lika mycket till vardagsspråk som till skolspråk: *dumt, fult, häftigt, roligt, snyggt, trevligt; betydligt, ofrånkomligt, relativt, sannolikt, ständigt*.

8.8 Frågeord

Svenskan har ganska många olika frågeord. De varierar beroende på vad som efterfrågas. Alla kommer först i en sats. Nedanstående tabell ger en översikt över de vanligaste frågeorden. Jfr 7.3.2

Efterfrågat	**Frågeord**	**Exempel**
En person i öppen fråga	*Vem*	*Vem diskar? Vem ledde Sovjet efter Lenin?*
Flera personer i öppen fråga	*Vilka*	*Vilka diskar?*
En person i särskiljande fråga	*Vilken+X el Vem/vilken av X*	*Vilken kusin träffade du? Vem/vilken av kusinerna träffade du?*
Flera personer i särskiljande fråga	*Vilka+X el Vilka av X*	*Vilka kusiner kommer? Vilka av kusinerna kommer?*

Efterfrågat	**Frågeord**	**Exempel**
En sak eller företeelse i öppen fråga	*Vad*	*Vad åt du? Vad sade han? Vad är vitt ljus?*
Flera saker eller företeelser i öppen fråga	*Vad*	*Vad handlade ni? Vad krävde revolutionärerna?*
En sak eller företeelse i särskiljande fråga	*Vilken/vilket+X el Vad för +X*	*Vilken bok läste du? Vilket tåg tar vi? Vad för bok läste du?*
Fler saker eller företeelser i särskiljande fråga	*Vilka+X el Vad för +X*	*Vilka böcker har du läst? Vad för böcker har du läst?*
Plats		
Befintlighet	*Var*	*Var bor du? Var sammanträder EU-parlamentet?*
Mål	*Vart*	*Vart ska vi gå? Vart flydde Muhammed?*
Ursprung	*Varifrån*	*Varifrån åker du? Varifrån kom boktryckarkonsten?*
Tid	*När*	*När börjar vi? När levde Jesus?*
Klockslag	*När el Hur dags*	*Hur dags börjar vi?*
Tid, särskiljande fråga	*Vilken+X*	*Vilken tid börjar vi? Vilken lördag är du ledig?*
Sätt	*Hur*	*Hur gör man? Hur fungerar fiberoptik?*
	På vilket/vilka sätt	*På vilket sätt kom Hitler till makten? På vilka sätt kan man skydda djurlivet?*

Efterfrågat	Frågeord	Exempel
Orsak	*Varför?* *Vad … för? (*Konstruktionen *Vad … för är starkt talspråklig och* används sällan i frågesatser med objekt, jfr *Vad läser du för?* och *Vad läser du Aftonbladet för?)*	*Varför skrattar du? Varför segrade de allierade? Varför förstärks växthuseffekten?* *Vad skrattar du för?*
Omfattning och utsträckning		
Tid	*Hur länge? Hur ofta? Hur snabbt?*	*Hur länge sov du? Hur ofta sammanträder kommunfullmäktige? Hur snabbt rör sig ljudet?*
Rum	*Hur stor/stort/stora? Hur lång/långt/långa* etc.	*Hur stora inkomster har du? Hur högt är Eiffeltornet?*
Kvantitet	*Hur mycket? Hur många?*	*Hur mycket får vi ta? Hur många barn hade de?*

8.9 Pronomen

Pronomen är en sluten ordklass, med kanske sammanlagt 200 ord. Det är alltså mycket sällan som ett nytt pronomen uppstår – det är en av orsakerna till att uppståndelsen blev så stor kring *hen* i början av 2010-talet. Som helhet är gruppen pronomen mycket splittrad. Att i svenskundervisning försöka överblicka alla grupper av pronomen i ett sammanhang är inte pedagogiskt meningsfullt, allra minst i andraspråksundervisning. Däremot finns det undergrupper som är rätt väl sammanhållna – flera av dem tas upp i kapitel 3 (t.ex. 3.2.2, 3.2.3, 3.2.6, 3.2.9, 3.2.10, 3.3.11). Svenska Akademiens grammatik gör en indelning i fyra huvudgrupper:

1. bestämda pronomen som *jag, din, den här, sin*
2. frågande pronomen som *vem* och *vad*
3. kvantitativa pronomen som *alla, båda, man, någon, somliga*
4. relationella pronomen som *första, samma, sådan*. Frågande pronomen behandlas i avsnittet 8.8, men de tre andra grupperna ska kort kommenteras här.

Pronomen förekommer i alla språkarter, men det är stor skillnad i frekvens. I talspråk och vardagligt skriftspråk kan upp mot vart tredje ord vara pronomen. I formellt skriftspråk ligger motsvarande siffra kring 10 procent.

Bestämda pronomen kännetecknas av att det syftar på något bestämt och avgränsat, men vad det är framgår av sammanhanget. Mycket vanliga och med snarlika betydelser och uppgifter i tal och text är **personliga pronomen**, **possessiva pronomen** och **reflexiva pronomen**, se 3.2.2 (personliga pronomen, 1:a och 2:a person, grundform), 3.2.6 (possessiva pronomen, 1:a och 2:a person singular), 3.2.9 (personliga pronomen i objektform), 3.2.10 (possessiva pronomen 1: och 2:a person plural, och 3:e person singular och plural), 3.3.11 (reflexivt possessivt pronomen, *sin/sitt/sina)*, 4.4.9 (reflexivt pronomen, *sig* m.fl.).

En annan grupp bestämda pronomen är de **demonstrativa** som *denna/detta/dessa* och *den/det/de här, den/det/de där*.

Den, *det* och *de* fungerar också som fristående bestämd artikel (jfr 3.3.8), ***den*** *långa strejken,* ***det*** *norra halvklotet,* ***de*** *täta molekylerna*.

Ordet *det* är speciellt. Allmänt sett är det ett personligt pronomen, och det fungerar ofta så, t ex. i meningar som *han ägde ett litet hus, men han sålde* ***det*** eller ***det*** *har jag aldrig sagt*. Men det har ofta en rent platshållande funktion som subjektsmarkör i presenteringsmeningar som *det finns fyra kolatomer i molekylen; snart är det jul; det är svårt att förutsäga hur snabbt koldioxidhalten ökar* (se 7.2.1) eller i utbrytningsmeningar som *det är Reza som ska städa; på den tiden var det handeln som gjorde England rikt* (se 7.4.7).

Det kan vidare, liksom *den* och *de* vara demonstrativt pronomen, *det förslaget gillar jag*, eller ha den särskilda funktion framför som-bisats som kallas determinativt pronomen, *vi följer det förslag som får flest röster*.

Ordet *det* har alltså minst fem funktioner i svenskan: ett vanligt personligt pronomen som *jag* eller *han*, bestämd fristående artikel, demonstrativt pronomen, determinativt pronomen eller platshållarsubjekt presenterings- och utbrytningsmeningar.

Kvantitativa pronomen anger mängd eller andel på något sätt: *alla, samtliga, båda, varje, varenda, vem som helst, vad som helst, många, flera, mycket, mest, lite, mindre, någon, någonting, åtskilliga, somliga, en del, ingen, ingenting*. En viktigt kvantitativt pronomen är det obestämda *man* som ju har grundbetydelsen 'vem som helst' (se 3.2.3). Man är mycket ofta subjekt i meningar där subjektet inte ska syfta på någon särskild.

Relationella pronomen anger hur något förhåller sig till något annat. Det kan handla om jämförelser: *annan, likadan, samma, sådan, övrig*. Det kan gälla ordning: *första, andra, sista, bortre, främre, högra, vänstra* etc. Eller kan

pronomenet framhäva något: *egen, enda, själva* (l*andets* ***enda*** *allierade*; ***själva*** *beslutet togs i går*). Både ordnande och framhävande pronomen är som synes mycket lika adjektiv, men *själv* fungerar mestadels som adverb (*hon regerade* ***själv***).

8.10 Prepositioner

En preposition anger förhållandet mellan två företeelser. Grammatiskt sett är det led som följer (styrs av) prepositionen och som betecknar en av företeelserna, underordnat det led som betecknar den andra företeelsen. I *en pojke* ***från*** *Kairo* är *en pojke* grammatiskt överordnat; i *hon reste* ***från Kairo*** är *hon reste* grammatiskt överordnat. (Jfr 3.3.5 och 6.1.1–6.1.3)

Många språk, till exempel finska och turkiska, använder inte prepositioner utan böjningsändelser, kasus, på substantiven för att uttrycka samma betydelse. Också i språk med prepositioner kan betydelserna fördelas på annat sätt än i svenskan. En del språk kan till exempel ha samma preposition för riktning, *till Östersund*, och befintlighet, *i Östersund*.

Prepositioner har i de flesta fall en grundläggande rumslig betydelse: *på skåpet, i skåpet, under skåpet, genom skåpet* osv. Men de används minst lika mycket i överförda betydelser av olika slag: *på söndag, i sommar, under natten*; *på försök, i svåra fall, under utredning, genom hårt arbete*. Dessa användningar är ofta svåra att förklara. Varför heter det *i går, i morgon, i sommar*, men *på lördag*? Prepositionen är också ofta bestämd av det överordnade ledet och har liten egen betydelse. Därför går den många gånger inte att räkna ut vilken preposition som ska användas utifrån grundbetydelsen. Man måste helt enkelt memorera på ett eller annat sätt att det heter *arg på*, *kär i*, *rädd för* fast prepositionen i dessa tre fall har samma betydelse. Eller att det kan heta både *bra i* och *bra på* och att det betyder samma sak.

Den preposition som har den mest allmänna betydelsen och det kanske bredaste användningsområdet är *på*. Den används ofta i den mycket vaga betydelsen 'med anknytning till': *priset på kaffe, blind på ena ögat, på ett annat sätt, hon fick tyst på honom*. Möjligen kan man säga att om man inte vet vilken preposition som passar, så kan man försöka med *på* – men den tumregeln räcker inte långt.

De cirka 30 vanligaste prepositionerna dominerar starkt i alla språkarter. Några ovanligare prepositioner dyker upp främst i formellt skriftspråk: *förutom, inklusive, invid, kontra, per, utifrån, utöver*.

Svenska Akademiens grammatik nämner sju olika, mycket allmänna betydelsekategorier som prepositioner brukar användas för: rum, befintlighet (*i skolan*); rum, riktning (*till skolan*); tid (*i år*); medel (*med bil*); orsak, ändamål, följd (*för högre betyg*); ha-relation (*kaffe med mjölk*); vara-relation (*problem med förslaget*).

Med dessa utgångspunkter följer här översikt över fjorton av de vanligaste prepositionerna, deras grundläggande rumsbetydelse och exempel på relativt vanliga överförda betydelser. I tabellen har prepositionerna ordnats i ungefärlig frekvensordning. Exemplifieringen av olika betydelser är minst sagt ofullständig.

Preposition	**Rumsbetydelse**	**Överförda betydelser**
I	´inom omfånget av´, i skolan, i bussen, i boken	**tid**: *i kväll, i vår*; **tillstånd**: i *ensamhet, i hastigheten, i lunginflammation*; **föremål för ngt**: *kär i ngn; bra i fotboll*; **form, material**: *stol i plast, tröja i blått, i två delar* **verksamhet***: i diskussionen, i arbetslivet, i kriget*
av	´med utgångspunkt i´, ´i riktning bort från´	**orsak***: gråter av lycka; sjuk av ilska*; **ursprung**: *lukt av fisk*; **material:** *stol av plast*; **innehåll**: *full av vatten*; **utförare**: *besök av grannen, filmad av X, infördes av Y*; **avsändare**: *köpa, låna, få veta av*; **urval**: *resten av, först av*
på	'i läge mot ovansidan'	**tid**: *på lördag, på 1800-talet, på en timme*; **anslutning, egenskap**: *hjulen på bilen, färgen på tröjan, priset på boken, kvaliteten på leksakerna, slutet på historien, namnet på båten;* **mål, föremål**: *trött på, se på, höra på, känna på, tänka på, tro på*
för	´i läge på frånsidan av'	**tid:** *för alltid, för i dag*; **adressat**: *berätta, visa, läsa, spela för ngn, bok för, biljett för* **orsak**: *tack för hjälpen, beröm för jobbet, skulden för misslyckandet*; **avsikt, ändamål**: *för att bli, för att få, kämpa för, insamling för, mat för en vecka, rusta för krig*; **inställning, förutsättning**: *svårt, känslig, motiverad, lämplig för*
med	'i anslutning till'	**tid**: *med en gång, med full fart*; **medel**: *med en hammare, med hårt arbete, med bil, med dator*; **samhörighet**: *med potatismos, med kompisar, med rabatt*; **jämförelse**: *jämfört, samtidig, parallell, jämnårig med*
till	'i riktning mot'	**tid:** *till 2024*; **förändring**: *förvandla, tvinga, påverka, leda, göra till*; **orsak**: *grund, skäl, orsak till*; **adressat**: *ge, säga, skicka, skaffa, skriva, ropa till någon*; **ändamål:** *möjlighet till, pengar till, tid till*

Preposi-tion	Rumsbetydelse	Överförda betydelser
om	'i krets runt'	**tid**: *om en vecka, om sommaren*; **ämne för tal och tanke**: *prata, tycka, drömma, fråga, informera om, historien, filmen, program om*
från	'i riktning som avlägsnar från utgångspunkten'	**tid**: *från måndag, en kyrka från 1300-talet*; **separation**: *avskeda, rädda, skilja sig från*
vid	'på plats i nära anslutning till'	**tid**: *vid tolvtiden, vid festens slut***tillstånd:** *vid liv, vid medvetande*
under	'på plats nedanför'	**tid**: *under 1600-talet*; **i ett tillstånd**: *under arbete, under hot*
mot	'i rörelse i riktning mot'	**tid**: *mot slutet, mot fyratiden;* ***attityd****: snäll, hård, rättvis, vänlig mot* **motstånd:** *protestera mot, kämpa mot, kritisk mot, allergisk mot, medicin mot, uppror mot* **jämförelse för olikhet**: *skillnad mot, natt mot dag*
över	'i ett läge ovanför'	**tid**: *fem över tolv; över vintern;* **behärskning***: inflytande över, kontroll över, makt över*
mellan	'i position med begränsningar vid två punkter'	**tid**: *mellan jul och nyår;* **jämförelse**: *likhet/skillnad mellan*
hos	'med vistelse i anslutning till'	**anslutning till:** *anställd hos, känd hos*; **vana, egenskap**: *julfirandet hos katoliker, kunskap hos barn*

8.11 Bindeord

Som bindeord kan man rubricera de ord som binder samman satser, meningar eller grupper av meningar (*och, sedan*, *sammanfattningsvis*). Bindeord brukar inte räknas inte som en egen ordklass. I stället sorteras de i konjunktioner (*och*) som binder samman led med samma grammatiska status, subjunktioner (*eftersom*), det vill säga bisatsinledare, eller konjunktionella adverb (*däremot*, se 6.2.2). Också flerordsfraser kan fungera som bindeord: *för det första, å andra sidan, i motsats till, det beror på*.

Man klarar sig inte utan bindeord, vare sig i tal eller skrift, men de är mycket viktigare i skriftspråk, särskilt i skolspråk och läroboksspråk där kraven ofta är höga på precision och tydlighet

Några relativt vanliga ord och fraser som fungerar som bindeuttryck, liksom deras ordklasstillhörighet, framgår av nedanstående uppställning. Man kan lägga märke till både att det inte finns ord i alla grupper för att täcka alla betydelser och att samma ord ibland kan användas på olika sätt. Ett viktigt bindeord som inte kommer med i uppställningen är det allmänt bisatsinledande *att* (se 7.4.3).

Betydelse	**Subjunktion**	**Konjunk-tion**	**Adverb**	**Flerordsfras**
tillägg		*och, samt*	*också, dessutom, sedan (sen)*	*nästa X, följande X, en gång till, man kan lägga till (att)*
del	*Varav*		*delvis, särskilt, speciellt*	*till en del, det gäller särskilt, en viktig del är*
tid	*när, då, innan, efter (det) att, sedan, medan*		*då, nu, senare, sedan, tidigare, plötsligt, samtidigt etc.* – se 6.1.1.	*på samma gång, efter en tid* (se 6.1.1)
motsats	*även om, fastän, trots att*	*men, fast*	*däremot, dock, ändå, tvärtom, tvärtemot*	*i stället, annars, i alla fall, å andra sidan, i motsats till*
jämförelse	*medan, än, som*		*Iika, likadant, annorlunda*	*jämfört med, i jämförelse med, om man jämför* (se 5.4.1)
orsak, följd, konsekvens, avsikt	*för att, därför att, eftersom, så att*	*för*	*alltså, så, därför*	*det beror på, det betyder att, det leder till, orsaken är, följden blir, i syfte att, syftet är, målet är, avsikten är*
ordning			*först, sist, senare, därefter*	*till att börja med, för det första..., på X plats...*
villkor	*om, i fall, även om, trots att*		*då*	*ett villkor är, förutsättningen är, under förutsättning att, på villkor att, förutsatt att*

9 GRAMMATIK OCH ORDFÖRRÅD I TEXTTYPER

I det här avsnittet repeteras en del av innehållet i de två tidigare avsnitten om grammatik och ordförråd, men i ett funktionellt textperspektiv. Grammatik och ordförråd i sammanlagt 23 skol- eller elevtexter beskrivs. Syftet är att visa hur en viss typ av grammatik och ett visst slags ordförråd blir särskilt viktiga resurser i olika texttyper. Avsnittet kan alltså användas för att ge en lärare kunskap om den grammatik och det ordförråd som kan behöva speciell uppmärksamhet inför skrivandet eller läsningen av en viss typ av text.

Texttyper och genrer

Textexemplen är av två slag, dels elevtexter, dels lärobokstexter. De har ordnats efter texttyper, inte efter genrer. Genrer finns av många sorter: brev, insändare, reportage, recension, saga, krönika och så vidare. Med texttyp avses här en mer grundläggande form av textaktivitet som att berätta, beskriva, instruera, förklara med mera. Texttyp och genre samspelar: sagan domineras av berättandet, reportaget kombinerar berättelse och beskrivning, läroboken kombinerar ofta beskrivning och förklaring. Över huvud taget är det svårt att hitta en genre där bara en texttyp är allenarådande, med undantag för den enkla instruktionen. Eftersom textexemplen i huvudsak utgår från autentiska texter (se nedan) så uppvisar många av dem viss texttypsblandning. På det sättet kommer exemplen närmare faktiskt skrivande och läsande och den pedagogiska praktiken.

Beskrivning på text-, grammatik och ordnivå

I Skolverkets *Språket på väg*, del 2, finns i punktform goda beskrivningar av vad som kännetecknar genrerna berättelse, insändare och brev. De påminner en del om textanalyserna i detta avsnitt, Skolverkets beskrivningar lägger större vikt vid egenskaper på textnivå. Det finns goda motiv för det, särskilt inför undervisning i svenska som förstaspråk. I de beskrivningar som följer i det här avsnittet är tonvikten större på grammatik och ordförråd. Under rubriken ”Allmänt om texten” finns dock alltid en inledande kommentar om egenskaper på textnivå.

Inte bedömningsunderlag eller modelltexter

Inom varje texttyp har exemplen ordnats från det mycket enkla till det avancerade, det vill säga lärobokstext. Det första exemplet i varje kapitel är synnerligen enkelt och vill ge prov på hur man med ett minimum av uttrycksresurser ändå kan åstadkomma en elementär text. Det exemplet är alltid en ren konstruktion. De övriga utgår från autentiska exempel men är inte fullt autentiska. Vissa bearbetningar och tillrättalägganden har gjorts; till exempel har brister i stavning och interpunktion, liksom i vissa formuleringar, rättats till. Avsikten är främst att ännu tydligare synliggöra det viktigaste, mönstren hos ordförråd och grammatik, men också att undvika identifiering.

Av detta följer att texterna *inte* är bedömningsunderlag på något vis; det kan behöva betonas särskilt. Förhoppningsvis underlättar de följande textanalyserna för en lärare att se förtjänster, brister och svårigheter av olika slag, i både elevtexter och andra texter. Men i bedömningar utifrån betygs- och bedömningskriterier fäster man ju ofta stort avseende vid exempelvis självständighet från förlagor, relevans hos argument, logik i berättelse eller resonemang, proportioner mellan textens olika delar eller sakkunskap i ämnet. Det är något helt annat än det här kapitlets formorienterade textanalys.

Inte heller är exemplen modelltexter i den betydelse som begreppet ofta har inom ämnesdidaktiken, det vill säga modeller för hur en elevtext bör se ut när den är färdig. Däremot borde beskrivningen av ordförråd och grammatik i varje text vara till hjälp för den lärare som känner behov av att sätta samman en modelltext.

En provkarta

Texterna ger alltså en bred provkarta med exempel på berättelser, förklaringar och annat, men är inte ”facit” för en texttyp. Samma grundläggande texttyp kan ju i det konkreta fallet utformas på ett oändligt antal sätt. Det går inte att täcka in alla. En lärare måste alltid använda eget förstånd och analysförmåga inför alla de texter som dyker upp i skolsammanhang.

Beskrivningen av ordförråd och grammatiska mönster i varje text är utförlig, men inte uttömmande. Syftet är som sagt att främst peka på de språkdrag som är utmärkande för texttypen. Ibland påpekas också att *frånvaron* av vissa språkliga drag är texttypisk. Inom parentes ges ofta, men inte alltid, hänvisningar till moment i grammatikavsnittet för den som önskar en systematisk grammatisk beskrivning.

Självklart är det fullständigt omöjligt för en praktiskt arbetande lärare att så noga som här sker bena ut grammatik och ordförråd i varje elev- eller lärobokstext. Men någon gång kan det vara meningsfullt att noggrant se efter vilka dispositionsmodeller, ordkretsar och grammatiska strukturer som behöver tas i bruk för en viss texttyp eller genre. Kapitlet vill vara ett stöd i ett sådant arbete.

Kapitlet kan också läsas som bakväg in i grammatikavsnitt, kapitlen 2–7. Man börjar alltså med vilken grammatik som används i en text, och går sedan till den systematiska grammatiska beskrivningen.

9.1 Berättelser

Med *berättelser* brukar i didaktiska sammanhang avses två rätt olika saker. Dels är en berättelse en grundläggande texttyp där ett förlopp skildras i kronologisk ordning. Inom genrepedagogiken kallas denna typ av berättelse för återberättelse. Den har språkliga kännetecken som preteritum som huvudtempus, tidsadverbial (*på morgonen*, *efter 30 minuter*) och bindeord som anger tidsrelationer. Denna slags berättelse ingår i många genrer, som redogörelsen för ett museibesök, ett historiskt skeende eller en labbrapport.

Dels är berättelsen en mer specifik litterär genre där en ofta fiktiv historia berättas. Den har också de texttypiska berättelsedragen, men de kombineras gärna med beskrivande delar. Det grundläggande berättelsemönstret kan beskrivas i fem steg: utgångsläge med presentation av huvudaktör(er)-komplikation-kris-lösning-summering och avrundning. Många berättelser har dock en mer komplicerad disposition med exempelvis tillbakablickar, parallellhandlingar, lösningar som misslyckas och leder till nya komplikationer etc. Typiska inslag är direkt och indirekt anföring, inre monolog och utrymme för författarens reflexioner och värderingar.

Typiskt huvudsakligt tempus är preteritum. Satssubjekt är oftast aktivt agerande människor och adverbiella tidsbisatser är vanliga (*innan vi kom fram…*; *när hon vände sig om…*). Rörelseverb och anföringsverb. Bindeord markerar ofta tid: *då, sedan, plötsligt, på samma gång* etc.

Av den nedanstående textexemplen är bara det tredje en renodlad litterär berättelse.

9.1.1 DET ALLRA ENKLASTE

Vi slog på stämgaffeln. Vi stoppade den i vattnet. Det blev ringar i vattnet.

Allmänt om texten

I den mycket enkla berättelsen kommer meningarna i samma följd som händelseförloppet och tempus förändras inte. Då behövs inga tidsord, och de korta satserna kan staplas på varandra. De kan ändå uttrycka ett underförstått orsakssamband.

Grammatik

<u>Satstyper:</u> Två enkla satstyper:

- Påståendesatser med pronominellt personbetecknande subjektet först, ett verb, komplement i form av ensamt substantiv eller pronomen samt

eventuellt ett platsadverbial (typ *Jag såg filmen i skolan; Han läste den på bussen; Hon köpte det på ICA* se 7.2);
- Presenteringssats med inledande *Det* (typ *Det finns snö i Syrien*; *Det var fläckar på golvet*; *Det blir torka i Italien*; *Det ligger en sjö vid Östersund,* se 7.2.1)

Nominalfraser: personliga pronomen i grundform (3.2.2), presenterings-*det* (7.2.1) och substantiv i bestämd form i prepositionsfraserna (7.2.8).

Verbfraser och tempus: verbfraserna innehåller bara ett verb och alla har samma tempus.

Fraser med adverbiell funktion: preposition+substantiv i bestämd form för att ange plats (*på stämgaffeln*, *i vattnet* 6.1.2).

Ordförråd

De allra vanligaste personliga pronomenen i grundform (*vi*), två mycket vanliga prepositioner i sin konkreta rumsbetydelse, tre verb som tillhör basordförrådet (även om *slå på ngt* är lite ovanligare) och tre fysikämnesanknutna substantiv. Det mest påtagliga ämnesordet är *stämgaffeln*, men också *vattnet* och *ringar* är ord som är överrepresenterade i fysikämnet.

9.1.2 ELEVTEXT, DEN ENKLA ÅTERBERÄTTELSEN OM VARDAGSLIV: DETTA GJORDE JAG I GÅR

I går fyllde min lillasyster 11 år. Då kom morfar och mormor och så kom min moster och hennes man. Sen kom min andra moster. Hon har ingen man och inga barn heller. Sen kom pappas kompisar Josef och Osman. Efter en stund kom våra grannar.

När alla hade kommit sjöng vi en sång för min lillasyster. Hon blev glad som en fågel och hoppade upp och ned när vi sjöng. Sen fick hon presenter. Några var rosa och jättefina.

Vi lagade mycket mat hela dagen. Efter maten åt vi tårta. Alla satt och pratade i vardagsrummet.

Allmänt om texten

Också denna text, skriven av en högstadieelev med svenska som andraspråk, är en enkel återberättelse i kronologisk ordning. Korta påståendesatser med samma tempus, preteritum, följer händelseförloppet. Enkla tidsadverbial av olika slag inleder ofta satserna och fungerar som bindeord (*sen, efter maten*). Ordförrådet är vardagligt med många ord inom betydelsefälten släktskap (lillasyster, moster) och

födelsedag (*presenter, fylla*). Men en närmare granskning visar dock att texten inte är alltigenom enkel. Ser man till dispositionen avviker fem meningar och skapar en mer utbyggd och sammanhållen text:

1. Den första meningen sammanfattar hela berättelsen och har ett slags rubrikfunktion.
2. Den fjärde meningen bryter kronologin och stannar upp med en bakgrundsbeskrivning i presens. Textbindningen blir här mer avancerad, när den nya informationen som står sist i föregående mening upprepas som tema och inledande pronomen, *hon*, i nästa mening.
3. Den första meningen i andra stycket inleds med en tidsbisats där tempus är pluskvamperfekt och bildar bakgrund till informationen i meningens huvudsats.
4. Det andra styckets andra och fjärde mening behåller visserligen textens huvudtempus preteritum, men stannar upp med en beskrivning. Också här förekommer den mer avancerade textbindningen: det som står sist som ny information och substantivfras i mening 1 och 3 i stycket (*min lillasyster, presenter*) kommer först som tema och pronomen i mening 2 respektive 4 (*Hon* och *Några*).

Något som påtagligt bidrar till textens kvalitet är den stora variationen i nominalfrasernas uppbyggnad och ordförråd (se nedan!). Skribenten bygger upp rätt komplicerade nominalfraser för att beskriva hur olika personer relaterar till varandra och skribenten.

Grammatik

Satstyper: Satserna är genomgående enkla påståendesatser. Men de är relativt varierade. Minst fem olika slag har använts:

- Påståendesats med subjektet först (7.2): *Vi lagade mycket mat hela dagen. Alla satt och pratade i vardagsrummet*
- -Påståendesats med subjektet först och avslutande tidsbisats (7.4.2.1): *Hon blev glad som en fågel och hoppade upp och ned* ***när vi sjöng***
- Påståendesats med inledande tidsadverbial i form av enkelt tidsadverb, prepositionsfras eller bisats (7.3.4): ***I går*** *fyllde min lillasyster 11 år.* ***Sen*** *fick hon presenter.* ***Efter en stund*** *kom våra grannar.* ***Efter maten*** *åt vi tårta.* ***När alla hade kommit*** *sjöng vi en sång för min lillasyster.*
- Samordning av två påståendesatser med samma subjekt (7.2.3): *Hon blev glad som en fågel och hoppade upp och ned.*
- Samordning två påståendesatser med inledande adverb: ***Då*** *kom mormor och morfar och* ***så*** *kom min moster och hennes man.*

Nominalfraser: Så mycket som åtta olika slag av nominalfraser kan noteras. De kan listas från de mycket enkla till de ganska avancerade, enligt nedan. De mer

avancerade används främst för att ange relationerna mellan de personer som befolkar texten.

- Pronomen: *vi, hon, alla, några*
- Ensamma substantiv: *en sång, en fågel, presenter, tårta*
- Kvantitativa pronomen+substantiv: *mycket mat, hela dagen; i samordning ingen man och inga barn* (3.2.5)
- Ensamma substantiv i samordning: *mormor och morfar, Josef och Osman* (3.2.11)
- Possessivt pronomen+substantiv: *min lillasyster, våra grannar* (3.2.10)
- Samordning (possessivt pronomen+substantiv)+(possessivt pronomen+substantiv): *min moster och hennes man*
- Possessivt pronomen+adjektiv+substantiv: *min andra moster* (3.3.1)
- Substantiv i genitiv+substantiv+(substantiv+substantiv): *pappas kompisar Josef och Osman*

Verbfraser och tempus: Preteritum dominerar, som alltid i enkla berättelser, *kom, blev, fick, var*. Vid ett tillfälle används pluskvamperfekt, följt av preteritum, för att ordna händelsernas tidsföljd (4.4.1), *När alla **hade kommit sjöng** vi*. Den vardagsspråkliga konstruktionen pseudosamordning används mycket adekvat (4.4.12): *alla satt och pratade*

Fraser med adverbiell funktion: Adverbialen används främst för att tydliggöra tidsföljden på ett sätt som hör till enkelt berättande. Ett undantag är platsadverbialet *i vardagsrummet* och framför allt jämförelsefrasen *adjektiv+som: glad som en fågel* (se 5.4.1). I övrigt ger adverbialen en liten provkarta på de konstruktioner vi främst använder för att uttrycka tid: enkla tidsadverb, *sen, då, (och) så;* prepositionsfraser: *efter en stund, efter maten;* tidsbisatser: *när vi sjöng; när alla hade kommit*.

Ordförråd

Substantiv: substantiven består dels av egennamn och vanliga personbeteckningar för släktskap eller vardagsrelationer, *lillasyster, morfar, mormor, man, barn, pappa, mamma, kompisar, grannar*, dels av konkreta vardagsord *mat, tårta, presenter, sång, fågel, vardagsrummet*.

Verb: grundläggande basverb: *kom, fick, var, har*. Vanliga aktivitets- eller kommunikationsverb: *hoppade, satt, pratade, sjöng*. Två verb som tillsammans med ett substantiv är en lexikal enhet: *fyllde år*, *lagade mat*.

Pronomen**:** Personliga pronomen i grundform och objektsform: *vi, hon, henne*. Possessiva pronomen: *min, hennes, våra*. Kvantitativa pronomen: *alla, inga, några, mycket, hela* (3.2.5, 3.2.6, 3.2.9, 3.2.10)

Adjektiv: vanliga värderande och beskrivande adjektiv*, jättefina, glad*, och ett färgadjektiv, *rosa*.

Adverb: korta högfrekventa tidsadverb, *sen, då, (och) så*. Ett mer avancerat negerande adverb: *heller* (6.2.1). En fast adverbfras med rumsbetydelse: *upp och ned* (jfr *ut och in, fram och bak, hit och dit*)

9.1.3 ELEVTEXT, DEN FIKTIVA BERÄTTELSEN: BÖRJAN PÅ EN DECKARE

Lalala, gick Petter och sjöng i skogen medan han plockade blåbär. När han gick där och sjöng hörde han en tjej som skrek och sedan ett skott som lät väldigt högt. Han blev rädd och ryckte till. Petter sprang mot ljudet där han hörde det. Han såg tjejen som han hade hört skrika. Hon var död. Petter ringde efter polisen som kom efter ett tag. Han blev kallad att komma på förhör nästa dag. När han kom hem låg hans fru och sov.

Dagen efter såg han en bild i tidningen på tjejen i skogen. Frun frågade honom:

- Känner du henne?
- Nej, sa han.

Han ljög för henne. Han kände kvinnan som hade blivit mördad.

(Efter Birgitta Garme, 2010: Elever skriver)

Allmänt om texten

Texten, som alltså bara återger början på en längre berättelse, är författad av en elev i årskurs 8 med svenska som förstaspråk; den är här lätt redigerad. Den är uppbyggd efter den enkla deckargenrens mönster, men inte utan finess. Den första meningen som fungerar som ett slags rubrik och placerar hela händelseförloppet i en specifik situation, och för att läsaren ska kastas direkt in i skeendet är det allra första ordet en replik i direkt anföring. Efter första stycket kommer ett hopp i tiden och en dialog. Dialogen följs av två korta meningar som komplicerar berättelsen. Textens grundläggande ordning är den kronologiska berättelsen. Huvudtempus – utom i dialogen – är preteritum med pluskvamperfekt i bisatserna i två fall.

Flertalet meningar är enkla påståendesatser med *han*, berättelsens huvudperson, som inledande subjekt. Men berättelsegenrens typiska *när*-bisats-inledda meningar används också. För att precisera beskrivningen och skikta informationen i förgrund och bakgrund använder författaren *som*-bisatser i utbyggda nominalfraser (*kvinnan som hade blivit mördad*) och nominalfraser där huvudordet byggts ut med efterställda prepositionsattribut (*en bild i tidningen*, *tjejen i skogen*). Typisk för berättelser är också den direkta anföringen.

Grammatik

Satstyper: I texten finns relativt enkla påståendesatser men ändå med varierande uppbyggnad, vidare ja- och nej-frågor och anföringssatser, det vill säga en ganska bred repertoar.

- Ja- och nej-fråga i direkt anföring med framförställd anföringssats och talstreck: *Frun frågade honom: – Känner du henne?*
- Direkt anföring med efterställd anföringssats, antingen med enkelt anföringsverb (svarade) eller med anföringsverb i pseudosamordning: – *Nej, svarade han; Lalala, gick Petter och sjöng*.
- Enkel ja-och nej-fråga (som anförd sats, 7.3.1): *Känner du henne?*
- Påståendesatser med subjektet först: *Hon var död. Han ljög för henne. Petter ringde efter polisen som kom efter ett tag*.
- Samordnade påståendesatser med gemensamt subjekt och subjektet först (7.2.3): *Han blev rädd och ryckte till.*
- Påståendesats med avslutande tidsadverbial i form av bisats (7.4.2.1): *Peter gick och sjöng i skogen medan han plockade blåbär*.
- Påståendesats med inledande tidsadverbial (7.3.4): *Dagen efter såg han en bild i tidningen på tjejen i skogen*
- Påståendesats med inledande tidsadverbial i form av *när*-bisats (7.4.2.1): *När han gick där och sjöng hörde han en tjej som skrek och sedan ett skott som lät väldigt högt. När han kom hem låg hans fru och sov*.

Nominalfraser: Som i många texter i berättelsegenren betecknar nominalfraserna i stor utsträckning olika personer i berättelsen.

- Egennamn, enkla substantiv och personliga pronomen i grund- och objektsform: *Petter, ljudet, frun, kvinnan; han, hon, henne, honom*.
- Substantiv +*som*-sats (3.3.7): *en tjej som skrek, ett skott som lät väldigt högt, polisen som kom efter ett tag, kvinnan som hade blivit mördad* (underförstått subjekt efter *som*); *tjejen som han hade hört skrika* (utsatt subjekt efter *som*).
- Substantiv+prepositionsfras (3.3.5): *en bild i tidningen*, *tjejen i skogen*.

Verbfraser och tempus:

- Enkelt preteritum i huvudsats och ibland pluskvamperfekt i bisats (4.4.1): *sprang, hörde, var, ringde* etc.; *Han såg tjejen som han hade hört skrika*
- Preteritum i pseudosamordning (4.4.12) vilket ger både en bättre beskrivning och ett talspråksnära stilläge som är adekvat för genren: *gick och sjöng*, *gick där och sjöng*, *låg hans fru och sov*.
- Omskriven passiv (4.4.5): *som hade blivit mördad.*

Fraser med adverbiell funktion: Lexikaliserade tidsuttryck (6.1.1): *dagen efter, nästa dag, efter ett tag*. Preposition+substantiv (el. pronomen) som anger rum och riktning (6.1.2): *i skogen, mot ljudet, i tidningen, för henne.*

Ordförråd

Substantiv: Egennamn (*Petter*), vanliga personbeteckningar (*en tjej, frun*), kriminalgenreord (*kvinnan, ett skott, polisen, förhör*)

Verb**:** Basverb (*gick, blev, var, kom*). Vanliga rörelse-, kognitions- och kommunikationsverb (*sprang,* partikelverbet *kom hem, hörde, såg, kände, sjöng, skrek, frågade, sa*). Ovanligare rörelse- och kommunikationsverb (*plockade, ringde, blev kallad, ljög* – de två senare anknyter till deckargenren). Det ovanliga rörelsepartikelverbet *ryckte till*, som dock är vanligare i spänningstexter.

Pronomen: personliga pronomen i grundform och objektsform (*han, hon, honom, henne*); possessiva pronomen (*hans*).

Adjektiv: typiska adjektiv för spänningstexter: *rädd, död, mördad* (particip).

Adverb: tidsadverb *sedan*; adjektivadverb (*högt*).

Bindeord: *och, som, när, medan.*

9.1.4 LÄROBOKENS ENKLA BERÄTTELSE: GREKISK MYTOLOGI

Först fanns bara Chaos, sa grekerna. Sedan uppstod Gaia, jorden. Ur henne uppkom det ena efter det andra. Det började likna en ordnad värld, ett kosmos.

Gaia gifte sig med Himlen (Uranos) som födde de tolv titanerna. Den yngste titanen, Kronos, hatade sin far. När Uranos kom för att än en gång göra Gaia havande, kastrerade han sin far.

Nu blev Kronos världens härskare. Han gifte sig med systern Rhea. Men Kronos var rädd för sina barn så han slukade dem så fort de föddes: Hera, Demeter, Hestia, Hades och Poseidon. När det sjätte barnet skulle födas var Rhea trött på Kronos fasoner. Hon räckte honom en inlindad sten. Han svalde den utan att upptäcka misstaget. Och Rhea gömde barnet, Zeus, på Kreta.

När Zeus vuxit upp lurades Kronos att dricka ett kräkmedel. Han kräktes upp alla barnen och Zeus fängslade honom. Men nu blev det stort uppror i världen. Zeus och syskonen kämpade från berget Olympos. Därför kallas de olympier.

(Ur lärobok i religionskunskap)

Allmänt om texten

SO- och NO-böcker kan ibland innehålla raka, enkla berättelser i kronologisk ordning i preteritum som denna, även om det alls inte är den dominerande texttypen i dem. I ett sådant berättande avsnitt kan det – som i detta fall – vara vanligast med enkla påståendesatser där fundamentet omväxlande består av subjektet eller ett tidsadverbial, ibland i form av en *när*-bisats. På det sättet är

texterna lika de berättelser eleverna skriver. Men flera egenskaper ger ändå intryck av en professionellt skriven text: den avslutande sammanfattningsmeningen i presens, det mer komplicerade tempusbruket, de långa och varierade nominalfraserna, det specifika ordvalet (inte minst egennamnen), *och*- eller *men*-inledda meningar på rätt plats och det bitvis avancerade ordvalet.

Grammatik

Satstyper: Texten har bara påståendesatser. De är av fem olika slag, där åtminstone typerna tre till fem får sägas vara karaktäristiska för berättelser.

- Påståendesatser med inledande subjekt: *Han gifte sig med systern Rhea.*
- Två påståendesatser med inledande subjekt samordnade med *och* eller *så* (7.2.2): *Han kräktes upp alla barnen och Zeus fängslade honom. Men Kronos var rädd för sina barn så han slukade dem.*
- Påståendesatser med inledande (tids)-adverb eller prepositionsfras (7.3.4): *Sedan uppstod Gaia. Nu blev Kronos världens härskare. Men nu blev det stort uppror i världen. Ur henne uppkom det ena efter det andra.*
- Påståendesatser med inledande tidsadverb i form av *när*-bisats (7.4.2): *När det sjätte barnet skulle födas var Rhea trött… När Zeus vuxit upp lurades Kronos…*
- Direkt anföring med efterställd anföringssats: *Först fanns bara Chaos, sa grekerna.*

Som en satsliknande konstruktion används också preposition+infinitivfras (7.4.4): *När Uranos kom **för** att än en gång göra Gaia havande*; *Han svalde den **utan** att upptäcka misstaget.*

Nominalfraser: Även om nominalfraserna inte är långa är den stora variationen ett skolspråkligt drag. Särskild konstruktionen substantiv+apposition är starkt skriftspråklig.

- Egennamn, personliga pronomen: *Zeus; han; honom; de*
- Substantiv+substantiv i samordning (3.2.11): *Zeus och syskonen*
- Substantiv+apposition: *Gaia, jorden; en ordnad värld, ett kosmos; den yngsta titanen, Kosmos; barnet, Zeus*
- Substantiv+som-sats (3.3.7): *Himlen (Uranos), som födde tolv titanerna*
- (Artikel)+adjektiv+substantiv (3.3.1): *en ordnad värld; de tolv titanerna; den yngste titanen; det sjätte barnet; en inlindad sten; stort uppror*
- Substantiv i genitiv+substantiv (3.3.8): *världens härskare; Kronos fasoner*

Verbfraser och tempus: Huvudtempus är det berättelsetypiska preteritum. Stödtempus till preteritum, det vill säga pluskvamperfekt och futurum preteritum, används i bisatser för att precisera tidsföljd.

- Enkelt preteritum: *uppstod, födde, kräktes, räckte* etc.
- Hjälpverbsliknande verb och huvudverb (4.3.4): *började likna.*

- Pluskvamperfekt i bisats och preteritum i huvudsats (4.4.1): *När Zeus vuxit upp, lurades Kronos.*
- Futurum preteritum i bisats och preteritum i huvudsats: *När det sjätte barnet **skulle födas**, **var** Rhea trött på Kronos fasoner.*
- Passiv och medial *s*-form (4.4.4): *föddes, lurades, kräktes.*

Fraser med adverbiell funktion: De vanligaste adverbialfraserna är prepositionsfraser med rumsbetydelse (6.1.2): *i världen, på Kreta, från berget Olympos.*

Ordförråd

Substantiv: Å ena sidan innehåller texten mycket ovanliga, berättelsespecifika egennamn, *Garia, Uranos, Kronos, Rhea, Hera, Demeter, Hestia, Hades, Poseidon, Zeus, Kreta, Olympos,* samt ovanliga ämnesanknutna konkreta substantiv, på gränsen till facktermer: *kosmos, titaner, kräkmedel, olympier*. Å andra sidan finns vanliga allmänspråkliga personbeteckningar (släktskap): *far, systern, barn* och vanliga allmänspråkliga konkreta (natur)substantiv: *sten, berg, värld*. Därtill kommer tre abstrakta substantiv, varav ett ovanligt: *misstag, uppror, fasoner*. Den här kombinationen av ämnesanknutet och vardagligt ordförråd är mycket lärobokstypisk.

Verb: Verben uppvisar en blandning liknande substantivens:

- Basverb i sparsam användning: *fanns, kom, blev, var, kallas, sa, göra*; något ovanligare verb för matintag m.m.: *slukade, svalde, dricka*, partikelverbet *kräktes upp*; verb som beskriver fortplantning och familjebildning: *födde, kastrerade*, reflexiva *gifte sig*, partikelverbet *vuxit upp*; stridsverb: *kämpade, fängslade, hatade*; identitets- och förändringsverb: *uppkom, likna*; ovanliga kognitions- och kommunikationsverb: *lurades, upptäcka*

Adjektiv: två vanliga, *rädd, stort*, ett ovanligt, *inlindad* (particip)

Adverb: tidsadverb, *först, sedan, nu*. Ett något ovanligare sättsadverb, *fort*

Bindeord: *och, men, därför, när, så*

Pronomen: Personliga pronomen i subjektsform och grundform. Possessiva pronomen, också det reflexiva *sin*. Reflexiva pronomen (*sina* och *sig*).

9.1.5 LÄROBOKEN: BLANDNING AV BERÄTTELSE OCH BESKRIVNING

> När USA och Europa industrialiserades under 1800-talet infördes också nya metoder och ny teknik inom jordbruket: traktorer, maskiner, nya typer av grödor, konstgödsel, vattenpumpar och bekämpningsmedel. Man kan säga att även jordbruket industrialiserades.
>
> Sedan dess har utvecklingen fortsatt. Större skördar med färre sysselsatta har lett fram till att några få jordbruk kan producera livsmedel för en stor befolkning. Så kallade storjordbruk och blandjordbruk är ofta inriktade på några få grödor som odlas i stor skala på stora ytor. Djurhållningen är ofta inriktad på antingen kött- eller mjölkproduktion.
>
> (Ur lärobok i geografi)

Allmänt om texten

Det här berättande avsnittet är tämligen typiskt för NO- och SO-böcker. Kronologin är textens grundstruktur. Men kronologin blandas upp med bedömningar, förklaringar och beskrivningar. Det första stycket börjar med en typisk berättelsemening med inledande *när*-bisats. Men meningen slutar med en mycket informationstung uppräkning av den typ som ofta behövs i komprimerade beskrivningar. Styckets andra mening uttrycker en sammanfattande kommentar. Den börjar med *Man kan säga att*, ett sätt att uttrycka en gardering (dvs. modalitet) som är typisk för läroböcker. (De meningsinledande huvudsatserna av detta slag är ganska få, och man kan nästan lära in dem utantill: *Man säger att*; *Man brukar säga att*; *Det kallas ofta för att*; *Det brukar beskrivas som att* och några till. Ordet *man* ersätts ibland av *vi*.)

I andra stycket byter berättelsen från preteritumsystemet till presenssystemet, och övergår därmed till en samtidsbeskrivning. Men det historiska perspektivet finns kvar i den första meningen om att utvecklingen *har fortsatt* och i den andra meningens användning av ett kausalitetsverb, *har lett fram till*. Tempus i dessa två meningar är perfekt; de beskriver förlopp som ligger före den nutid som är styckets fokus.

Grammatik

<u>Satstyper</u>: Det är karaktäristiskt för texten att den kan sägas blanda satstyper som har sin främsta hemortsrätt i olika texttyper. Det visar att den, som så ofta, inte entydigt låter sig placeras i en särskild texttypsgrupp

- Påståendesatser med inledande subjekt i form av tunga nominalfraser, som inte refererar till människor: *Större skördar med färre sysselsatta har lett fram till…; Så kallade storjordbruk och blandjordbruk…* Satser av detta slag hör kanske främst till sakprosans informationstäta utredningar och beskrivningar.

- Påståendesatser med inledande tidsadverbial, bl.a. när-bisats (7.4.2): *När USA och Europa industrialiserades under 1800-talet infördes också…; Sedan dess har utvecklingen fortsatt*. Denna satstyp är mycket vanlig i alla slags berättelser.
- Huvudsats med obestämt pronomen som subjekt (*man*) och anförings- eller åsiktsverb +att-bisats (7.4.3): *Man kan säga att även jordbruket…* Den här konstruktionen är ett sätt att uttrycka sig lite försiktigare och hör kanske främst till utredande och argumenterande text.

Nominalfraser: Texten rymmer många komplexa nominalfraser med både framförställda och efterställda bestämningar (se 0). I exemplifieringen är huvudordet fetat:

- *ny **teknik** inom jordbruket, större **skördar** med färre sysselsatta*;
- som-sats som efterställd bestämning (3.3.7): *några få **grödor** som odlas i stor skala på stora ytor*:
- nominalfras med efterställd bestämning där huvudordet anger storlek, sätt etc. och det betydelsemässiga huvudordet finns i prepositionsattributet (3.3.6): *nya **typer** av grödor*

Verbfraser och tempus: Verbfraserna är också många gånger typiska för sakprosan: Några exempel:

- enkelt preteritum i s-passiv (4.4.4): *När USA och Europa industrialiserades; infördes*
- fristående perfekt i särskild användning (4.4.2): *har utvecklingen fortsatt, har lett fram till*
- presens i s-passiv och omskriven passiv (4.4.4, 4.4.5): *är ofta inriktade på, odlas*
- modalt hjälpverb+huvudverb (4.3.1): *man kan säga att; kan producera*

Fraser med adverbiell funktion: Liksom nominalfraserna blir långa kan också de adverbiella prepositionsfraserna vara utbyggda: *för en större befolkning, på stora ytor*

Ordförråd

Substantiv: Man kan särskilt lägga märke till ämnesanknutna, mycket specifika, ofta sammansatta ord, *befolkningen, konstgödsel, bekämpningsmedel, djurhållningen*. Här finns till och med den mycket skriftspråkliga sammansättningstypen med gemensam efterled och olika förled: *kött- eller mjölkproduktionen*. Dessa betydelsetunga ämnesord kombineras med abstrakta begrepp som tillhör ett allmänt skolordförråd: *metoder, utvecklingen*. Men i första hand är det ordet *jordbruk* (med varianter som *storjordbruk*) som skapar samband mellan meningarna.

Pronomen: texten saknar personliga pronomen, vilket är typiskt för informationstät sakprosa. Det leder till att sambanden kan vara svåra att upptäcka och blir implicita**.**

Verb:

1. kopulaverbet *är*
2. ämnesanknutna, relativt ovanliga verb, ofta från det internationella ordförrådet: *industrialiserades, infördes, producera, odlas*
3. modalitets-, orsaks - och aspektverb: *kan, kan säga, fortsatt, lett fram till*

Adjektiv (och particip): vanliga adjektiv som anger storlek eller antal, också i komparativ: *stor, större, få, färre*; particip i adjektivisk användning: *så kallade, inriktade*.

Adverb: några få högfrekventa adverb som fungerar som satsadverbial med preciserande eller nyanserande betydelse: *också, även, ofta*.

Bindeord: *och; antingen eller*

9.2 Beskrivningar

Beskrivande textpartier finns i nästan alla genrer: berättelser, reportage, utredningar, insändare. Mycket olika ting kan beskrivas: människors utseende, känslor, landskap, spel, maskiner, sjukdomar, kemiska processer, ideologier, styrelseskick. Påståenden om texttypiska egenskaper för beskrivningar måste därför alltid förses med reservationer.

Dispositionen i beskrivande texter är ofta tematiskt sönderdelande, det vill säga den går från helhet till delar. En annan disposition är att man följer en företeelses rumsliga utsträckning (*längst fram finns… sedan kommer…*). Presens är vanligaste tempus, men preteritum fullt möjligt om textens innehåll är förlagt till dåtid. Statiska relations- eller befintlighetsverb som *är, har, finns, ligger* etc. används mycket. Nominalfraserna behöver ofta byggas ut med både framför- och efterställda bestämningar för att precisera beskrivningarna, och relativa som-bisatser utnyttjas därför ofta flitigt som efterställda bestämningar. Uppräkningar är användbara, liksom jämförelser.

9.2.1 DET ALLRA ENKLASTE

Ari är 36 år. Han är lång. Han har mörkt hår. Han har glasögon. Han bor i Örebro.

Allmänt om texten

Den enklaste formen av beskrivning kan bestå av några korta meningar där subjektet alltid syftar på samma företeelse, och verben, i presens, hör till de allra vanligaste relationsverben. Substantiv och adjektiv behöver ha specifik betydelse, vilket ställer lite högre krav på ordförrådet. Den vanliga dispositionen är att gå från helhet till delar, eller från grundläggande fakta till mer specifika. I den mycket enkla beskrivningen kan alla fakta vara ungefär lika viktiga. Men ordningen mellan dem ger uttryck för en viktning, ofta från det allmänna till det mer specifika. (Det hade till exempel varit lite märkligt att börja med ”Ari har glasögon”.)

Grammatik

Satstyper: Alla satser är påståendesatser med tre korta satsled (jfr 2.2). Fyra följer mönstret subjekt (med identisk referens)+*är/har*+predikativ/objekt. Den femte är aningen mer avancerad: subjekt+innehållsverb+adverbial (i form av prepositionsfras)

Nominalfraser: Tre slags nominalfraser behöver tas i bruk för en beskrivning som denna

- personligt pronomen i grundform: *han*
- enkelt substantiv: *Ari, glasögon*

- substantiv med ett framförställt räkneord (3.2.5) eller adjektiv (3.3.1): *36 år, mörkt hår*.

Verbfraser och tempus: Enkelt presens räcker i enkla beskrivningar. Inga modala hjälpverb behövs. *Är* och *har* är dominerande verb.

Adjektivfraser: *lång*. Adjektivanvändning av detta slag är mycket vanlig i beskrivningar (se 5.2.1). De kräver egentligen att man behärskar kongruensböjning, även om kongruensfel inte påverkar betydelsen.

Fraser med adverbiell funktion: Prepositionsfrasen *i Örebro* är en mycket vanlig form av platsadverbial med prepositionen *i* eller *på*+substantiv.

Ordförråd

Substantiv: Av fem substantiv är två egennamn, ofta ett användbart sätt att nå tillräcklig specificering i en enkel framställning. *År* är ett av svenskans allra vanligaste substantiv, medan *hår* och *glasögon* är mer specifika för betydelsefältet mänskligt utseende.

Pronomen: *han*, grundform av personligt pronomen (3.2.2)

Verb**:** kopulaverbet *är* (4.2.2), *har* som huvudverb (4.2.3) och det mycket vanliga *bor*. Alla tre beskriver statiska relationer, inte händelser eller skeenden.

Adjektiv: *mörkt* och *lång*, två mycket vanliga adjektiv från betydelsefälten ljus (*ljus-mörk*) och dimension (*kort-lång*).

9.2.2 ENKEL ELEVTEXT

Ljud är vågor. Det som skapar ljud kallar vi en ljudkälla. Människan skapar röst och ljud med stämbanden. När du använder din röst spänner du stämbanden. Om du känner på halsen när du pratar, sjunger eller skriker så känner du att det vibrerar. Ljudet tar längre tid på sig genom luften än ljuset gör. Därför ser vi en blixt på himlen innan vi hör den. Ljudet går fortare i vatten och i järn. När vi är i en tunnel och på fjället kan vi uppleva eko.

Allmänt om texten

Man ser med en gång att texten är synnerligen läroboksberoende. Det är ändå motiverat att analysera den, eftersom beskrivande elevtexter i skolsammanhang ofta ser ut just så här: meningar mer eller mindre plockas ur läroboken, förenklas och sätts samman till en ny text – med eller utan lärarstöd (till exempel i form av genrepedagogikens skrivhjulsmodell). Eleven kan därmed åstadkomma en text som ligger lite över den vanliga skrivförmågan men ändå inte känns främmande.

Det här textexemplet är hämtat från den norska elevtextkorpusen Normkorpusen. Det har översatts till svenska och redigerats på ett par punkter; det är alltså inte autentiskt. Det har skrivits av en elev i årskurs 7 med annat modersmål än norska. Norska och svenska är så lika, liksom norsk och svensk skolkultur, att det går att hävda att texten är representativ för en enkel beskrivande text av en högstadieelev.

Texten saknar styckeindelning men består av fyra delar: de två inledningsmeningarna som ger allmänna utgångspunkter, tre meningar om rösten, tre meningar om ljusets hastighet och en avslutande mening om eko. Dispositionen är alltså sönderdelande tematisk med det allmänna och övergripande först. De två temana ”rösten” och ”ljudets hastighet” utvecklas i tre meningar var, men inte det tredje temat ”eko”. Bristen på styckeindelning gör att man lätt får intrycket att mening bara läggs till mening, men det finns alltså en klar innehållsstruktur.

Meningar och satser är korta, med ett mångsidigt bruk av adverbiella bisatser – det är det avancerade draget i en annars enkel syntax. Sambanden mellan meningarna är ofta underförstådda, och sambandsorden få. Ordförrådet är vardagligt och ämnesanknutet med ett lärobokstypiskt du- och vi-tilltal.

Grammatik

Satstyper: Alla textens nio meningar är påståendesatser. Med undantag för den andra meningen är de av två slag.

Tre meningar är korta påståendesatser utan bisatser och med subjekt som första satsled: *Ljud går fortare i vatten och järn.*

Fem meningar byggs upp med adverbiella bisatser som anger en tidpunkt, *innan vi hör den*, en jämförelse, *än ljuset gör*, eller ett villkor. Typisk för det läroboksspråk som texten ansluter sig till är *när*-bisatser med generell betydelse, synonyma med *om*-bisatser, *När vi är i en tunnel och på fjället kan vi uppleva det* (se 7.4.2). Det är betydelsemässigt mycket liten skillnad mellan dessa satser och typen *Om du känner på halsen…* Typiskt är också att de inleder meningen. Meningstypen är mycket användbar i beskrivningar som inte bara meddelar att ”så här ser det ut”, utan också rymmer beskrivningar av förlopp eller talar om hur något kan iakttas.

Nominalfraser: Den i särklass vanligaste nominalfrasen är ett enkelt substantiv i bestämd eller obestämd form, *ljud, människan, ljudet, vågor, ljudkälla, en blixt* etc. Vid ett tillfälle finns en framförställd bestämning, *din röst*; vid ett tillfälle samordnas två substantiv, *röst och ljud*. De vanligaste pronominella nominalfraserna är *du* och *vi*. De har generell betydelse och kunde ersättas av *man (3.2.3)*. Syntaxen är vad gäller nominalfraser mycket enkel.

Verbfraser och tempus: Tempus är genomgående enkelt presens, typiskt för enkla beskrivningar. Vid ett tillfälle används ett modalt hjälpverb, *kan [vi] uppleva*.

Adjektivfraser: Det finns inga adjektivfraser. Det kan förvåna i en beskrivning, men är vanligt framställningen snarast beskriver någon typ av förlopp eller när synintryck är oviktiga. Det är alltså en för stark generalisering att säga att adjektiven är viktiga i beskrivningar

Fraser med adverbiell funktion: De viktigaste och vanligaste adverbiella fraserna är formade som adverbiella bisatser – se ovan! I övrigt finns också en hel del enkla prepositionsfraser som anger var något finns. Det är en typ av rumsadverbial som ofta behövs i beskrivningar: *på halsen, genom luften, i en tunnel* med flera.

Ordförråd

Tekniken att samla ihop meningar och sätta dem efter varandra utan att explicit ange betydelsesambanden leder det till att det blir många substantiv och få pronomen; de förra är nästan dubbelt så många. Det gör texten informationstät, men man kan också säga stolpig. Påfallande är också de få adjektiven (se ovan).

Substantiv: Med undantag för de facktermsaktiga *ljudkälla* och *stämbanden* tillhör substantiven allmänspråket. Men de är mestadels starkt ämnesanknutna och tillhör därför den grupp av ord där det är lätt att överskatta en andraspråkstalares kunskaper (se 8.1): *vågor, röst, blixten, järn, tunnel, fjället, eko*. Man kan alltså säga att substantiven är lite mer avancerade än de förefaller vid första påseende.

Pronomen: *Du* är vanligaste pronomen. Det är ett typiskt läroboks-*du* som på en gång innebär ett läsartilltal och har en generell betydelse, synonymt med *man* (3.2.3). *Vi* används ett par gånger på ett liknande sätt.

Verb: *Vibrerar* är det enda facktermsliknande verbet. De högfrekventa kärnverben *är, gör, ser, hör*, *går* används, men lika vanliga är mer innehållstunga verb, varav en del inte hör till de allra vanligaste: *spänner, skapar, uppleva*. Liksom i fråga om substantiven är alltså verbanvändningen rätt avancerad.

Adjektiv: Den här beskrivningen klarar sig som sagt bra utan adjektiv. Två komparativformer förekommer dock, *fortare* (i adverbiell användning) och *längre* – det indikerar att det finns ett moment av jämförelse i beskrivningen.

9.2.3 ELEVTEXT, REFERAT AV DEL AV BOK

Boken jag ska berätta om heter ”En ö i havet” och är skriven av Annika Thor. Den handlar om två systrar som är judar i året 1939 och som har blivit tvungna att lämna sitt land på grund av krig. Anledningen är att vid den tiden nazisterna hade kommit och erövrat Europa och det var därför de borde lämna Österrike och åka till Sverige.

Steffi är 12 år gammal och är större än Nelli. Båda har fina och långa flätor men de skiljer sig mycket. Steffi är en mer ansvarig och introvert karaktär och Nelli en glad och rastlös 7-åring. Livet i Wien var ganska lugnt för dem tills nazister kom.

I Sverige bor de i en ö som ligger nära Göteborg med fosterfamiljer. Nellis familj består av en kvinna, tant Alma och sina barn. Steffi bor med tant Märta, en annan kvinna som bor ensam. Från boken läste vi att tant Alma är mycket snällare än tant Märta, men lite sen vi kommer att förstå att Märta är lika mycket snäll.

Öns atmosfär är lite sorglig, som Steffi beskrev. Men eftersom de bor i en ö, har de enkel tillgång till stranden och fick de bada i sista kapitlet.

Jag tror att i de nästa kapitlar ska vi läsa om hur deras liv fortsätter och vilka händelser kommer att uppstå. Till sist tycker jag att boken är ganska intressant och skulle vilja läsa mer.

Allmänt om texten

Referatet är en vanlig framställningsform i skolan, på gränsen mellan texttyp och genre. Det kan se mycket olika ut. Ett referat som återger handlingen i en bok eller en film, blir ofta en berättelse som följer ett kronologiskt förlopp. Ett referat av två eller tre debattinlägg med motstridiga åsikter får gärna samma struktur som en argumenterande text men med infogade referatmarkörer (”X tycker att…”). Ytterligare en form av referat är det som återger innehållet i en bok, en film eller dylikt utan att bli berättande. Man *beskriver* till exempel konflikten filmen kretsar kring, miljön boken utspelar sig i etc.

Den här elevtexten är ett sådant exempel. Den är skriven av en elev på språkintroduktionsprogrammet och refererar ett par kapitel i Annika Thors bok *En ö i havet*. Till skillnad från en del andra andraspråkstexter i detta avsnitt har inga ändringar gjorts av typiska andraspråksformuleringar, t.ex. obestämd form *nazister* i stället för *nazisterna*, *i en ö* eller *sen* för *senare* eller indirekt frågebisats formad som huvudsats (*vilka händelser kommer att uppstå*, jfr 7.4.5). Det enda större ingreppet är att styckeindelning genomförts för att den välordnade dispositionen ska synas tydligare.

Det är möjligt att både elev och lärare ser texten som en berättelse; den börjar med orden *Boken jag ska **berätta** om…* En analys ger dock vid handen att texten främst har beskrivande egenskaper.

Det märks till att börja på dispositionen som följer ett vanligt mönster för beskrivande referat. Den är tematiskt sönderdelande (och går många gånger tillbaka på en tankekarta): ett första stycke introducerar och sammanfattar och följande stycken tar upp olika delaspekter.

- Stycke 1: Bokens namn och författare. Huvudpersoner, tid och grundläggande utgångspunkt.
- Stycke 2: Utförligare om huvudpersonerna. Jämförelse Nelli och Steffi.
- Stycke 3: Platsen och viktiga personer där. Jämförelse tant Alma och tant Märta.
- Stycke 4: Mer om platsen.
- Stycke 5: Utblick och omdöme.

Stycke 2 och 3 får mycket av sin struktur genom jämförelser; olikheterna mellan Nelli och Steffi respektive tant Alma och tant Märta underlättar en sådan uppläggning.

Innehållet är alltså tydligt strukturerat. Meningsbyggnaden uppvisar flera drag som kännetecknar beskrivningar. Ordförrådet utnyttjar en del avancerade begrepp ur allmänspråket, men är i huvudsak vardagsspråkligt. Tillsammans gör det texten till en effektiv och innehållsrik beskrivning.

Grammatik

Satstyper: Texten ger alltså exempel på flera grammatiska drag som brukar användas för att åstadkomma något mer avancerade beskrivningar:

- huvudsatser i olika form av samordningar
  - samordning av fullständiga huvudsatser: *Båda har fina långa flätor men de skiljer sig mycket. Från boken läste vi att tant Alma är mycket snällare än tant Märta, men lite sen vi kommer förstå att Märta är lika mycket snäll.*
  - samordnat subjekt: *Boken jag ska berätta om heter "En ö i havet" och är skriven av Annika Thor*
  - samordnat kopulaverb: *Steffi är en mer ansvarig och introvert karaktär, och Nelli en glad och rastlös 7-åring*
- relativbisatser som preciserar en beskrivning: *två systrar **som är judar**; på en ö **som ligger nära Göteborg**; en annan kvinna **som bor ensam***
- utbrytning med relativsats (adverbialet utbrutet, se 7.4.7): *och det var därför de måste lämna Österrike*
- apposition som är ett mycket skriftspråkligt drag för att komprimera en beskrivning: *en kvinna, t**ant Alma och hennes barn**; tant Märta, **en annan kvinna som bor ensam***

I övrigt kan man lägga märke till:

- en förekomst av orsakssubstantiv+att-bisats, en konstruktion som främst hör till beskrivande texter där det också behöver förklaras: *Anledningen är att vid den tiden hade nazisterna erövrat Europa*
- två adverbiella bisatser, en tidsbisats, *tills nazisterna kom*, och en orsaksbisats, *eftersom de bor en ö*. Något tillspetsat är de satstyper som främst hör till berättande respektive förklarande texter, men sådana inslag finns nästan alltid i utbyggda beskrivningar.

Nominalfraser: Nominalfraserna är, något förenklat, av tre slag:

- pronomen, *de, vi, båda*
- substantiv utan bestämningar med specifik betydelse, gärna namn, *Steffi, Nelli, tant Märta, Europa*.
- betydligt mer komplicerade nominalfraser som genitivkonstruktionerna *Nellis familj* och *öns atmosfär*, eller de två fraserna med samordnade adjektivattribut: *en mer ansvarig och introvert karaktär*; *en glad och rastlös sjuåring*. Det är möjligt de senare är direkt hämtade från någon stödtext – till exempel bokens boksida eller en recension. Långa nominalfraser av detta slag används för att komprimerade beskrivningar

Verbfraser och tempus: Tempus är som i de flesta beskrivningar presens. Men det finns också ett par meningar med preteritum (och pluskvamperfekt) som refererar till förhållanden före det skede då bokens handling utspelar sig. I ett sådant mer berättelseliknande parti används också pseudosamordning (4.4.12): *kommit och erövrat*. På liknande sätt finns en perfektanvändning som ger bakgrund: *har blivit tvungna*.

Typiskt för beskrivningar är vidare att den vanligaste verbfrasen är *är* eller *var* med predikativ: *är judar, är snällare, är 12 år gammal*. Det finns också andra statiska relationsverb; jfr nedan om ordförrådet. I början och slutet av texten, där författaren beskriver sin egen verksamhet eller värderar, förekommer (modala) hjälpverb: *ska berätta om*, *skulle vilja läsa mer*. Däremot saknas de i själva referatet; författaren beskriver ”hur det är”, utan garderingar.

Adjektivfraser: Komparativ och jämförelseord används i ett par adjektivfraser för jämförelse: *är mycket* ***snällare****… är* ***lika mycket snäll***. Flera adjektiv har modifierande adverb: *ganska snäll*; *lite sorglig*. Adjektivfraserna blir på detta sätt nyanserade och texten inte så kategorisk.

Fraser med adverbiell funktion: Adverbialfraser är ibland placerade i satsens början och understryker motsatsförhållanden, som är en av textens struktureringsprinciper (se ovan): *I Sverige*; *I boken … men lite senare*, också det bisatsinitiala *att* ***vid den tiden*** *hade nazisterna…*

Ordförråd

Texten är ett bra exempel på hur en beskrivning kan få hög kvalitet tack vare ett ordförråd som är en god blandning av vanliga och ovanliga ord i det vardagliga allmänspråket och typiskt skrift- eller skolspråkliga ord ur allmänspråket. Rena facktermer förekommer inte, även om adjektivet *introvert* är på gränsen. Man kan misstänka att klassens arbete med *En ö i havet* har rört sig mycket kring ordförrådet.

Substantiv: Andelen substantiv är ganska hög, lite över 25 procent, vilket är ett tecken på en ganska informationstät text. Substantiven är av fyra slag:

1. relativt vanliga ord ur vardagligt allmänspråk: *ö, kvinna, barn, bok, år, systrar, land, krig*
2. namn, vilket ger en hög grad av specifikation
3. relativt ovanliga konkreta substantiv ur allmänspråket: *flätor, nazister, fosterfamilj, 7-åring*
4. abstrakta skolspråkssubstantiv ur allmänspråket: *anledningen, atmosfär, karaktär, tillgång*

Verb: Som i många beskrivningar är inte verben så betydelsebärande. De flesta hör till kärnverben och många är statiska relationsverb *heter*, *kallas*, *är*, *har* (som huvudverb, jfr 4.2.3), men man lägger märke till det mycket skolspråkiga *består*. Annars hör också de lite mer betydelsebärande verben till de högfrekventa vardagsorden: *handlar om, badar, läser*.

Adjektiv: Adjektiven är inte så många, men grupperar sig ungefär som substantiven, vardagsspråkliga *fina, långa, glad, snäll etc.*, och skolspråkiga, *ansvarig, rastlös, introvert*. (Ur ordbildningssynpunkt kan man lägga märke till det mycket typiska förhållandet att de vardagliga är enkla enmorfemiga adjektiv, medan de skolspråkiga består av två avledningar och ett lånord.)

Prepositioner: Användningen av den skriftspråkliga flerordsprepositionen *på grund av* (*på grund av krig*) – är effektiv för en koncentrerad orsaksförklaring mer eller mindre i förbigående.

9.2.4 ENKEL LÄROBOK

Björk

Björken har vit stam med svarta fläckar. Barken kallas för näver.

Björken blommar på våren innan bladen har slagit ut. Man säger att den blommar på bar kvist.

Det finns två slags björkar. Den ena kallas våtbjörk eller masurbjörk, och den andra glasbjörk eller kärrbjörk.

En sorts glasbjörk kallas fjällbjörk. Den är knotig och låg och tål stark kyla. Därför kan den växa högre upp på fjället än något annat träd.

Av björkträ gör man möbler. Björkved är bra att elda med. Bladen används till färgning av garn. De ger en gulgrön färg. Näver används till olika slöjdarbeten.

(Ur Flora för grundskolan)

Allmänt om texten

Texten är representativ för hur relativt enkla beskrivningar av konkreta företeelser kan se ut i läroböcker. Den är uppbyggd av korta stycken som vart och ett beskriver en särskild aspekt av björken: utseende, blomning, undergrupper, en särskild sort, användning. Dispositionen är alltså tematiskt sönderdelande. Ordet *björk* med olika sammansättningar skapar samband. Men bara mellan tredje och fjärde stycket finns ett klart betydelsesamband. I övrigt kunde styckena faktiskt komma i vilken ordning som helst. Det är typiskt för många enkla läroboksbeskrivningar, och även beskrivande elevtexter i NO- eller SO-ämnen är ofta byggda så.

Meningsbyggnaden är enkel, tempus presens, och texten är nästan helt fri från uttryck för modalitet eller värdering. Komplikationerna finns i det avancerade ordförrådet. Nästan alla innehållsord är antingen facktermer eller starkt ämnesspecifika.

Grammatik

Satstyper: Alla satser är korta eller ganska korta påståendesatser. Av 15 satser börjar 13 med subjekt i form av ett ensamt substantiv eller ett pronomen. Det ger ett monotont och uppräknande intryck, vilket inte behöver vara fel i en enkel beskrivning. Undantagen är den förklarande meningen *Därför kan den…* och sista styckets första mening som inleds med adverbialet *Av björkträ…* eftersom björkträ tidigare etablerats som välkänt begrepp. Tredje stycket börjar med en det-presentering av enkelt slag (se 7.2.1).

Till enkelheten bidrar att det bara finns två bisatser, båda i andra stycket: *innan bladen slagit ut* (7.4.2) och *att den blommar på bar kvist* (7.4.3). Den enda infinitivfrasen är den kanske allra vanligaste formen av värderande adjektiv+infinitiv (5.3.3): *bra att elda med*. Den uttrycker textens enda explicita värdering.

Många generella påståenden utan aktivt handlande subjektet är typiskt för beskrivningar, så också här (man beskriver hur något är, inte vad någon gör). Det leder till att fem av meningarna är passiv-satser (4.4.4) och att två har indefinit *man* som subjekt (3.2.3), varav en i anföringssatsen *man säger* (4.3.8).

Nominalfraser: Nominalfraserna är korta. Antingen är de ensamma substantiv, *björken, barken, björkved, bladen, näver*, eller substantiv utbyggda med ganska korta framförställda bestämningar, *två slags björkar, en sorts glasbjörk, något annat träd, gulgrön färg*. Enkla samordningar förekommer också: *vårtbjörk eller masurbjörk*. I några fall består nominalfraserna av pronomen (jfr ovan). Ett undantag från de korta nominalfraserna är *vit stam med svarta fläckar* där huvudordet *stam* har både framförställd och efterställd bestämning.

Verbfraser och tempus: Enkelt presens dominerar helt. Undantag är perfekt *har slagit ut* i textens enda bisats, som preciserar en tidsordning, samt *kan [den] växa* med textens enda modalitetsmarkör.

Adjektivfraser: Flertalet adjektiv används attributivt, det vill säga som en del av en nominalfras. Men det finns två predikativa adjektivfraser: *knotig och låg* och textens enda uttryckliga värdering, *bra att elda med*.

Fraser med adverbiell funktion: I renodlat beskrivande texter som denna kan de adverbiella fraserna vara få. Men i ett fall preciseras tid, *på våren innan bladen slagit ut*, i två fall plats, *på bar kvist* och den långa *högre upp på fjället än något annat träd*, med inbyggd jämförelsefras. Konstruktionen med *till*, i betydelsen 'ändamål', används i två adverbialfraser, *till färgning av garn*, *till olika slöjdarbeten*.

Ordförråd

Kännetecknande för ordförrådet är som sagt de många ämnesspecifika orden, i första hand substantiv. Av sammanlagt 100 ord är över 20, det vill säga mer än vart femte, ett sådant substantiv. Det gör texten mycket informationstät. Däremot finns nästan inga ämnesneutrala skolspråksord

Substantiv: Betydelsefältet natur-träd-björk: enkla substantiv typiska för ämnesområdet, *björken, barken, näver, våren, bladen, kvist, kyla, fjället, träd, garn*; sammansättningar med *björk: vårtbjörk, masurbjörk, glasbjörk, kärrbjörk, björkträ, björkved*. Betydelsefältet hantverk: enkla substantiv, *möbler, garn*; verbalsubstantiv (se 8.3.2.1), *färgning*; sammansättning, *slöjdarbeten*. Vardagsspråk: *fläckar, färg*.

Pronomen: Att texten är så informationstät leder till att den har påtagligt få pronomen. Möjligen blir den därför lättare för en ovan och långsam läsare. *Den* används dock tre gånger med syftning på björken och då alltid i en mening som är den andra, tredje eller fjärde i ett stycke, aldrig i en inledningsmening. *Man* förekommer som sagt två gånger som obestämt subjektspronomen. Man kan också observera de ordnande pronomenen *den ena* och *den andra* som ofta är mycket användbara i beskrivningar.

Verb: Tre verb är ämnesanknutna och starkt betydelsebärande: *blommar*, *slagit ut* och *växa*. Två verb hör till vardagsspråket men är lite ovanligare: *tål* och *används*. I övrigt hör verben till vardagsspråkets allra vanligaste och har formordskaraktär: *har* (som huvudverb, se 4.2.3), *kallas*, *finns*, *gör*, *ger*. En gång förekommer ett hjälpverb, *kan*. Det är inte mycket. Texten är alltså mycket fattig på modalitet, något som ofta är fallet i läroboksbeskrivningar.

Adjektiv: Adjektiven är inte fler än i de flesta texter men viktiga för beskrivningen, såsom färgadjektiven *vit*, *svarta*, *gulgrön* eller *knotig*. Speciellt är *bar* i frasen *på bar kvist*

Adverb: Det finns ett enda adverb, komparativformen *högre*. Den påfallande adverbfrånvaron hänger samman med att modalitet nästan inte markeras alls (jfr ovan om verben). Det ger framställningen en kategorisk karaktär – texten beskriver hur det är och inget annat.

9.2.5 MER AVANCERAD LÄROBOK

Fotosyntesen

Växter kan tillverka kolhydrater av koldioxidmolekyler och vattenmolekyler. Koldioxiden får de från luften och vatten från marken. Denna kemiska reaktion sker i växternas blad med hjälp av ett grönt ämne som heter klorofyll.

Klorofyllmolekylerna är inte bara gröna, de har också den unika förmågan att de kan fånga in energi från solljuset. Energin använder växterna sedan för tillverkningen av framför allt kolhydrater.

Den här kemiska reaktionen kallas fotosyntesen. Namnet fotosyntes kommer av två grekiska ord, foto och syntes. Foto betyder ljus och syntes betyder sätta samman.

Vid fotosyntesen bildas ett energirikt kolhydrat som heter glukos. Samtidigt som växterna sätter samman koldioxid och vattenmolekyler till glukos, bildas det syre som växterna släpper ut i luften som avfall.

(Ur lärobok i kemi)

Allmänt om texten

Texten ger exempel på en typ av mer avancerad beskrivning som är vanlig i NO-böcker, men kan förekomma också i SO-böcker: det som ska beskrivas är inte konkreta ting utan ett förlopp som inte är synligt för ögat. Beskrivningen får därför inslag av förklaring. Beskrivningen innebär också facktermer ska definieras.

I och med att ett förlopp beskrivs är dispositionen delvis kronologisk.

- Första stycket introducerar de tre komponenterna i fotosyntesen: koldioxid från luften, vatten från marken, klorofyll i växter.
- Andra stycket beskriver klorofyllen närmare.
- Tredje stycket introducerar benämningen *fotosyntes*, som finns redan i rubriken, och benämningen motiveras. Detta stycke ligger utanför själva förloppsbeskrivningen och skulle kunna stå både först och sist.
- Fjärde stycket beskriver resultatet av fotosyntesen och begreppet *glukos* introduceras. Detta stycke anknyter till textens första mening.

Växter ges en aktivt handlande roll, som om de vore levande varelser; de *kan tillverka*, *fånga in*, *sätta samman* med mera, och blir därmed ofta subjekt, grammatiskt sett. *Som-heter*-bisatser introducerar nya benämningar, och adverben *sedan* och *samtidigt* håller rätt på tidsförloppet. Sambandet mellan

meningarna stärks av att en mening ofta börjar med ett begrepp som finns i slutet av föregående mening: ”… fånga in *energi* från solljuset. *Energin* använder växterna…”

Texten är mycket komprimerad och ordförrådet präglas av den mycket höga andelen ämnesanknutna substantiv, varav en stor del är facktermer.

Grammatik

Satstyper: Alla meningar är påståendemeningar. Här finns inga frågor eller andra former av läsartilltal som man ibland ser i beskrivande eller förklarande partier i läroböcker. Meningarna är korta; den genomsnittliga meningslängden ligger strax under 10 ord. De korta meningarna beror på en hög grad av koncentration. Varje mening blir alltså mycket betydelsetung, främst därför att de trots sin korthet består av relativt komplexa fraser: *denna kemiska reaktion*; *tillverkningen av framför allt vattenmolekyler; koldioxidmolekyler och vattenmolekyler*; *två grekiska ord, foto och syntes*. Bland bisatser dominerar som-bisatser vilka skapar långa nominalfraser (se 3.3.7): *ett grönt ämne som heter klorofyll; ett energirikt kolhydrat som heter glukos*.

Ett särdrag är att två av elva huvudsatser börjar med ett betydelsetungt objekt, vilket är ovanligt: *Koldioxiden får de…*; *Energin använder växterna*. I det här fallet beror det på en strävan att skapa stark anknytning till slutet av föregående mening.

Nominalfraser: Nominalfraserna är som sagt mycket betydelsetunga och kräver långsam läsning. De kan bestå av ett enda substantiv, men det substantivet är då gärna en fackterm, ibland som sammansättning: *kolhydrater*, *koldioxiden*, *klorofyll, klorofyllmolekylerna*, *fotosyntesen*. De kan vara utbyggda med bestämningar, *den här kemiska reaktionen*, *namnet fotosyntes*, ibland i form av bisatser, *den unika förmågan att de kan fånga in energi från solljuset*, d*et syre som växterna släpper ut i luften som avfall*. Nominalfraserna kan också bestå av två samordnade betydelsetunga begrepp: *koldioxidmolekyler och vattenmolekyler*. Bara två gånger består en nominalfras av ett ensamt personligt pronomen (*de*).

Verbfraser och tempus: Tempus är genomgående presens, det tempus som dominerar beskrivningar. Den tidsdimension som finns i den här beskrivningen signaleras alltså inte med tempusbruk, till exempel perfekt, utan i huvudsak får läsaren räkna ut den själv, med adverben *sedan* och *samtidigt* som ett litet stöd.

Fraser med adverbiell funktion: Prepositionsfraser med rumsadverbialbetydelse är viktiga för att fånga de rörelser som texten beskriver i sin redogörelse för fotosyntesen, *i växternas blad, från solljuset*. Prepositionsfraser med adverbiell funktion används också för att ange ett skeende: *för tillverkningen av framför allt kolhydrater*, *vid fotosyntesen*

Ordförråd

Substantiv: Av textens 107 ord är över en tredjedel, 38 stycken, substantiv. Det är en mycket hög andel och ger ett mått på hur informationstät texten är. Av dessa 38 är 20 facktermer: *kolhydrater, koldioxidmolekyler, vattenmolekyler, klorofyll, energi, glukos* etc. Ett dussin substantiv kan ses som visserligen allmänspråkliga men stark ämnesanknutna: *växter, luften, vatten, blad, ämne* (med konkret betydelse), *reaktion* (i betydelsen kemisk reaktion), *avfall* m.m. Bara 3–5 substantiv kan ses som vardagsspråkliga, *hjälp, namnet, ord,* och två kan sägas tillhöra ett allmänt skolspråk, *förmåga, tillverkningen*. Läsaren möter alltså i hög grad ett naturvetenskapligt facksprak.

Pronomen: Pronomen är som sagt få. Man kan lägga märke till användningen av *den här* som inledning till tredje stycket. Det syftar tillbaka på i princip allt i de två föregående styckena.

Verb: Det finns tre slags verb i texten:

1. högfrekventa basverb som är relativt betydelsesvaga: *får, sker, är, har, kommer av* – till gruppen kan också föras det typiska skolspråksverbet *bildas*
2. tre verb med så kallat metaspråklig betydelse, mycket vanliga i skolspråk: *kallas, heter, betyder* (det senare här med innebörden 'har betydelsen', inte 'innebär, leder till')
3. mer betydelsetunga verb som anger de ”handlingar” växter eller molekyler utför: *tillverka, fånga in, använder, sätter samman, släpper ut*.

Adjektiv: Adjektiven är få, fyra stycken, *grönt, gröna, unika, energirikt*. Till skillnad från textexemplet om björken har de liten betydelse för innehållet. Gör man experimentet att stryka dem går ingen viktig information förlorad. Återigen visar det sig alltså att många adjektiv inte alltid behöver kännetecknа beskrivningar.

Adverb: De få adverben gör sammanhanget lite tydligare och bidrar också till att texten inte blir fullt så kompakt. Det gäller både tidsadverben *sedan* i andra stycket och *samtidigt* i fjärde stycket (jfr ovan), och de tre adverben *inte*, *bara* och *också* i andra styckets första mening.

9.3 Argumentation och utredningar

Argumentationer och utredningar är mycket närliggande texttyper. Skillnaden är främst att argumentationen uttryckligen förespråkar en tes, medan den utredande texten inte behöver rymma ett ställningstagande på samma sätt.

Det finns en standarddisposition för den enkla argumentationen. Först presenteras tesen därefter får två till fyra argument för tesen var sitt stycke, så bemöts ett till tre motargument, och så avslutas texten med en upprepning av tesen.

En utredning har ofta i grunden en liknande uppläggning. Först beskrivs det problem eller den företeelse som ska utredas. Därefter behandlas olika aspekter i en disposition som kan beskrivas som tematisk. De olika aspekterna kan vara skilda orsaker, skilda tänkbara lösningar, skilda perspektiv på företeelsen (t.ex. barnens, föräldrarnas och samhällets). I en längre utredning kan delteman grupperas i textpartier, exempelvis först ett par stycken om olika problembeskrivningar, sedan ett parstycken om olika orsaker, sist ett par stycken om olika lösningar etc.

För både argumentation och utredningar gäller att ordförrådet ofta präglas av det allmänna skolspråket med abstrakta substantiv som *problem, orsak, anledning, åsikt, invändning, förklaring, ökning*. Inte sällan är de subjekt. Verben är ofta dels statiska relationsverb, dels åsiktsverb (*tycker, anser, menar*) följda av att-bisats (se 4.3.8). Vanligaste tempus är presens, men preteritum fungerar många gånger.

I argumenterande och utredande text behöver man uttrycka värderingar och garderingar. Det kan göras på flera sätt: med åsiktsverb (se ovan), med värderande adjektiv, inte sällan i det-är-meningar (*det är svårt att…* jfr 5.3.4), med modala hjälpverb (4.3.1.1) eller satsadverbial (6.2.2). Vidare behöver hypotetiska resonemang och antaganden framställas; det kan göras med band annat modala hjälpverb (*skulle kunna*) eller *om*- och *även om*-bisatser.

9.3.1 DET ALLRA ENKLASTE

Jag tycker matte är roligt. Det är svårt. Men det är bra.

Allmänt om texten

Detta är den allra enklaste formen av argumentation. Den första meningen uttrycker en åsikt, tesen. Den andra meningen invänder, ett slags motargument. Den tredje meningen bemöter motargumentet.

Grammatik

Satstyper: Två satstyper räcker för denna enkla text:

- *Jag tycker*+huvudsatsformad bisats (utan inledande *att*, jfr 4.3.8). Det är ett produktivt mönster för att uttrycka åsikter (*Jag tycker Centerpartiet har rätt; jag tycker resan till skolan är dyr; jag tycker det är fint i skogen* etc.)
- *Det*+*är*+adjektiv i t-form eller annat adjektiv (7.2.1). Adjektivets böjning i predikativ ställning (*flickan är glad/flickorna är glada*) kommer inte så tidigt i inlärningsordningar, men i värderande *Det är*-meningar fungerar alltid t-formen. (*Flickorna är glada. Det är roligt. Vägen är ny. Det är fint.*) Lexikalt kan man alltså memorera ett antal värderande *Det är*-meningar.

Nominalfraser: substantiv och personliga pronomen, se nedan

Verbfraser och tempus: enkelt presens

Ordförråd

Substantiv: det finns ett enda substantiv, *matte*, som är relativt specifikt.

Pronomen: de personliga pronomenen *jag* och *det*, båda grundformer.

Verb: det allra vanligaste åsiktsverbet, *tycker*, och kopulaverbet *är*.

Adjektiv: tre mycket vanliga värdeord: *roligt*, *svårt*, *bra*.

Bindeord: *men* uttrycker motsättning eller invändning och är därför användbart i en enkel argumenterande text.

9.3.2 ELEVTEXT, ENKEL ARGUMENTATION

Till rektor

Hej! I vår grannskola får alla en PC. Jag vill att vi också ska få det. Nu ska jag berätta för dig varför vi bör ha det.

För det första kan läraren se hur vi arbetar och hur vi skriver. Det går fortare att skriva på PC. Man behöver inte sudda. Det är bara att redigera. Stavning är svårt för några och då kan det vara enklare att använda PC eftersom stavningsprogrammet finns där.

För det andra tycker många om musik. Många jobbar bättre om de får höra på musik. Det kan hjälpa många, då arbetar de fortare. Några koncentrerar sig bäst med musik.

För det tredje är det ett stort problem när någon blir av med skrivböckerna, för då använder skolan mycket pengar på böcker. Många säger att de glömde böckerna hemma. Det kan också hända att någon tar boken och ser vad du har skrivit. På en PC är det mer privat.

Jag hoppas du tycker som jag. Du bestämmer, men bara så du vet så är det bättre med PC. Hoppas du tänker efter ordentligt innan du bestämmer dig.

Allmänt om texten

Den här texten är hämtad från den norska elevtextkorpusen Normkorpusen. Den har översatts till svenska och redigerats på ett par punkter; den är alltså inte helt autentisk. Den har skrivits av en elev i årskurs 7 med norska som modersmål. Men norska och svenska är så lika, liksom norsk och svensk skolkultur, att det går att hävda att texten är representativ för en enkel argumenterande text av en högstadieelev.

Texten följer den grundläggande modell för argumenterande text som brukar läras ut på mellan- och högstadiet; rätt mycket talar för att den har föregåtts explicit undervisning om textmönstret. I första stycket presenteras tesen, alla elever bör ha en pc. Därefter följer tre stycken som vart och ett utvecklar ett argument för tesen. Det avslutande stycket sammanfattar och upprepar tesen i lite annan form. (Det som möjligen saknas jämfört med läroboksmodellen är ett näst sista stycke där ett argument *mot* tesen tas upp och bemöts.)

Speciellt för denna argumenterande text är att den är skriven i brevform. I det inledande och särskilt det avslutande stycket tilltalas därför mottagaren direkt; bland annat används tilltals-du/dig. I övrigt sätter brevgenren inte några spår i texten.

Texten är ett gott exempel på hur man med ganska enkla och vanliga resurser ur vardagsspråkets grammatik och ordförråd kan åstadkomma en välfungerande argumentation med gott flyt.

Grammatik

Satstyper: I huvudsak består texten av tre slags meningar

- Satser där en inledande värdering eller ett kommunikations- eller kognitionsverb följs av en att-bisats, en infinitivfras eller en indirekt frågebisats. Man kan förenklat kalla det mer utvecklade varianter av *jag tycker*-meningar. Till den gruppen kan också räknas meningar med indirekt anföring. *Jag vill att vi också ska få det. Det går fortare att skriva på pc. Det är bara att redigera. För det första kan läraren se hur vi arbetar och hur vi skriver. Många säger att de glömde böckerna hemma.* Ungefär hälften av meningarna är av detta slag. Det är vanligt i argumenterande texter, eftersom de ofta uttrycker värderingar och återger vad någon – till exempel författaren – tycker.
- Satser som anger önskvärd eller icke önskvärd följd med hjälp av adverbet *då. Då arbetar de fortare; … för då använder skolan mycket pengar på böcker; … då kan det vara enklare att använda pc* (det sista exemplet ger också prov på värdering+infinitiv). Då-satserna är ett utredande drag, och argumenterande texter har nästan alltid inslag av utredning. Men att just då-satser används är mer textspecifikt. I stort sett samma sak kunde uttryckas med satser inledda med *eftersom* (en sådan finns också!), *för, för att* eller *därför att* (jfr 7.4.2.3).
- Korta påståendesatser. Också de rymmer många gånger en värdering: *I vår grannskola får alla en PC. Man behöver inte sudda. Stavning är svårt för några. På en PC är det mer privat*. Som synes kan dessa satser inledas både med subjekt och ett kort adverbial.

Så gott som alla meningar är påståendeformade, men två avviker. De står typiskt nog i början och slutet där mottagaren tilltalas: hälsningsfrasen *Hej* och *Hoppas du tänker efter ordentligt innan du bestämmer dig* som saknar huvudsatssubjekt.

Nominalfraser: Nominalfraserna är enkla, och användningen är typisk för vardagsspråk. Antingen är de pronomen (*jag, du, dig, jag, någon, många*; jfr nedan) eller substantiv ur vardagsspråket, mestadels konkreta och ibland med någon kortare framförställd bestämning: *lärare, stavning, en pc, ett stort problem, mycket pengar, skrivuppgifterna*.

Verbfraser och tempus: Texten är i princip helt och hållet skriven i presens; det finns ett exempel på preteritum, i indirekt anföring (*glömde*) och ett par exempel på futurum med *ska*. Många argumentationer gör flitigt bruk av tempus för förfluten tid, särskilt om författaren argumenterar för sin tes genom att exemplifiera med sådant som gått bra eller dåligt. Men så sker alltså inte här, utan

resonemanget är både enklare och mer generellt hållet. Däremot innehåller åtskilliga verbfraser ett modalt hjälpverb (*bör ha, kan se, behöver sudda* etc.). De är mycket användbara när man inte bara talar om hur saker är, som i en beskrivning, utan hur de borde vara – eller inte vara.

Adjektivfraser: En viktig typ av adjektivfraser är ett vanligt värderande adjektiv, ibland i komparativ, med bestämningar, ibland i form av infinitivfras (se 5.3.3): *Stavning är* ***svårt för några*** *och då kan det vara* ***enklare att använda PC***; *det är* ***bättre med PC***. Jfr nedan om fraser med adverbiell funktion.

Fraser med adverbiell funktion: Förutom de allra vanligaste formerna av adverbialfraser, som platsadverbial som *på PC* eller *hemma*, satsadverbialet *också* eller en adverbiell orsaksbisats, *eftersom stavningsprogrammet finns där*, är det värt att peka på två mer texttypiska adverbialfraser:

- de ordnande adverbialen *för det första, för det andra* etc. De kännetecknar utredande och argumenterar framställningar där man behöver leda läsaren genom textens (eller textavsnittets) viktigaste punkter
- adjektiviska adverb i komparativ eller superlativ: *går* ***fortare***, *jobbar* ***bättre***, *koncentrerar sig* ***bäst***. Adverb av detta slag behövs när man ska jämföra, vilket ju ofta är nödvändigt i argumentation. Jämför ovan om adjektivfraser – det handlar om samma uttrycksbehov.

Ordförråd

Ordförrådet är representativt för ett enkelt och vardagsnära men välfungerande språk. Av 180 ord är bara cirka 10 procent substantiv, medan verben utgör drygt 20 procent och pronomen nästan lika mycket. I exempelvis argumenterande debattartiklar i seriös dagspress är proportionerna de omvända. Texten är alltså relativt informationsgles men har gott flyt.

Substantiv: Substantiven är hämtade ur vardagsspråket, med anknytning till ämnesområdet datorer och skolarbete. En del sammansättningar med den högre precision som sammansättningar ofta har, utmärker sig: *grannskola, stavningsprogrammet, skrivböckerna*. Flertalet substantiv är konkreta, och de abstrakta är av enkelt slag: s*tavning, musik, problem*.

Pronomen**:** Påfallande är de många användningarna av obestämda pronomen: *många, andra, några, någon, man*. De används för att uttrycka något generellt – en bra argumentation behöver ofta hålla sig på en relativt generell nivå. Också *du* används en gång i denna betydelse: *och ser vad du har skrivit*. Men texten har även brevets typiska tilltals-du som riktar sig till mottagaren, det vill säga rektorn.

Verb: Verben är många eftersom satserna är korta, och längre meningar rymmer bisatser (se ovan om satstyper). Av 49 verbförekomster är 10 hjälpverb (se ovan om verbfraser) och 7 kopulaverben *är/blir*. Av huvudverben är ett par ämnesspecifika: *sudda, redigera*. Men de flesta är mycket vanliga: *arbetar,*

skriver, använda, tycker om, höra på, säger, tar, ser, hoppas, bestämmer. Texten är ett bra exempel hur man med hjälp av ganska få högfrekventa verb kan åstadkomma en välfungerande framställning (jfr 9.4).

Adjektiv**:** Adjektiven är inte många men viktiga för argumentationen. Flertalet hör till de vanligaste värderingsadjektiven: *enkel, stor, svår bra*. De många komparativformerna är som sagt viktiga för det jämförande inslaget i framställningen. Det enda adjektiv som sticker ut är *privat*.

9.3.3 ELEVTEXT, ARGUMENTERANDE OCH UTREDANDE: SPELAR DET NÅGON ROLL ATT VARA KILLE ELLER TJEJ?

Att vara kille eller tjej spelar verkligen ingen roll för mig, för båda könen är lika mycket värda. Är en tjej lite killig av sig så är det hennes val och ingen annans. Hon ska ju vara det som känns bäst för henne, även om andra tycker annat.

Om jag kollar utifrån mig så är jag en kille som är väldigt killig. Jag gör grabbiga saker och gillar det, för sån är jag. När jag är ute med mina killkompisar, så har vi ryktet att vi är tuffa och hårda. De flesta vet vilka vi är. Det är ju lite krav att vi måste vara tuffa och hårda, så vi inte tappar ryktet.

Jag tror att jag och mina vänner har blivit sådana vi är på grund av att vi alla har haft ungefär samma uppfostran när vi var små. Vi har haft det lite hårdare än de flesta. Om man kollar på min uppfostran så har jag inte haft en pappa som har funnits för mig. Även om han har kommit tillbaka till mig så har jag fortfarande ilska långt in i hjärtat. Så min uppfostran har gjort mig till den jag är.

Jag tror att uppfostran betyder mycket för alla barn och gör barnen till det de är. Har man haft en uppfostran med bara tjejer som kille, så skulle det inte vara något konstigt om man blev tjejig av sig.

Men att vara tjej eller kille spelar verkligen ingen roll.

(Skolverket, bedömningsmall för nationella prov, åk 9, betyg E)

Allmänt om texten

Texten ger exempel på hur något som rubriceras som argumenterande snabbt glider över till att bli utredande. (Det behöver inte vara dåligt för kvaliteten; utredning och argumentation ligger som sagt nära varandra.) Den första meningen lägger fram tesen, som en omformulering av rubriken, följt av ett huvudargument. Styckets två följande meningar exemplifierar en konsekvens av tesen, på relativt

generell nivå. I det andra, tredje och fjärde stycket exemplifierar författaren en aspekt av ämnet genom att beskriva sig själv och sina kompisar; det andra stycket beskriver, det tredje förklarar, och det fjärde drar en allmän slutsats utifrån det egna exemplet. I det avslutande en-meningsstycket upprepas tesen; det knyter an till inledningen men inte till det mellanliggande resonemanget.

Språket kan verka enkelt, men författaren utnyttjar många olika uttrycksresurser inom vardagsspråkets ramar. Texten är ett ganska bra exempel på hur man kan bygga upp ett resonemang med ett vardagsspråkligt ordförråd, kompletterat med några få ämnesanknutna ord. Det resonerande draget framträder främst i meningsbyggnaden. Nio av sexton grafiska meningar avslutas med en *för-* eller *så-*inledd sats (7.4.2.3; 7.4.2.6), det vill säga de uttrycker orsak eller följd. Fem meningar inleds med en villkorsbisats eller koncessiv bisats; de anger alltså på något sätt villkor för ett påstående. Två inleds med *jag tror att*.

Grammatik

Satstyper: Texten rymmer bara påståendesatser, inte exempelvis frågesatser som kan vara rätt vanliga i argumenterande eller utredande framställning (typen *Vad beror det på?*). Med viss förenkling kan man säga att påståendesatserna är av fyra slag

- Infinitivfras som inledande subjekt: *Att vara kille eller tjej spelar verkligen ingen roll*. Konstruktionen är direkt övertagen från rubriken, och inleder och avslutar texten. Det är typiskt att den används för att ange ett tema eller ämne, i det här fallet för att rama in hela texten.
- Meningar inledda med adverbiell bisats, det vill säga en *när*-bisats och fem villkorsbisatser. Villkorsbisatserna är frågeformade, *Är en tjej lite killig av sig så…*, *om*-inledda, *Om jag kollar…* eller så kallat koncessiva, *Även om han har kommit tillbaka till mig…* (7.4.2.1, 7.4.2.2, 7.4.2.4). Inledande villkorsbisatser är mycket användbara för att utveckla eller förtydliga ett resonemang eftersom grundbetydelsen är 'förutsatt att detta gäller'. Det finns också en efterställd *även-om*-bisats med i princip samma funktion. När en mening börjar med adverbiell bisats följs den alltid av gräns-*så* (7.3.5), vilket ger en tydligare avgränsning.
- *Jag tror*+att+huvudsatsformad bisats: *jag tror att uppfostran betyder mycket… Jag tror+att*-bisats är ett mycket vanligt mönster när man vill visa att man uttrycker en åsikt (4.3.8)
- Enkel nominalfras (substantiv eller pronomen)+*är* el. annat vanligt verb+komplement. *Hon ska ju vara…, Jag gör grabbiga saker…, De flesta vet…, Det är ju lite krav…* I ett fall har två huvudsatser med samma subjekt samordnas: *Jag gör grabbiga saker och gillar det*.

Det är framför allt meningar av typ 2 och 3 som är viktiga redskap för en resonerande framställning. Meningar av typ 4 förekommer i alla slags texter.

Nominalfraser: Förenklat används främst tre slag av nominalfraser:

1. enkla substantiv eller pronomen, jfr ovan
2. nominalfraser med enkla framförställda bestämningar: *båda könen, grabbiga saker, mina killkompisar, mina vänner, ungefär samma uppfostran* (3.3.1)
3. nominalfras med som-bisats (3.3.7) för att lyfta fram centrala egenskaper hos människor: *en kille som är väldigt killig*, *en pappa som har funnits för mig*. Vi sidan av dessa tre kan lägga märke till samordningen *jag och mina vänner*.

Verbfraser och tempus: Presens är helt dominerande tempus, vilket är typiskt för beskrivande och resonerande texter. Men perfekt används i tredje stycket när orsaker, som ligger längre bak i tiden, ska redas ut: *har blivit, har haft, har gjort, har kommit tillbaka*. Verbfraser används också för att uttrycka modalitet, på två sätt:

1. de två meningsinledande *jag tror* (4.3.8)
2. modala hjälpverb (4.3.1): *ska ju vara, måste vara, skulle det inte vara*.

Ordförråd

Substantiv: substantiven är av två slag:

1. mycket vardagliga, *kille, tjej, killkompisar, pappa, barn*
2. mer abstrakta som visserligen också tillhör vardagsspråk men knyter an till det psykologiska ämnesområdet, *könen*, *val*, *ryktet*, *krav*, *uppfostran* (fem ggr!), *ilska*.

Pronomen: Första personens pronomen dominerar, *jag*, *vi* och *mig*, eftersom texten till stor del är en självreflexion. Men författaren använder också *ingen annans*, *andra*, *annat*, *de flesta*, *vi alla* för att gruppera människor på ett allmänt plan. *Man* används också för allmän betydelse.

Verb: Författaren klarar sig mycket långt med några få högfrekventa verb: *vara, bli, ha* (som huvudverb), *göra*. Det beror på att texten redogör för olika tillstånd, inte för ett händelseförlopp. Perceptionsverben *tror, kollar, tycker, känns* och det skolspråkiga orsaksverbet *betyder* kompletterar. Det enda lite avvikande verbet är *spelar (ingen) roll*, som författaren hämtat från rubriken. Dominansen för högfrekventa verb är inget problem; de fungerar väl i den här texttypen.

Adjektiv: Några adjektiv är starkt betydelsebärande, *värda*, *killig, tjejig, grabbig, tuffa, hårda*. Med undantag för *grabbig* står de självständigt, som predikativ i en är-sats. Det ger dem större tyngd.

Adverb: Adverben tillhör de vanligaste i vardagsspråket: *mycket, bara, väldigt*. Lite ovanligare och mer skriftspråkligt är *verkligen* som används på framträdande plats, i första och sista meningen, för att markera eftertryck. Till det resonerande

språket hör också användningen av nedtonande, modifierande adverb, *lite killig, lite krav, ungefär samma uppfostran, lite hårdare.*

Bindeord: *Om*, *även om*, *för*, *så* och det mer skriftspråkliga *på grund av att* används för att foga samman satser till resonemang. *Men* som inleder sista meningen har inte riktigt sin vanliga betydelse.

9.3.4 LÄROBOKSTEXT, ARGUMENTERANDE OCH UPPMANANDE

Det är viktigt att du gör dina egna val. Välj det som du innerst inne känner är rätt och bra för dig själv och för andra. Låt inte andra välja åt dig.

För att du ska må bra måste dina grundläggande behov som kost, vila och sömn vara tillgodosedda. Då orkar du mer och känner mindre stress och trötthet. Det är också viktigt att sköta sin hygien. Att vara fysiskt aktiv stärker både din kropp och din själ.

Att ha koll på skolarbetet hjälper dig att lättare klara av dina uppgifter. Och om du är en bra kompis stärks också din egen självkänsla. Låt inte gänget eller någon annan bestämma allt du gör. Du är en egen individ med egna behov och intressen.

(Ur lärobok i biologi)

Allmänt om texten

Texter av det här slaget förekommer ganska ofta i läroböcker i SO- och NO-ämnen, även om större delen av dem alltid är skrivna på annat sätt. De är inte typiskt argumenterande texter som ger argument för och emot en tes, utan snarare rådgivande och uppmanade, där ett råd ibland åtföljs av ett argument. Den närmar sig på så vis instruktionen.

Texten har i viss mån karaktär av en lista. Det finns visserligen en disposition där det första stycket handlar om vikten av egna val, det andra om fysiska behov och det tredje om psykiska. Men ordningen mellan styckena är inte självklar, och det är inte heller ordningen mellan meningarna i varje stycke. Sambandet mellan de meningar som följer på varandra är inte alltid självklart.

Språket präglas dels av den texttypiska blandningen av påståendesatser med du-tilltal och imperativsatser, dels av ett ordval med en motsättning mellan *du* och *andra*, betydelsetunga verb många ämnesanknutna (området hälsa) eller allmänt skolspråksaktiga substantiv, ofta relativt abstrakta. Däremot saknas renodlade facktermer.

Grammatik

Satstyper: Förutom en alldeles vanlig påståendemening med inledande pronominellt subjekt, *Du är en egen individ…*, rymmer texten fem satstyper som kan åstadkomma den speciella kombinationen av argumentation och instruktion:

- Imperativsatser (7.2.4): *Välj det som…; Låt inte gänget…*
- *Det är*+värderande adjektiv+att-bisats eller infinitivfras (5.3.3, 5.3.4): *Det är viktigt att du gör dina egna val…*; *Det är också viktigt att sköta sin hygien…*
- Inledande att-bisats som beskriver ett beteende och fungerar som subjekt (7.4.3): *Att vara fysiskt aktiv…; Att ha koll på skolarbetet…*
- Inledande för-att-bisats (7.4.2.6) som beskriver följd av ett beteende, vilket kopplas till det modala hjälpverbet måste i huvudsatsen: *För att du ska må bra måste dina grundläggande behov…*
- Inledande villkorsbisats (7.4.2.1) som beskriver en tänkt förutsättning (typiskt för argumenterande text): *Och om du är en bra kompis…*

Nominalfraser: nominalfraserna är utbyggda och relativt komplexa på ett sätt som är typiskt för läroboksspråk:

- Framförställda bestämningar: Nästan alltid finns framförställda bestämningar, gärna med *din* (*dina egna val, dina uppgifter, din kropp och din själ, din egen självkänsla*), helt i linje med det starka du-tilltalet.
- Efterställd bestämning: en nominalfras består av ett pronomen med lång efterställd bestämning, en utbyggd *som*-bisats med subjekt (*det som du innerst inne känner är rätt och bra för dig*; jfr 3.3.7)
- Framförställda och efterställda bestämningar: två substantiv har förutom framförställda bestämningar efterställda bestämningar i form av med prepositionsfraser (huvudordet fetat: *dina grundläggande* ***behov*** *som kost vila och sömn*; *en egen* ***individ*** *med egna behov och intressen*; se 0)

Verbfraser och tempus: Texten får alltså sin uppmanande och föreskrivande karaktär av att den förutom påståendesatser innehåller tre imperativsatser, och av att tempus genomgående är presens, med relativt flitig användning av (modala) hjälpverb, *låt, ska, måste*. Om man i stort sett bara ska uppmana samt påstå hur man bör göra, så räcker blandningen av imperativ och enkelt presens långt.

Adjektivfraser: Det finns som sagt många adjektivfraser i predikativ ställning (se ovan). Två meningar av elva börjar som sagt med konstruktionen *Det är (också) viktigt*+ att-bisats/infinitivfras (5.3.3 och 5.3.4).

Ordförråd

Substantiv: Med undantag för *kropp*, *kompis*, *gänget* och kanske *individ* är alla substantiv abstrakta: *val, behov, stress, hygien, skolarbetet, intressen* etc. De

flesta hör till ämnesområdet fysisk och psykisk hälsa. En del bör vara ganska lätta att förstå: *vila, trötthet, skolarbetet*. Andra kan vara svårare som *kost* och *självkänsla*.

Pronomen: *Du* med objektsformen *dig* och possessivpronomenet *din* dominerar. För att framhäva spänningen mellan *du* (eller *dig själv*) och andra människor används också *andra* och *någon annan*.

Verb: Verben är relativt varierade och betydelsetunga, vilket kan bero på att texten så starkt uppmanar till handling. Många verb beskriver mentala handlingar eller processer: *välj, känner, må, orkar, ha koll på, klara av, bestämma*. Ett skolspråksverb av annat slag som används två gånger är *stärker* i betydelsen 'förbättrar'. Dessa verb blandas med *vara (är)* i satser som uttrycker värdering.

Adjektiv: Starkt värderande adjektiv uppträder ofta i predikativ, självständig ställning vilket bidrar påtagligt till textens värderande karaktär: *det är viktigt, … är rätt och bra för dig, … vara tillgodosedda*. Adjektivet egen används attributivt tre gånger (*egna behov och intressen*) för att understryka motsättningen *du-andra*.

Bindeord**:** Texten är som sagt inte så väl sammanbunden. Men ett meningsinledande *då* i andra stycket, samt ett *också* i samma stycke och i sista stycket används textbindande. Det meningsinledande *och* i sista styckets andra mening binder till föregående mening på ett oklart sätt.

9.3.5 LÄROBOK, ARGUMENTATION SOM OCKSÅ INNEHÅLLER FÖRKLARINGAR

En del livsmedelstillverkare använder ord som sockerfri, osockrad eller light för att vi ska tro att deras produkt är hälsosammare än den egentligen är.

Ordet sockerfritt betyder att det knappast får ingå något vanligt socker i produkten. Det kan vara vilseledande eftersom den kanske innehåller något annat sötningsmedel, mjölksocker eller någon annan sockerart som ger lika mycket blodsockerhöjning som vanligt socker.

Frukt- och bärjuicer är ofta märkta med ord som osockrad, osötad eller utan tillsatt socker. Det betyder inte att det saknas socker i produkten. Frukter och bär innehåller naturligt ofta mycket socker.

I light- eller lättprodukter bör sockermängden vara sänkt med minst en fjärdedel jämfört med normalprodukten. Men orden light och lätt kan också gälla fettinnehållet. Då betyder det att fetthalten är sänkt med minst hälften i ett livsmedel, inte sockerhalten.

(Ur lärobok i kemi)

Allmänt om texten

Texten är starkt övertalande och argumenterande utan att tes och argument signaleras helt öppet. Det är typiskt för mycket lärobokstext, och så kan det också se ut i lite mer avancerade, utredande elevtexter. Det första stycket innehåller tesen: tro inte att produkter märkta *sockerfri*, *osockrad* eller *light* är så hälsosamma! Därefter ägnas ett stycke åt vart och ett av de tre begreppen. Dispositionen är alltså tematiskt sönderdelande, som ofta i utredande texter. Typiskt för den resonerande texten är den stora förekomsten av garderingar (*knappast*, *kan vara*, *ofta*, *kanske*) och av negationer av olika slag (*det betyder inte*, *sänkt med*). Liksom i andra argumenterande texter finns också många jämförelsekonstruktioner (*än den egentligen är*; *ger lika mycket*; *jämfört med normalproduktion*)

Grammatik

Satstyper: Påståendesatser med inledande subjekt i fundamentet dominerar; sex av åtta meningar börjar så, dvs. antingen med en tung nominalfras (*En del livsmedelstillverkare…*) eller, i två fall, *Det*. Två meningar börjar med adverbial i form av kort adverb, *Då*, eller prepositionsfras, *I light- eller lättprodukter*. Att-bisats efter *betyder* (4.3.8; 7.4.3), *då betyder det att fetthalten är sänkt* liksom kausal bisats (7.4.2.3), *eftersom den kanske innehåller*, är typiskt för utredande texter.

Nominalfraser: Nominalfraserna är ofta relativt utbyggda i linje med läroboksspråkets kompression och precision i beskrivningen. Bland finns följande typer:

- Kvantitativa pronomen+(adjektiv)+substantiv (3.3.3): *något vanligt socker; något annat sötningsmedel*
- Nominalfras+nominalfras där den första uttrycker mängd (3.3.4): *en del livsmedelstillverkare*
- Substantiv+*som* för att ange exempel: *ord som sockerfri; ord som osockrad*
- Substantiv+*som*-sats med underförstått subjekt (3.3.7): *någon annan sockerart som ger lika mycket blodsockerhöjning*

Verbfraser och tempus: Genomgående presens med många modala hjälpverb (se ovan).

Fraser med adverbiell funktion: Argumentation kräver ofta jämförelser, och här finns tre slag av jämförelsefraser (5.4.1):

1. *jämfört med*-fras: *en fjärdedel jämfört med normalprodukten*
2. adjektiv i komparativ+*än*-sats: *hälsosammare än den egentligen är*
3. kvantitativt pronomen+substantiv+*som*-fras: *lika mycket blodsockerhöjning som vanligt socker*

Ordförråd

Substantiv: Substantiven är ämnesanknutna med mycket specifik betydelse, ofta sammansättningar: *livsmedelstillverkare, normalprodukt, sötningsmedel, blodsockerhöjning, fettinnehållet, sockerhalten*. Sammansättningar med gemensam efterled, mycket typiska för informationstät sakprosa: *frukt- och bärjuicer*, *light- eller lättprodukter*. Skolsubstantiv för mängd eller antal: *sockermängden, fjärdedel, hälften*

Pronomen: Det är få personliga pronomen, men ett övertalande *vi* och textbindande *den* och *det*. Kvantitativa pronomen som *något, något annat, mycket*

Verb: Som i många argumenterande texter som talar om hur något bör eller ska vara finns det gott om hjälpverb med modal betydelse *ska, får, kan, bör*. Förklaringsverbet *betyder* (3 ggr!) är ett utredande drag. För övrigt kan man lägga märke till en grupp ämnesanknutna, skolspråksaktiga ”behållareverb*” ingår, innehåller, saknas*.

Adverb: garderande *kanske, knappast, ofta*

Adjektiv: particip i adjektivisk användning, *märkta, sänkt, vilseledande*

Bindeord*: och, än, som*, meningsinledande *Men*

9.4 Instruktioner

I instruktioner är samspelet mellan texttyp och genre ovanligt tydligt. Nästan alla instruktioner har som grundläggande struktureringsprincip ett kronologiskt steg-för-steg-mönster. Instruktionstexter har också grammatiska egenheter som imperativmeningar eller presensmeningar med generiskt pronomen som subjekt (*du, man* eller *vi*).

Någorlunda lyckade instruktioner som författats av elever är intill förväxling lika enklare instruktioner i läroböcker. Det har därför ansetts onödigt med några elevtextexempel här.

9.4.1 DET ALLRA ENKLASTE

Version 1: Skala potatisen. Koka upp vattnet. Lägg i potatisen. Koka i tjugo minuter.
Version 2: Du/man skalar potatisen. Du/man kokar upp vattnet. Du/man lägger i potatisen. Du/man kokar i tjugo minuter.

Allmänt om texten

Detta icke autentiska exempel ges i två versioner för att illustrera två grundmönster för en enkel instruktion. Båda följer en strikt kronologisk ordning med en ny kort mening för varje steg. Men i det ena fallet byggs texten av imperativsatser, i det andra av påståendesatser med ett pronomen med allmän betydelse som subjekt. Mönstren är likvärdiga och i stort sett lika vanliga.

Grammatik

Satstyper: Det finns alltså två tänkbara satstyper:

1. imperativ+objekt/adverbial
2. subjekt+verb i presens+objekt/adverbial. I något mer avancerade instruktioner används gärna hjälpverbet *låta* (jfr 4.3.6): *Låt koka i tjugo minuter; Du låter (potatisen) koka i tjugo minuter.*

Nominalfraser: Objektet är ett substantiv i bestämd form (*potatisen, vattnet*). Subjektet i version 2 ett pronomen med allmän betydelse.

Verbfraser och tempus: Antingen imperativ eller enkelt presens.

Fraser med adverbiell funktion: Tidsadverbialet *i tjugo minuter* är en prepositionsfras utbyggd med en framförställd bestämning till substantivet (se 6.1.1).

Ordförråd

Substantiv: Substantiven är konkreta vardagsord. De betecknar det som ska hanteras: *potatisen, vattnet*.

Verb: Verb är ofta specifika och starkt betydelsebärande i instruktioner, så också här: *skala, koka upp, lägg i, koka*. I två fall är de partikelverb. Partikeln ger verbet en snävare betydelse.

Pronomen: I version 2 används *du* eller *man* som obestämt pronomen, det vill säga med allmän syftning. *Du* är alltså inte ett tilltals-du här.

9.4.2 ENKEL LÄROBOK

Du behöver: Linjal, sax, papper, tejp

Rita av din linjal på ett papper och klipp ut den. Rita ett streck 2 cm från ena kortändan och skriv siffran 0 där. Gradera sedan pappret med hjälp av linjalen och tabellen. Tejpa tidsskalan på linjalen.

Arbeta ihop två och två. En av er håller linjalen lodrätt, den andra vilar armbågen mot bordet och har handen runt om linjalen längst ned vid nollstrecket, men utan att röra linjalen. Släpp linjalen utan förvarning. Försök fånga linjalen så fort som möjligt. Avläs vilken reaktionstid du och din kompis har.

(Ur lärobok i fysik)

Allmänt om texten

Mycket enkla instruktioner i läroböckerna ser ibland ut som den under rubriken ”Det allra enklaste”. Men mestadels är de något utförligare. De är ändå i grunden uppbyggda på samma sätt: först en förteckning på material eller redskap, därefter varje steg i kronologisk ordning, med en imperativsats för varje moment. När något moment behöver beskrivas noggrannare, bryts imperativmeningarna av påståendesatser, innan texten går vidare till nästa moment med en ny imperativsats. Vad som framför allt skiljer denna instruktion från den allra enklaste typen är att varje sats innehåller viktiga adverbialfraser som anger var eller hur något ska göras.

Grammatik

Satstyper: Satserna är som sagt byggda enligt ett mönster med tre led: verb i imperativ+objekt+adverbial. Små avvikelser kan förekomma, och två imperativsatser kan ingå i en mening. Mönstret kan åskådliggöras med ett förenklat satsschema för de fem första meningarna. Lägg märke till att mening 1 och 2 vardera rymmer två imperativsatser, att adverbial saknas i den andra

imperativsatsen och objekt i den sjunde, och att ett tidsadverb, *sedan*, stoppats in direkt efter verbet i den femte imperativsatsen.

VERB I IMPERATIV (handlingen)	**OBJEKT (det som hanteras)**	**ADVERBIAL (var eller hur handlingen utförs)**
Rita av	din linjal	på ett papper
(och) klipp ut	den	
Rita	ett streck	2 cm från ena kortändan
(och) skriv	siffran 0	Där
Gradera (sedan)	pappret	med hjälp av linjalen och tabellen
Tejpa	tidsskalan	på linjalen
Arbeta		ihop två och två

Detta mönster bryts alltså efter femte meningen. Då behövs nämligen en instruktion till två personer som ska göra olika saker samtidigt, och det blir svårt att uttrycka med imperativsats. I stället används presenssats med tilltal i andra person, något som också är vanligt instruktioner (jfr ovan under rubriken ”Det allra enklaste”).

Två imperativsatser samordnas som sagt till en mening i första, andra och åttonde meningen. Det markerar möjligen att momenten hör mer samman, men är på intet sätt en nödvändig samordning.

Nominalfraser: Flertalet nominalfraser är ett konkret substantiv i stort sett utan bestämningar: *din linjal, ett streck, siffran 0, pappret, tidsskalan* etc. De betecknar de ting som hanteras när man följer instruktionen. *Din linjal* eller *linjalen* är därför en nominalfras som finns sex gånger, en upprepning typisk för enklare instruktioner.

Verbfraser och tempus: Imperativformen dominerar som sagt, men ersätts ett par gånger av enkelt presens.

Fraser med adverbiell funktion: Adverbialfraserna är oumbärliga för att precisera instruktionen. Antingen anger de plats för var något ska utföras: *på ett papper, 2 cm från ena kortändan, där, på linjalen, lodrätt, mot bordet, runt om linjalen, längst ned vid nollstrecket*. Eller anger de sättet hur något ska utföras: *med hjälp av linjalen och tabellen, ihop två och två, utan att röra den vid nollstrecket, utan förvarning, så fort som möjligt*.

Ordförråd

Ordförrådet domineras av ord som har ämnesanknytning men tillhör vardagsspråket. Dels substantiv, dels verb som inte hör till de allra vanligaste bär upp texten. Övriga ordklasser har en mycket underordnad roll.

Substantiv: Ett par substantiv kan ses som facktermer inom fysikämnet: *tidsskala* och *reaktionstid*. I övrigt dominerar alltså ämnesanknutna vardagssubstantiv: *linjal, papper, streck, kortändan, siffran, tabellen, nollstrecket*. Några substantiv är rena vardagsord: *armbågen, bordet, kompis*. Det sammansatta *-ing-* substantivet *förvarning* kan sägas tillhöra allmänt skolspråk. Proportionerna är tämligen representativa för relativt enkelt skolbokksspråk.

Pronomen: Pronomen har ingen viktig roll i texten, men ett *den* används ett par gånger för tillbakasyftning inom meningen, ett *du* och *din* en gång i instruerande syfte, och de ordnande pronomenfraserna *en av er* och *den andra,* liksom frasen *två och två,* skapar ordning mellan textens två aktörer.

Verb: Som i många instruktionstexter är verben precisa och relativt ovanliga, även om alla med undantag för *gradera* och *avläs* hör till vardagsspråket*: rita, klipp ut, tejpa, arbeta, håller, vilar, röra, släpp, fånga*. Att förstå verbens exakta betydelse är en nyckel till att förstå texten, till skillnad från många andra texter där verben inte är så betydelsebärande.

9.4.3 MER KOMPLICERAD INSTRUKTION: WEBBPLATS

Textexemplet på en mer komplicerad instruktion är inte hämtat från en lärobok, utan från webben. Nätet är fyllt av instruktionstexter, många mycket viktiga om man ska kunna fungera som medborgare. Här återges den första tredjedelen i Konsumentverket instruktion för hur man reklamerar en vara. Flera faktorer gör det till en mer invecklad instruktion än de tidigare exemplen:

1. det är handlingar av relativt abstrakt slag som ska utföras
2. instruktionen kräver att en del bakgrundskunskap – om konsumenträttigheter – meddelas
3. det finns olika sätt att utföra handlingen, och instruktionen måste därför rymma olika alternativ

Steg 1: Prata med säljaren

Du har en massa rättigheter som konsument. Men för att du ska kunna få rätt måste du först tala om vad som är fel. Ta därför alltid kontakt med säljaren när fel eller andra problem uppstår för att se om ni kan komma fram till en lösning.

> Fakta
> Du har tre års reklamationsrätt.
> Har du handlat på nätet inom EU har du 14 dagars ångerrätt.
> Många säljare erbjuder öppet köp och garantier.
> Säljaren har nästan alltid rätt att försöka rätta till fel innan du har möjlighet att få dina pengar tillbaka.

1. Läs på om dina rättigheter som konsument
   Ta reda på vad som gäller – det är lättare att argumentera om du känner till dina rättigheter.
2. Leta fram kvittot
   Du måste veta när och var köpet gjordes. Det bästa är om du har kvar kvittot, men det kan också gå bra med kontoutdrag.
3. Tänk igenom hur du bäst kan beskriva vad som är fel
   Beskriv noga vad som är fel. Om du bor nära butiken kanske du kan åka dit och visa vad som är fel. Du kan också ta en bild på det som är fel och visa för säljaren.
4. Bestäm dig för vad du vill att säljaren ska göra åt felet
   Vad är det du vill att säljaren ska göra? Ge förslag på hur säljaren kan lösa problemet så att du blir nöjd.
5. Dags att kontakta säljaren
   Kontakta säljaren och berätta vad du är missnöjd med och vad du vill ha för lösning. Det bästa är att reklamera skriftligen, till exempel via e-post.
   Skickar du e-post kan du ställa in att du vill ha ett leveranskvitto. På det sättet får du en försäkran om att din e-post har kommit fram.
   Skickar du ett fysiskt brev kan du skicka det rekommenderat för att vara helt säker på att det når mottagaren. Då får du också ett kvitto på att du har skickat brevet och kan enkelt bevisa att och när du har reklamerat.
   Behöver du hjälp med vad du ska säga? Då kan du ta hjälp av Konsumentverkets mallar.

Allmänt om texten

Texten instruerar alltså bara om första delen i den långa kedja av handlingar man utför när man reklamerar en vara. Som nästan alla instruktioner har den en grundläggande kronologisk disposition. Den tydliggörs med en numrering från 1 till 5. Men texten rymmer mer än dessa steg. Den börjar med en slags bakgrund: sammanfattning av hela (del)proceduren, och därefter en faktaruta om grundläggande rättigheter. I de olika stegen anges ibland alternativa handlingssätt med meningar som börjar med ”Det bästa är…” eller med villkorsbisatser, ”Om du bor nära butiken…”

Instruktionen har ett mycket direkt läsartilltal, dels med imperativsatser, dels med pronomenen *du* eller *din*, som används i över 20 av textens 29 meningar.

Grammatik

Satstyper: I första hand fyra typer av satser bygger upp texten:

1. Imperativsatser. De fungerar ofta som ett slags rubrik och följs av andra slags meningar som anger alternativ m.m. Man kan lägga märke till att flera imperativmeningar har objekt som är formade som indirekta frågebisatser (se nedan under 4): Tänk igenom hur du bäst kan beskriva vad som är fel. Ge förslag på hur säljaren kan lösa problemet så att du blir nöjd. Ta reda på vad som gäller. Det är alltså en helt annan typ av objekt än i det föregående instruktionsexemplet om ett fysikexperiment. Men också denna typ av imperativsatser finns i instruktioner i läroböcker.
2. Påståendesatser med du-tilltal. De anger ofta förutsättningar för handlandet: *Du har en massa rättigheter som konsument. Du måste veta var och när köpet gjordes*. Men de kan också ange alternativ*: Det bästa är om du har kvar kvittot…*
3. Satser som inleds av villkorsbisatser (formellt sett är de påståendesatser). Villkorsbisatserna kan antigen vara om-bisatser eller frågeformade (se 7.4.2.7). Dessa satser används främst för att ange olika alternativ.
4. Som en fjärde statstyp kan man alltså nämna de indirekta frågebisatserna som fungerar som objekt (se ovan under 1). Det finns ett femtontal exempel i texten, inte bara i imperativsatserna, *Du måste veta* ***var och när köpet gjordes*** (se 7.4.5).

De här fyra satstyperna samspelar alltså. Texten under punkt 3 ger ett bra exempel. Vidare används två frågor, med något olika funktion. Den ena gången är syftet att få läsaren att tänka efter: *Vad är det du vill att säljaren ska göra?* Den andra gången för att anvisa en eventuell extra instruktion: *Behöver du hjälp med vad du ska göra?*

Nominalfraser: Nominalfraserna är mycket varierade. Det finns enkla substantiv: *säljaren, en lösning, brevet*. Det substantiv med komplexa framförställda bestämningar: *14 dagars ångerrätt*. Och det finns substantiv med komplexa

efterställda bestämningar såsom bisatser och infinitivfraser: *en försäkran om att din e-post kommit fram*, *hjälp med vad du ska säga*, *möjlighet att få dina pengar tillbaka*. Bland de pronominella nominalfraserna dominerar *du*. Variationen kan göra texten svårforcerad för en ovan läsare som inte kan ta stöd av ett återkommande mönster.

Verbfraser och tempus: De vanligaste verbfraserna är antingen imperativfraser eller presensfraser med *kan*+huvudverb. Också *måste* och *vill* förekommer som hjälpverb. Den högra frekvensen för modala hjälpverb (4.3.1) beror på att texten i hög grad instruerar om vad som är lämpligt eller – men inte alltid nödvändigt – att göra. Till skillnad från enklare instruktioner kan alltså en mer komplicerad rymma mycket modalitet. Helt dominerande tempus är presens, men perfekt och i ett fall preteritum förekommer, när texten refererar till något kan ha ägt rum före det som et instrueras om.

Fraser med adverbiell funktion: Liksom för nominalfraserna visar texten en bred repertoar av olika slags adverbialfraser. Här finns en-ordiga sats- eller sättsadverbial: *kanske, också, bäst, noga*. Här finns också enkla prepositionsfraser, i första hand som rumsadverbial, *på nätet, inom EU, nära butiken, för säljaren* eller sättsadverbialet *på det sättet*. Här finns också mer utbyggda adverbialfraser, s*kriftligen, t.ex. via e-post* eller det speciella *som konsument*. Och här finns bisatser mes adverbiell funktion som *när fel eller andra problem uppstår*. Med undantag för *skriftligen, t.ex. via e-post* och *som konsument*, kan alla de adverbiella fraserna sägas höra till vardagsspråket. Men precis som med nominalfraserna kan den stora variationen göra texten svårforcerad för en ovan läsare.

Ordförråd

Substantiv: Substantiven är i huvudsak av två slag. I den ena gruppen finns ord inom ämnesområdet detaljhandel; de är antingen facktermer eller starkt ämnesspecifika. Tre av dem är typiskt nog sammansättningar: *kontoutdrag, reklamationsrätt, ångerrätt*. Andra ämnesord är *butiken, säljare, rättigheter, konsument, öppet köp, garantier, kvittot*. I den andra gruppen finns ord inom allmänspråket av något mer skriftspråkligt slag: *kontakt, problem, lösning, möjlighet, mottagaren*. Mer vardagliga är *fel, pengar, e-post, nätet*.

Pronomen: *Du* är textens vanligaste pronomen och vanligaste subjekt. Det är nästan bara i instruktioner det kan se ut på det viset.

Verb: Facktermen *reklamera* är ett nyckelord för hela texten. I övrigt är det gott om modala hjälpverb (jfr ovan) samtidigt som huvudverben varierar, från det skolspråkliga *erbjuder* till mer vardagliga som *leta fram* och *skickar*. *Har* används som huvudverb ett par gånger, *har rätt att*. Man kan lägga märke till participet *skicka det* ***rekommenderat*** i adverbiell användning och med facktermsbetydelse.

9.5 Förklaringar

I många genrer kan det finnas förklarande partier. Särskilt vanliga är de i utredningar av olika slag. I skolan är naturligtvis läroböckerna fyllda av förklaringar. Och den elev som vill svara bra på essäartade uppgifter i NO- och SO-ämnen behöver känna till mönstren för förklaringar.

En förklaring har oftast en sammanfattande mening som står först eller sist, typen *Det var [alltså] kampen om kolonierna som ledde till kriget*. Just ordet *alltså* är mycket vanligt när sammanfattningsmeningen står som slutmening. Sammanfattningsmeningen följs eller föregås av ett antal meningar som förklarar steg för steg. Ofta beskriver de ett förlopp som kan ordnas tidsmässigt. Förklaringar kan därför ha ett drag av berättelse. När-inledda bisatser är vanliga (typen ***när temperaturen stiger till 100 grader*** *kokar vattnet* eller ***när den nya tekniken infördes*** *kunde produktionen fyrdubblas)*. När förklaringen gäller generella eller hypotetiska samband blir i stället om-inledda bisatser vanliga (*om temperaturen stiger till 100 grader*; *om tekniken förnyas)*. En annan användbar satstyp är orsakssubstantiv eller *Det*+förklaringsverb följt av att-bisats *Orsaken var att…/Det berodde på att…* (se 4.3.8 och 7.4.3).

Presens är vanligaste tempus, men preteritum används i förklaringar av specifika händelser och skeenden som ägt rum. Bindeord och bindningsfraser som anger orsak, följd, villkor eller otillräcklig omständighet är mycket användbara: *därför, eftersom, alltså, för att, så (att), fastän, av det skälet, även om* med flera.

I förklaringar där skribenten behöver uttrycka osäkerhet används modala hjälpverb och satsadverb: *kan bero på*, *borde följas av*, *berodde nog på*, *innebär troligen* och så vidare.

9.5.1 DET ALLRA ENKLASTE

Bönderna bodde vid Nilen. De samarbetade. De samlade vattnet i bassänger. De fick fler skördar. De blev rika.

Allmänt om texten

Mycket enkla förklarande texter kan byggas upp som berättelser. Man återger ett skeende i kronologisk ordning och slutar med resultatet, det vill säga det som ska förklaras. Så länge det går att hålla sig till en någorlunda strikt kronologi, kan man klara sig med ett enda tempus (preteritum) och behöver inte använda orsaksmarkeringar som *det berodde på*, *därför* eller *eftersom*- och *för att*-inledda bisatser.

Grammatik

Satstyper: satstyperna är enkla: påståendesatser med subjektet först, ett enkelt verb, eventuellt ett komplement och i två fall ett avslutande platsadverbial. Syntaktiskt sett är den tredje meningen mest avancerad, med fyra satsled: subjekt+finit verb+komplement (objekt)+platsadverbial.

Nominalfraser: Nominalfraserna är dels pronomenet *de*, dels enkla substantiv. Undantaget är den viktiga jämförande substantivfarsen *fler skördar*. Man ska också lägga märke till att substantiven är böjda i plural och/eller bestämd form (3.2.4, 3.2.8).

Verbfraser och tempus: endast en tempusform, preteritum.

Fraser med adverbiell funktion: två prepositionsfraser används som platsadverbial, *vid Nilen*; *i bassänger*.

Ordförråd

Grammatiken är enkel i detta exempel, men ordförrådet är hämtat ur typiskt läroboksspråk och därför mer avancerat.

Substantiv: substantiven är ämnesanknutna: *bönderna, Nilen, vattnet, bassänger* och särskilt det mer generella *skörden*, på gränsen till fackord.

Verb: verben tillhör dels ett grundläggande basordförråd, *bodde*, *fick*, *blev*, dels ett mer allmänskolspråkligt, *samarbetade*, *samlade*.

Pronomen: personliga pronomenet *de* är det ord som skapar samband i texten (3.2.2).

Adjektiv: det pronomenliknande adjektivet *fler* används för att uttrycka en underförstådd jämförelse (5.4.1).

9.5.2 ENKEL ELEVTEXT

Fråga: Varför producerar groddjur fler ägg än fåglar?

Svar, elevtext: Groddjur tar inte hand om sina ägg som fåglar. Andra djur och fiskar äter upp äggen. Om man bara har några grodägg så kanske alla dör. Man måste ha många ägg för att inte alla ska dö.

(Svar på provuppgift, högstadiet)

Allmänt om texten

Denna text av en elev på språkintroduktionsprogrammet är en typisk så kallad satellittext, det vill säga den står inte på egna ben utan man måste läsa frågan för att förstå texten som är ett svar. Den är uppbyggd av fyra meningar i presens, på ett sätt som är vanligt i förklarande svar av detta slag:

1. En grundläggande förklaring, som skulle räcka som ett mycket enkelt svar.

2 och 3. Konsekvenser av den grundläggande förklaringen, i den tredje meningen som ett hypotetiskt resonemang med en inledande om-bisats.

4. En sammanfattande slutsats av det föregående, med själva förklaringen i den avslutande *för att*-bisatsen.

Typiskt för texten är att den nämner och jämför groddjur, fåglar, fiskar m.m. som generella begrepp. För att hålla i sär och jämföra olika kategorier används nominalfraser med relationella eller kvantifierande pronomen som *andra*, *många*, *några*, *alla*(3.2.5). Typiskt är också modalitetsuttrycken som modifierar eller förstärker påståendena, *kanske, måste ha, ska dö*(4.3.1).

Grammatik

Satstyper: Texten påstår av fyra påståendesatser. De två första börjar med betydelsetunga subjekt som kontrasterar mot varandra (*groddjur* kontra *andra djur och fiskar*). De två senare meningarna har pronominella subjekt. Den tredje påståendesatsen är hypotetisk och börjar med en *om*-bisats (7.4.2.2), följd av ett gräns-*så* (7.4.2.2).Den fjärde börjar med det nästan betydelsetomma pronomenet *man*(3.2.3) och avslutasmed en *för att*-bisats som snarast har avsiktsbetydelse (7.4.2.6).

Nominalfraser: Det finns tre slags nominalfraser:

1. Pronominella (*man* och *alla*, jfr ovan)
2. Enkla substantiv i allmän betydelse (*groddjur*, *äggen*)
3. Substantiv utbyggda med en enkel framförställd bestämning *sina ägg, några grodägg, många ägg* – det är alltså ordet *ägg* som behöver preciseras med framförställda bestämningar (3.2.5 och 3.2.6). Lite mer komplex är andrameningens *andra djur och fiskar*, där *andra* bara bestämmer det första ledet i samordningen.

Verbfraser och tempus: Tempus är alltså presens. Så brukar det vara i förklaringar som närmar sig beskrivningar och gäller generellt, det vill säga inte förklarar specifika händelser. I två fall finns modala hjälpverb (se ovan); *ska dö* kan också förstås temporalt, men den modala betydelsen är nog starkare.

Fraser med adverbiell funktion: Svaret, liksom frågan, jämför groddjur och fåglar, vilket förklarar användningen av jämförelsekonstruktionen verb+*inte som X*, det vill jämförelsefrasen *som fåglar*(5.4.1). Förklaringen placeras inte i tid eller rum, och därför finns inte heller några sådana adverbial. Två satsadverb modifierar (se ovan).

Ordförråd

Substantiv: Substantiven är konkreta och ämnesanknutna, varav fyra också hör till allmänspråket, *ägg, fåglar, djur, fiskar*. Men två av dem är sammansättningar med lite mer fackspråklig karaktär, *groddjur, grodägg*.

Pronomen: Som sagt används relationella och kvantifierande pronomen för att precisera de begrepp som beskrivs med substantiven. Det indefinita *man* är typiskt för en text som resonerar generellt (3.2.3). Man kan också notera det reflexiva, possessiva *sina*(3.2.10). Personliga pronomen förekommer inte, i likhet med många lärobokstexter.

Verb: Texten innehåller två partikelverb (*tar hand om*, *äter upp*), två skolspråkstypiska användningar av *ha* som huvudverb (*ha några grodägg*, *ha många ägg*; 4.2.3), två modala hjälpverb (***måste** ha*, ***ska** dö*) samt det vanliga verbet*dö*.

Adverb: Satsadverben *kanske* (sannolikhet), *bara* (fokusering) och *inte* modifierar på olika sätt (6.2.2).

9.5.3 ELEVTEXT

Fråga: Hur stor är sannolikheten att Anna och Ahmed får ett barn med bruna ögon? Förklara ditt svar med hjälp av ett korsningsschema och en text.

Svar, elevtext: Annas och Ahmeds barn har bruna ögon eftersom Anna är BB som är dominant och Ahmed är bb som är recessivt. När vi ritar korsningsscheman visar det att alla anlagen är Bb. Det betyder 100 procents sannolikhet att de har barn med bruna ögon. Om Anna hade haft anlagen Bb, hade de haft 50 procents chans att få ett barn med blåa ögon. Men när anlagen är BB är sannolikheten 100 procent att de får barn med bruna ögon.

(Svar på provuppgift, högstadiet)

Allmänt om texten

Texten, skriven av en elev på språkintroduktionsprogrammet, beskriver och förklarar ett så kallat korsningsschema som visar hur stor chansen är att ett anlag ärvs vidare mellan generationer. Eleven som skrivit den är duktig på att använda ord och grammatik som är typiska för skolspråket på ett ändamålsenligt sätt. Dispositionen kan beskrivas i fem steg: huvudbudskap-utveckling-tänkbart alternativ-tillbakavisande av alternativ-upprepning av huvudbudskap (jfr nedan). Alla meningar utom den första börjar med fraser som är typiska för förklaringar och resonemang och inramar den förklaring eller tolkning följer i resten av satsen: *När vi ritar…*; *Det betyder…; Om Anna hade haft…; Men när anlagen är…* Ordförrådet blandar ämnesanknutna fackord (*recessivt*), ämnesanknutna vardagsord (*bruna ögon*), icke ämnesanknutna skolspråksord (*sannolikhet, det betyder*). Texten har inga uttryck för modalitet såsom modala hjälpverb eller satsadverb.

Texten består av fem meningar. I sin uppbyggnad påminner den om den föregående, men är mer avancerad i sina resonemang fram och tillbaka.

1. En inledande mening som svarar på frågan och lämnar en grundläggande orsaksförklaring. Denna mening skulle räcka som en kort förklaring.

2 och 3. Två meningar som hänvisar till korsningsschemat och talar om hur man ska tolka det. Meningarna preciserar informationen i den första meningen.

4. En hypotetisk mening – inledd med *om*-bisats – som fördjupar förklaringen genom att nämna en annan möjlighet.

5. En *Men*-inledd mening som tillbakavisar den hypotetiska meningen och i något annan form upprepar informationen i de första meningarna.

Grammatik

Satstyper: Alla satser är påståendesatser. Men de har olika struktur och använder bisatser på olika sätt, i samtliga fall på ett sätt som är vanligt i skolspråk.

- Den första meningen börjar med ett tungt subjekt och har en efterställd förklarande *eftersom*-bisats (7.4.2.3).
- Den andra och femte meningen inleds med en *när*-bisats i generell betydelse, det vill säga att *när* har nästan samma betydelse som *om* (7.4.2.1).
- Den tredje meningen har ett typiskt mönster för förklarande sats i skolspråk: *det betyder+att*-bisats (4.3.8). Men *det-betyder*-konstruktionen är utbyggd, *Det betyder 100 procents sannolikhet att…*"
- Den fjärde meningen inleds av en om-bisats (7.4.2.1)

Nominalfraser: Ett påfallande drag är hur eleven kan utnyttja olika slag av utbyggda nominalfraser för att komprimera informationen. Man kan bland annat hitta följande

- Samordnade substantiv i genitiv+substantiv (3.3.8): Annas och Ahmeds barn
- Den särskilda konstruktionen x procents+abstrakt substantiv: 100 procents sannolikhet; 50 procents chans
- Substantiv+som-bisats (3.3.7): BB som är endominant; bb som är enrecessivt
- Substantiv+prepositionsfras (3.3.5): barn med bruna ögon; ett barn med blåa ögon

Verb och tempus: Helt dominerande är enkelt presens, som i många förklaringar och beskrivningar. Men i en mening används pluskvamperfekt för att uttrycka hypotetisk betydelse: *Om Anna hade haft anlagen…, hade de haft*

Ordförråd

Det är substantiven och adjektiven som är betydelsebärande, och de blandar ämnesanknutna fackord, ämnesanknutna allmänspråksord och icke ämnesaknutna skolspråksord på ett sätt som är typiskt för skolspråk.

Substantiv: Ämnesanknutna fackord: *korsningsschema, anlag, Bb* (kan också ses som adjektiv). Ämnesanknutna vardagsord: *barn, ögon*. Icke ämnesanknutna skolspråksord: *procent*, *sannolikhet*

Pronomen: inkluderande vi (i typisk läroboksanvändning), *det* och *de*.

Adjektiv: ämnesanknutna fackord: *endominant*, *enrecessivt*. Ämnesanknutna vardagsord: *bruna, blåa*.

Verb: det betydelsefattiga relationsverbet *är* 6 ggr, *har* eller *har haft* 4 ggr, få(r) 2 ggr förklaringsverben *(det) visar* och *(det) betyder* samt det lite mer specifika *ritar*. Uppräkningen visar att verben inte bär så mycket betydelse utan mer anger relationerna mellan de betydelsetunga nominal- och adjektivfraserna.

Bindeord: *men, när, eftersom, om*

9.5.4 ENKEL LÄROBOK

År

Jorden snurrar i en bana runt solen. Fastän jordens hastighet är mer än 100 000 kilometer i timmen, tar det ett år för jorden att snurra ett varv runt solen. Egentligen skulle vi inte märka att jorden snurrar runt solen om inte jordaxeln lutade en aning.

Eftersom jorden lutar och samtidigt snurrar runt solen, lutar Nordpolen ibland in mot solen och ibland bort från solen. När Nordpolen lutar bort från solen har vi vinter och när den lutar in mot solen har vi sommar. Det är alltså jordaxelns lutning som gör att vi har olika årstider.

(Ur lärobok i fysik)

Allmänt om texten

Texten förklarar varför vi har årstider. Själva förklaringen kommer i den sista meningen, tydligt framhävd med satsadverbet *alltså* och utbrytningskonstruktionen *Det är X som gör att* (7.4.7). Ett vanligt läroboksmönster är annars att förklaringen kommer redan i den första meningen och sedan utvecklas – se t.ex. elevtexten i föregående exempel. Men det är lika vanligt att läsaren som här successivt leds fram till förklaringen som en slutsats. I detta fall sker det i fyra steg:

1. jorden snurrar runt solen
2. jorden lutar
3. när Nordpolen lutar mot solen har vi sommar, när den lutar bort har vi vinter
4. alltså har vi årstider

Ordförrådet domineras av ämnesanknutna ord ur allmänspråket (med något enstaka fackord, *jordaxeln*) i kombination med ett inkluderande läroboks-*vi*. Grammatiskt utnyttjas olika slag av adverbiella bisatser (tid, villkor, orsak och otillräcklig omständighet) för att ge förklaringen precision. I andra stycket används parallellkonstruktioner (*ibland in mot solen och ibland bort från solen*) för att tydliggöra vad som ska jämföras.

Grammatik

Satstyper: Alla satser är påståendesatser. Tre saker utmärker dem:

1. I alla meningar utom den första utnyttjas adverbiella bisatser för att resonera kring olika omständigheter. De är av fyra slag (7.4.2.1–7.4.2.4):
   a) Otillräcklig omständighet: *Fastän jordens hastighet är mer än…*
   b) Hypotetiskt villkor: *… om inte jordaxeln lutade…*
   c) Orsak: *Eftersom jorden lutar…*
   d) Tid, som också är villkor, det vill säga inledande *när* har samma betydelse som *om*: *När Nordpolen lutar…*
2. Den sista avslutande meningen följer Det är X som gör att-mönstret, det vill säga utbrytningsbisats med orsaksverbet gör+att-bisats (7.4.7). Tillsammans med alltså framhäver det starkt betydelsen av förklarande slutsats: Det är alltså jordaxelns lutning som gör att vi har olika årstider.
3. Parallellkonstruktioner och samordningar används i det andra stycket i beskrivningen av hur jorden lutar i förhållande till solen. De tjänar syftet att tydliggöra jämförelsen mellan att luta in mot solen och luta bort från solen.

Nominalfraser: Nominalfraserna är i huvudsak enkla substantiv, utan bestämningar: *jorden*, *solen*, *Nordpolen* etc. Undantag är de skolspråkstypiska genitivkonstruktionerna *jordens hastighet* och *jordaxelns lutning* (3.3.8). De enkla nominalfraserna beror på att textens uppgift inte är att förklara komplexa, abstrakta begrepp. Nej, det svåra är att förstå hur de enkla och konkreta orden förhåller sig till varandra. Några nominalfraser har adverbiell funktion, se nedan!

Verbfraser och tempus: Enkelt presens dominerar helt. Enda undantaget är preteritumformen *skulle märka* som anger modalitet.

Fraser med adverbiell funktion: Texten handlar om hur jorden rör sig och innehåller därför många fraser som fungerar som plats- eller sättsadverbial: *i en bana runt solen*, *mer än 100 000 kilometer i timmen*, *runt solen*, *in mot solen*,

bort från solen. I två fall har fraserna formen av nominalfras, vilket är ganska ovanligt för fraser med adverbiell funktion: *snurra* ***ett varv runt solen***; *lutade* ***en aning***

Ordförråd

Substantiv: Allmänspråkliga men ämnesanknutna substantiv av det slag som är mycket vanliga i fysikläroböcker dominerar helt. En del är typiskt vardagsspråkliga: *solen, jorden, vinter, sommar* och det något mer skriftspråkliga *årstider*. En del närmar sig facksprå: *bana*, *varv*, *hastighet*, *kilometer* (*i timmen*), *lutning*. Endast *jordaxeln* kan ses som ett renodlat fackord.

Pronomen: I den korta texten finns fyra *vi*, i den inkluderande betydelsen 'alla människor' – skrivsättet är vanligt i läroböcker. Annars finns bara ett *den* i näst sista meningen. I likhet med mycket läroboksspråk, men till skillnad från många andra slags texter, är det alltså inte personliga pronomen som skapar samband mellan meningarna.

Verb**:** De två ämnesanknutna och relativt ovanliga verben *snurrar* och *lutar* återkommer och är avgörande för förståelsen. Övriga verb tillhör ett basordförråd och är inte lika betydelsebärande: *är, tar, skulle märka, har* (som huvudverb), *gör*. Verbformen *skulle* uttrycker modalitet.

Adjektiv: *olika* är enda adjektiv

Adverb: De enkla adverben *in* och *bort*, liksom tidsadverbet *samtidigt*, är viktiga för förståelsen av själva innehållet. Satsadverben *egentligen* och *alltså* (6.1.3) uttrycker textförfattarens förhållande till det som sägs. *Egentligen* är tillsammans med verbformen *skulle* (jfr ovan) en mycket tydlig modalitetssignal. (Satsinledande *Egentligen skulle* … innebär att något borde vara annorlunda än det är – men här upphävs värderingen av efterföljande *om inte*-bisats. *Alltså* i slutmeningen lyfter fram slutsatsen.)

Bindeord**:** Bisatsinledande subjunktioner, *fastän, om, eftersom, när*, är viktiga för att skapa sammanhang.

9.5.5 MER AVANCERAD LÄROBOK

Vad styr priset?

Det finns många saker som påverkar priset på en vara. Några exempel är lönerna till dem som producerar varan samt kostnaderna för råvaror och transporter.

Men för att en vara verkligen ska kunna säljas krävs det att den också hittar en köpare som är beredd att betala det säljaren vill ha betalt. För att beskriva detta brukar man i ekonomisk teori använda begreppen utbud och efterfrågan.

Utbud

Den som ska producera en vara eller en tjänst behöver först räkna fram vad det kostar att producera den. Dessutom vill företagen göra en stå stor vinst som möjligt.

Ju högre pris som det är möjligt att sälja en vara för, desto mer lönsamt blir det alltså för företagen att tillverka och sälja den. Om priset i stället är väldigt lågt är det nästan ingen som vill tillverka och sälja.

Efterfrågan

Först och främst måste det finnas ett behov av varorna. Den som köper en vara måste sedan ta hänsyn till hur mycket pengar han eller hon har till sitt förfogande och vilka andra alternativa varor som finns – och då kanske helt avstå från att köpa något.

Köparen vill betala så lite pengar som möjligt för varan. Det blir allt fler som har råd och intresse av att köpa mer av varan ju lägre priset är.

(Ur lärobok i samhällskunskap)

Allmänt om texten

Texten förklarar hur en vara får sitt pris genom att introducera begreppen *utbud* och *efterfrågan*, i tur och ordning. Den grundläggande dispositionen är alltså tematiskt sönderdelande, med mellanrubrik för respektive begrepp. Vart och ett av dem förklaras sedan genom en beskrivning av vilja och avsikter hos säljare respektive köpare. Beskrivningen hålls på en generaliserande, abstrakt nivå. Modalitetsuttrycken (*vill, kanske, måste* etc.) blir därför många. Beskrivningen kräver också flera jämförelser, som uttrycks med olika konstruktioner.

Grammatik

Satstyper: Texten består enbart av huvudsatser, ofta med en mycket komplex uppbyggnad. Några satstyper är särskilt påfallande

- De många *som*-bisatserna (relativbisatser) som framför allt beskriver olika aktörer: *dem som producerar varan*; *en köpare som är beredd att betala*; *den som ska producera en vara*, *nästan ingen som vill tillverka och betala; den som köper en vara*. En del av *som*-bisatserna är utbrytningssatser (7.4.7) – utbrytningen ger särskilt eftertryck åt det som sägs: *det finns många saker* ***som påverkar priset på en vara***; *är det nästan ingen* ***som vill tillverka och sälja***; *det blir allt fler* ***som har råd och intresse.***
- Meningar som börjar med långa adverbiella led som *för att*-bisats, *för att*-infinitiv (7.4.2.6 och 7.4.4) eller *om*-bisats – syftet är att inrama det påstående som följer i huvudsatsen: *Men för att en vara verkligen ska kunna säljas; För att beskriva detta; Om priset i stället är väldigt lågt*.

När dessa mönster kombineras med långa nominalfraser och olika slag av samordningar uppstår en meningsbyggnad som ibland blir krävande för läsaren. Ett exempel är den långa meningen i näst sista stycket. Den börjar med ett subjekt som rymmer en *som*-bisats. Efter verbfrasen kommer ett mycket långt komplement som består av två samordnade nominalfraser, vardera rymmande en relativbisats. Meningen avslutas med en samordnad huvudsats där subjekt och finit verb är utelämnade eftersom de sammanfaller med första huvudsatsen. Strukturen kan illustreras med ett satsschema.

Fundament	**Typplats**	**Subjekt**	**Adverb**	**Verb**	**Komplement**	**Adverbial**
Den som köper varan	*måste*		*sedan*	*ta hänsyn till*	*- hur mycket pengar han eller hon har till sitt förfogande* *- och vilka andra alternativa varor som finns*	
och då			*kanske helt*	*avstå från*	*att köpa något*	

<u>Nominalfraser</u>: Nominalfraserna är ofta mycket komplexa i den ganska komprimerade texten. Det är en följd av behovet att uttrycka sig samtidigt generellt och med stor precision. De refererar antingen till ekonomiska företeelser som *pris*, *tjänster* och *kostnaderna för råvaror och transporter* eller till aktörer i ekonomiska transaktioner, *säljaren*, *den som köper en vara*. De är, lätt förenklat, av fyra slag, där de två *senare* är typiskt skolspråkliga och kan göra texten tungläst.

1. Substantiv utan bestämningar eller med en enkel bestämning: *en vara, många saker, priset, köparen säljaren, några exempel.*
2. Pronomen, utan bestämningar och med ibland otydlig referens: ”… krävs det att *den* [=varan] också hittar en köpare som är beredd att betala det

säljaren vill ha betalt. För att beskriva *detta* [=hela föregående mening] brukar *man* [indefinit, icke inkluderande] i ekonomisk teori …"

3. Substantiv som är utbyggda med komplexa bestämningar (huvudordet fetat): ***kostnaderna*** *för råvaror och transporter*, *så lite* ***pengar*** *som möjligt*. I många fall har bestämningen formen av relativsats (som-bisats), eller ingår en relativsats i bestämningen: ***lönerna*** *till dem som producerar varor*; *en* ***köpare*** *som är beredd att betala det säljaren vill ha betalt*; *hur mycket pengar han eller hon har till sikt förfogande* [*som* efter *pengar* struket]*; vilka andra alternativa* ***varor*** *som finns*
4. Pronomen som är utbyggda med komplexa bestämningar i form av relativsatser: ***den*** *som producerar en vara eller tjänst;* ***den*** *som köper en vara;* ***ingen*** *som vill tillverka och sälja; allt* ***fler*** *som har råd och intresse av att köpa…*

Verbfraser och tempus: Tempus är genomgående presens som i många beskrivande texter. Men på grund av de många hjälpverben (jfr ovan) är verbfraserna ofta sammansatta.

Fraser med adverbiell funktion: Adverbiella led används för att uttryckas jämförelser (jfr 5.4.1): *som möjligt; ju högre pris … desto mer lönsamt*; *mer av varan* eller det satsformade adverbialet *Om priset i stället är väldigt lågt* (se nedan om satstyper).

Ordförråd

Substantiv: Alla substantiv används i en generell, abstrakt betydelse, även de som till synes är konkreta som *saker*, *vara*, *pengar*, *köpare*. Det stora flertalet substantiv är starkt ämnesanknutna, på gränsen till facktermer, även om de tillhör allmänspråket: *priset, varan, kostnader, råvaror, transporter, köpare, säljare, tjänst, företag, vinst*. Rena facktermer är bara begreppen *utbud* och *efterfrågan*. Dessa substantiv kompletteras av några allmänspråkliga, typiskt skolspråkliga: *saker* (i abstrakt betydelse), *exempel*, *teori*, *begrepp*, *behov*, *förfogande*, *intresse*. Vardagsspråkliga substantiv saknas.

Pronomen: Tredje personens pronomen, *den*, *det*, återkommer, den också för att referera till personer i allmänhet. I samma betydelse används en gång *han eller hon*. Jämför nedan om nominalfraser.

Verb: Som i de flesta fall av mer avancerad sakprosa används verb av fyra olika slag:

1. de allra vanligaste verben som anger enkla relationer*, är, blir, har, gör, finns*
2. verb ur allmänspråket som är tydligt ämnesanknutna, i det här fallet till ekonomi: *producerar, kostar, sälja, tillverka, köper, räknar fram, betalar* och även *hittar* i speciell betydelse

3. verb ur allmänspråket som inte är ämnesanknutna men har en mer eller mindre stark skriftspråklig prägel: *påverkar*, *beskriva*, *använda*, *avstå*.
4. hjälpverb som anger modalitet eller aspekt: ***ska kunna*** *säljas,* ***vill*** *ha betalt,* ***behöver*** *räkna fram,* ***måst****e ta hänsyn till,* ***brukar*** *använda*

Adjektiv: med undantag för *alternativa* tillhör adjektiven ett relativt vardagligt allmänspråk: *stor, beredd, högre, möjligt, lönsamt, lågt, lite, lägre*. Motsatsparen *stor-lite* och *hög-låg* (*högre-lägre*) är centrala för jämförelserna i texten (5.4.1).

Adverb: Adverben har ingen stor roll i denna text. I näst sista stycket är de viktiga för att klargöra tidsföljd: *först och främst–sedan–då*. Andra tydliggör motsats (*i stället*), realitet (*verkligen*), slutsats (*alltså*) med mera, men innehållet blir i stort sett oförändrat dem förutan.

Bindeord: *men, dessutom, för att* och *om* används meningsinledande. Det typiska skolspråkliga *samt* finns på ett ställe.